

252175

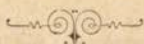
371
Matyas Joseph

OSAKA

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS

ÖSSZEFÜGGŐ RÉSZEK
THUKYDIDES MŰVÉBŐL.

(A GÖRÖG NYELVET HELYETTESÍTŐ TÁRGYAKRA NÉZVE KIADOTT
MINISTERI TANTERV SZELLEMÉBEN.)

TÁRGYI ÉS SZERKEZETI MAGYARÁZATOKKAL ELLÁTTA

HEGEDÜS ISTVÁN,

EGYETEMI TANÁR.

BUDAPEST, 1891.
LAMPEL RÓBERT (WODIANER F. ÉS FIAI)
CS. ÉS KIR. UDV. KÖNYVKERESKEDÉS KIADÁSA.

OSZK

252175

R
1965

R
2

ORSZ. SZÉCHENYI-KÖNYVTÁR
N Növedéknapló
1953 évi 7363 SZ.

ELŐSZÓ.

Midőn a mult év szeptemberében ez olvasókönyv tervét T á j é k o z t a t ó cz. alatt közlétevéem, vázoltam a nehézségeket, melyekkel egy Thukydides irói egyéniségének megismertetését czélzó tankönyv szerkesztése jár. E nehézségekkel törekedtem egy félévi szakadatlan munkássággal megbirkózni. Mennyire sikerült, arról ítéletet mondani munkám alapján a tudományos közvélemény hivatott. A mit ígértem, azt iparkodtam nyújtani. „Műfordításra és nem magyarázó körülírássra volna szükség. Thukydidesnek kell megszólalni és nem nekünk őt magyarázni.“ „Thukydides a szülemelő próza korában teremtett egy prózát, mely tárgyának egész mélységét befogadja a még meg nem állapított pszichologiai és társadalmi kifejezések és szólamok keretébe, és a mely az ő mély nyomon járó gondolatának testet ad.

„A görög nyelv bámulatos világossága a lángeszű író bámulatos mélységét tükrözi vissza. Bármely nyelv, melyre ez író fordítják, vagy a világosságot zavarossá, vagy a mélységet sekélyessé teheti. A műfordítónak e két veszély Skyllája és Kharybdise közt kell áteveznie.“

Ime, e szavakkal jelzém felfogásomat, midőn munkához fogtam. Hogy áteveztem-e az említett Skylla és Kharybdis közt, ítéljék meg a szakértők. Jellemző adatul csak annyit hozok föl, hogy mintegy 14 ívet nyujtok fordításban és az a tömött nyomtatás mellett a magyar nyelv megfelelő tömörségénél fogva kevesebbre terjed. Nyelvünk rövidségét igyekeztem a legtömörebb görög író visszaadásánál kihasználni. Igéretemet beváltám: Thukydidest bocsatom előre, a szerkezeti, nyelvezeti észrevételeket, tárgyi magyarázatokat a mindig a l a k h ú fordításban adott rész után vettem.

Magyarázatokkal nem halmoztam el művemet. A sok magyarázatot, a sok elemzés hitem szerint egyik forrása annak, hogy a klaszszikus írók üde, friss színét, zamatát a tanuló nem élvezheti.

Ez előszót ugyanazzal a nyilatkozattal zárom be, melynek igazságát az egész mű írása közben többszörösen éreztem. „Művem kísérlet. Magam fogok hálaadósa lenni azoknak, kik akár a szöveg helyes értésére, akár a kifejezés megfelelő visszaadására nézve bírálati megjegyzéseikkel oktatnak, tanácsolnak.“

A feladat nagyságához mérten az idő felette rövid volt, mi részben mentse művem fogyatkozásait.

Kolozsvárt, 1891. ápril 5.

Hegedüs István.

Pár szó Thukydides életéről.

Thukydides, az Oloros fia a Halimus nevű attikai községből származott. Atyja, (vagy némelyek szerint anyja révén, kit Hegesipylenek hívtak volna) Oloros thrak királyra vihette vissza eredetét és teljesen bizonyos, hogy a nagy Kimonnal unokatestvér volt. A Kimonféle sírboltban volt eltemetve, mint kétségtelen sírirta bizonyítja. Születését két külön életrajzi forrás alapján különböző időpontra, vagy Kr. e. 455-re, vagy 471-re teszik. Ez utóbbi valószínűbb. Mert a leghitelesebb adatot életéről maga nyújtja művének ötödik könyve egy helyén (a 26. fejezetben), melyben állítja, hogy az egész háborút oly életkorral élte át, mely őt képessé teszi, hogy az eseményekről érett ítéletet alkothasson. (A negyven éves kor e nyilatkozatnak inkább megfelel, mint a huszonnégy év). Gazdag előkelő állása lehetővé tette, hogy a lángeszű ifju kora legelőkelőbb szellemeivel érintkezzék, azok hatását egyéni fejlődésében feldolgozza. Ily kiváló egyének valának Antiphon a szónok, Anaxagoras a bölcész és Perikles az államférfiu. Periklest közvetlen közelből figyelhette meg; mert e férfi alakját oly szemléletességgel rajzolja, mely a személyes ismeretséget föltételezi. Politikai nézetein Antiphon mérsékelt iránya, olygarkhikus hajlama, bölcselmi észrevételein, Anaxagoras észszerű, józan felfogása érezhetők.

A peloponnesosi háború kitörésekor (431-ben Kr. e.) felfogta

ennek nagy jelentőségét, világtörténelmi fontosságát. Éles látással vette észre azt a nagy politikai átalakulást, melynek belső forrongása tört ki e háború után. Élete feladatául tűzte ki annak megírását, még pedig elfogulatlan, kritikai szellemben. Életének egy döntő fordulata ez elhatározását tette érlelé. A háború hetedik évében (Kr. e. 424.) az a kitüntetés éri, hogy mint egyik hadvezér a thrák partvidéken egy hajóhad élén áll. E parton, Thasos szigetével szemben Thukydidesnek aranybányái voltak. Némelyek szerint dúsgazdag neje hozományából, de több valószínűséggel atyai örökeképen birta bérbe az állam e bányáit. Míg Thukydides Thasosban időz, Brasidas megtámadta a Strymon mellett fekvő Amphipolist, melynek őrizete vezértársára Euklesre volt bízva. Eukles ízen Thukydidesnek, hogy siessen a város fölmentésére. Thukydides elkésik és a város elesik. Ekkor kikerülendő a nép ítéletét, önkéntes száműzetésbe ment és hazájától távol élt husz évet 423—403. A háború befejezése, Athen eleste után tér hazájába. Ez eseményt maga beszéli a IV. 104—107. fejezeteiben, melyeket fordításban adok. Thukydidest a hazaárulás vádja alól teljesen felmentendőnek ítélem, mert a tulajdonképi felelősség Euklest terheli. Thukydides sereggyűjtéssel is meg volt bízva és e feladatot nem végezte be, mikor az izenetet kapta. 898, X/23.

E husz évet részint thrák birtokán, részint a peloponnesosiak és szövetségeseik körében tölté, sőt bizonyosnak vehető, hogy járt Sziciliában is, mert a szicíliai hadjárat leírása, kivált Syrakusáé oly pontos helyrajzi ismeretről tanuskodik, mely a közvetetlen szemléletre vall. Maga mondja, hogy száműzetése tette lehetővé, hogy a peloponnesosiakkal is szabadon érintkezhessék és így alkalma volt adatokat gyűjteni, tudakozódni, közokiratokba beletekinteni. Szóval a valódi oknyomozó történetírói feladat alapját, a minden oldalról szerzett tájékoztatást, a részrehajlatlan ítélet eme elengedhetetlen feltételét megszerzé.

Száműzetéséből visszatérvén megírta művét, melynek egyes nagyobb részei nagyjában készen voltak és csak a végleges formába önté a háború után. A mű egységes szerkezete az első könyv elé bocsátott bevezetés, melyben tiszta öntudattal jelzi történetírói elfogulatlan álláspontját, némi célzással a Herodotos hiszékenységre

hajló irányára, élénk bizonysgot tesz arról, hogy e g y s é g e s szel-
 lembe dolgozta át mívét, mert egy álláspontól tekinté át az egész
 huszonhét évet. Az ötödik könyv 26. fejezetében pedig a háború
 huszonhét évi tartamát meg is említi.

Fájdalom, műve csonkán maradt. A Kynossema mellett vívott
 csatánál (Kr. e. 411-ben) megszakad az elbeszélés fonala. Szerző
 meghalt és pedig az egymással ellentétes adatok egybevetése alapján
 nagy valószínűséggel birtokán erőszakos halál áldozata lett, mely
 körülmény megmagyarázza művének hirtelen történt megszakítását
 is. Halála nem következhetett be később, mint 396-ban. Hihetőleg
 400-ban halt meg. Hamvait Athenbe szállíták és a Kimon-féle sir-
 boltban helyezék el. Sírirata ennyi volt:

Halimus i Thukydides Oloros fia.

Mívét széplelkű leánya menté meg az enyészettől. Átadta
 Xenophonnak, kinek nevéhez fűzi a hagyomány a mű kiadását.

A mű jellemzésétől tartózkodom. Hadd szóljon Thukydides
 maga helyett. Elég annyit jeleznem, hogy korunk legnagyobb tör-
 ténétirói: Macaulay, Grote, Niebuhr, Ranke mesterüknek ismerik el
 Irályának jelessége mellett pedig szép bizonysgot tesz az a hagy-
 omány, hogy Demosthenes nyolczszor másolta le. Az ő prózája a fen-
 ségessel jelölt stil-nemhez tartozott.

Erkölsi komolysága, lélektani mély bepillantása, fenkölt szel-
 leme, higgadt ítélőtehetsége és egyetlen szenvedélye: az igazság
 iránti szenvedélye tették Thukydidest a minden oldalra kiterjedő
 tanulmányok mellett képessé arra, hogy halhatatlan műve által hal-
 hatatlanná tegye a peloponnesosi háborút.

898 5/6.-

TARTALOM.

I. könyv.

	Lapszám
1. A történetiró feladata (1—23.)	1
2. Viszály Korinthos és Kerkyra közt. (24—55. f.)	19
3. Ellenségeskedés Korinthos és Athen közt Potidaia miatt (56—66. f.).	23
4. Tárgyalások a lakedaimoni népgyűlésen	25
Ez a háborút elhatározza.	—
5. A háború voltaképi oka Athen emelkedése (89—118. f.).	37
6. A háború kitörése (118— a könyv végeig).	42

II. könyv.

1. A háború első éve. (Kr. e. 431—30.)	51
a) A nyári időszak.	—
Perikles halotti beszéde.	56
b) A tél.	—
Perikles halotti beszéde (35—46. f.).	57
A háború második éve (Kr. e. 430—419.)	70
a) A nyár. A mirigyhalál.	—
Perikles utolsó beszéde.	75
Perikles jelleme.	80
b) A tél.	82
3. A háború harmadik éve.	85
a) A nyár. Támadás Plataia ellen.	—
b) A nyár többi eseménye.	88
c) A harmadik év tele.	91

III. könyv.

1. Áttekintés.	92
2. A lesbosi ügy.	95
Kleon beszéde.	96
Diodotos beszéde.	100
Kleon és Diodotos beszéde.	104
3. A melosi ügy.	107
4. A pártviszonyok jellemzése.	116

IV. és V. könyv.

	Lapszám
1. A főbb események áttekintése.	120
2. Pylos megszállása. (8–21. f.).	126
Demosthenes beszéde.	128
A spártai követek beszéde Athenben.	132
3. Kleon sikere. (36–40. f.).	135
4. Brasidas beszéde. (84–87. f.).	136
5. Thukydides szerepe a háborúban.	140
6. Békekötés.	143
a) Az ötven éves béke okirata.	144
b) Szövetségkötés az atheniek és lakedaimo- niak közt.	146

VI. könyv.

A szicíliai hadjárat első fele.	148
1. A hadjáratot Athenben elhatározzák.	149
Nikias beszéde. (9–14.).	150
Alkibiades beszéde. (16–18. f.).	153
Nikias második beszéde. (20–23.)	156
24. fejtartalma.	158
Alkibiades és Nikias.	158
2. Az elindulás.	159
3. A szicíliaiak tanácskozása.	160
Athenagoras beszéde.	161
4. Alkibiades.	164
a) Alkibiades elítéltetése.	165
b) Alkibiades bosszúja.	166
Alkibiades beszéde. (89–92. f.).	166
5. Csata Syrakusa mellett.	170
Nikias beszéde.	173
6. Hermokrates és Euphemos Kamarinában. (76–87).	174
Hermokrates beszéde.	175
Euphemos beszéde.	177
Jegyzetek.	182

VII. könyv.

Nikias levele. (11–15).	191
Nikias beszéde.	217
Gylippos beszéde.	219
Nikias beszéde.	225
Zárszó.	235

THUKYDIDES.

I. könyv.

A történetiró feladata (1—23.).

I.

1. Az atheni Thukydides megírta annak a háborúnak történetét, melyet a peloponnesosiak és atheniek viseltek egymás ellen, hozzá fogván mindjárt a háború kitörésekor abban a hitben, hogy az nagymérvű és minden megelőző háborúnál nagyobb jelentőségű leend. Kiindult abból, hogy mindkét fél hatalma tetőpontján egész erejével ment bele és látta, hogy a többi hellen állam is valamelyik félhez vagy azonnal csatlakozott, vagy ezt tenni szándékozott. E mozgalom legmélyebben érinté a helléneket s részben a barbarokat ¹⁾ is és ugyszólván az emberiség legnagyobb részére terjedt ki. Ugyanis a megelőző, valamint a régebbi eseményekről az idő távol-sága miatt lehetetlen tiszta képet alkotni, de a legbehatóbb nyomozás utján szerezhetett megbízható adatokból ítélve azokat sem hadi, sem egyéb tekintetben nagyoknak nem tartom.

2. Ténynek vehető, hogy a mai Hellas csak nemrég lett állandóan betelepítve, korábban a lakók sűrűn vándoroltak, készek lévén honukat elhagyni, valahányszor nagyobb tömeg nyomta őket. Minthogy kereskedelem nem létezett, félelem nélkül nem is érintkezhetvén egymással, sem szárazon, sem tengeren és kiki csak annyira művelte földjét, hogy éppen megélhessen, felesleget nem gyűjtött, a földet sem ruházta be ültetvényekkel, mert hiszen soha sem tudta, nem fogja-e egy más, betörve, őt, kit falak nem védtek, kifosztani s minthogy mindennapi táplálékukat bárhol föltalálni vélték: könnyen cserélték lakóhelyeiket, minek következtében sem nagy városok, sem egyéb javak birtokában nem valának. És mindig épen a java föld cserélte legtöbbször lakóit; így a mai Thessalia, Boiotia és Peloponnesos nagy része Arkadián kívül és a többi Hellas legjava. Ugyanis a föld termékenysége egyesek hatalmát gyarapítván,

ez villongásokat idézett elő, minek következtében tönkre jutottak, különben is idegen törzsek támadásának is jobban ki voltak téve. Ellenben Attikát, szegényes földje miatt támadásoknak nem lévén kitéve, ős idők óta ugyanazon lakók birták. Állításom mellett nem csekély bizonyíték az is, hogy bevándorlások által egy föld sem gyarapodott népességben annyira; mert Hellas többi részéből a leghatalmasabb emberek, kik háború vagy lázadás következtében honukból száműzettek, az atheneieknél biztos oltalomra találtak és csakhamar polgárjogot nyervén olyannyira növelték a város népességét, hogy Attika képtelenné válván azt befogadni, Jóniába kellett gyarmatokat küldeni. +

3. Nem kis mértékben szól a régi viszonyok gyarlósága mellett az a tény is, hogy a trójai háborúk előtt nem tűnik föl egy oly cselekvény sem, melyben közösen vett volna részt Hellas; sőt maga e név sem volt általánosan érvényes, sőt Hellen, Deukalion ²⁾ fia előtt maga ez elnevezés egyáltalán nem is létezett, hanem az egyes néptörzsek, a legnagyobb kiterjedésben pedig a pelasz törzs, adtak nevet az egyes területeknek; csak midőn Hellen és fiai Phthiotisban hatalomra vergődtek és más államokba is segítségül hívták őket, rendre vették föl az egyes népek a sűrűbb érintkezés folytán a Hellen nevet és sok idő telt el, míg e név az egész országra kiterjedt. Bizonyosságul szolgál Homeros, ki bár jóval a trójai háború után élt, e nevet nem alkalmazza az összes népre, csupán azokra szorítja, kik Akhilles követői voltak Phthiotisból ³⁾, kik csakugyan az első Hellének valának, eposaiban danaokat, argivokat és akhivokat emleget. Sőt úgy nézem, hogy még a barbar nevet is azért nem használta, mert a Hellének közös név alatt ellentétbe állíthatók nem voltak. Mindazok tehát, kik egyenként és államonként, mint a hellen nyelvet értők voltak hellének és mindnyájan, kik e nevet később fölvettek gyengeségükben és az egymással való érintkezés hiánya miatt közös vállalatba a trójai háború előtt nem mentek. *) E hadjáratra is csak akkor vállalkozhattak, midőn a hajókázásban nagyobb járfasságra tettek szert.

4. Ugyanis hagyomány szerint Minos ⁴⁾ szervezett legrégebben tengeri haderőt és a mai hellen tengeren legkiterjedtebb uralmat ő alapította, a Kykladok ura és a legtöbbnek betelepítője lett, kiüzvén a karokat ⁵⁾ és saját fiait helyezvén be azokba kormányzókul.

*) E passus értelmezése egyike a legnehezebbeknek. Én sem a Poppo, sem a Classen, sem a Jowett két rendbeli fordítását nem követtem. A hellen nyelvnek, mint kulturnyelvnek, létrejöttét csak az én fordításom emeli ki, holott Thukydides czélja ép ez volt.

A tengert a kalózoktól is valószínűen ő tisztítá meg, a mennyire csak tehetta, jövedelmei gyarapítása végett.

5. Mert hiszen régente a hellének és a barbárok közül a tengermelléki száraz vagy szigetek lakói, miután a hajókkal az egymással való sűrűbb közlekedést megkezdték, kalóz életre adák magukat. Hatalmas emberek vállalkoztak a vezetésre abból a célból, hogy maguknak hasznót, szegény társaiknak élelmet szerezzenek, és rárontván a falakkal nem védett és falvakban szétszórt népségekre, azokat kirabolták, élelemhez nagyobbára ekként jutottak, mert ez életmód nem járt szégyennel, sőt inkább dicsőséget is hozott. Világos példát nyújtanak erre még ma is egyes szárazföldi népek⁶⁾, melyek dicsőségnek tartják az ügyes kalózkodást, és a régi költők is, kiknél az ujonnan érkezett utazóhoz intézve mindig előfordul az a kérdés: ha nem kalózkod-e és pedig úgy, hogy sem azok, kiktől tudakozódnak, nem hárítják el magukról, sem azok, kiknek ezt megtudni érdekökből áll, magát a cselekvényt nem kárhoztatják. ⁷⁾ A szárazföldön is folytatták a rablóéletet; még ma is Hellas sok részében gyakorolják, az ozoli-lokrok, az aitolok és akarnanok⁸⁾ közt és e tájék földjén. A fegyverviselés szokása e szárazföldi lakóknál a régi rabló életből maradt fenn.

6. Ugyanis egész Hellas fegyvert viselt vala a lakások védtelensége és a közlekedés bizonytalan volta miatt és szokott napi foglalkozásukat is fegyveresen végezték, mint a barbárok. ⁹⁾ Hellas említett vidékén maig is fenmaradt eme szokás, jeléül annak, hogy ez életmód valaha általános volt. Legelőbb az atheniek tették le a fegyvert és fesztelenebb életmód mellett a puhább életre hajoltak. A vagyonosabbak közül az öregebbek a kényelemhez szokván, nem is oly rég vetették le a len alruhát és szüntek meg aranytücsköt ábrázoló¹⁰⁾ tűikkel tűzni meg hátra egy csomóba fésült hajokat; innét maradt fen a rokonság révén az öregebb jonoknál maig e viselet. A ma divatos egyszerűbb ruházatot legelőbb a spártaiak viselték, kik közt a gazdagabb és szegényebb néposztály életmódja is leginkább egyforma volt.¹¹⁾ A testgyakorlatok alkalmára is ők vetkőztek le legelőször és léptek föl olajjal bekent meztelen testtel. Még hajdan az olympiai versenyeken is ágyékuk körül övvel övedzve viaskodtak a verseny-vívók és nem rég ideje hagytak fel vele. Még a barbárok között ma is, kivált az ázsiaiaknál, kiknél ököl- és birok-versenyek vannak, felövedzve küzdenek. Sok egyébbel is lehetne kimutatni, hogy a régi hellenség a mai barbárokkal hasonló életmódot folytatott.

7. Midőn a hajókázás általánossá vált, több vagyont halmoz-

ván egybe, a későbbi időkben alapított városok már a tengerparton épültek és falakkal körítettének, kiválókép a földnyelveket¹²⁾ foglalták el és zárták körül, részint kereskedelmi, részint a szomszédok ellen védelmi tekintetből; ellenben a régi városok, úgy a szigeteken, mint a szárazföldön a sokáig tartó kalózvilág miatt lehetően a tengertől távol alapítottak, mert folyt a rabló-élet egymásközt, sőt ezt üzték a partszél lakói is, ha hajósok nem voltak is és a mai napig e városok a belföldön lakatnak.

8. Nem kisebb mértékben kalózkodnak vala a szigetlakók, mint a kariai és fenecziai gyarmatosok; mert nagyobbára ezek telepíték be a legtöbb szigetet. Bebizonyult e tény, midőn a háború folyama alatt az atheniek Delost megtisztították és a szigeten talált sírokat felbontván a halottaknak több mint fele részét karoknak találták, fölismervén őket a velük együtt eltemetett fegyverekről és a temetkezési módról, mely náluk most is szokásban van.¹³⁾ Minos tengeri uralma alatt a tengeri közlekedés élénkebb lön, (mert a szigetekről, midőn azok nagyrészt gyarmatosítá, kiüzte a kalózokat) és a tengerpart lakói vagyonban gyarapodni és egy helyt állandóbban kezdenek lakni, sőt némelyek közülök, mint viszonylag gazdagabbak, fallal is veszik vala körül magukat. Nyereségvágyból a gyengébbek alávetik vala magukat az erősebbeknek és a hatalmasabbak gazdagságra tévén szert, a kisebb városokat meghódíták. És ez állapot később még uralkodóbb lesz a trójai hadjárat idején. †

9. Ugy vélem, hogy Agamemnon nem annyira a Tyndareosnak tett eskü¹⁴⁾ alapján vezette a Helena kérőit, hanem ő mint azon időtájt leghatalmasabb vezér gyűjté hadseregét. Mondják azok, kik a peloponnesosiak legtisztább hagyományait ismerik, hogy Pelops sok kincsenek birtokában, melylyel Ázsiából vagyontalan emberek közé vándorolt ki, hatalomra tévén szert, jövevény létére nevét adá az országnak és utódai még nagyobb polczra emelkedtek. Midőn ugyanis Eurystheust Attikában a Heraklidák megölték, Atreus lévén anyjának fivére. Eurystheus a vérségi összeköttetés folytán, midőn hadakozni jár vala, reá bizván Mykenait és a kormányt, (mert ez véletlenül ép akkor menekült atyja elől Khrysippos¹⁵⁾ meggyilkolása miatt) minthogy többé Eurystheus haza nem tért, Atreus, mint a közvélemény szerint hatalmas ember, ki a mykenei köznép és Eurystheus többi alattvalóinak szeretetét is megnyerte, a királyi hatalmat megszerezte és így a Pelopidák felibe emelkedtek a Perseidáknak. Azt hiszem, hogy Agamemnon, mint a hatalom örököse, tengeri haderejével a többit

túlszárnyalván, vezette a hadjáratot, seregéhez a többiek nem annyira szíves készségből¹⁶⁾, mint inkább félelemből csatlakozván. Ugy látszik, hogy maga jelent meg legtöbb hajóval is, még az arkadok számára is adván hajót, mint ahogy ezt Homeros bizonyítja¹⁷⁾, ha ugyan valamiben tanubizonyosága elfogadható. Ugyan ő a királyi pálcza átadásáról szólva is mondja :

»Sok sziget és az egész Argosnak volt fejedelme« (II. II. 108.) De szárazföldi lakó létére, a körülfekvő szigeteken kívül, melyek nem lehettek nagy számmal, ha tengeri hadereje nincs, szigetek felett nem uralkodhatik vala. E hadjárat után a még korábbi viszonyokat megítélhetjük.

10. Az, hogy Mykenai kicsiny¹⁸⁾ hely volt és hogy egy azon korbéli város sem bir ma számbavehető jelentőséggel, csalhatatlan bizonyítékul nem szolgálhat arra nézve, hogy valaki kétségbe vonja, mintha a hadikészület akkora lett volna, mekkorának a költők írják és a hagyomány fentartá. Mert ha a lakedaimoniak városa pusztán hagyatnék és semmi egyéb nem maradna fen, mint a templomok és az épületek alapjai, sok idő multán az utódok nem hinnék el, hogy akkora lett volna hatalmuk, mint hirők, pedig Peloponnesos két ötödét birják¹⁹⁾, az egésznek élén állanak, sőt még rajta kívül is sok más szövetséges államnak, ámde mivel városok sincs, rendszeresen építve, sem fényes templomokkal és épületekkel nem diszeleg, hanem a régi hellen mód szerint faluszerű kinézéssel bir, jelentéktelenebbnek tünnek föl, míg ha Athent²⁰⁾ ugyan e sors érné, a város látható nyomai után hatalmát két akkorának lehetne itélni, mint amekkora. Nem helyes dolog hát kételkedni, sem pedig a városokat inkább kinézésük, mint hatalmuk szerint becsülni meg, hanem ugy kell vélekednünk, hogy ama hadjárat nagyobb volt ugyan az előbbieknél, de nem mérközhetett a maiakkal, sőt ha mindjárt Homeros költeményeinek is adunk hitelt, holott ő költő létére természetesen nagyított, mégis csak kisebbszerű volt. Azt mondja ugyanis²¹⁾, hogy ezer kétszáz hajóból állt: a boiot hajók százhúsz, a Philokteteséi ötven emberrel, hitem szerint a legnagyobb és legcsekélyebb népességet jelölvén meg — és így a többi hajó nagyságáról a hajók lajstromában nem emlékezik meg. Hogy magok a harcosok voltak egyszersmind az evezők is, a Philoktetes hajóiról szólva megmondja²²⁾, mert megemlíti, hogy az evezők mindannyian ijászok valának. Nem valószínű, hogy sok olyan szállt volna hajóra, ki nem evezett, kivéve a királyokat és főbb embereket; és a tengeren badi szerekkel megrakodva akarván átkelni, fedett hajókkal sem

rendelkeztek, hanem csak a régi mód szerint készült kalózhajókkal. Ha már most a legnagyobb és legkisebb népesség közt közép számot veszünk föl, a sereg nem nagy számu lehetett, meggondolva azt, hogy egész Hellasból került ki.²³⁾

11. Ennek pedig oka nem annyira a népesség csekély számában, mint a pénzhányban rejlett. Mert az élelem szüke miatt csekélyebb és csak akkora serget gyűjtöttek, mennyit reméltek eltarthatni azon a földön, hol harczoltak; midőn pedig megérkezésük után az első csatát megnyerték (mi kétségen kívül megtörtént, mert különben táborukat meg nem erősíthették volna), ugy látszik ekkor sem használták föl egész haderejüket, hanem az élelem hiánya miatt kényszerültek Khersonesosban földművelésre és kalózkodásra adni magokat. Így lévén megosztva haderejük, annyival inkább tíz évig bírhatták ki velük szemben a küzdelmet a trójaiak, mert a maradék sereggel megmérkőzhettek. Ha azonban bőven hoztak volna élelmiszert és összes erejükkel, rablóhadjárat és földművelés nélkül egy húzamban folytatják a háborút, könnyű szerrel hatalmokba ejtik Tróját nyílt csatában; hiszen nem az összes haderővel, csak annak mindig egy részével is kiállották a küzdelmet, ha pedig rendszeres ostrom alá veszik, rövidebb idő alatt és kevesebb fáradsággal veszik be. Ámde pénz hiányában a korábbi idők viszonyai gyarlók voltak és maga a háború, mely a mult időkben a legünnepelebb, a tények alapján kisebbszerűnek válik be, mint a mekkora a híre, és a róla a költők által fentartott ma is élő hagyomány.

12. Aztán a trójai háború után is folyt Hellasban a népvándorlás és telepítés, úgy hogy békésen nem gyarapodhatott. Ugyanis a helléneknek Trójából való visszatérése nagy későre esvén, sok változásra adott okot, a városokban nagyobbára villongások keletkeztek és azok, kik kiűzettek, más városokat alapítottak. Így a mai boiótok Ilion bevétele után a hatvanadik évben Arnéból²⁴⁾ a thessalok által kiűzetvén, a mai Boiótiát, az egykor ugynevezett Kadmos-földet telepíték (egy részök már elébb is e földön lakozék, kik közül némelyek részt vettek a trójai hadjáratban is); a dórok pedig a nyolczvanadik évben foglalták el a Herakleidák segítségével Peloponnesost. És csak nagy bajjal, sok idő multán élvezett az állandóan betelepített Hellas zavartalan békét és bocsátott ki gyarmatokat, az atheniek Joniába és a legtöbb szigetre, a peloponnesosiak Itáliába és Szicilia nagy részébe és a többi Hellasból is egynehány helyre. Mind e gyarmatosítás a trójai háború után történt.

13. Midőn Hellas hatalmasabbá vált és a vagyon inkább felhalmozódott, mint korábban, a jövedelemforrások gyarapodásával a városokban többnyire kényuralmak²⁵⁾ keletkeztek, míg előbb meghatározott kiváltságok mellett királyságok valának. A hellének tengeri erőt szerveznek vala és a tengert teszik vala fő elemükké. Azt mondják, hogy legelőbb a korinthisiak készítettek a maiakhoz hasonló szerkezetű hajókat és Hellasban a háromsorevezős hajók²⁶⁾ legelőbb Korinthosban épültek. Valószínű, hogy a korinthisi Ameinokles hajóács készített a samosiaknak négy hajót; ő pedig körülbelül háromszáz évvel jöhetett e háború befejezése előtt a samosiakhoz. A legrégebb hajó-ütközet, melyről tudunk, a korinthisiak és kerkyrabeliek közt folyt: ez is az említett időpont előtt kétszázhatvan évvel történhetett. Ugyanis a korinthisiak földszoroson épült várost lakván, ez mindig kereskedelmi központ volt, minthogy régente úgy a bent Peloponnesosban, mint a rajta kívül lakó hellének inkább szárazon, mint tengeren ép az ő földjükön keresztül közlekednek vala egymással, s fölgazdagodva hatalmasok lettek, mint ahogy a régi költők is jelzik, mert »gazdag Korinthos«-ról²⁷⁾ dallanak. És miután a helléneknél a hajózás fellendült, ők hajókat szerezvén a kalózkodást kiirták és így a száraz, mint a tenger részére piacot nyitván, gazdag jövedelemforrásaik útján hatalmassá tevék városukat. Később Kyrosnak, a persák első királyának fia Kambyzes idejében a ionok is nagy tengeri haderőt szerveznek és egy ideig Kyros ellen harczolván²⁸⁾, urai lettek az ő tengerüknek. És Polykrates, ki Kambyzes²⁹⁾ idejében volt Samos kényura, hatalmas tengeri haderejével más szigeteket is meghódított, Rheneiát pedig elfoglalván, a Delosí Apollónak szentelte. A phokaiabeliek, midőn Massaliat³⁰⁾ alapíták, a karthagóiakat egy tengeri ütközetben legyőzték.

14. Ezek voltak a leghatalmasabb hajóhadak; pedig ezek is, melyek a trójai háború után több emberöltővel keletkeztek, még nagyobbára ötvenevezős hajókból és hosszú bárkákból állottak, mint az akkoriak, háromsorevezős még gyéren volt. Kevéssel a perzsa háborúk és Dareios halála előtt, ki Kambyzes után lett a perzsák királya, a siciliai kényuraknak³¹⁾ és a kerkyrabelieknek voltak ily hajóik jelentékeny számmal. Xerxes hadjárata előtt összevéve ezek voltak az említésre méltó tengeri haderők. Az aiginabeliek és atheniek és talán mások is gyarló tengeri haddal bírtak s ez is túlnyomóan ötvenevezősökből állt. Csak legújabb időben, midőn az atheniek az aiginabeliekkal harczoltak és a barbar betörés küszöbön állott³²⁾, vette rá Themistokles őket, hogy

hajókat építsenek, melyekkel a tengeri ütközetet vívták (t. i. Salamisnál); és még e hajók sem voltak teljes fedélzettel ellátva.

15. Ilyen volt a helléneknek tengerészete ősrégen és az újabb időkben. Azonban nem csekély hatalomra tettek szert azok, kik erre fordítanak gondot jövedelmeik gyarapítása és uralmuk kiterjesztése által. Azért megtámadván a szigeteket, meghódítják vala, kivált ha népük túlzusufoltan lakta földjét. Ellenben a szárazföldön oly háború egy sem volt, melyből valaki gyarapította volna hatalmát: nagyobbára csak határvillongások fordultak elő, mások leigázására távol hazájuktól külföldi háborút a hellének nem kezdenek. Nem sorakoztak vala a nagyobb államok alávetvén magukat, sem egyenlő lábon szövétkezve közös hadat nem indítanak, inkább csak szomszédjaikkal háborúskodtak. Még a khalkisiek és eretriabeliek közt kitört régi háborúban³³⁾ vett részt leginkább két pártra szakadva a többi Hellas.

16. A különböző államok gyarapodásának más-más akadályja volt. A jónokat, midőn virágzásra jutottak volna, Kyros és a perzsa hatalom támadá meg Kroisos legyőzése és a Halys folyam és a tengerpart közti vidék meghódítása után³⁴⁾ és a szárazföldi városokat leigázta, később Dareios, a phoinikiai tengeri erőt kerítvén hatalmába, a szigeteket is.³⁵⁾

17. Akik pedig a hellen városokban kényurak voltak, csak saját érdekeket tartván szemelőtt, csupán személyük biztonságára és házuk gyarapodására gondoltak, hogy a lehető legnagyobb békében lakozhassanak, nem is tettek semmi említésre méltót, csak szomszédjaikkal hadakoztak; még a sicíliaiak jutottak a hatalom legnagyobb polczára. Így Hellas mindenféleképp gátolva volt, hogy valami nagy dologra közös erővel vállalkozzék és az egyes városok merészebb lépést tegyenek.

18. Miután a kényuralmat Athenben és a régebben nagyobbára szintén kényuralom alatt álló Hellas többi részében, sőt a sicíliai kényuralmakon kívül mindeniket végleg megszüntették a lakedaimoniak, mert Lakedaimon, habár mostani lakóinak, a dóroknak telepedése után hosszabb ideig volt belviszályban, mint bármely állam, melyről csak tudunk, mégis legrégebben kapott törvényeket és mindig kényuralom nélkül maradt: mert már körülbelöl ennek a háborúnak a végéig számítva, négyszáz éve s nem sokkal több ideje, hogy a lakedaimoniak ugyanazon alkotmánygyal élnek³⁶⁾: minek következtében hatalomra tevén szert, más államok ügyeit is rendezték. A kényuralmaknak Hellasból kiirtása után nem sok évvel vivatott Marathonnál az atheniek esatája a perzsák ellen.

Ez után tíz évvel tért vissza a barbar nagy hadikészülettel Hellas leigázására. A fenyegető veszély pillanatában a lakedaimoniak, mint leghatalmasabb állam, álltak a szövetséges hellének élén és az atheniek, midőn a perzsák előnyomultak, rászánták magukat. városukat elhagyni és holmijokat összeszedve, hajóra szállva hajós nép lettek. A barbárokat közös erővel visszavervén, nem sokkal azután különválva vagy az atheniek vagy a lakedaimoniak szövetségébe léptek úgy a királytól elpártolt, mint a vele együtt harczolt hellének: mert e két, egyik a szárazon, másik a tengeren erős hatalom volt a legnagyobb. A szövetséges frigy nem vala tartós; azután egymással meghasonolván a lakedaimoniak és atheniek, egymás ellen harczoltak szövetséges társaikkal együtt a többi hellének is, ha versengének, egyikhez vagy másikhoz csatlakozának. Úgy hogy a perzsa háborúktól fogva egészen eme háborúig a lakedaimoniak és atheniek szakadatlan harczban állván vagy egymással, vagy párttűző szövetségeseikkel, hadügyöket jól kifejtették és a veszélyek közepette sok tapasztalatra tettek szert. †

19. A lakedaimoniak nem tevék adófizetőikké a vezérletük alatt álló szövetségeseiket, hanem gondoskodtak arról, hogy ezek az ő érdekeiknek megfelelő olygarchikus kormányt uraljanak, míg az atheniek időfolytán a városoknak tengeri erejét, a khiosiakén és lesbosiakén kívül, magukhoz vonván, mindnyájukra szövetségi adót³⁷⁾ róttak. Így saját hatalmuk e háború kezdetén nagyobb lett, mint amekkorra a teljes épségben fennálló szövetségnek hatalma tetőpontján összesen volt.

20. A régi viszonyokat ilyeneknek találtam, habár nehezen lehet minden egyes tényt minden bizonyíték felsorolása mellett is elfogadtatni. *) Az emberek a régi hagyományokat, még a hazai eseményekre nézve is kritika nélkül fogadják el egymástól. Így az atheni nép azt hiszi, hogy Hypparkhost, mint kényurat ölte meg Harmodios és Aristogeiton s nem tudják, hogy Hippias, mint a Peisistratos fiai közt a legidősebb, uralkodott, Hypparkhos és Thesalos pedig öcscsei valának. Mivel azon a napon ép a döntő pillanatban Harmodios és Aristogeiton gyaníták, hogy tervüket néhány összeesküvő társuk elárulta Hippiasnak, őt, mint aki be volt avatva, nem bánták, de mielőtt elfogatnának úgy akarták életüket kockára tenni, hogy valamit mégis tegyenek, Hypparkhossal találkozáva a

*) E hely értelmezésénél Jowett 3 árnyalatot is megkülönböztet; én a következő mondattal való szoros összefüggésére tekintettel, úgy fogom föl e helyet, hogy Thukydides megkezdi a polemiát a hagyományra támaszkodó történetirással szemben.

Leokorion templom közelében, hol épen a panathenaiak ünnepét rendezni vala, megölték.³⁸⁾ Sok egyéb, korunkban is létező s az idő által el nem homályosított dologról is téves felfogása van a helléneknek, mint például azt hiszik, hogy a két lakedaimoni királynak nem egy, hanem két szavazata van, és hogy létezik egy Pitanates nevű század, mely sohasem volt.³⁹⁾ Oly keveset törődik a nagy többség az igazság kutatásával és bármit könnyen készpénz gyanánt fogad el.

21. Az, aki a felsorolt bizonyítékok alapján hasonló ítéletet alkotna a tárgyalt idők felől, nem adván a költői képzelem nagytájsainak hitelt, sem a krónikásoknak (logographok)⁴⁰⁾, kik inkább csak a fülnek tetszetős alakban, mint az igazságnak megfelelően adják elő a nagy idő lefolyása miatt ugyanis bebizonyíthatatlan és a mesék homályába vesző eseményeket, nem esnék tévedésbe és megelégednék a mult régisége mellett is a lehető legmegbízhatóbb adatok alapján elért eredménnyel. És habár az emberek hajlandók a folyó háborút, amíg ép benne vannak, mindig a legnagyobb szabásunak tartani, de ha megszűnt, inkább csodálják a régieket, mégis a jelen háború, azok szemében, a kik a tények után ítélnek, minden előzőnél nagyobboknak fog bizonyulni.

22. Ami az egyes beszédek⁴¹⁾ illeti, melyeket vagy a háborúra készültökben, vagy annak folyamán mondtak, nehéz volt nekem pontos szövegét adnom, akár azoknak, melyeket magam hallottam, akár azoknak, melyekről mások tudósítottak, minthogy nézetem szerint minden szónok a fenforgó kérdésben ép ezt mondta el, mit elmondani kell vala, a valóban elmondottak eszmenetéhez hiven adtam vissza a beszédeket. A háború eseményeit nem találomra tudakozódás alapján tartám érdemesnek előadni, sem a magam képzete után, hanem részben személyes tapasztalatom, részben a lehető legpontosabb utánjárás alapján. Ez fáradságos kutatás eredménye, mert akik az egyes események tanúi voltak, ugyanazon dolgokat nem egyformán adták elő, hanem amint egyik vagy másik féllel rokonszenveztek, vagy emlékezetük szerint. Lehet, hogy a minden meseszerűségtől ment eme előadás a fülnek nem igen fog tetszeni. Ámde ha azok, kik az események felől biztos ismeretet kívánnak s tájékoztatást a jövőre nézve, mely az emberi élet rendje szerint ép olyan, vagy hasonló alakot öltend, hasznosnak ítélandik művem, meg lesznek elégedve. Mert hiszen az inkább örök értékű műnek, mintsem pillanatnyi meghallgatásra szánt versenydarabnak készült.

23. A korábbi tények közül legnagyobb a perzsa háború volt, de azért ezt is gyorsan eldönté két tengeri és két szárazföldi

ütközet, 43) E háború azonban leghosszabban is tartott és annak folyamán Hellast oly csapások érték, melyenek soha ugyanannyi idő alatt. Mert soha annyi város bevéve föl nem dúlatott, némelyek a barbarok, mások a hadakozó felek által; sőt némelyek elfoglalások után lakókat is cseréltek, soha annyi ember nem száműzött és nem öletett meg, részint a háború folytán, részint belviszályok következtében. A hagyomány által emlegetett, de tényleg igazaknak ritkábban bizonyult hírek a földrengésekre nézve hiteles alapot nyértek; ugyanis a legnagyobb kiterjedésben is a legnagyobb erővel törtek ki, a napsötétedések is sűrűbben álltak elő, mint a mennyiről a korábbi időkből emlék fenmaradt, fordultak elő egyes helyeken nagy szárazságok, melyek éhínséget idéztek elő és maga a mirigy halál (pestis), mely nagy szenvedést okozott és roppant pusztítást vitt véghez. Mind e szenvedés egy időben dúlt e háborúval, melyet az atheniek és peloponnesosiak az Euboia elfoglalása után kötött harmincz éves béke 44) felbontása után kezdtek. Előre bocsátom az okokat, miért szegték meg e békét és miért hasonlottak meg, hogy senki se tegye kérdésbe, minő okból keletkezett a hellenek között ekkora háború. A valódi, de be nem vallott oknak azt tartom, hogy az atheniek gyarapodó hatalma féltékenységet keltvén a lakedaimoniakban, üzte őket háborúba. A nyíltan bevallott okok, melyekért a békét megtörve mindkét fél a háborút megkezdé, a következők voltak.

A történetíró feladata. Thukydides a történetírás feladatát az oknyomozásban helyezi és az részreahajlatlan, elfogulatlan álláspont, melyet ő atheni létére az Athen és Spárta közt lefolyt világtörténeti jelentőséggel bíró háborúban mindvégig elfoglalt: minden történetíró eszményi célját jelöli meg. Majdnem a kérhetetlen végzet következetességét követi. Pedig ha volt tárgy, mely az összes hellen világot pártoskodásra gyújtá: az ép az a küzdelem volt, mely Spartát, mint az atheni hatalom ellenében fellépő szabadítót, Athent, mint a demokráta eszmék terjesztőjét állítá ellentétbe és hozta önmagukkal is mindegyre ellenmondásba, hogy bizony mély bámulattal kell elismernünk Thukydides éleslátását, hogy saját korának történetét oly világításba helyezé, melyet évszázak oknyomozó kutatása igazol. Midőn Athen hatalma, műveltsége tetőpontján állott, midőn Spárta százados korlátozottságából az egészséges nevelés által kifejlesztett erejének egész teljével lépett föl és czélul tűzte ki magának Hellas önjogu szabadságáért har-

czolni: végzetes versengésbe sodortatván, mint egy óriási csata-képbe foglalódik mindaz, mi Hellasban nagyság, erő és dicső emlék volt. Thukydides műve egy pártember szónoki virágaivá válhatott volna, ha Thukydides az oknyomozást nem teszi első sorban történetirői feladatává. E felfogását az a bevezetés, mely minden bevezetés mintaszerű példánya marad mindenha, tömör logikai rendben okolja meg. †

Mint minden bevezetés fő feladata: a figyelemkeltés, Thukydides e figyelmet annak bebizonyításával igyekszik fölébreszteni, hogy a peloponnesosi háborúnak minden előző háborúnál nagyobb jelentősége és súlya volt. Ennek bebizonyítására bonczoló elmeéllel bontja tényezőkre Hellas történetének összes előző eseményeit: Homeros és Herodotos hiszékeny nagyításait kisebb mértékre szállítja le, kimutatja, hogy sem a trójai háború, sem az ezután következő bármely háború, így a Herodotos művében a nemzeti lelkesedés nymbusával körülvelt perzsa háborúk sem mérközhettek meg fontosság és jelentőség tekintetében a peloponnesosi háborúval. Minő érvekkel? A perzsa háborúk előtt a viszonyok gyarlósgáát előidéztek: az állandó lakás hiánya, a folytonos költözködés (2. f.), a szétdarabolttság; a hellen eszme, mint ilyen nem létezett, még Homeros a hellen szót nem állítja szemben a barbarral (3. f.); nem volt jelentékeny tengeri hatalom (4—15. f.), minek folytán Hellas nevezetesebb küzdelmet nem bír felmutatni, csak határvillongásokra szoritkoztak, szárazföldi városok, melyeknek keletkezését egy nemzetgazda felfogásával állítja elénk a rendre gyarapodó tényezőkből, a perzsa hatalom növekedése gátolá a műveltség tényezőivel legelébb rendelkező ionokat, hogy hatalmukat kifejleszszék (16. f.), az egyes görög államokban létrejött tyranisok (kényuralmak) önző, szűkkeblű politikája (17. f.). Thukydides ez eszmemenete oly szoros logikai rendben tárul föl előttünk, hogy akaratlanul követjük a merész tere, mely a nemzeti öntudattal, kivált az atheni hazafias önérzettel szemben nyílt meg a történetirő előtt, mikor a peloponnesosi háború nagyobb jelentőségét a perzsa háborúkkal szemben is megokolni törekszik. Megtalálja a döntő bizonyítékot a perzsa háborúk rövid időtartamában. Egy pár döntő csata Hellas szabadságát megadta. E háború voltaképeni jelentőséget a lakedaimoni és atheni hegemonia (vezér-állami szerep) kifejlődésével nyert. A két vezér-állam minden erejét kifejleszté, egész Hellast maga köré csoportosítá, a különböző érdekek összeütközése kikerül-

hetetlenné vált (18., 19 f.). A közönséges történelmi hagyomány megbizhatatlansága mellett egy pár szembeötlő bizonyítékot hozván még föl (20. f.), mindez érvek alapján a mythoszerű történetirók nagyításaival szemben a peloponnesosi háború világ-történeti jelentőségét az abban szerepelt hatalmi tényezőkben találja. Maga kiemeli, hogy csak az oknyomozás útján feltalált jelek egybeállításával lehet e háborút helyes világításba helyezni. Rámutat arra a lelkiismeretes eljárásra, melyet az adatok felkutatásánál követett. (22. f.) És hogy az érdeklődést egész a meghatottságig emelje, felsorolja a csapásokat, melyek Hellast ugyan e háború alatt érték, mintegy a végzet mutatóujját látva ezekben, melyek ép e korszak végzetes fontosságát domborítják ki a sötét háttérből. Bizony e háború, mely Athen bukásával végződött, egy kortárs művéből, mint egy homálytalan tükörből tűnik elénk igaz fényével, igaz árnyával: mert e kortárs a történetírás rejtélyes ihletével, elfogulatlan igazságérzéssel nagyobb mértékben birt, mint bárki ő előtte, vagy ő utána. Még csak egy észrevételt! Nagyon is érthető czélzással jelzi, hogy műve nem pillanatnyi hatásra szánt versenydarab, vonatkozván Herodotosra, ki történelmi műve egy részét zenei és irodalmi versenyeken felolvasta. Maga Herodotos a *podeixis* nek nevezi művét, mely műszó használatával az úgynevezett *dicsbeszéd* czímen szónoki műfajok sorába helyezi a történetírást is. Alig van jellemzőbb különbség a történetírás atyja és Thukydides közt, mint az, melyre Thukydides rámutat: a maga művét nem mythoszerű, a fülnek tetsző olvasmányúl, hanem örök tanulságúl ajánlván. Herodotos irányát kifejezi önmaga, midőn így határozza meg művét: »A halikarnassosi Herodotosé ez a történeti előadás, a végett, hogy a történetek idővel ki ne veszzenek az emberek emlékéből, sem a nagy, sem az emlékezetes tények, vitték legyen véghez azokat akár a hellének, akár a barbarok, dicsőítés nélkül ne maradjanak és egyebek valamint az sem maradjon megemlékezés nélkül, mi okból viseltek egymás ellen háborút.« Egy nagy világtörténeti képpé szélesedik ki Herodotos műve, melyben bőven találunk a szerző utazásai, tudakozódásai útján egybegyűjtött néprajzi és történeti adatokat a lydok-, perzsák-, egyiptomiak-, thrákok-, skythákról és majdnem az összes akkor ismert népekről; a voltaképeni tárgyra: a perzsa háborúkra, a 9 könyvből álló mű csak az V. könyvben tér, az ion háború történetének elbeszélésével. Thukydides a világtörténeti adatok értékét a hazai történetre való hatásukban

ítéli meg. Thukydides műve nemcsak egy világtörténeti jelentőségű nagy esemény rajza: de a nemzeti élet tényezőinek mérlegelése, azok egymásra hatásának megbecslése. Mi bizonyítja a görög nép kitünő műérzékét jobban, mint az, hogy nemcsak a költői művek alkotásában, nemcsak a bölcsészet és a tudományos irodalom terén váltak a világ mestereivé, de a történetírásra nézve is? Az oknyomozó történelem elveit és szabályait Thukydides örökre megállapította halhatatlan művében. A történetírás különböző fajait más-más író képviseli mintaszerű tisztaságban: a mondaszerű tények és emlékek elbeszélésének mondhatatlan bája és gazdagsága jellemzi Herodotost, az emlékiratszerű pontosság, gyermeteg közvetlenség, őszinte igazságszeretet Xenophont, az oknyomozás szigorú következetessége, a történelmi szellem hatalma Thukydidest, az erkölcsi lelkesedés Plutarkhost.

Jegyzetek.

1) A thrák, makedon, sicíliai barbar népekre, és a perzsákra vonatkozás; ez utóbbiaknak a VIII. könyvben előadott eseményekben jut szerep, hol Tissaphernes és Pharnabazos kétszín politikáját és Alkibiades ügyes közveftését rajzolja.

2) Ismeretes a Deukalion és Pyrrha regéje, melyet Ovidius. Metamm. I. 260, és köv. verseiben kedvesen beszél el. Az özönviz regéje görög mythos alakjában. E monda a phoenicziai népek útján keletkezhetett. Deukalion atyja Prometheus, és anyja Klymene. A hellen nyelvnek, mint a történeti korszakban kialakult műveltségi összeolvasztó közegnek képződését Thukydides úgy fogja fel, hogy előbb közös név nélkül több törzs beszélt egy nyelvet, a hellént, később e közös nyelv a közös nevet is előidézte. A pelasg nyelvet Herodotos, a korában élő pelasgok nyelvéből ítélve barbarnak tartja (I. 57. 58.) A régi pelasgok birtak képességgel a hellen nyelv átvételére s maguk is görög törzs voltak, kik a műveltséggel egyszerre vették át a hellen nyelvet is.

3) Vonatkozás Homeros II. II. 684, hol »a szép nőiről hires« Hellas és Phthia lakói gyanánt hozza föl a hajók névsora a Myrmidonokat és Helleneket. De az Ilias hősei az akhivok és argivok. Homeros a barbar nevet külön nem használja; csak barbar hangzásuaknak, érthetetlenül beszélőknek mondja a karokat. (II. II. 867.)

4) Minos, a hires kretai király, ki mint törvényhozó is emlékezetes.

5) A kis-ázsiai karok mint hajós nép vetődtek az aegeumi tenger déli részén Delos körül fekvő ugynevezett Kykladokra.

6) Az epiroták északi Görögországban. A legújabb időkig megőrzék a kalózkodásra hajlamukat.

7) Így tudakozódnak a Homeros (Od. III. 73. és 257.) verseiben a kalóz életmód felől a gáncsnak árnyalata nélkül. De ép így Homeros Hymn. in Apoll. 452. s általában az epikus írók.

8) Aitolia és Akarnania Közép-Görögország két északi tartománya. Aitolia Phokis és Akarnania közt, Akarnania Aitolia és Epiros közt.

⁹⁾ Livius XXI. 20. a gallokról és Tacitus Germ. XIII. a germanokról írják, hogy fegyveresen jelentek meg a gyűléseken.

¹⁰⁾ A tücsköt Attikában igen kedves állatnak tarták. Azt hitték, hogy autokhton (a földből származott) s mint ilyent szerették a maguk nemzeti jelképük gyanánt hordozni, mint akik magukat is a föld szülöttinek tarták. A tücsköt belevitték mindenféle ékesítéseikbe, így tücsök formájú arany tűvel tüzték meg hajukat. A hajat — legalább az archaeologiai emlékekből ítélve, a fejük hűbjára gyűjtve összefogták és arany tűvel megtűzték; ez volt a k r o b y l o s. Aristophanes Lov. 1331. tücsökviselőnek nevez egy iont. Így emlékszik meg a Felhók 984 a tücsök viseléséről, mint czopfos divatról.

¹¹⁾ Thukydides szép jelét adja részrehajlatlanságának e helyen is. Az egyenjogúság — természetesen a kiváltságban egyenjogosultak közt — Spártában már a Lykurgos törvényei alapján átment az életbe és nevelésbe. Aristoteles politikája IV. k. 9. fejezetében kijelenti, hogy Spártáról a társadalom demokratikus jellemvonásai után hajlandó volna az ember azt itélni, hogy demokrat állam. S felhozza, hogy gazdag és szegény közt az életmódban nincs különbség. A közös étkezés egyenlősíté a társadalmat.

¹²⁾ Földnyelveken épült városok: Korinthos, Potidaia, Epidamnos, Methana; belföldön: Sykion, Mykenai, Krekopia, Kadmea.

¹³⁾ A karok fegyverzetéről megemlékszik Herodotos I. 171., mely szerint ők viseltek sisakukon tollbokrétát. paizsaikon hevedert. Kisded paizsuk volt. Ugy temetkeztek, hogy arcuk keletre nézett.

¹⁴⁾ A monda szerint Tyndareus leányának, Helenának kéréit esküvel kötelezte, hogy a Helena választottját minden megtámadás ellen védeni fogják. Ez eskü alapján szólítá fel őket Agamemnon a Menelaoson, Helena férjén, a Helena elrablása által elkövetett sérelem megtorlására. Pelops kincsekkel megrakodva Pisat alapítja. Pelops leánya volt Nikippe, Nikippe férje Sthenelas: gyermekük Eurystheus, Pelops fia Atreus. Így Nikippe utján lesz Atreus Eurystheus nagybátyja, gyámja; az uralkodásban utódja. Perseus unokája helyébe a Pelops fia lépven: a Persidák felé emelkednek a Pelopidák.

¹⁵⁾ Khrysippos Atreus mostoha fivére volt, Pelops és Axiokhe nympha fia. Ezt ölte meg Atreus.

¹⁶⁾ Homeros Od. V. 307-ben ép e szavakkal van kifejezve. Itt is Homeros hitelességét vonja kétségbe.

¹⁷⁾ Homeros, Ilias II, 612 és köv. soraiban.

¹⁸⁾ Mykenai romjai az újabb időben Schliemann ásátásai nyomán nagyobb szabású városra engednek következtetni, de Pausanias földiratában előfordul (II. 15. 16.) Strabo tanúsága, ki állítja, hogy Mykenainak még nyoma sincs. Thukydides korában nem tudtak ám Atreus kincstáráról, sem a Kyklopsfalakról, melyeket az újabb utazások és jelesen Schliemann ásátásai hoztak napfényre.

¹⁹⁾ Pelopponesos öt része gyanánt említi egy régi magyarázó: Lakoniát. Arkadiát, Argolist, Messeniát, Elist. Ebből Lakonikát és Messeniát bírták a lakedaimoniak. Az újabb utazók felméréseit is igazolja Thukydides. Ugyanis egész Pelopponesos 389 földrajzi mértföld, Lakonika és Messenia 150, ha kerek számmal 390 mértföldet veszünk föl; ennek $\frac{2}{5}$ -öd része kerek számmal kiadja a 150 (voltakép 155 mértföldet).

²⁰⁾ Thukydides valószínűen 404. tehát a peloponnesosi háboru befejezése után írta e bevezetést: Lysandros Athent bevette, falait lerombolta: e nagy-szerű romok eszébe juttatták e gondolatot. Athen nagyobbnak tűnik föl, mint a mekkora: mintha fájdalmas ironia lengené át e sorokat. Tudományos vita támadt a felől: mely sorban írta a művet. Th. Ullrich és Classen fő képviselői a két ellentétes nézetnek. Ullrich az első tiz év: az Arkhidamosi háboru történetét külön állónak tekinti, melyet szerző 432 után irt meg (a háboru 431-ben tör ki). Classen azt hiszi, hogy az egész művet a háboru befejezése után írta szerző. A bevezetés kétségtelenné teszi, hogy a mű túlnyomó nagy része és maga a bevezetés a háboru befejezése után keletkezett. Az V. 26. fejezetében a következő hely fordul elő: „Jól emlékszem, hogy a háboru kezdetétől fogva annak végéig közbeszéd volt, hogy annak háromszor kilencz évig kelle tartania“. Az ötven éves békét szerző csak látszatosnak és a peloponnesosi háboru kiegészítő részének tekinti.

²¹⁾ Homeros: Il. 494—759 sorolja föl a trojai hadjáratban részt vett haderőket. Ha összevetjük a felszámított hajókat, 1186 jön ki, mint ezt egy régi magyarázó (scholiatta) meg is jegyzi. Thukydides kerek számban mond 1200-at.

²²⁾ Homeros Il. II. 718. és köv. verseiben mondja, hogy Philoktetes 7 hajóval indult, mindenikre:

»Száll vala ötven ijász, jelesek mind szörnyű csatában«.

²³⁾ Egy régi magyarázó az Il. II. 488.-hoz megjegyzi, hogy 120 és 50 közt 85 a középszám, az ezerkétszáz hajó kiad tehát 12,000 embert. E számítás ugyancsak hozzávetőleges, mert voltak hajók, melyeken 20 evező volt (Homeros Od. I. 280.)

²⁴⁾ Arne a boiotok őshazája Thessaliában a pegasai-öböl mellett.

²⁵⁾ A kényuralom (helytelen zsarnokságnak fordítani): tyrannis. Aristoteles politikájában mint kormányformát tárgyalja, mint az egyeduralom elfajulását, míg a csócselék uralom a demokrácia elfajulása.

²⁶⁾ Homeros még csak „öblös“, „sötét“, „gyors“ hajókról szól a hajók jegyzékében, megemlíti, hogy 120, vagy 50 ember szállt hajóra, de a hajók evező-sorára nem tesz megjegyzést. Hadihajókul szolgáltak a régebbi időben az ötven evezősök — 25—25 evezővel a hajó két oldalán. A peloponnesosi háború idejében általánosan a három evezősoros (trieres, triremis) hajók terjedtek el, melyek úgy valának szerkesztve, hogy az evező padok egymás fölé valának helyezve, természetesen a felsőbbeken ülők hosszabb és nehezebb evezőrudakat kezeltek. A karthagóiak készítenek hat sor evezős hajókat is. Nagy Sándor óta a nagyobb hadihajók jöttek divatba, melyeken már nem egy, hanem a hajó farán mindkét oldalon egy-egy kormánylapát állt. Az itt említett Ameinokles Kr. e. 704 tájt készít Samosnak háromsor evezőket. Az actiumi csatában már tiz evezősoros hajók harcoltak; a leg-régibb tengeri csata 664 tájt történt.

²⁷⁾ Homeros Il. II. 570.; gazdag Korinthos-ról tesz említést. Pind. XIII. olympiai odájának 4. versében szintén dúsgazdagnak jelzi.

²⁸⁾ E háborút Herodotos I. 161. és köv. fejezeteiben beszéli el.

²⁹⁾ Kambyses halála Kr. e. 522-re esik; ugyanezen évben lesz kényúr Polykrates, ki Samosban nagy tekintélyt vívott ki. Az ő történetét, mint az emberi szerencse megbizhatatlanságának és az istenek féltékenységének példá-

ját meséli el Herodotos III. 39. és köv. fejezetekben. Ez elbeszélés a megható elbeszélések egyik mintaszerű darabja. Schiller P o l y k r a t e s g y ű r ű j é - r ő l cz. fenséges balladájának tárgyát Herodotosból meríté és bizony el lehet mondani, hogy az ihletet is.

³⁰⁾ A mai Marseille. Alapítása az Ol. XLV., 3 = Kr. e. 598-ra esik.

³¹⁾ Gelon, Hieron, Theron, Anaxilas voltak Sziciliában hatalmas tyrannusok.

³²⁾ Themistokles hazafias és egy nagy államférfiura valló javaslatának történetét Herodotos VII. 144-ben beszéli el. E szerint az attikai polgárság a laurioni bányák jövedelméből nagy pénzösszeg birtokába jutott. Egy-egy polgárnak 10 drachma (egy drachma a mi pénzünk szerint mintegy 39-29 kr.) jutott volna, ha e közvagyonot felosztják. De Themistokles indítványára 200 hajó építésére ajánlják föl. Ennyi hajóra pénz ugyan távolról sem volt, de mégis e javaslat vetette meg alapját Athen tengeri hatalmának. Az aiginai háborúban (Kr. e. 505—491) még csak 50, a marathoni ütközet évében 70 hajót tudtak kiállítani. Aristoteles politikájának egy újabban felfedezett töredékéből, mely a berlini muzeumban őrzött papyrus codexben olvasható, Themistokles Nikodemos arkhon alatt teszi indítványát, azaz : a 74. Olympias 2. évében = Kr. e. 483.

³³⁾ A háborút Herodotos V. 99. beszéli el : a lelanti sikság miatt folyt. Curtius a VIII. évszázdba helyezi. A Lelantus mezeje Euboiában Khalkis és Eretria közt feküdt. Szőlő, olajfa-ültetvényekben volt gazdag.

³⁴⁾ Kroisos leverése Kr. e. 546-ra esik. A lyd világhatalom helyébe a perzsa lépett.

³⁵⁾ Herodotos I. 143, 151, 169. beszéli el, hogy a ion szigetek Kyrosnak aláveték magukat, miután Harpagos a ion szárazföldet (Kis-Ázsiában) meghódítja.

³⁶⁾ Lykurgos törvényhozását Eratosthenes és Appollodoros 480 évvel helyezik a peloponnesosi háború befejezése előtt, tehát 884-re Kr. e. Thukydiddal inkább egyezik Eusebios, ki 821-re teszi ez eseményt.

³⁷⁾ Az itt említett a d ó k (φόρος), az u. n. adólistában (τάξις φόρων) voltak az egyes államok után feljegyezve. Egy nevezetes fölíratot találtak (Corpus Inscriptionum Atticarum — 37.) mely mintegy 30 töredékben mutatja be e jegyzéket. Jowet, Thukydides kitünő fordítója egy művének második része elé bocsátott értekezésben ez adókvetésekre és a jutalék jegyzékekre vonatkozó fölíratokat méltatva : Thukydides megbizhatóságát újabb oldalról világítja meg. Thukydides a szövetségi jutaléokra nézve (I. 96.) állítja, hogy 460 talentumra (1,090,200 frt) ment. Eredetileg Delosban volt a kincstár, mely később Athenbe helyeztetett át. Vonatkozások vannak ez adóra I. 99. ; II. 13. ; V. 18. ; VII. 28.

³⁸⁾ Thukydides a népköltésbe is átment tévedést, hogy Harmodios és Aristogeiton Hipparkhost, mint kényurat ölték volna meg, itt szintén a maga szigoru okmányozó álláspontjához hiven, helyre igazítja. A Peisistratidákról is elismeréssel nyilatkozik VI. 53—59. A szabadsághősök kalandját szerelmi bosszura viszi vissza. Herodotos V. 55. hasonlóképp Hippiaszt említi kényurnak. Hipparkhos meggyilkoltatása Kr. e. 514-ben történt, a Panathenaia ünnep alkalmával. Ez ünnepet városuk védő istennőjének, Athene Poliasnak tiszteletére szentelték az attikai h e k a t o m b a i o n hóban (juliában). Peisistratos ideje óta minden öt évben kiváló fénynyel ünnepelték meg ez ünnepet, hat napon keresztül. Egy nagy menet képezte az ünnep fénypontját, melyben a nép a legelőkelőbb nők által himzett p e p l o s t (női köpeny) vitték az istennőnek

az Akropolison levő templomában álló szobra részére. Kiindultak a Kerameikos nevű külvárosból. E menetet örökítette meg a Parthenon templom homlokzatának egyik domborműve. — Leokorion egy ős attikai királynak, Leos leányainak szentélye volt, a Kerameikos városrészben, közel Apollo Patroos templomához. E leányok egy éhség idején a város üdvéért feláldozták magukat.

³⁹⁾ E helyen szerző Herodotost czáfolja meg, ki VI. 57. a spártai királyok szavazatára nézve követi el e tévedést. E helyen arról van szó, hogy a királyok távollétében legközelebbi rokonai szavaznak és pedig három szavazatot adnak, kettőt a királyok helyett, egyet a maguk nevében. A Pitanaetes (Herodotosnál Pitanetés) század Pitana lakedaimoni falutól nyerte volna nevét. E tévedést Herodotos IX, 53-ban követi el.

⁴⁰⁾ A logographok, Herodotos előtt a történetírás uttörői, a mi krónikásainknak feleltek meg. Szájhagyomány után egyes nemzetségek leszármazását, egyes helyek mythoszait írták meg, gyermeteg hiszékenységgel. Földrajzi adatokat, történeti emlékeket elegyítettek össze kritika nélkül. Nevezetesebbek voltak Hekataisos (Kr. e. 500 körül), Kadmos (Miletosból), Akusilaos (510 Kr. e.) Argosból, Hellanikos (450. Kr. e.) Mytilenéből.

⁴¹⁾ A történelmi beszédek fontos műfajt alkottak. Már Herodotos művébe szöve egész párbeszédek fordulnak elő, melyeknek forrása a hallomás. Thukydides a régi történetírás szerkezeti alkatelemét nem küszöbölte ki, de törekedett a beszédek eszmemenetét hiteles forrásból meritve adni. Forrásul szolgáltak saját feljegyzései azon beszédekre nézve, melyeket maga hallott, mások feljegyzései azokra nézve, melyeknek fültauja nem lehetett. E beszédek szerkezetét, stíljét lesz alkalmunk méltatni alább, midőn példával világíthatjuk meg. Hogy az oknyomozó történetíró kötelességét e kedvelt és a régi történetírás elengedhetetlen alkatelemére nézve is pontosan teljesíté, különösen felhozható azon párbeszéd mondhatni kidolgozatlan beszövése, mely az atheni követek és a melosiai képviselői közt lefolyt, melyet lehető hű fordításban közölni fogunk, (V. 85—114), továbbá Nikias levele (VII. 11—15), e mellett bizonyít az, hogy pl. Perikles második beszédét (II. 13.) és Kleon beszédeit (IV. 22., és 28.) kivonatban adja; míg más beszédeket egész terjedelmükben közöl. E téren is a legnagyobb tárgyiaszággal közli az ellenfél beszédeit is, melyekből Athen önző és fenhéjázó magatartását kérielhetetlen igazságérzettel leplezi le. Még a lesbosi, plataiai és thebai követek, de kivált Brasidas és Hermokrates beszédeire utalunk, melyek tárgyiaszá tekintetében mintaszerték.

⁴²⁾ Hogy Thukydides a háborúban személyesen vett részt, azt olvashatjuk IV. 104—107, hol előadja, mint küldték őt egy hadnak élén Amphipolis fölmentésére, mint menti meg Eiont, de elkészvén, Thasos táján Amphipolis Brasidas beveszi. Ez esemény következtében ment ő valószínűen önkénytes számkivetésbe, hol több mint 20 évet töltött. (424—404. Kr. e.) De személyes részvétének és a háború intézőivel folytatott szakadatlan összeköttetésének köszönhető tárgyias tájékozottságát. A második bevezetésül tekinthető V. 26. (az ötven éves Nikias-féle béke után veszi föl ismét a történelem fonalát) maga mondja: »Az egész háború folyamát átéltem és már érett korban, higgadt ítélő tehetséggel és gondot fordíték arra, hogy valamit pontosan tudjak meg.« (V. 26.) E fejezet végén említi száműzetését is, de minden keserűség nélkül, sőt írja, hogy e bujdosásának köszönheti, hogy a peloponnesosiakkal is nyugodtan érintkezhetett történeti kutatásainak érdekében.

⁴³⁾ A régi magyarázó megjegyzi, hogy a két tengeri ütközet az Artemision hegyfoknál és Salamisnál vivotott; a szárazföldi thermopylai-i és plataiai. Mások — helyesebben — a salamisai és Eurymedon melletti tengeri, a plataiai és Mykale melletti szárazföldi csatákat értik e csaták alatt.

⁴⁴⁾ Földregésekről emlékezik még II. 8, III. 87, IV. 52, V. 45, VI. 95. A mirigyhalál mesteri leírását adni fogjuk (II. 48—54.).

⁴⁵⁾ Ez esemény történt 445. Kr. e. Az atheniek és peloponnesosiak közt 30 évre kötött béke, melynek értelmében Nikaiát, Pegait, Troizent és Akhaiát, Peloponnesusban elfoglalt helyeket, az atheneiek visszaadták.

2. Viszály Korinthos és Kerkyra közt. (24—55. f.)

A peloponnesosi háború külső okakép hozza föl Th. a Korinthos és Kerkyra közt kitört viszályt. Ez így tört ki: Epidamnós (a rómaiaknál Dyrrachium, ma Durazzo) az adriai tenger illyr partvidékén fekvő város volt, melyet a kerkyrabeliek alapítottak. De maga a város alapítója Phalios, Eratokleides fia Korinthosból, a Herakleidák híres nemzetségéből származott férfiú volt. A telepítésben a korinthosiak közül is többen részt vettek. Az epidamnosiakat sanyargatták a taulantiok, kik a szomszédságban lakó barbar nép valának. Segélyért az anyaállamhoz Kerkyrához (a mai Korfu) folyamodnak, de a kerkyrabeliek a kérést elutasíták. Ekkor a korinthosiakhoz fordultak, kik ügyöket felkarolták, mert részben az alapító révén gyarmatuknak tekinték e várost, másfelől Kerkyra mint eredetileg Korinthos gyarmata: a gyarmati viszonyból folyó tisztelet jelét: az ünnepi áldozatnál a jogot, hogy az áldozati barom homlokáról a zsengezésre szánt hajat Korinthos képviselője vágja le, megtagadta: tengeri haderejökre büszkék, elbizakodottak lettek: szóval vetélkedének. A korinthosiak segélyt és gyarmatosokat küldenek. A kerkyrabeliek, miután eredmény nélkül kérték a korinthosiakat, hogy ezt ne tegyék, negyven hajóval a várost ostrom alá fogják. A korinthosiak erélyesen lépnek föl. Az anyaállami polgárjoggal egyenlő jog élvezetét hirdetik mindazoknak, kik gyarmatúl készek Epidamnósba menni. Harczra készülnek Korinthos felhívására a szövetségben álló városok: Megara, Epidaurós, Troezen, Leukadia, Ambrakia szintén küldenek hajókat. A kerkyraiak ismét békeajánlatot tesznek. Fölajálták, hogy mindkét fél bizza ügyét egy peloponnesosi államra mint választott bíróra, hadd döntsön: kihez tartozik Epidamnós; addig vagy mindkét fél vonja vissza haderejét vagy ha ott maradnak, kössenek fegyverszünetet. A korinthosbeliek az ajánlatot visszautasítják, a hadat

izennek. Tengeri ütközetbe megy a két fél. Győz Kerkyra és ugyanazon napon Epidamnos megadja magát azon feltétel mellett, hogy a jövevények rabszolgákként adassanak el, a korinthosiak pedig addig foglyoként tartandók, míg sorsuk felől végleg határoznak. A kerkyrabeliek ekkor a korinthosiak szövetségését Kylene feladták és a tenger urai maradván, Korinthos szövetségeseit fosztogatták. Ekkor a korinthosiak táborba szálltak Aktion előtt (Akarnania szélén, hegyfok), megvédendők Leukast (Akarnia partján egy félszigeten fekvő város).

Korinthos komolyan hozzáfog a hadikészületekhez. Kerkyra megdöbben és követeket küld Athenbe, hová Korinthos is küld követeket. ✱

Következik Thukydides művében az első történeti beszéd. Előbb a kerkyrai követek szólnak (32—36. f.) A beszéd bevezetése (32. f.) az atheneinek jó indulatát azon bűnbánó vallomással törekszik megnyerni, hogy kár volt semleges állást foglalniok el két nagy szövetséges államesoport közt... és itt szövődik az epidamnosi ügy a két vezérállam: Sparta és Athen érdek-körébe. Hiba volt e semlegesség, mert ime most a hatalmasan készülő Korinthos ellen nem bírnak megállni. Ezután következik a beszéd voltaképi tárgya: a segélykérés. Érvek: Athen egy semleges államból szövetséges államot nyer, még pedig jelentékeny tengeri haderővel bíró államot. A jó tett által Athen növeli tekintélyét és oly segélykérő államra kevésre talál, mely nem csekélyebb biztonságot és díszet ad, mint a mennyit nyerne, ha a segélyt megkapná. A háború kikerülhetetlen, melyben Athen Kerkyrának hasznát venné. A lakedaimoniak harcvágytól égnek. A korinthosiak ő általuk megerősödve rajtuk (Kerkyran) csak kezdik, de Athen ellen van irányozva e küzdelem. Céljük, hogy Kerkyra ne szövetkezzék Athennel: Athen dolga megelőzni ez ellenséges szándokot: fogadja el őket szövetségeseikül. Következik a felhozható ellenvetések czáfolata: fő ellenvetés, hogy Kerkyra Korinthos gyarmata; de ha ezt hoznák föl a korinthosiak, saját bánásmódjuk áll ezzel ellentétbe; mint szolgákkal, nem mint szabad gyarmatosokkal bántak velük. Másik ellenvetés, hogy a Spártával kötött békét szegnék meg, ha Kerkyrát szövetségesül fogadnák: mert a kerkyrabeliek a béke által megengedett szabad csatlakozás jogával élnek, mint eddig semleges állam, míg a korinthosiak még alattvalóikat is szövetségük körébe akarják vonni a béke megszegésével, s őket meggátolni igyekeznek abban,

hogy a szabad csatlakozás jogával éljenek. Fogadja hát el őket Athen bátran; mert a legmegbízhatóbb és a tengeren a leghatalmasabb szövetséges társat talál bennük. Ha haboznak, ők Korinthos túlhatalmának áldozatul esnek és akkor kettős erővel tör Korinthos Athen ellen. Három számbavehető tengeri hatalom van Görögországban: Athen, Kerkvra, Korinthos; ha elnézik az atheniek, hogy ők a korinthosiakkal egyesüljenek, akkor Peloponnesoson kívül Kerkyrával is kénytelenek lesznek háborút folytatni.

Ime a kerkyrabeliek beszéde. A kor hangulatát, az Athen és Spárta közt lappangó gyűlöletet, a háború kitörését megelőző nyomott hangulatot hiven kifejezi. Ebben áll mint történeti beszédnek szerkezeti tökélye. Az ily beszéd az események lélektani rugóit, a külviszonyok alatt lappangó mélyebb érdekeket, törekvéseket, az események okszerű összefüggését, a közhangulatot, a korszak felfogását, a szereplő egyének jellemét tükrözik vissza. Az ily beszédeknek többnyire ellendarabjok van. Egy-másnak felelnek meg az ellenfelek, néha nem is ugyanazon alkalommal. A korinthosiak beszéde (37—43. f.) szintén ily feleletkép tekinthető. Ha a kerkyrabeliek semlegességüket hozzák föl, a korinthosiak kijelentik, hogy ez rút önérdékekből történt, mert így szabadon üzhették visszaéléseiket mindkét fél iránt, nem kötvén őket semmiféle kötés. Az ily bevezetést neveztek a görög retorikában vádoló bevezetésnek; mert az ellenfél iránt ellenszenvet iparkodik kelteni, hogy a hallgató jóindulatát meg ne nyerhesse. A kerkyrabeliek megtagadták gyarmat létükre a köteles tiszteletet; a többi gyarmatos előtt az atheni uralom rokonszenves; a kerkyrabeliek föllépése példátlan. Csak akkor hivatkozhatnának választott bíróság döntésére, ha nem kezdték volna maguk Epidamnos ostromát. Most a jogtalanság elkövetése után nem szövetségesekül, de büntársakül lépnének föl az atheniek. Ha az atheniek segílyt nyújtanak, Korinthost ellenségükké teszik és ez úton megszegik a békét. Legfontosabb érvük a korinthosiaknak, mely újra a kitörendő nagy háborúval hozza okozati összefüggésbe ez esetet, az, hogy ők Athen lázadó gyarmatosait nem bátorították, sőt a samosi lázadás alkalmával azt határozták, hogy »hagyni kell, hogy kiki büntesse meg saját szövetségeseit.« Ha Athen segíti Kerkyrat: abban egy oly példát ad, melyet követve Korinthos többet árt hat Athennek, mint Athen Korinthosnak. Két fontos helyet közlünk e beszédből. Egyik az, hogy a felhozott érveket a hellén

törvények szerint jogosoknak állítja (41. f. elején), mi bizonyítja, hogy a perzsa háborúk után keletkezett szövetségek a nemzetközi jog bizonyos formáját hozták létre. A másik hely szóról-szóra így hangzik: »Ne csábítson titeket amaz ajánlat, hogy nagy tengeri haderővel fognak mint szövetségesek segíteni; mert ha társainkkal szemben joggalanságot nem követünk el, ebben biztosabb erő rejlik, mint ha pillanatnyi látszat által elkapatva kockázattal járó előnyt vivnánk ki« (42. f.).

† E hely már érinti az atheni politika nagyraavagyó irányát, mely ellenállhatatlanul sodorta Athent e végzetes háborúba. Hivatkoztak még a korinthosiak egy korábban, az Aigina ellen folyt háborúban Athennel nyújtott, húsz hajóból állott segélyre, melynek most viszonzását kérik. Ezután tömör rövidséggel foglalván egybe a beszéd tartalmát, a befejezés (43. f.) óvja, figyelmezteti az athenieket: »e kerkyrabelieket se szövetségesekül a mi ellenzésük ellenére el ne fogadjátok, se ne nyujtsatok nekik segílyt, midőn nincs igazuk.«

Athen ugy oldja meg a kérdést, hogy Kerkyrával véd- és dacszövetséget nem köt, mert így köteles lenne esetleg Korinthos városa ellen is síkra szállni, mi a béke nyílt megszegése volna; de védelmi szövetségre lép. Th. éleslátással mutat rá itt is a voltaképi rugóra: Athen célja mindkét fél összeháborítása és gyengítése volt. És megcsillan már itt egy később nagy szabású tervvé fejlődő gondolat. Kerkyra az Itáliába és Szicziába vezető uton a legjobb állomás. Athen előtt aligha nem e csábító gondolat volt a döntő.

Védelmi szövetségre lépnek, küldnek Kerkyrának hajókat. Korinthos Kerkyra ellen indítja hajóhadát. A kerkyrabeliek száz-tíz hajót állítanak szembe. Az atheni hajók a hátvédet alkotják. Tengeri csata fejlődik ki. A kerkyrabeliek a bal szárnyon diadalmaszkodnak, a jobb szárnyon vereséget szenvednek. Th. megbírálja az ellenfelek hadi taktikáját, ügyetlennek mondja (49. f.). Midőn a kerkyrabeliek részleges diadala kockán állott, az atheniek beleegyednek és összeegyedve a kerkyrabeliekkal a korinthosiak ellen támadnak: tehát a békét tényleg megszegették (49. f.). A korinthosiak könyörtelen mészárlást visznek véghez. Ekkor jelenik meg újabban húsz atheni hajó, melyeket az előbbi tíz megerősítésére küldtek. A két hajóhad bizonytalanságban volt, ha megütközzenek-e. A korinthosiak attól tartván, hogy az atheniek a békét megszegettnek tekintvén, visszavonulási útjokat elzárják, egy merész lépésre határozzák el magukat. Egy sajkán embere-

ket küldtek az ellenfél hajóihoz, még pedig békepálcza nélkül¹⁾, kik nyíltan megkérdezték, ha meg akarják-e őket gátolni abban, hogy Kerkyra ellen hajózzanak? Ha igen: ezzel a békét szegik meg. A kerkyrabeliek kiabálták az athenieknek: »Fogjátok el és öljétek le őket!« Az atheniek kijelentik, hogy ők a békét nem szándékoznak megszegni; de ha a korinthosiak Kerkyrát megtámadják, ők mint szövetségesüket védni készek.

A korinthosiak Sybota szigeten (Kerkyra közelében) diadaljelet állítván, visszavonulnak, de útközben az abrakiai öbölben (Epiros és Akarnania közt) fekvő Anaktorion városát elfoglalják és gyarmatosokat küldnek oda (55. f.). +

3. Ellenségeskedés Korinthos és Athen közt Potidaia miatt (56—66. f.).

Egy lépéssel közelebb hozta a háború kitörését a Potidaia feletti versengés.

Potidaia Khalkidike²⁾ Pallene nevű földnyelvén feküdt fent a thrák tenger mellékén. Ez eredetileg korinthosi gyarmat. A városi hatóságot Korinthos állítja be. Ugy de ez időben atheni szövetséges volt. Athen tartott tőle, hogy Korinthos felbosszankodván a kerkyrai ügy miatt, elvonja e gyarmatát a szövetségtől és ezzel az egész thrák vidék koczára tétetik, mert Perdikkas³⁾ makedon király is biztatta Potidaiát Athen ellen. Athen elhatározta Perdikkas ellen erélylyel lépni föl, mert az egész vidék lázadásától tartott. Harmincz hajót és ezer hoplitát⁴⁾

1) A görög kerykeion, a latin caduceus: ellenséges táborok közt kölcsönös eskü oltalma alatt állott jelvény: egy két egymással szemközt helyezett, kigyótól körülfont pálcza, melyet a hívívő békekövetek viseltek. kiknek személye szent és sérhetetlen volt mint a mai hadviselők előtt a parlamentairek lobogója vagy a Vereskereszt jelvényét viselő ambulance-ok.

2) Khalkidiké Khalkisból, Euboia városából kiindult hellén gyarmatokkal lón beépesítve. E félsziget három földnyelvbe végződik. A telepítés elébb a Sithonia nevű közbülső földnyelven kezdődött. Egyik oldalon a thermai öböl (ma Salonichi öböl). másik oldalon a Hebros torkolata (ma Marica folyó) közti része Khalkidikének föl északkeletre Amphipolisig neveztetik thrak partvidéknek. Athennek itt több szövetséges városa volt.

3) Perdikkas, e néven második és a következő fejezetben (57. f.) említett Philippos közt, kik mindketten Sándor Macedon királya fiai voltak, viszály tört ki; mert Perdikkas megfosztja öcsését Philippost atyja örökségétől. Athen Philippost és unkatestvérüket Dardast támogatja

4) A hoplita nehéz fegyverzetű sorkatona, kinek tollbokrétás sisakja, ércz pánczéla, mely nagyon súlyos vala, régebben mint egy 8 kilogrammot nyomott, volt öve, melynek bőr vagy nemez lebernyegje a czombig ért, volt lábpánczéla, nagy pajzsa, lándzsája (mint egy két méter magas), kardja.

küldenek Arkhestratos és két más társa⁵⁾ vezérlete alatt, kiknek meghagyják, hogy Potidaia falait romboltassák le és vegyenek tőlük túszoikat. Potidaia küld Athenbe kérlelő követséget, de ugyanakkor Spártába is küldtek követeket, kik elkisérték a korinthosi követeket. Az Athenbe küldött követség nem ért el eredményt, de Spártában megígérték, hogy azon esetben, ha megtámadják Potidaiait, segíteni fognak.

Potidaia erre fölbátorodva, föllázadott Athen ellen. Khalkidikében általános zendülés készült. Perdikkas keze működött. Perdikkas ráveszi a khalkidikebelieket, hogy tengerparti városaikat hagyják el, rombolják le és költözzenek Olinthosba (szintén Khalkidikeben). Arkhestratos és társai elébb Perdikkas ellen indulnak. A korinthosiak Aristeus vezérlete alatt segílyt küldenek a potidaiabelieknek. Athenből újabb segítség érkezik. Ujabban negyven hajót és kétezer hoplitát küldenek Kallias és négy más vezér vezérlete alatt. Ekkor fegyverszünetet kötnek Perdikkasszal, mert Aristeus korinthosi vezér megérkezése után Potidaia elvesztésétől tartottak. Ütközetre kerül a dolog. Az Aristeus vezérlete alatt állott szárny győz, de a másik szárny, melyen ép a potidaiabeliek álltak, vereséget szenvedett. A diadalmas Aristeus felhagy az ellenség üldözésével, hogy helyreállítsa az egyensúlyt. Aristeusnak sikerül visszavonulni Potidaiaiba. Az athenieké lett a győzelem. Diadalmi emléket is állítottak; bár vezérük Kallias elesett. Az atheniek ostrom alá fogják Potidaiait elébb a földnyelv felől; midőn pedig Phormio vezérlete alatt újabb ezerhatszáz hoplita érkezett, Pallene felől is körülzárták Potidaiait. Aristeus hirtelen elhagyja Potidaiait, miután azon ajánlatát, hogy 500 emberen kívül az első kedvező szél lendülésére a többiek evezzenek el, nem bírta elfogadtatni, pedig maga is a maradók közt akart lenni. Nem távozott Khalkidikéből, hanem bátoritá őket a háboru folytatására. Phormio, miután Potidaia be volt kerítve, ezerhatszáz emberével Khalkidikét és Bottikét (Makedonia keleti részén Pella körül) pusztitá.

Thukydides elbeszélvén a fent kivonatban adott eseményeket a maga oknyomozó módszeréhez híven: ismét visszapillant ez eseményekre és Athen és Korinthos közt támadt viszályban már magát a háborút látja lappangani. Szavai ezek: »még nem

⁵⁾ Valószínűbb G. Hermann vélelme a kéziratokban található tíz vezér helyett, mi egy ily csekély számú sereg mellett elképzelhetetlen. Alább a 61. fejezetben két annyi haderővel öt vezért küldenek.

tört ki a háború, még a béke tartott; mert eddig még a korinthosziak magukra cselekedtek. (66 f.)

898. $\frac{21}{24}$ -

4. Tárgyalások a lakedaimoni népgyűlésen.

Ez a háborút elhatározza.

I, 67—87. f.

Potidaia ostroma a korinthosziakat nagyon fölizgatta. A szövetségeseket felszólíták, hogy Spartában találkozzanak a közügy érdekében. Sparta hívogatta mindazokat, kiknek Athennel szemben sérelmeik voltak. Ezek sorában az aiginabeliek, ha nyíltan nem is merészelték követeket küldeni, de szintén izgattak Athen ellen. A megarabeliek panaszt tettek, hogy Athen a békekötés ellenére elzárta őket az atheni uralom alatt álló kikötők használatától és saját piaczatól. Ily általános izgalom közepette érkeztek meg a korinthosi követek és a népgyűlés előtt a következő beszédet tarták:

68. Lakedaimoniak, köz- és magánviszonyaitokban tanusított megbízható jellemetek bizalmatlanabbakká tesz irányunkban, ha mások ellen vádak emelünk. E jellemnek köszönhetitek mérsékelt voltokat, de a külügyek iránt annál nagyobb tájékozatlanságban leledzetek. Mert hiszen habár gyakran előre jeleztük, minő jogtalanság fenyeget bennünket az atheniek részéről, adott fölvilágosításainkról tanulságot nem meritettetek, hanem a felszólalók iránt táplálatok gyanut, mintha csak saját érdekükben beszélnének. E miatt nem a bántalmaztatás előtt, hanem most, midőn már a bajban benne vagyunk, hívjátok egybe itt e szövetségeseket, kik közt minket illet meg leginkább a szó, mint akik az atheniek által bántalmazva, általatok elhanyagolva, legtöbb joggal emelünk vádat. — Ha még a jogtalanságot titokban követnék el Hellas ellen, nektek, mint a kiknek nincs tudomástok róla, fölvilágosításra volna szükségetek; most azonban kell-e sok szó, midőn látjátok, hogy némelyeket már leigáztak, mások ellen lest hánynak, még pedig ép szövetséges társaink ellen, és már régóta készülődnek a kitörendő háborúra? Mert külömben Kerkyrát tőlünk erőszakkal miért rabolták el és Potidaiát miért ostromolják, holott ez a legalkalmasabb állomás a thrák-félsziget érdekében, amaz pedig a legnagyobb tengeri erőt nyújthatna a peloponnesosiaknak.

69. És ennek okai ti vagytok, mert elnéztétek, hogy előbb városukat megerősítsék, azután hogy a hosszú falakat fölépítsék), mind ez ideig megfosztván a szabadságtól nem csak alatt-

valóikat, de most már önön szövetségeseiteket is. Mert igazában nem az műveli ezt, ki rabságba ejt, hanem ki ezt eltűri, bár megakadályozhatná, holott azt a dicsőséget követeli magának, hogy Hellas fölszabadítója. Most is alig bíránk összegyűlni s most sem világos czéllal. Mert már nem arról kellene tanakodni, ha szenvedtünk-e sérelmet, hanem hogy azt mikép toroljuk meg. Ám ők ellenünk, míg mi határozatlanul vesztegelünk, eltökélten, habozás nélkül támadnak. — És jól tudjuk, hogy az atheniek lassanként minő módon kerítnek másokat hatalmukba. A mig azt hiszik, hogy titokban tehetik, mert ti nem veszitek észre, bátortalanabbak, de ha megtudják, hogy ti tudva elnézitek, keményen neki indulnak. Pedig, lakedaimoniak, csak ti vártok nyugton az összes helének között; nem haderővel védekezve, hanem csak készülődéssel, csak ti akarjátok az ellenséget győzni le. Ovatosság hirében álltok, pedig e hir a valóságnak nem felel meg. Hiszen magunk tudjuk, hogy a perzsák a világ szelétől előbb értek Peloponnesosba, mintsem ti méltóan fölkészülve állhattatok volna szembe és most az athenieket, kik nem távolról mint azok, de a szomszédból jönnek, nem látjátok, és a helyett hogy magatok támadnátok, inkább akarjátok velük, mint támadókkal szemben, akkor megállani a sarat, midőn a küzdelem esélyeire nagyobb erővel készülnek el, s azon tudatban, hogy a barbar is inkább önhibája következtében esett el, és az atheniek ellen is már mi több izben inkább az ő botlásaik következtében, mint a ti segélyetekkel arattunk sikert, miután a bennetek vetett reménység némelyikünket készületlenül is a vakmerő bizalom által veszélybe dönté. Ne higyjé senki közületek, hogy ezeket inkább ellenséges indulattal, mint szemrehányásképen hoztuk föl; mert a tévedő jóbaráttal szemben szemrehányással, a bántalmazó ellenséggel szemben váddal élünk.

★ 70. »És bizony, ha valaki, mi joggal tehetünk szemrehányást szomszédainknak, mert nagy érdekek forognak koczkán, mikről úgy látjuk, hogy még sejtelmek sincsen s nem is gondoltátok meg voltaképen soha, hogy kik azok az atheniek és töletek mily merőben különbözök, a kikkel szemben lesz küzdelmek. Ugyanis szeretik az újítást, és gyorsan találnak új tervet és gyorsan is végrehajtják, a mit kigondoltak; ti ellenben csak a létezőt akarjátok megtartani, semmit nem újítani s még az elkerülhetetlent sem vagytok készek megtenni. Viszont ők tehetségükön felül vállalkozók, a megfontoláson túl-vakmerők, és a veszélyek középett reménykedők; ellenben a ti jellemeitek képességeitknél kevesebbre vállalkozni, a megfontolás által nyújtott biztonságban

sem bizni, a balsorsban, a megszabadulás felől kétségbeesni. Ők nem habozók, ti halogatók; ők mindig vándorolnak, ti veszteg ültök; mert ők e kalandozás útján mindig remélnék valamit nyerni; ti féltetek, hogy ha kimozdultok, kockáztatjátok azt, a mitek van. Ha győznek elleneik felett, legmesszebb hatolnak előre; legyőzve legkevésbé hátrálnak: testőket mintha nem is az övék volna, áldozzák föl hazájukért, de lelküket, mint legsajátabb birtokukat használják föl érte. És ha a mit célba vettek, el nem érik, mintha csak sajátjokat vesztették volna el, a mit pedig elértek, csekélylik ahoz képest, mit elérniök kell. Ha kísérletük meghiúsul, újabb reménynyel pótolják a szenvedett hiányt. Mert egyedül ők bírják is, mihelyt remélik azt, mit magok elé kitűztek, mivel gyorsan hajtják végre tervüket. És ily fáradságos életet folytatnak munka és veszély között, s a mi kezükben van, legkevésbé élvezik, mert mindig többre törnek és azt tartják igazi ünnepnapnak, ha kötelezettségüket megtették s előttök nagyobb csapás a semmittevés nyugalma, mint a küzdelmes munka. Ugy hogy egyszóval az igazságot mondaná az, ki állitaná, hogy ők arra születtek, hogy sem magok ne nyugodjanak, sem másokat nyugodni ne hagyjanak.

71. Midőn tehát, lakedaimoniak, ily jellemű állam áll veletek szemben, ti vesztegeltetek és azt hiszitek, hogy nem azok biztosítják maguknak a békét, kik kellő előkészület mellett igazságosan cselekesznek, de nyíltan kimutatják azt az elhatározásukat, hogy bántalmaztatás esetében, ezt türni nem fogják, hanem egy színvonalra helyezitek azt a törekvést, hogy másokat ne bántsatok, azzal, hogy önvédelmetek bántalmat nektek ne okozzon. De ezt aligha elérnétek hasonló gondolkodásu állam szomszédságában is, most pedig, mint az imént kimutattuk, a ti politikátok az övékhez képest elmaradott. Pedig mint a mesterségeknél az újabb lelemények szükségkép diadalmaskodnak; békés viszonyok közt élő államban a hagyományok megőrzése a legjobb lehet, de sok újabb kényszerítő körülmény újabb alkotásokat követel. Ez az oka, hogy az atheniek sok újabb tapasztalat következtében alkotmányukat nagyobb mérvben ujiták, mint ti. — De itt az ideje, hogy szakítsatok késedelmező eljárásokkal; most hozzatok már segélyt ugy a többeknek, mint a potidaiabelieknek, kiknek ezt megígértétek; betörvén mielőbb Attikába, hogy ne dobjátok leggyülöltebb ellenségeiknek áldozatul barátaitokat és rokonaitokat és minket ne kényszerítsetek, hogy kétségbeesésünkben más szövetségest keressünk. Mert ezzel nem követünk el semmi jogtalanságot sem

az eskülátó istenek, sem az emberek ítélete előtt. Mert hiszen nem azok szegik meg a békét, kik az elhagyottakat megtámadják, de azok, kik cserben hagyják azokat, kikkel frigyvet esküvének. Ha ti készek vagytok mellettünk állni, maradunk, mert bűn volna elpártolni és nem is kapnánk rokonabb lelkű szövetségest. Tehát rajta, fontoljátok meg jól; szánjátok rá magatokat, hogy a vezetésekre bizott Peloponnesost abban a csorbitatlan épségben hagyjátok utódaitokra, melyben elődeitektől szállt tirátok.»

72. fe j. t a r t a l m a. Véletlenül más ügyben jelen voltak az atheni követek, szükségesnek látták, az egyes államok részéről felhozott vádakra felelni és az egész kérdést megvilágítani, hogy el ne hamarkodják a határozatot; az öregeknek a multat kivánták emlékezetökbe hozni, az ifjabbakat fölvilágosítani. Engedélyt nyervén a lakedaimoniaktól a szólásra, a következő beszédet tartották:

73. »Nem az volt küldetésünk célja, hogy szövetségeseinkkel vitatkozzunk, hanem más okból jöttünk; ámde hallván az ellenünk zúditott ócsárlást, előálltunk, nem azért, hogy a városok vádjaira feleljünk, mert hiszen ti nem lehettek bírák a mi bezzédeink felett, hanem hogy szövetségeseinkre hallgatva helytelen határozatot elsietve ily fontos ügyben ne hozzatok és egyszersmind az egész ránk vonatkozó kérdésre nézve akarunk titeket fölvilágosítani, hogy a mit birunk, joggal birjuk és hogy a mi államunk figyelembe veendő.

* A legrégebbi eseményekről, melyek mellett csak hagyomány tanuskodik, de hallgatóink szemtanúi nem lehettek, miért is szóljunk? De kell szólnunk a perzsa háborúkról és egyéb eseményekről, melyekre magatok emlékezhetek, habár terhetekre is van, hogy azokat mindegyre előhozzuk. Mert midőn a küzdelembe mentünk, a veszélylyel szembe mi a közüdv érdekében mentünk, melynek jótéteményében ti tényleg részesültetek, nohát ne fosztassunk meg teljesen annak dicsétől, ha ebben van valami előny. Ezt nem annyira mentségül, mint inkább bizonyosságul hozzuk föl és annak megvilágítására, hogy ha nem helyesen határoznátok, minő állammal fogtok háborúba keveredni. Ugyanis állítjuk, hogy Marathonnál egymagunk kockáztattuk a küzdelmet a barbarral szemben és midőn ismét visszatért, nem lévén elegendő erőnk, hogy a szárazon ellenálljunk, egész népestől hajóra szállva vívtuk a tengeri csatát Salamisnál, m visszatartá őt, hogy egyenként hajózva a városok ellen Peloponnesost elpusztítsa, mert ily hatalmas hajóhad ellen azok nem lettek volna képesek egymásnak segíteni. Ő maga nyujt erre nézve

legnagyobb bizonyosságot, mert legyőzetvén a tengeren, hadereje nagyobb részével gyorsan visszavonult. 899. J/5.

74. »Igy folyván le az esemény és bebizonyosodván, hogy a hellenek üdve a hajóhadon fordul meg, erre mi nyujtottunk három leghasznosabb tényezőt: a legtöbb hajót, legértelmesebb vezért és a legelszántabb lelkesedést: a mintegy négyszáz hajónak majdnem kétharmadát, Themisthoklest vezérül, kinek lehet főkép köszönni, hogy a hajóhad a tengerszorosban megütközött, pedig kétségtelenül ez mentett meg, miért őt ti is jobban megbecsültek vendégül, mint bárki mást, ki titeket fölkeresett; lelkesedést pedig a legszántabbat mutattuk, mert hiszen, midőn szárazföldről segílyt senki sem nyujt vala, a többi hellenek egész a mi határainkig már igába hajoltak, rászántuk magunkat, hogy elhagyván városunkat, elpusztítván hajlékainkat, nem hogy a még fenmaradt szövetségeseink közügyét cserbe hagynók, sem hogy szétszóródva rájuk nézve hasznavehetetlenekké válnánk, hanem hogy hajóra szállva szembe menjünk a veszélylyel, feledve a neheztelést azért, hogy elébb nem jöttetek védelmünkre. Hát állíthatjuk, hogy nem kisebb szolgálatot tettünk irányatokban, mint a milyen részünkbe jutott. Ugyanis ti még lakott városokból és azon reményben, hogy jövőben is e városokat lakni fogjátok, hoztatok segílyt inkább magatokat, mint minket féltve: ellenben mi egy már nem létező városból indulván ki, érette a kétségbeesés szélén kelve sikra megmenténk titeket és magunkat. Ha féltve önhazánkat, mint mások tevék, előbb adjuk meg magunkat a perzsáknak, vagy később mintegy tönkre jutott állapotunkban nem merészelünk hajókra szállni, nem kellett volna nektek csekély hajóhadatokkal megütközni, hanem az ellenség könnyü szerrel éri el célját. 899. J/12.

75. Nem volnánk-e méltók, lakedaimoniak, akkor tanusított elszántságunkért és bölcs belátásunkért arra, hogy a hellének megszerzett uralmunkat ne irigyeljék oly felette? Mert hiszen azt nem erőszakkal vívtuk ki, hanem midőn ti a még hátralevő barbar erővel szemben nem akartátok tovább a sarat állani, a szövetségeseink önként csatlakoztak hozzánk és kértek föl a vezérletre. Maguk a viszonyok kényszerítették arra, hogy hatalmunkat idáig fejleszszük, előbb a félelem miatt, azután becsvágyból és csak később önérdékből. És többé nem is volna biztos nekünk, kiket a többség gyűlöl, némelyek tőlünk elpártolván, leigáztattak, ti pedig többé nem vagytok barátaink, sőt gyanakodó versengő feleink, azt engedékenység útján koczára tennünk, (mert hiszen az el-

pártoltak hozzátok csatlakoznának); senkinek sem lehet rossz néven venni, ha a legveszélyesebb körülmények közt érdekeit tartja szem előtt.

76. És bizony lakedaimoniak, a Peloponnesosban lévő államokat a ti érdekeiteknek megfelelően vezérlitek és ha akkor mint vezérállam mind végig kitartva gyűlöletesekké váltatok volna épen mint mi, meg vagyunk győződve, hogy ép oly terhére lettetek volna szövetségeseiteknek és kénytelenek lesztek vala vagy erélylyel kormányozni, vagy magatokat veszélynek tenni ki.

Igy hát semmit sem tettünk, min megütközni lehetne és a mi az emberi természettel ellenkeznek, ha a felajánlott uralmat elfogadtuk és azt kezünkből ki nem bocsátjuk, a legnagyobb indító okok: a becsvágy, a félelem és önérdek nyomása alatt, az ilyes eljárást nem mi kezdeményeztük, mert hiszen még a világon mindig szabály volt, hogy a gyengébb uralja az erősbet, érdemeseknek is íteltük magunkat ez uralomra és ti is azoknak tartottatok egész mostanig, midőn tulajdonkép önhasznokra gondolva, a méltányosság beszédével éltek, melyet soha senki oly nagyon nem vett tekintetbe, hogy, ha alkalma nyílt erőhatalommal szerezni valami előnyt, hatalma gyarapításáról miatta lemondott volna. Sőt dicséretet érdemelnek azok, kik bár követik az emberi természetben gyökerező uralomvágyat, ez uralmat több méltányossággal gyakorolják, mint a mennyit hatalmuk követelne. Azt hiszszük, hogy mások a helyünkben hamar bebizonyítanak, mily mérsékelték vagyunk; míg ellenünk még méltányos voltunkat is igaztalanul inkább gáncsra, mint dicséretünkre használták föl.

77. Bár rövidséget szenvedünk a szövetségeseinkkel szemben fenforgó szerződészerű vitás kérdésekben és a pör lejárataát mi nálunk, ugyanazon törvények szerint intézzük, perlekedőknek tartanak. És senki közülök meg nem gondolja, hogy azokat, kik egyebütt gyakorolják az uralmat és alattvalóik iránt nálunk kevésbé méltányosak, e miatt szemrehányás nem éri, mert a kiknek tehetségükben áll erőhatalmat gyakorolni, azoknak törvényes eljárásra nincs szükségük. Ők azonban hozzá lévén szokva velünk egyenlő jog élvezésére, ha bármiben felfogásuk szerint rövidséget szenvednek akár ítélet, akár hatalmunk gyakorlásából eredő intézkedés következtében, nem hogy hálát éreznének azért, hogy többtől meg nem fosztatának, hanem nehezebben viselik veszteségüket, mintha minden himezés nélkül elvetve a törvényes eljárást, nyíltan zsaroltuk volna őket.

Akkor nem mondtak volna ellen, mintha nem kellene a gyengébbnek engednie a hatalmasabbnak. Az emberek, úgy látszik, inkább neheztelnek, ha jogtalanságot, mintha erőszakot szenvednek; mert amazt egyenjogu fél bitorlásának, ezt pedig a hatalmasabb erőszakának tekintik.

Igy a perzsáktól ezeknél sokkal súlyosabb dolgokat eltűrték, de a mi uralmunkat terhesnek érzik; természetes, mert az alattvaló mindig súlyosnak érzi azt az igát, melyet visel. Bizony ti is ha minket leverve uralomra kerülnétek, hamar elvesztenétek azt a rokonszenvet, melyet az irántunk való félelemnek köszönhettek, ha ugyan most is ugyanazt a gondolkodást tanúsítnátok, melyet a perzsa háborúban rövid ideig mint vezérállam kimutattatok. Ugyanis honi intézményeitek idegen államokra nem alkalmazhatók; sőt ha valamelyitek honát elhagyja, maga sem tiszteli ezeket, sem más hellen törvényeket. †

78. Ne hamarkodjátok el a határozatot ily fontos ügyben és mások vélekedései és vádjai után indulva, magatoknak ne szerezzetek bajt. A háború kétes természetét gondoljátok jól meg előre; ha elhúzódik, a véletlen játékává válik, mely egyikünkötől sem függ és a kimenetelt egyik fél sem tudva, vaktába megy veszélybe. Midőn az ember a háborúba megy, tettelegességen kezdi, mit később kell vala tennie, és csak akkor fog a tanácskozáshoz, midőn már vereséget szenvedett. Azonban mivel még e hibát nem követtük el sem magunk s tudtunkkal ti sem, azt ajánljuk, hogy a mig tőlünk függ a helyes határozat, ne szegjük meg a békét és ne hágjuk át az esküt, hanem a fenforgó vitás kérdéseket egyenlítsük ki a békeszerződés értelmében. Ha ezt nem teszitek, az esküvédő isteneket hiva tanukúl megkísértjük ellenetek, kik eképen a háborút kezdeményeztéték, védekezni.

79. fej. t a r t a l m a. A lakedaimoni népgyűlés kihallgatván mindakét félt, elbocsátá a követeket, magában kezdett tanácskozni. Midőn a népgyűlés a háborúra hajolt, fölállt Arkhidamos, spártai király, kit Thukydides »bölc és meggondolt« férfiúnak jellemez, s következő beszédet mondá: 899. J/26

80. »Magam is sok háborút éltem át s közületek is többeket látok, kik hasonló koruak lévén, a háborút nem óhajtják sem a tapasztalat hiánya miatt, mint teszik sokan, sem azért, mert azt üdvös és biztos dolognak tartanak. A ki fontolóra venné ez ügyet, úgy találná, hogy a háború, mely felől most tanácskoztok, nem a legesekélyebb mérvű leend. Mert hiszen peloponnesosi szomszédainkkal haderő tekintetében megmérkőz-

hetünk és gyorsan támadhatjuk meg őket egyenként; de oly férfiak ellen, kik távol országban laknak és hozzá meg a tengeren legjártaabbak és egyéb tekintetben is legjobban fel vannak szerelve: magán és közvagyonnal, hajókkal, lovakkal, a fegyverrel és oly sűrű népeiséggel, mennyi egyetlen egy más hellén területen sem létezik; azonkívül számos adózó szövetségeseik vannak, szabad-e könnyen háborút indítani és miben bizakodva támadnánk reájuk készületlenül? Talán hajókban? De hiszen e téren gyengébbek vagyunk; ha pedig meg ezután fogjuk magunkat gyakorolni és ellenkészületeket tenni, sok idő telik abba bele. Talán bizony pénzben? De ebben még hátrább állunk, mert sem az állam kincstárában nincsen, sem magán vagyonunkból áldozni hajlandók nem vagyunk.«

81. »Meríthetne talán valaki abból bátorságot, hogy fegyveres haderőnk nagy számával túlszárnyaljuk őket, úgy hogy betörések útján pusztíthatjuk hazájukat. De más vidékekre is kiterjed az ő uralmuk és a tengeren szállíthatják, a mire szükségük van. Ha pedig szövetségeseiket kísértjük meg elpártolásra birni, ezeket is mint nagyobbára szigetlakókat, hajókkal kellend megsegítenünk. De minő háborút fogunk folytatni? Ha sem hajókkal nem győzünk, sem jövedelmi forrásaiktól őket meg nem fosztjuk, melyekből tengeri haderejük fentartják, a legnagyobb mérvben vereséget szenvedünk. De ily helyzetben becsülettel még békét sem köthetünk, kivált ha minket tartanak a versengés kezdeményezőiül. De ne ringassuk magunkat abban a reményben, hogy a háború hamar befejezést nyer, ha földjüket feldőljük. Mert valószínű, hogy az atheneieket fenkölt gondolkozásuk nem engedi, hogy akár hazájuk földjéért szolgaságot fogadjanak el, akár hogy mint ujonczok a háború láttára visszariadjanak.«

82. »Mindazáltal én nem azt tanácslom, hogy közönyösen nézzük el, hogy szövetségeseinket bántalmazták és leselkedésük le ne lepleztessék, csak azt, hogy még fegyvert ne ragadjunk, hanem küldjünk követeket, kik vonják őket kérdőre, de úgy, hogy a háborúval nyíltan ne fenyegetőzzenek, de jelentsék ki, hogy ezt tűrni nem fogjuk, mialatt magunkat megerősítjük, még pedig hogy valamiképp tengeri haderőt és pénzt szerezhethénk akár hellén, akár barbar szövetségeseik megnyerése útján, mert ha az atheniek ellenünk leselkednek, gáncs bennünket nem érhet, ha nem csak hellén, hanem barbar segélyt is fölhasználunk megmentésünkre és egyuttal a magunk erejét is lehetően kifejtsük. És ha a mi követségünk felszólalásainak sikere lesz, ez lenne a

legjobb; ha pedig nem, ez alatt két, sőt három év eltel és majd ha jónak látandjuk, jobban felkészülve mehetünk ellenük. És talán látva már eddig megtett készülleteinket és azt, hogy beszédünknek megfelelő nyomatéka van, hajlandóbbak lesznek engedni, a míg még hazájuk föl nem dúlatott, a míg még meglevő, ki nem fosztott javaik megmentése érdekében tanácskozhatnak. Tekintsétek az ő földjüket zálog gyanánt, mely annál többet ér, minél jobban van megművelve; melyet a lehetőségig kimélnetek kell, nehogy őket kétségbeesésbe hajtva, annál keményebb ellenállásra tüzeljétek. Mert ha szövetségeseink vádjai által ingereltetve elhamarkodva dúljuk fel földjüket, gondoljátok meg, nehogy Peloponnesos ügyében nagyobb gyalázattal végezzünk és súlyosabb helyzetet idézzünk elé. — Ugyanez államoknak és egyeseknek vádjait ki lehet egyenlíteni; de ha egyesek érdekeért mindnyájan háborút indítunk, melynek nem lehet tudni, mi leend a vége, nem lesz könnyű azt becsülettel befejezni.

83. »És senki ne nézze gyávaságnak, hogy mi, annyi állam, könnyen nem indulunk egyedül ellenük; mert hiszen nekik nem kevesebb számmal vannak szövetségeseik, még pedig olyanok, kik szövetségi adót fizetnek és a háború nem annyira a fegyveres haderőn, mint a pénzforráson fordul meg, mely a fegyveres erőt föntartja, kivált ha még szárazföldinek kell tengeri hatalommal küzdeni. Szerezzünk tehát elébb pénzt és ne engedjük magunkat elragadtatni szövetségeseink beszédei által, mert mi a történendőkre nézve mindkét irányban nagyobb felelősséggel tartozunk; tehát jobb lesz nyugodtan a következményeket megfontolnunk.

84. »Lassu és késedelmező voltotokat, mit leginkább gáncsolnak, ne szégyeljétek. Mert elhamarkodva fogva hozzá, annál későbbben végeznétek el a háborút, mivel készületlenül mentetek bele és aztán mégis mindig szabad és dicsőséges állam polgárai voltunk. Pedig ezt főképen megfontolt mérsékletünknek köszönhetjük, mert ennek hatása az, hogy a jó szerencsében föl nem fuvalkodunk, balsorsban kevésbé hagyjuk el magunkat, mint mások; ha dicsérve bennünket buzdítanak, hogy meggyőződésünk ellenére valami veszélyes vállalatba menjünk, az örömezzet el nem szédít; sem gáncsok által felboszantva más véleményre nem birnak; harczban bátrakká, tanácsban bölcekké a fegyelem tesz: bátrakká azért, mert meggondolásunk a legnagyobb mérvű önérzettel és bátorságunk szerénységgel jár; tanácsban bölcekké azért, mert nem neveltetünk oly kitanultakká,

hogy a törvényeket lenézzük, és a sanyaru fegyelem mellett szerényebbekké, semhogy azoknak engedetlenkedjünk; sem oly haszontalan túlvitt bölcseséget el nem sajátítánk, mely az ellenség terveit szóbeszédben szépen lebirálni tudja, de a tettek mezején hátrább marad, de megtanultuk mások tehetségét ép annyira becsülni és azt, hogy a szerencse esélyeit az ész előre meg nem állapíthatja. Ép ezért az ellenséggel szemben valóssággal vagy teszünk ellenkészületet, mint a kik helyes belátással birnak és nem abban helyezük reményeinket, hogy talán vétséget fognak elkövetni, hanem hogy magunk biztos alapra építők terveinket, mert nem kell hinni, hogy egyik ember és másik közt nagy különbség van, s ki a legsanyarúbb iskolában nőtt fel, az ér legtöbbet.

85. »Atyáinktól örökölt ez elveket, melyeket mi is mindig saját javunkra megtartottunk, ne mellőzzük és elhamarkodva egy pár óra alatt ne döntsünk, midőn annyi élet, vagyon, város és dicsőség forog kockán, hanem nyugodt megfontolás után. Ez nekünk inkább áll szabadságunkban, mint másoknak, mert erősek vagyunk. Küldjetez az atheneiekhez követséget a Potidaia, küldjetez követséget a szövetségesek által felhozott sérelmek ügyében, különben is készeknek nyilatkoznak igazságot szolgáltatni; tehát nem szabad azzal szemben, ki kész az elégtételadásra, úgy járni el mint egy bitorlóval szemben. De egyszersmind készüljetez a háborúra: mert ez lesz a legjobb határozat és egyszersmind az ellenségre nézve a legfélelmesebb.«

Arkhidamos így beszélt; ekkor az egyik ephor⁵⁾, Stheneladas áll föl és így szólott:

86. »Én nem értem⁶⁾ az atheneiek sok szószaporítását, mert dicsérték ugyan sokat magukat, de épen nem czáfolták meg azokat a vádakát, hogy szövetségeseink és Peloponnesos ellenségeségeket követtek el. Mert bizony ha a perzsák ellen egykor derékül viselték magukat, most azonban irányunkban rosszak lettek, kétszeres büntetésre méltók, mint a kik jókból rosszakká váltak. Mi pedig ugyanazok vagyunk ma, kik akkor valánk és ha van belátásunk, nem nézzük el, hogy bántalmat szenvedjenek és nem halogatjuk a segélynyújtást, mert az ő szenvedésük sem tűr halogatást. Másoknak van pénzük, lovaságuk, nekünk vannak jó szövetségeseink, kiket nem szabad zsákmányul dobnunk az athenieknek és nem szavak, sem tör-

vényes eljárás útján kell küzdenünk értük, kik nem szavakban szenvednek bántalmat, hanem gyorsan és teljes erővel kell őket megvédenünk. És senki se oktasson arra, hogy nekünk, a jogtalanságot szenvedőknek illik a megfontolás, hanem azoknak kell jó sokáig tanakodniok, kik jogtalanságot szándékoznak elkövetni.

Szavazatok, oh lakedaimoniak, Spártához méltó módon a háborúra és se azt ne tűrjétek, hogy az atheniek hatalma gyarapodjék, se szövetségeseinket cserbe ne hagyjuk, hanem istenek segélyével induljunk a bitorlók ellen.«

87. E beszédre a lakedaimoni gyűlés a háborút megszakította; még pedig a szokásos felkiáltásból a többség nem lévén tisztán kivethető: Stheneladas, mint ephor a következő alakban tevő föl a kérdést: »Az, a ki a békét megszegettnek tartja és az athenieket jogtalanságot elkövetőknek, keljen föl és menjen át emez oldalra« (és ekkor a teremben megjelölt egy helyet.) A többség a háborúra szavazott. Ezután megállapodtak abban, hogy a szövetségeseket még egy nagy gyűlésre ⁷⁾ fogják egybehívni

899. 3/16

E részlet méltatása. Thukydides a háború közvetett okait a azon történelmi beszédek közbeszövésével világítja meg, melyeket a korinthisi, az atheni követek, Arkhidamos és Stheneladas tartottak a lakedaimoni népgyűlés előtt. E történelmi beszédek mintaszerű szerkezetüknél fogva példányos szónoklati műfajnak.

A korinthisiak beszéde (68—71.) mintegy lélektani megvilágítása az atheni és spartai jellem ellentétének; már maga e két nép ellentétes vérmérséklete, fejlődése, intézményein nyugvó nevelkedése mintegy az érdekharc által előidézett beszédek keretében a benső, lélektani rugókat teszi szemlélhetőkké. Egy hasonlattal élve: Goethe egyik halhatatlan művében (Wilhelm Meisters Lehrjahre) elragadtatással hasonlíttja Shakespeare drámáinak szerkezetét egy oly óra szerkezetéhez, melyben a rugók üveg burkolat alatt vannak: a lelki világ rugóit oly szemlélhetőkké teszi a legnagyobb drámáiró. Elmondhatni, hogy Thukydides a történelmi események motívumait így teszi szemlélhetőkké és e tekintetben a történelmi beszédek a legfontosabb tényezők.

Pl. a korinthisiak a spartai külpolitika óvatos, halogató, késedelmező jellemét szemrehányás alakjában gáncsolják. E politika következményének tüntetik föl Athen emelkedését, terjeszkedését, mind vakmerőbb föllépését. És hogy politikai céljokat annál biztosabban elérjék: az atheni jellemet párhuzamba állítja: az a mesteri párhuzam, mely a 70. fejezetben található: meg bolygatja a spartai gondolkodás hagyományos eszmekörét: kimutatja, hogy a viszonyok fejlődéséhez Athen alkalmazkodni tudott, Spárta elmaradt. E párhuzamban tetőződik a korinthisiak érvelése. Ezután csak a buzdítás következik, melyben felhívják, hogy lépjen Spárta a szövetségeselek élére és kezdje meg a háborút.

E beszéd ellentéte az Arkhidamos spártai király beszéde (80–85.) A spártai élet, de kivált nevelés tömör, magvas védelme e beszéd. A részre-hajlatlan történetirő, kit a sors önkéntes száműzötté tett, csakugyan elfogulatlan igazságérzettel fogta föl hazája ellenfelének igazi értékét és azt megbecsülni tudja. Ép e beszédben látjuk kitünő példáját a r e s p o n s i o s z e r ű beosztásnak. A korinthesiak a népgyűlésben beszéltek a szövetségesek jelenlétében, Arkhidamos csak a spártai népgyűlésen; de mégis ép a dicséret alakjában szembeállított atheni gondolkodás felszínességét mutatja ki és a legszebb védelmét adja az ősi hagyományokon nyugvó spártai politikának. Kivált a 84. fejezetben tetőződik: tehát a beszéd közepén mint a korinthesiak beszédében, a spártai jellem szilárd férfiaságának igaz, meggyőző dicsérete. A spártai politika elveit, melyeket az ősoktól örökölték; még egyszer szívökre köti a király a spártai népgyűlésnek. (85. f.) Kimutatja, hogy ez nem azt teszi, hogy közönnyel nézzék, ha szövetségeseiket bántják, a kötött békét megszegik, de csak úgy szóljanak, hogy a szónak súlyt, nyomatót adjon a tett. Utána Stheneladas egy fejezetre terjedő beszéde a stilus laonicus kitünő példája: nyílt egyenesség, himezetlen egyszerűség, tömör rövidség jellemzi. És egészen őszintén megemlíti a valódi inokot, mely döntött, hogy ne engedjék Athent még nagyobbra emelkedni.

De a történelmi háttér megvilágítása hiányos volna, ha a vád alá fogott atheniek nem felelnének. Felel majd a legilletékesebb képviselője az atheni szellemnek és az atheni politikának, Perikles (139–144.), de a fény és árny helyes beosztása itt is megkívánt egy beszédet. A történetirő ezt érezte és fel is lépteti az atheni követeket. Ezek b e s z é d e (73–78. f.) következik. Már a beszéd hangja rá vall az attikai finom szellemre.

A sophisták iskoláiban kiművelt elme fordulatokban, ellentétekben gazdag irányában van tartva e beszéd. A perzsa háborúk nagy emlékeivel hódít: Athen jogát a vezérállami tiszthez a nagy napokban játszott szereppel igazolja. A hegemoniat nem keresték; a spártaiak visszavonulása és a még be nem fejezett perzsa háború Athen kezébe juttaták a vezérletet. Ezt megtartani a becsület, az érdek parancsolja. De nem ez, a szónoki gyakorlatokban már többször elcsepelt eszme-menet az érdekes és adja meg a beszédnek mint történelmi beszédnek stilszerűségét, hanem a 76. fejezetben az az érvelés, melylyel az atheniek a hatalomhoz való ragaszkodást az emberi természetben nyugvónak állítják, vitatván azt a tételt, hogy még a világ mindig úgy volt, hogy a gyengébb az erősbet uralja. E helyen még csak megcsillan az atheni politikának önző, a jogszerűséget a sophistika érveivel jogszerűnek feltüntető, a demokrat elveket hirdető, de a világalalomra törő jelleme, de a lesbosziak és a melosziak ügyében a háború közepette egész leplezetlen fenhéjazásában fog kitűnni, mint annak helyén lesz alkalmunk kimutatni. Az atheni követek még a szövetségesek ügyében a sérelmeknek békés, rendes jogi eljárás útján leendő kiegyenlítésére késznek nyilatkoznak. Majd kihívóbb lesz a hang, a jogra és gazságra kevesebb súlyt helyeznek még a beszédekben is. Thukydides művének olvasása kitünő tanulságokat szolgáltat arra nézve, hogy egy nép a hatalmi érdekek által elvakítva, mint feledkezik meg azon szent elvekről melyek nagygyá nevelték.

J e g y z e t e k.

¹⁾ A h o s s z ú f a l a k építését, mely Athennek mint kikötő városnak, mint tengeri hatalomnak oly nagy szolgálatot teve, Thukydides ugyan e könyv 107. fejezetében említi Athen emelkedésének ötvenéves történetének mesteri vázlatában. E fal egész a tengerig nyúlt és pedig egyik ága a Phaleron kikötőig, a másik a Peiraius-ig; amaz 35, emez 40 stadiumot tett, tehát egy-egy mérföld. A tulajdonképi h o s s z ú f a l nevet az viselte, mely a Peiraius-ba vezetett.

²⁾ Az atheni jellemet igazi eszményi világitásba helyezi Perikles híres halotti beszéde II. 37. és köv. f.-ben; ingatag, változékony mivoltát élesen támadja meg Kleon III., 38. 42. 43., de alig találunk kitünőbb jellemzést, mint Hermokrates szicíliai követ Kamarinában tartott beszédében VI., 76. és köv. f.-ben.

³⁾ 400 hajót fogadok el Jowettel a jobb kéziratok nyomán; mert Herodotos VIII., 48. fejezetben felsorolt 378 hajót inkább 400 egészíti ki kerekszámra. Fontosabb bizonyíték az, hogy „m a j d n e m” kétharmadot mond, holott ha 300 hajót veszünk föl, akkor a kétharmadot az attikai 200 hajó kiadná. A szónoki nagyításnak enyhítése ἐλάσσως (kevesebb) kifejezés; mert a κέθρα r m a d igen sok. Az ilyen alább szállítást λιτότεσ-nek hívták a görög szónoklat tanítói.

⁴⁾ A szerződésekből eredő pörököt hívták συμβολιμαῖαι δίκαι-nak. Ugyanis Athenben mint kereskedelmi központban igen sok különböző országbeli kereskedő, utazó járt-kelt. Ezeknek egymás közt vagy atheni polgárral szerződések alapján pereik keletkeztek. Azt az elvet követte az atheni bíróság, hogy azon állam törvényei voltak az irányadók, melynek az alperes volt a polgára. Itt az atheni jog- és méltány-érzéklet emeli ki a szónok. Az igazságszolgáltatás élén az idegenekkel szemben a p o l e m a r k h o s állt.

⁵⁾ Az ephorok egy spártai hatóság, öt tagból állott. Kezdetben a spártai királyok nevezték ki mintegy igazságszolgáltatási teendőkre nézve helyettesekül, később a nép választá. A hagyomány szerint már Lykurgos fölállítá e hivatalt. Theopompos intézkedése folytán (757 Kr. e.) már a királyi hatalmat is korlátozó hatalmuk volt. Nagy befolyásuk volt a külügyek intézésére. Felügyeltek az erkölcsökre, az ifjúság nevelésére és a hagyományos fegyelm épésben maradására. A királyokat vád alá helyezhették az öregek tanácsa előtt. Igazságszolgáltatás volt eredeti hatáskörük és idők folytán politikai hatalomra emelkedtek. E helyen is a király Arkhidamos ellenzi a háborút, az ephoros Stheneladas megszavaztatja; mert e szavazásnál igen fontos volt a kérdés feltevése és azt Stheneladas teszi föl.

⁶⁾ Stheneladas e beszédét egy régi magyarázó mint „méltóság és nagy-szerűség” által jellemzett politikai beszédet dicséri meg.

⁷⁾ E gyűlés később egybegyűl. A korinthisiak még egy nagyobb beszéddel buzdíták a peloponnesosi szövetségeseket a háborúra. E beszéd olvasható e könyv 120—124. fejezeteiben. E beszéd után a szövetséges városok rendre szavaztak és a többség a háborúra szavazott (125. f.).

5. A háború voltaképi oka Athen emelkedése (89—118. f.).

Következik az oknyomozó történetíró szemében az első könyv legfontosabb része, melylyel Thukydides megszakítja az elbeszélés

olyamát, de mely korántsem tekinthető epizódnak. Rámutat a belső rugóra, mely Spártát a háborúra sarkalá: ez az irigység és féltékenység volt, melyet Athen emelkedése keltett föl. A régi magyarázó oly megjegyzéssel vezeti be e részletet, mely az egésznek értékét helyesen értékeli. A magyarázó megjegyzése a következő: »Kezdeté az ötven éves korszaknak*). E helyet bámulatossá teszi világossága és tömörsége. E korszak terjed a perzsa háború befejezésétől a peloponnesosi háború kitöréséig. Athen emelkedésének kora, melynek tetőpontja Perikles ténykedésében nyilvánul. E korszak ragyogó sirbeszéde az a halotti beszéd, melyet Perikles a háború első évében elesett vitézek fölött tart.

E korszak áttekintése még rövidebb vázlatban a következő: A perzsák fölött vett diadal után az atheniek elhagyott városukba visszatérnek, nőiket, öregeiket, gyermekeiket visszazárlítják. A lerombolt falakat újra felépítik (89. f.). Még ugyanez évben (Kr. e. 479—478.) beveszik Sestost, mely a perzsa uralom ellen föllázadt. A spártaiak szövetségeseik ösztönzésére megkísérték meggátolni Athent falai fölépítésében és pedig eltitkolva a tulajdonképi indító okot: följáérták, hogy Peloponnesoson kívül eső minden erődöt romboljanak le. Peloponnesos elég védelmet nyujt Hellasnak egy visszavonulás esetében. Themistokles ügyesen kijátszá Spárta célzatát. Magamagát követségbe küldeté, Spártában hivatalosan nem jelentkezett, addig tárgyalt, míg a falakat fölépíték. Midőn ez megtörtént, akkor Themistokles a spártai követeknek önérzetesen nyilatkoztatta ki, hogy Athen tudja a maga érdekét és megvédi saját polgárait. (90—91. f.) Spárta neheztel, de csak titokban. (92. f.) Themistokles kiviszi lángezü tervét: Athent tengeri hatalommá teszi. A Peiraieus kikötőt, melyet már arkhonsága alatt kezdett (Kr. e. 481. f.) kiépíti. Koczkakövekből oly szélesre építik a falat, hogy két rakkott szekér elmehetett egymás mellett. Kedvencz mondása volt Themistoklesnek, hogy ha a szárazföldről kiszorítanak is az athenieiket, most mindenkivel szemben megvédnék magukat (93. f.). Pausanias húsz hajóval elindul Kypros**) ellen. Az atheniek harmincz hajót küldenek és a szövetségesek is néhá-

*) Tulajdonkép a Mykale melletti győzelemtől számítva Kr. e. 479-től a peloponnesosi háború kitöréséig: 431-ig csak 49 év.

**) K y p r o s (Cyprus) a Földközi-tenger keleti sarkán, jelentékeny sziget, mely a perzsa tengeri erő fő kiinduló pontja volt.

nyat. Beveszik Kypros nagy részét és azután Byzantion *) ellen eveznek, melyet szintén hatalmukba ejtenek (94. f.).

Pausanias e hadjáratban súlyos vétségeket követ el és zsarnoki módon viselkedik; a perzsákkal szőtt titkos cselszövényről is vádolták, miért visszahívták, a vezérségtől megfoszták, helyébe Dorkist küldték ki, mivel a szövetségesek megtagadták az engedelmességet, kénytelen volt visszatérni. A szövetségesek Athent kéri föl a hegemoniára. Athen egy lépcsővel magasabbra emelkedik (95. f.). Ekkor szervezi Athen a szövetségi pénztárt. A szövetségesek járuléka pénzben, hajóban meglőn szabva és a mint a feliratok is igazolják, a hajók megváltása fejében is pénz állapított meg. E fontos esemény történt a mi időszámításunk előtt 477—476. E szövetségi adó fölszedésére külön hivatalt állítanak föl: a hellenotamiai hivatalt. E szó jellemző módon fejezi ki a hellen erők egységét. A szövetségi adók összege 460 talentum ($460 \times 2370 = 1.090,200$ frt) és a pénztár székhelye Delos volt (96. f.).

A következő fejezetben Thukydides igazolja — mintegy az elbeszélés fonalának megszakítását mentve ki — hogy miért foglalkozik e korszakkal. Ezt elhanyagolták a történetírók; csak Hellanikos érinti Attikai történetében, »de a chronológiában nem pontos« (97. f.). E hely is tanúsítja, hogy Thukydides a történetírás egyik fő kellékére: az időpontok helyes megállapítására nagy gondot fordított. Miltiades vezérlete alatt beveszik Eiont, Skyrost Karistost **). De történt egy fontosabb esemény. Naxost, a kykladok egyik szigetét, mely föllázadt, önállásától megfoszták. Ez képezi kiinduló pontját Athen későbbi hatalmas, sőt erőszakos föllépésének az elpártolt szövetségesekkel szemben (98. f.). +

Athen önkényesebb politikájára maguk a szövetségesek nyújtottak alkalmat az által, hogy a szövetségi szerződésben kikötött hajók helyett megváltási összeget adtak. Ugyde ez által a tengeri haderő urává tevék Athent. Ha Athen önkényt gyakorolt: az ellenszegülés hatalmi eszközétől: a tengeri haderőtől megfosztván önmagukat, gyengébbekké váltak (99. f.).

Még két nagy diadalt vív Athen. Kimon vezérlete alatt a perzsákat legyőzték az Eurymedon folyó mellett Pamphyliában, valamint a tengeren is. Föllázadt Thasos a szembe fekvő thrák bányák miatt, melyeknek jövedelmét magának követelte. Athen hajóhaddal

*) Byzantion Thracziában a Hellespontos mellett.

***) Eion. Strymon öble mellett kikötő város Makedoniában, Skyros sziget az aigaioni tengerben, Karystos Euboiában.

ront rá. Ugyanekkor mintegy tizezer embert akar a thrák parton telepíteni, alapítandók a későbbi Amphipolist, melyet akkor kilencz útnak hívtak, de az Edonok e telepítést meghiusíták (100. f.).

A thasosiakat legyőzik az atheniek; ekkor a lakedaimoniakhoz fordulnak segélyért, de ezeket egy földrengés és a rabszolgák (heloták) lázadása meggátolja abban, hogy segélyt nyujtsanak. E heloták a Spárta által régen meghódított messeniak utódai valának. (Ez események Kr. e. 465—463-ban történtek.) Thasos elesik, hajóit kiszolgálattja; magát szövetségi adóra kötelezi, védfalait lerombolja (101. f.).

Az Ithomet elfoglaló heloták ellen Spárta egyebütt is segélyt kér, így az atheniektől is. Ettől főképp azért, mert a védfalak és erődítések készítésében ügyesek voltak. Ugyde féltékenységük fölébred. A többi szövetségest megmarasztva az athenieket elbocsátják. Ekkor már kezdetét veszi a viszály a két állam közt. Athen szakít a spártaiakkal kötött szövetséggel és ezek elleneivel, az argosbeliekkel köt szövetséget és így szövetkezik a thessalokkal (102. f.).

A negyedik évben elesik Ithome, de azon feltétellel adta meg magát, hogy a messeniak kivonulhassanak. Ezeket Athen Naupaktosban telepíti le. *)

Athen megnyeri Megara szövetségét. Ugyanis a megarabeliek a korinthosiakkal versengének, minek következtében a peloponnesosi szövetségtől elszakadtak. A korinthosiaiak gyűlöletére ez adott első okot. A megarabeliek kikötőhelyét Pegait (a korinthosi öböl mellett) megerősíték (103. f.).

Athen a perzsa hatalommal szemben folytatja küzdelmét. 200 hajóval támogatja az egyptomiak fölkelését a perzsa uralom ellen (104. f.).

Midőn az atheniek Haliai-ba (Argolisban) mennének, rájuk támadnak a korinthosiaiak és győznek; de az atheniek viszont győztek. Kekryphaleia tájékán (sziget a saroni öbölben Athen és Peloponnesos közt.) Ezután Aigina ellen tör ki háború. Győznek az atheniek, zsákmányúl ejtenek hetven hajót. A korinthosiaiak felhasználják az alkalmat és az atheniekkal szövetségben álló Megarat támadják meg, de Athen mindamellett, hogy Egyiptomban is le volt kötve, mégis küld segélyt és ha nem is teljes győzelmet arat, de tisztességgel megállja helyét. Mindkét fél diadaljelt állít. (105. f.). A korinthosiaiak visszavonultokban

*) E város a korinthosi öböl mellett feküdt.

nagy veszteséget szenvednek (106. f.) Az atheniek fölépítik a hosszú falakat. A peloponnesosiak közben a phokisiekkel tűznek össze egy peloponnesosi város feldúlása miatt. Győznek; de visszatérésüket részint az atheni hajóhadtól való félelmükben, részint a Gerenaia hegyen át a Megarat őrző atheni szárazföldi sereg miatt késleltetik. Boiotiában vesztegeltek; de innét az atheni népuralom ellen is cselet szöttek. Az atheniek fölismervén a helyzetet, nagy erővel, 14 ezer emberrel ellenük indultak (107. f.) Tanagránál volt egy véres csata; győztek a lakedaimoniak és szövetségeseik, betörnek Megarába és elpusztítják, de hatvan-két napra rá az atheniek betörnek Boiotiába és Phokisba és Oinophyta vívnek csatát; teljes diadalt aratnak. Tanagra falait lerombolják, a maguk hosszú falát kiegészítik. Aigina megadja magát: hajóit kiszolgáltatja, falait lerombolja, szövetségi adóra kötelezi magát (108. f.). Egyiptomban a perzsa király hada Megabyzos vezérlete alatt legyőzi az egyptomiakat, a helleneket Memphisből kiűzi és Prosopitis szigetére szorítja, ostrom alá fogja. A csatornát kiszárítván, a vizet másfelé térítvén, az atheni hajókat szárazföldre juttatja. Ezután a szigetet beveszi (109. f.). Hat év alatt jutott tönkre (Kr. e. 363—457.) a hellenek ügye Egyiptomban. A nagy seregnek csekély maradványa menekül Libyán keresztül Kyrenebe. Az atheniek mitsem tudva ez eredményről, ötven háromsorevezőst küldenek; e sereget a Nilus egyik torkolatában megtámadja a perzsa haderő tengeren és szárazon és tönkre teszi (110. f.). Egy thessali száműzött királyfiut, Orestest az atheniek szövetséges boioti és phokisi erővel megkísértik visszahelyezni; de a thessali lovasság ellen vereséget szenvednek.

Ekkor találkozunk legelőbb Periklessel, a Xantippós fiával. Ezer atheni élén a sikyonbelieket (Sikyon peloponnesosi város) megveri. Ezután Oiniadai akarnan várost veszi ostrom alá, de kísérlete meghiúsulván, hazatér (111. f.).

Ekkor öt évre kékét kötnek (Kr. e. 450) az atheniek és peloponnesosiak. Athen Kypros ellen küld Kimon vezérlete alatt 200 hajót. Kition-t (Citium) veszik ostrom alá; de meghal Kimon, éhhalál tör ki. Ott hagyják az ostromot, de Salamisnál (a kyprosi Salamisnál) tengeren és szárazon csatát vívnek és győznek. Ezalatt folyt az ugynevezett szentháború. A lakedaimoniak elvették a phokisiaktól a delphibeli templomot és átadják a delphibelieknek; az atheniek visszaveszik és visszaadják (112. f.). Athen Boiotában Orkhomenos, Khaironea városok ellen, melyek az

olygarkha számüzöttek kezébe kerültek, küld Tolmides vezérlete alatt ezer hoplitát; de Koroneánál vereséget szenved. Boiotiát kiüríti azon feltétel mellett, hogy foglyait hagyja vissza (113. f.).

Euboiá föllázad, mialatt Perikles ide megy; föllázad Megara is és az őrséget lemészárolja. Perikles oda siet, ezalatt a peloponnesosiak betörnek Attikába és feldúlják egész Eleúsisig. Ezután visszatérnek; Perikles visszamegy Euboiába és aláveti, Hestiaia lakóit kiúzi és földjüket elfoglalja. Ez történt Kr. e. 445-ben (114. f.). Nem sokára az öt éves békét felváltá a harmincz éves, melynek értelmében átadták az atheniek a Peloponnesosban elfoglalt helyeket: Nisaia-t, Pegai-t, Troizen-t, Akhaia-t. Hat év múlva (Kr. e. 440.) a samosiak láznak föl. Athen ellenök küld hatvan hajót. A tengeren legyőzi őket. Egy kisebb kitörés alkalmával a samosiak a hajóállomás őrségét megtámadják, megverik, a szomszédos tenger urai lesznek. De Perikles visszatér, legyőzi őket. A samosiak kiszolgáltatták hajóikat, lerontották falaikat; kárpótlást fizettek bizonyos évekre. Az atheniek a samosiakat támogató Byzantiont is beveszik. Ezzel az ötven év vázlatos története véget ér. (115—117 f.)

6. A háború kitörése (118— a könyv végeig).

Thukydides újra felveszi az elbeszélés elejtett fonalát. Rámutatott a háború valódi indító okára, mely a lakedaimoniakat küzdelemre sarkalta. Még a delphibeli isten: a dór védisten Apolló tanácsát kéri ki. Az isten azt válaszolta, hogy ha egész erővel mennek a harczba, ő is segélyökre jön, híva vagy hivatlan. A korinthosiak annál tüzetesebben fogtak a buzdításhoz. Tartanak még egy beszédet (120—124.) Hivatkoznak arra, hogy a spartaiak már többé nem haboznak, tehát a szövetségesek se habozzanak tovább. Athen mindnyájukra nézve egyformán veszélyes. Őrizkedjenek a gyáva kényelemtől, valamint a szerencse ne tegye őket elbizakodottakká. Számban, katonai fegyelemben, egyértelműségben túlszárnyalják az athenieket, a tengeri haderő dolgában is hamar eléri az ő színvonalukat. Javasolják a korinthosiak, hogy ők is teremtsenek pénzt közadakozás útján. Ezt ők szabadon, önelhatározással teszik, míg az atheniek szövetségeseire nézve az adózás szolgaság. Ép azért kell az atheni szövetségeseket elpártolásra buzdítani, mert ez által ők jövedelmük forrásától esnek el. Hivatkoznak a korinthosiak be-

szédükben a dicső multra. Hellas felszabadítói valának és most önönyszabadságokért ne lennének készek síkra szállni? Esztelenséggel, gyávasággal vagy bűnös hanyagsággal fognák őket vádolni, ha a háborút el nem fogadják. Az isten is kijelenté, hogy pártukon lesz. A békeszegéstől ne féljenek: a ki támad, az szegi meg a békét, nem az, ki védi magát. Küldjenek hát segélyt a potidaiaknak, kik dórok. Ha elnézik szövetségeseik szenvedését: az atheniek még tovább mennek. Ha békét akarnak, háborúra kell magukat elszánniok. A korinthosiak beszédüket e szavakkal végzik: »Belátva, hogy az egész Hellas fölébe emelkedett zsarnok állam, mindnyájunkat fenyeget, némelyikünk felett már uralkodik, másokat hatalmába készül hajtani, megtámadva, győzzük le őket, hogy magunk is bátorságban élhessünk, a leigázott helleneket pedig felszabadítsuk.«

Ime, a háború jelszava: ime a szép szin, mely a peloponnesosiak ügyét a szabadság zománczával vonta be. A belső rugókat láttuk: a részrehajlatlan történész kérlelhetetlenül azokra mutatott.

Két epizódszerű elbeszélés fűződik még a döntő pillanathoz, melyet Perikles beszéde idéz elő. E két elbeszélés a Kylon-ügy és a Pausanias halála, melyhez csatolja szerző Themistokles halálának elbeszélését is (120—138. f.). Kylon ős időkben (talán még Kr. e. 620 táján) egy előkelő férfiú, a megarai kényúr Theagenes lányát vevén nőül, jövője iránt kérdést intéz Delphiben. Itt azt a választ kapja, hogy az atheni Akropolist beveheti Zeus legnagyobb ünnepén. Maga az ünnep megjelölve nem volt. Ő mint olympiai győztes, azt hívén, hogy ez Zeus legnagyobb ünnepe, Peloponnesosban toborzott társaival ez ünnepen csakugyan elfoglalja az Akropolist, míg az atheniek mezőn voltak. Az atheniek ostrom alá fogják. Az Akropolisba szorult Kylon elmenekszik ugyan, mikor már a várban éhség tört ki; de hivei ott maradtak. Ekkor az arkhonok, kikre az atheniek az ostromot bízák, azon biztosítás mellett, hogy bántani nem fogják, kicsalták Kylon embereit. De midőn ezek megadták magukat, akkor kezdték őket lemészárolni. Némelyek az istennő oltárához menekültek; de azért ezeket is megölték. A gyilkosok és utódaik átok alá vettek. Későbbi időkben is Kleomenes, spártai király az olygarkha párt segélyével száműzte a Kylon hivei gyilkosainak utódait és azoknak, kiket Athenben eltemettek, csontjait kiásták és szétszórták. Később az átkozott családok sarjai vissza kerültek.

A spártaiak e szörnyü emlékeket eleveníték föl; mert már ekkor egy kiváló férfi emelkedék Athenben a közvélemény urává: e férfiú Perikles, a Xantippos fia. Követek útján követeli Lakedaimon, az istenasszony átkozottainak elűzését. Perikles azon családok egyikének sarja volt, kiken ez átok súlyosodott. Ha nem is remélték kiűzetését, de tekintélyét remélték ez által aláásni (126—127. f.).

Az atheniek viszont követelik ily átkozottak kiirtását és ily átok eltörlését: holmi heloták a tainarosi Poseidon templomba menekültek, de a lakedaimoniak onnét előhurezolták és lekonzolták őket, továbbá Pausanias halálát, ki az »Érczlak« istenasszonya átkát zúdítá azokra, kik őt ez istennő templomában (érezlemezekkel kivert mennyezetű templom) éhhalálra kínozták és onnét haldokolva hurczolták a czinterembe, hol meghalt. Thukydidés elbeszéli Pausanias cselszövényeit Xerxessel, árulását, melynek nyomára az ephorok egy szolgálja árulása következtében jöttek. E szolgát Pausanias Artabazos perzsa satrapához küldé egy levéllel, melynek záradékában ugyan e szolga megöletését ajánlja. A szolga előbb hasonló minőségben küldött szolgák sorsától tartván, kik soha többé vissza nem tértek, felbontja a levelet, megmutatja az ephoroknak, kik magától Pausaniastól akarván a levélben foglaltak megerősítését hallani, egy mellékhelyiségben elrejtőzve, kihallgatják a Pausanias és e szolga, mint esdeklő közti párbeszédet, mely mindent világossá tesz. Ekkor elhatározzák elfogatását; de egyiknek arczáról vagy titkos jelbeszédéből Pausanias megsejdtívén sorsát, Athene istenasszony templomába menekszik. És kiéheztetés után a templom czintermében így éri el végét. (128—134.) Az atheniek tehát a Pausanias halálát okozó ephorok utódjainak ép oly joggal követelheték kiűzetését.

A Pausanias bűnügyébe belebonyolíták Themistoklest is, ki már cserépszavazat (ostrakismus) útján száműzve volt (Kr. e. 471-ben). Themistoklest üldözőbe veszik. Ő előbb Kerkyrába menekszik. Itt nem fogadják be. Elmenekszik Epirosba a molossok fejedelméhez, Admetoshoz, és esdeklőként ül le Admetos jószivű nejének tanácsára e tüzhely előtt, karjaira vévén Admetos gyermekét. Admetos megvédi és midőn az atheni küldöttek itt is megjelentek, őt Pynába küldi titkon, honnét Ephesosba evez. Ekkor egy levelet intéz Artaxerxeshez, Xerxes fiához, melyben följánlja szolgálatát, ő, ki az összes hellenek közt a legtöbb bajt okozott Xerxesnek; de állítja, bogy ennek visszatérő útjában szolgálatokat

tett. Kér egy évi várakozást, mely után föl fogja fedni tervét. Artaxerxes kegyébe veszi. Themistokles nagy befolyásra tesz szert, nagyon megbecsüli: kenyérül Magnesiát, borul Lampsakost adja neki át. De Themistokles hirtelen meghal. Thukydides szerint betegség következtében, de a kedvelt hagyomány szerint önmagát mérgezte meg, mert nem bírta teljesíteni amit a királynak ígért. Álljon itt Thukydides kitünő jellemképe, melyet e nagy férfiuról rajzol: »Themistokles a legerősebb természeti tehetséget árulta el és e tekintetben bámulatra méltókép tűnt ki mások felett. Veszületett éles eszével, anélkül, hogy akár előlegesen, akár utóbb tanulmányokat tett volna, azonnal fölsimerte a fölmerült viszonyok mivoltát és a legmesszibbre hatolt jós szemével a jövőbe. A mit kezébe vett, azt maga tudta legjobban megmagyarázni, sőt a mikre nézve nem volt tapasztalata, helyes ítéletet birt azokról is alkotni; legjobban ő látta előre a jövő homályába burkolt jobbat vagy rosszabbat. Egy szóval ő természeti tehetségével, a legcekekélyebb előkészület mellett is legjobban eltalálta, mit kell tenni.«

Magnesia piacznán egy emléket állítottak neki. Családjá — állítólag az ő meghagyása folytán — hazavitte maradványait, de csak titokban, mert mint a ki hazaárulás vádja következtében menekült, ünnepélyes temetésben nem részesülhetett. Ez lett vége a két legünnepelt hellennek: a lakedaimoni Pausaniasnak és az atheni Themistoklesnek (135—138. f.). Végre Spártából követség jön, mely küldetését e szavakkal adja az atheniek tudtára: »a lakedaimoniak fen kívánják a békét tartani, de azon feltétel mellett, hogy ha ti vissza adjátok a hellenek önállóságát.« Az atheniek gyűlést hirdettek. Itt a béke és a háború mellett többen szólaltak föl. Ekkor lép föl döntő szavával Perikles, a Xanthippos fia, »azon időben a legelső atheni férfiú úgy szóban, mint tethben a leghatalmasabb« és a következőket mondá: (139. f.). 899. 5/16

140. »Atheniek, mindig ugyanazon véleményen voltam és vagyok, hogy nem kell engednetek a peloponnesosiaknak, habár tudom, hogy az emberek nem ugyanazon hévvel folytatják, mint a melylyel elfogadták a háborút, mert a körülmények változásához képest véleményük is változik. Látom, hogy most is ugyanazon vagy majdnem olyan tanácsot kell adnom és kérnem azokat, kik meggyőződésemmel csatlakoznának, a közös elhatározásokhoz, ha baj is érne, hivek maradjanak, vagy ha sikert aratunk, az előrelátást ne követeljék a maguk részére. Mert megesik, hogy az események fordulata ép oly előreláthatatlan, mint az emberi gondolaté; ezért szoktuk a sorsot okolni, ha valami váratlan történik.

A lakedaimóniak már elébb is nyilván kimutatták ellenséges szándékukat, most meg a leginkább. Ki volt mondva, hogy vitás kérdéseket kölcsönösen bírói ítélet alá terjeszszünk, addig mindkét fél maradjon meg birtokában; ámde ők sem maguk igazságszolgáltatást nem kértek, sem midőn felajánltuk, el nem fogadták, hanem inkább fegyverrel mint érvekkel akarják sérelmeiket elintézni és nem mint kérelmezők, de mint parancsolók fordulnak hozzánk. Ugyanis követelik, hogy hagyjuk oda Potidaiát, tegyük függetlenné Aiginát és a megarabeliekre vonatkozó határozatot semmisítsük meg; sőt most legutoljára jött követeik követelik a hellenek függetlenségét. De azért egyikök se higgye, hogy csekélység miatt kezdenénk háborút, ha a megarabeliekre vonatkozó határozatot vissza nem vonnók, melyet pedig úgy tüntetnek föl, mintha ennek visszavonása megelőzné a háborút; magatokban sem engedjétek meggyökerezni e véleményt, mintha csekélyök miatt mennétek bele a háborúba. Mert e csekélység arra való, hogy gondolkodástok egész mivoltát kipróbálja és arról tegyen bizonyosságot. Mert ha engedtek, majd fognak irántatok nagyobb követeléssel előállani, mint a kik ezt is félelmetekben adtátok meg; de ha szilárdan megállotok, világossá teszitek előttök, hogy veletek mint egyenjogu féllel kell bánniok.

141. >Tehát nyomban határozzátok el vagy engedni, mielőtt bántalmaztatnátok, vagy ha háborút kezdünk, mit én jobbnak tartok, sem nagy, sem csekély ürügy alatt nem engedni, sem félelmek közt birni sajátunkat. Mert a legnagyobb vagy legcsekélyebb követelés, melyet egyenrangúak egyenranguaktól a jogos eljárás mellőzésével kierőszakolnak, egyértelmű a szolgálással. Hogy pedig a háború segélyforrásaira nézve náluk nem vagyunk gyengébbek, a következőkből megtudjátok. A peloponnesosiak maguk művelik földjüket és nincs sem köz-, sem magánvagyonuk, hosszú és a tengeren túl menő háborúban nem szereztek tapasztalást, mert szegénységük miatt csak rövid időre és csak egymás ellen hadakoztak. Az ilyenek sem hajóhadat szervezni, sem szárazföldi katonaságot több ízben kiküldeni nem képesek, távol birtokaiktól, holott saját költségükön tartják fen magukat, a tengeren pedig elzárva. Mert hiszen a háborút inkább felhalmozott vagyonból, mint sarcolások útján lehet fentartani. A kik földjeiket maguk művelik, készebbek a háborúban életüket mint vagyonukat fölládozni, mert az a biztos hitük van, hogy a veszélyen átvágják magukat, de attól tartanak, hogy előbb föl ne emészsziék vagyonukat, kivált ha a háború várakozásukon felül

hosszabbra nyúlnék, mint valószínű. Egy csatát megállani az összes hellenekkel szemben képesek a peloponnesosiak és szövetségeseik; de háborút folytatni tőlük különböző fölszereléssel bíró ellenséggel szemben nem bírnak, midőn nem lévén egy közös tanácskozó testületük, gyorsan valamit végrehajtani nem tudnak, mindnyájan egyenlő szavazattal bírnak, de különböző néptörzsekből állanak, kiknek mindenike a maga érdekét keresi. Minek következménye, hogy semmit igazán nem végeznek. Mert némelyek leginkább a megtorlást kívánják, mások legkevésbébbé javaik kockáztatását. Sok időbe kerül míg összeverődnek, de ha összejöttek, rövid ideig gondolnak a közérdekre, hanem annál tovább dolgoznak saját érdekükben; és egyik se hiszi, hogy az ő hanyagsága kárt okoz, hanem azt, hogy másnak is óréá kell vigyáznia, úgy hogy mindnyája magára nézve hasonló hitben ringatván magát, észrevétlenül jut tönkre az egész.

142. »Legfőbb akadályt nekik a pénzhiány okozza; addig vesztelniök kellend, míg erről lassan gondoskodnak; ugyde a háború nem vár. Sem erődítéseiktől, sem hajóhaduktól nem érdemes tartani; a miénkkel megmérkőző erődített várost még békében is nehéz létrehozni, hát még az ellenség területén, kivált ha mi viszonyellenerődítéseket létesítünk. Ha erődöt állítanának, hazánk egy része kárt szenvedhet kitöréseik vagy rabszolgáink átszökései következtében, de meg nem gátolhatnak bennünket abban, hogy az ő hazájukhoz hajózva, viszont erődöket emeljünk és hajóhadunkkal, melyben van a mi fő erőnk, megtorlást szerezzünk. Mert több előnyt nyujt nekünk a tengeri haderő a szárazföldi, mint nekik a szárazföldi haderő a tengeri küzdelemre. *) Nem könnyű dolog lesz nekik a tengerészetre beletanulni, hiszen még ti sem vittétek ezt tökéletességre, pedig már a perzsa háborúk óta gyakoroljátok. Mert hogyan vihetnék valami sokra őket, földműves és nem tengerész nép létükre s hozzá még nem is hagyunk nekik alkalmat, hogy magukat gyakorolhassák, mert mindig nagy hajóhaddal indulunk ellenük. Mert csekély hajóhaddal szemben talán még tennének kísérletet hajóik tömegében biztokban feledve járatlan voltukat, de ha sok hajó áll utjukban, vesztég maradnak és gyakorlatlanságuk miatt ügyetlenebbek és ennek következtében bátortalanabbak lesznek. A tengerészet oly mesterség, mint bármi más és nem lehet csak úgy alkalom adtán mellékes foglalkozásúl üzni, hanem inkább mellette semmi mással mellékesen nem foglalkozni.

*) E hely fordításánál a Stahl által javított szöveget tartom a helyesebbnek.

143. »Még ha az Olympiában vagy Delphiben őrzött pénzekhez nyulván*), nagyobb bért ígérve**) zsoldos matrózainkat elszegődtetnék is, ha magunk és védenczeink***) hajóra szállva velök meg nem mérközhetnénk, félelemre volna ok; de most el vagyunk látva és a mi legfőbb, legjobb kormányosaink maguk a polgárok és matrózunk több és derekabb van, mint egész Hellasban. Zsoldosnak is senki sem vállalkozik azon kockázattal, hogy számüzesék és egynehány napi magasabb zsoldért, de a győzelemre csekélyebb reménynyel velük együtt harcoljon.

A peloponnesosiak helyzetét ilyennek vagy majdnem ilyennek látom, mi egészen mentek vagyunk a felhozott hiányoktól s egyéb tekintetben is fölényben vagyunk. † Ha a mi földünket gyalogsereggel támadják meg, mi az övék ellen hajóval indulunk és Peloponnesos egy részének földulása sem összehasonlítható egész Attikáéval. Mert ők csak hadakozva szerezhetnek új földet, nekünk pedig tömérdek földünk marad mind a szigeteken, mind a szárazon, oly nagy ám a tengeri hatalom ereje. Lennénk csak szigetlakók, kik lennének megsebezhetlenebbek? Gondoljuk magunkat ilyenekül és elhagyva földünket, lakásainkat, csak a tenger és a város felett őrködjünk; és ezek miatt fölbosszankodva ne nyujtsunk csatát a peloponnesosiaknak, kik számban túlszárnyalnak? Ugyanis ha diadalmaskodunk, nem csekélyebb erővel szemben kellend ismét sikraszállanunk. Ha pedig leveretünk, szövetségeseinket is elveszítjük, kiktől erőnket meritjük. Ne hajlékainkat, ne földünket sirassuk, hanem embereinket; mert nem amazok teremtik az embereket, hanem az emberek amazokat. Ha szavamra hajtánátok javallanám: rajta, mindazt magatok pusztítsátok el és mutassátok meg a peloponnesosiaknak, hogy mindezért ti meghunyászkodni nem fogtok.

*) Feliratok tanúsítása szerint a szent kincseket kölcsön vették és résztlőrlesztés mellett használták, kamatot fizetve utánuk.

**) A rendes bér három obolos: mintegy 19 kr. volt. Igérhettek egy drachmát, mintegy 39 kr-t.

***) Athenben letelepedett idegen (metoikos) a római c l i e n s viszonyhoz hasonló alárendeltségi helyzetű polgárok, kik csak egy teljes polgári joggal bíró polgár oltalma alatt élvezhették a szabad közlekedési, kultusbeli jogokat, de attikai polgárnővel egybe nem kelhettek. Mint a mi zselléreink, zselléres taxát fizetett: 12 drachmát (4 frt 76 krt), a nő felét s egyéb apró szolgálmányokat, Hadi czélokra adakoztak a leiturgiában: az állam által egyesekre kivetett terhekben részt vettek. Háborúban hoplitai szolgálatot teljesítének, hajóknál matrózokul használták. Jogügyleteikben a polemarkhos (3-ik arkhon) látott törvényt. Athenben mintegy 45.000 volt, tehát az ősi lakosságnak mintegy fele.

† E helyen hézagot gondolnak. Ha a τ-τ töröljük, a szöveg elfogadható.

144. »Egyéb okokból is remélhetem, hogy győzni fogtok, ha nem gondoltok arra, hogy uralmatokat még a háború folyamában kiebb terjeszszétek és újabb veszélyeket magatok ellen nem hívtok ki. Mert jobban féltetek saját hibáitok, mint az ellenség szándékai miatt. De ezekről majd szólok más alkalommal*), midőn tettezre kerül a dolog. Most azonban a követeket bocsássuk el a következő válaszszal: »a megarabelieknek megnyitjuk piacunkat, kikötőinket, ha a lakedaimoniak sem a mi, sem szövetségeseink részéről jött idegeneket ki nem zárják (mert a békeszerződés sem azt, sem ezt nem tiltja) ama városoknak visszaadjuk függetlenségüket, melyek a békekötéskor annak birtokában valának, arra az esetre, ha ők a maguk szövetséges városaiknak megengedik, hogy ne az általuk engedett, hanem a saját maguk által választott kormányforma szerint kormányozzák magukat; törvényes elégtételt hajlandók vagyunk a szerződés értelmében adni, háborút nem kezdünk, de ha ők kezdeményezik, ellenállunk.« Ez a válasz igazságos és városunk méltóságának megfelel. Mert tudnotok kell, hogy a háború kikerülhetetlen. Minél nagyobb készséggel fogadjuk el, az ellenség annál kevesebb bátorsággal támad reánk. És aztán a legnagyobb veszélyek legyőzése szerez ugy államnak mint egyesnek legnagyobb dicsőséget. A mi atyáink a perzsák ellen síkra szállva, nem ily nagy készlettel indulva, sőt a mijök volt, azt is odahagyva több belátással mint szerencsével, több bátorsággal mint erővel a barbart kiverték és bennünket a hatalom ily polczára emeltek. Tőlük nem szabad hátrább maradnunk, hanem az ellenségnek minden erőnkől kell ellenállanunk és megkísértenünk, hogy e hatalmat utódainkra csorbítatlanul hagyjuk hátra.«

Perikles beszéde. E beszéd tömör ereje a nagy államférfiú ajkára méltó. Mint történelmi beszéd kivált két nézőpontból jeles. Először: felelet a korinthosiaiak beszédére, melyet kivonatban közöltünk: kivált e könyv 121—122. fejezeteiben előforduló biztatásra, melyben a korinthosiaiak a lakedaimoniak főerejét ép abban találták, hogy ők nem p é n z b e n, nem a szövetséges államok járulékaiban keresik fő segélyforrásukat, megragadó erővel és önérzettel felel. Athen szellemét, erejét, legyőzhetetlenségének alap-

*) Perikles Athen haderejét, segélyforrásait egy más beszédben kifejté, melyet szerző kivonatban ad a II. 13-ban és maga Thukydides ismételve kifejti, mint Perikles lángeszének bizonyítékát, politikája messzeható előrelátását a II. 65-ben, hol Periklest jellemzi.

feltételét ép abban a merész, elszánt lélekben találja, melylyel kész volt már Themistokles tanácsára zsákmányul odadobni hazáját, hogy a tengeren védje meg Hellas szabadságát. Nem a hajlékok, nem a hazai föld teszi a hazát, hanem az emberek, kik ismét visszaszerzik mindazt, mit elvesztettek. A spártai és atheni polgár felfogása mily ellentétet alkot! amaz védi hazáját és érte kész meghalni, de bevárja az ellent; mert nem kész hona határait elhagyni: emez ott hagyja a haza földjét; kész messzi érte harcolni. Ugyane gondolatot fejezi ki Nikias utolsó beszéde Szicziáliában, mely így végződik: »Mert a férfiak teszik a hazát, nem a puszta falak és néptelen hajók« (VII. 77. f.).

Másodsor vonatkozás a messzi jövőben előforduló eseményekre is. Mert hiszen, midőn Perikles kijelenti, hogy Athen diadalmas lesz e háborúban, ha annak folyama alatt nem terjeszti uralmát és újabb veszélyeket nem hív ki, a jövőre utal. Ezt tette a szicziiai hadjárat elhatározása által. E beszédet is bizonyítékul tekintem arra nézve, hogy Thukydides művének e részét legalább a szicziiai hadjárat után írta. A történelmi beszéd némiképp a vaticinium post eventum-ot gyakorolja: a történetek utáni jóslást. Perikles lelki nagysága lengi át e beszédet: e lelki nagyság színvonalán állott még a nép.

Perikles beszéde döntött. Athen az ő általa javasolt értelemben adott választ a peloponnesosi követeknek. Késznek nyilatkozott a felmerült vitás kérdéseket a szerződés értelmében törvényes uton kiegyenlíteni (145. f.).

Thukydides visszatekint az első könyv tartalmára: a külső okokból eredt ellenségeskedésekre, melyek alatt még a békepálcza oltalma nélkül érintkeztek. A béke megszegésére és a háború kitörésére a közvetlen okok e könyvben elbeszélte események voltak (146. fejezet)

Még csak egy szót. E könyv egész berendezése a műszerkesztés mintája. A bevezetés után (1—23.) előadja a kerkyrai és potidaiai ügyet (24—65. f.) Ezután a háború megszavazását (66—87. f.) Ezek a háború külső okai. Ezután Athen emelkedésének ötven évi történetét beszéli el: mint a háború belső okát (89—118. f.). Az epizodyszerű események (Kylon-ügy, Pausanias halála) a gyújtó szikrát vetik a felgyúlt gyúanyagra. (128—138.) Kimagaslik Perikles alakja: rajta nyugszik meg a szem: Ő áll őrt Athen arany századának határszélén. Lelki nagyságát kifejezi beszéde.

II. KÖNYV.

1. A háboru első éve. (Kr. e. 431—30.)

a) A nyári időszak.

Thukydides a következőkép határozza meg a háború kitörésének időpontját: »Tizennégy évig maradt érvényben a harmincz éves béke. A tizenötödik évben azonban, midőn Argosban Khrysis 48-ik évét tölti vala papnői tisztének, Spártában Ainesias volt az ephor, Athenben a Pythodoros arkhonságából még négy hó volt hátra, a potidaiai csata után a hatodik hóban mindjárt tavasz kezdetén alig több mint háromszáz thebai férfi, két boiatarkh*), Pythangelos, a Phylides fia és Diemporos, az Onetorides fia vezérlete alatt az első éjjeli őrváltás idején bementek Plataiába, a Boiotiának ebbe az Athennek szövetséges városába. «Tehát Thukydides még a történelmi események időpontját oly adatok egymás mellé állításával állapítja meg, melyek helyett az újabb történetíró egyszerűen egy időszámítási a e r a-tól számítva a polgári év számát és napját tette volna ki. Így a fentebbi időpont Poppo teljesen elfogadható és a tudományos chronologia (időszámítástan) módszerében alkotott hozzávetése alapján, melyet maga Thukydides művében szétszórta említett időpontok egybevetése útján igazol, a mi a e r a n k előtti 431. a p r. $\frac{5}{6}$ éjjel é n e k felel meg. Argosban a Hera papnőinek papnői hivataloskodását följegyezték, Spártában, az ephor után jelezték az évet, Athenben az arkhon eponymos után. Kr. e. 402-ig az attikai feliratokban a hivataloskodó prytaniának (az ötszáz tagból álló atheni tanács kisorsolt t i z sectiojának az év tizedrészére az állam ügyeinek intézésével megbízott része) jegyzője és a sorshuzás által napról-napra kijelölt elnök, k i t e p i s t a t e s n e k hivat, szerepelnek, mint a kelet meghatározói. Az a e r a megállapításában sok ingadozás volt, így Polybios, a nagy Scipio kortársa, ki Korinthos földülését megérte, az első római consulatust a Xerxes hadjáratától, Rómának Brennus gall vezér által történt bevételét pedig az Aigopotamos melletti esatától számítva határozta meg. A chronologiai nézőpontból leghíresebb felirat Kr. u. Marmos Parium (parosi márvány), mely most az oxfordi egyetem kincse, (1627-ben Lord Thomas Arundel vásárolta meg; a felirat a Görög feliratok gyűjteményében 2374. sz. felirat), mely nevezetesebb irodalomtörténeti adatokat tartalmaz (a jelen állapotok az ol. 106,2—354 Kr. e. van levezetve) Kekropstól számítja és a parosi és attikai arkhonokkal jelöli meg az éveket.

*) Boiotiában tisztviselő.

Kr. e. 300. év táján vette kezdetét a később általános érvényre emelkedett olympias utáni évszámítás. Az első olympias (de nem akkor volt az első olympiai verseny) azon időponton kezdődik, midőn az elisi Korobos versenyfutásban győzött, mely Kr. e. 776 évnek felel meg. Ez időponttól kezdve az elisiék a győztesekről rendes jegyzéket vezettek. Az olympiasok négy évet foglaltak magokban; ezért mindig kiteszik az olympias évét is. Egész Theodosius császár uralkodásáig volt ez évszámítás érvényben. Kr. u. 394 óta csak a keresztény aera uralkodik.

Thukydides időszámításában másik sajáttság, hogy a háború éveit nyári és téli részekre osztja; de habár mondja, hogy téli fele az évnek: nem vehető e fél szorososan, sőt a nyári időszakban történt események időtartama kétségtelenné teszi, hogy a nyári időszak kerekszámban 8, inkább $7\frac{1}{2}$, téli 4, illetve $4\frac{1}{2}$ óra terjed. Már csak az a tény is, hogy a zsoldos matrózok nyolcz óra kapták fizetésüket, azt bizonyítja, hogy a háború folytatására alkalmasabb fele az évnek e nyolcz óra terjedhetett. Thukydides műve VI. 21, 2, hol a hajókázásra nézve elzárt tengerről szól, négy téli óról beszél. Egyszerűen megállapíthatónak véljük, hogy a tél nov. 10-ke táján kezdődött, a nyári időszak pedig a tavaszi napéjegyenlőség időpontjától (mart. 21.) E feltevést igazolja szerzőnek egy igen fontos nyilatkozata, mely olvasható V. 20., hol a tíz éves háború (a peloponnesosi háború e korszakát Arkhidamos korszakának nevezik) után létrejött békéről szólva állítja, hogy ez tavaszszal a városi Dionysiak idején (márctzius hóban) köttetett és utána teszi: „tíz év és egynéhány nap telt el az Attikába történt első betörés és e háború kezdete óta.“ Ugy de e betörés később történik, mint a thebaiak betörése Plataiába, melyről mint fentebb láttuk, azt írja, hogy mindjárt tavasz kezdetével történt: miből pontosan kimutatható, hogy a tíz éven felül egynéhány nap közel egy hó telt el. Th. pontosabbnak mondja ugyan e helyen a határozás e módját, mint az arkhonok vagy egyéb tisztviselők szerint, mert e mód magukat az évszakokat is megjelöli. Mi pontosabbnak ugyan nem tartjuk, de hogy szemléletesebb és a háború régi folytatási módjának megfelelő volt, az kétségtelen.

De vegyük föl az elbeszélés fonalát. A thebaiak tehát amaz emlékezetes éjszakán bementek Plataiába. A kapukat Naukleides, egy plataiai polgár nyitá meg egy párttöredék élén, mely az uralkodó párt felébe akart e forradalmi uton kerekedni. (2. f.)

A megriadt plataiaiak kezdetben már-már megadták volna magukat, mert túlbecsülték a betört ellenség számát, de azután

észrevevén magukat, összeverődve rátörtek a thebaiakra, kiket megszalasztának. Ezek nem ismervén ki magukat a város utczáin, nagyrészt lekonzultatának, kevesen menekültek; ki még életben maradt, kegyelemre megadta magát (3, 4 f.) Thébából segítség érkezik, mely a Plataia falain kívül rekedt plataiabeliekre készült rátenni kezét, hogy a benrekedt foglyok fejében mintegy kezeseket szerezzen magának. A plataiabeliek észreveszik e szándékot és — a thebiai előadása szerint — esküvel ígérik, hogy a foglyokat kiszolgáltatják, ha a thebiai bántalom nélkül elvonulnak. Ezek visszavonulnak, de a plataiabeliek a foglyokat lekonzolják. (5. f.) Athen pártul veszi a plataiabelieket; eleséget szállitnak oda, őrsereget hagynak hátra és a hasznavehetetlen polgárokat, a nőkkel és gyermekekkel együtt a városból elszállitják. (6 f.) A béke nyílt megszegése megtörtént. Mind az atheniek, mind a peloponnesosiak és szövetségeseik a háborúra készültek. (7 f.) Egész Hellast harczias hangulat ragadja meg, kivált az ifjuságot. Az izgalom általános volt.

Jóslatok, jövendölések jöttek forgalomba és fokozták az izgalmat. Delos szigetén földrengés fordult elő: ezt is a bekövetkező nagy eseményekre magyarázták. A rokonszenv Lakedaimon mellett vala. Hellas felszabadítójául tekintették. Athen ellen a gyűlölet és féltékenység általános volt. (8 f.)

Thukydides számba veszi a két fél szövetségeseit. Lakedaimon részén álltak: a peloponnesosiak az argivok és akhaiok kivételével, kik semlegesek maradtak. Peloponnesoson kívül Megara, Phokis, Lokri, Boiotia, Ambrakia, Leukas, Anaktoion.

Athen részén álltak: Khios, Lesbos, Plataia, Naupaktos, Akarnania, Zakynthas, Kerkyra, Karia partvidéke, Jonia, Hellespontos, a thrák tenger mellék, az aegeumi szigetek, a kykladok, Melos és Thera kivételével. (9. f.)

A lakedaimoniak a korinthosi földszorosra hívják és gyűjtik egybe szövetségeseiket. Az összegyűlt tábor előtt Arkhidamos tart egy beszédet, melyben egyetértésre buzdítja a szövetségeseket és utalja arra a dicsőségre, melyet egy sikeres hadjárat által szereznek maguknak. (10, 11 f.)

Elküldi még Melesippos Athenbe követségbe azon reményben, hogy Athen látva Peloponnesos nagy haderejét, engedni fog. Az atheniek Perikles tanácsára a követet nem fogadják. Melesippos ez emlékezetes nyilatkozattal hagyja el Athen határát: „E nap a hellénekre nézve nagy szerencsétlenség kezdete leend.“ (12 f.)

Perikles szép tanujelét adja önzetlen honszeretetének. Megsejdtívén, hogy Arkhidamos az ő földjeit meg akarja a háború

dulásaitól kimélni, részint barátságból iránta, részint hogy őt gyanuba keverje az atheniek előtt, kijelenti, hogy abban az esetben, ha az ő birtokait az ellenség megkiméli, míg másokét elpusztítja, azokat az államnak ajándékozza. Még egy beszédet tart, melyet Thukydides csak kivonatban ad, melyben utal Athen dús segélyforrásaira és biztatja őket, hogy ha megfontolással cselekesznek, biztosan diadalt fognak aratni. Igen fontos Perikles beszédében utalás a templomok kincseire, melyekhez végszükség esetében hozzá nyúlhatnak, természetesen azon feltétel alatt, hogy visszahelyezik. Csak az Athene szobrának aranyozása 40 talentumot ért, ($2370 \times 40 = 94800$ frt) Athen jövedelmét a szövetségeseiktől hatszáz talentumra teszi, ($2370 \times 600 = 1,422,000$ frt.) saját jövedelmük járul ehhez. Az Akropolisban van elhelyezve 6000 talentum ezüst pénzük (14 millió 220 ezer frt.) Hozzátette, hogy a hat ezernyi örségen kívül 13000 hoplitájuk van, a lovasság tizenkétezerre ment. Háromsorevezős hajóval háromszázzal rendelkezett Athen. Falakkal is teljes mérvben megvolt erősítve a város. A phaleron-i fal a város körül 35 stadiumot, tehát kevés híján egy földrajzi mértföldet tett ki, a Peiraieusba vezető hosszú fal pedig egy kerek mértföldet; a Peiraieus kikötő együtt Munikhiával másfél mértföld fallal volt megerősítve. (13. f.) Perikles tanácsolta, hogy mindenüket, gyermekeiket, nejeiket, ingó birtokaikat szállítsák a városba, barmaikat Euboiába hajtották. (14. f.)

Ezt az atheni polgárok nehéz szívvel tették, mert rég idő óta a mezei, földmives élethez valának szokva. Thukydides rövid kitérésben előadja, hogy a régi polgárok szétszórt falvakban, tanyákon laktak. Athent egységes várossá Theseus emeli. A régi Athen szűk kiterjedésének több építészeti nyomát mutatja ki (15. f.) A perzsa háborúk után ismét a falusi élethez szoktak az atheniek, ezért csak nehezen birtak a megszokott életmóddal szakítani. A városban oly zsúfoltság támadt, hogy még a templomtéreket, a város puszta helyeit is az Akropolis és Eleusinium templomai kivételével elfoglalják. (16, 17 f.)

A peloponnesosiak elébb Oinoe-ig, Attika határán levő e megerősített városáig hatoltak. Miután ezt nem sikerült bevenniök Attikába betörnek és Akharnai-ig hatolnak. Az oda vezető út mentén a környéket feldúlták. Itt Arkhidamos megáll, remélve, hogy Akharnai birtokainak feldúlását nem fogják eltérni az atheniek, mert Akharnai nevezetes részét képezi az államnak (maga szolgáltatott háromezer hoplitát). Ha az atheniek még sem szállanának nyílt csatára: maguk ellen ingerelnék az akharnaibelieket: megha-

sonlás keletkeznék, mit kihasználhat. Így gondolkodott Arkhidamus. (18—20 f.)

A peloponnesoiak előhaladása meg is tevő a hatást Athenben ; visszaemlékeztek a multakra, hogy még ily előre nem merészelt hatolni soha a lakedaimoni sereg. Akharnai a várostól csak hatvan stádiumra (másfél mértföld) feküdt. Szemük láttára dűlja az ellenség a vidéket. Az elkeseredés nőttön nőtt. Az akharnai-beliek kitörésre buzdítottak.

A nép dühös lett Periklesre : miért nem vezeti őket csatába (21 f.). De Perikles rendíthetlen maradt, örködött a város felett, de a nyílt csatát kerűlte. Olykor lovas csapatokat küldött ki az ellenség zaklatására. Fordult is elé egy kis csetepaté Phrygeanál, hol az atheni és thessali lovasság összetűzött a boiotival. Az atheniek vesztenek ; a peloponnesosiaiak diadaljelt állítanak.

Ekkor Athen 100 hajót küld Peloponnesos partvidékének pusztítására. A peloponnesosiaiak Attikában maradtak, míg élelmet találtak, de azután visszavonultak. (23 f.)

Az atheniek egy határozatot hoznak, hogy félre tesznek az akropolisi kincstárba 1000 talentumot (2,370,000 frtot) arra az esetre, ha az ellenség a várost hajóhaddal támadja meg és még félre tesznek ugyan ez esetre 100 háromsor evezős hajót ; a hajók legjavát. Határozatilag kimondták, hogy a ki indítványba hozná e félretett pénz és hajók más esetben leendő fölhasználását : halállal bünhödjék. (24 f.)*

Az atheniek száz hajójukkal, melyekhez a kerkyrabeliek ötvennel csatlakoztak, Peloponnesos partvidéke ellen indulván, partra szállván a lakoniai Methonét támadják meg ; itt tünteti ki először magát Brasidas, ki e háborúban kiváló vezéri tehetségnek bizonyult. Míg az atheni csapatok az erődre irányozák figyelműket, száz hoplitával utat tör magának a várba és megmenti. Az atheniek ezután az elisi Pheia területét pusztítják el, háromszáz válogatott elisi csapatot megvernek. Mire az elisiek főhader eje megérkezik az atheniek elvonulva más helyeket dűlnak föl. (25 f.) 30 atheni hajó Lokri tájára evez, a legénység partra száll, a vidéket elpusztítja (26 f.), Aigina lakóit azon örv alatt, hogy ők voltak a háború fő okai, kiűzik és uj gyarmatokkal telepítik be. Céljuk az volt, hogy a Peloponnesos közelében fekvő e sziget lakóira bizton számíthassanak. A menekvők egyrészt a lakedaimoniak a thyræa i területre telepítik (27.), mely Argolis és Lakonia határszélein a tengerparton fekszik. E

*) E határozatot később hatályon kívül helyezik, mint Thukydides előadja VIII. 15. f.-ben.

nyár alatt egy napsötétedés volt látható. (28 f.) Az atheniek a thrák Sitalkest szövetségesül akarván megnyerni, sógorát Nymphodorost vendégbaráti (proxenos) joggal ruházzák fel. Sitalkes Tereus fia volt, de ez nem összetévesztendő a híres Tereusszal, kiről a népmese szól.*) Sitalkes csakugyan Athen szövetségesévé, fia Sadokos atheni polgárrá lett. Perdikkas makedon királyt is megnyerik Sitalkes közvetítésével azért, hogy a tőle elfoglalt Thermet visszaadják. (29 f.)

Ezután a Peloponnesos ellen kiindult hajóhad tovább halad beveszik Solliont, a korinthosiai e városát, meghódítják Kephalaria szigetét (30 f.), lerombolják Astakost. A nyár vége felé az özszes athéni haderő Perikles vezérlete alatt betör Megara területére. A hajóhad is elérte ezalatt Aiginát. Thukydides megjegyzi, hogy »ez volt a legnagyobb atheni haderő, mert a város virágzása tetőpontján állt, a halálmirigy dülését még nem érte meg.« Volt csak atheni hoplita tízezer, a védenczek is kiállítottak három ezer hoplitát és ezenkívül nem csekély száma volt a könnyű fegyverzetű népnek.

Feldúlták a vidéket és visszavonultak. Ezután e háborúban minden évben betörték Megarisba, míg Nisaiát elfoglalták (31. f.) Euboia védelme érdekében Atalante puszta szigetét, Lokrissal átellenben megerősítik és őrséggel látják el. (32 f.) A korinthosiaiak visszaszerzik Astakost az atheniek által kiüzött kényur: Enarchos számára. Visszatérő útjukban megtámadják Kephaloniat, de vereséget szenvednek. (33 f.) Így végződött az első nyár.

2. Perikles halotti beszéde.

b) A tél.

34. Ugyanezen a télen az atheniek az ősi szokáshoz híven e háború első halottainak tiszteletére közkölségen rendeztek temetést a következő módon: Sátort ütnek, melybe a halottak csontjait három nappal a temetés előtt kiteszik és kiki a maga halottjának idehozza a tetsző áldozatot. A temetés napján czyprusfa hamvvedreket szállítanak szekereken, minden törzs szá-

*) Pandion atheni király leányát Proknét vette nőül, ki Itys nevű fiát szült. De sógorasszonyával Philomelával tilos viszonyt szőtt. Ezért Prokne boszúból fiát Ityst megölte és férjének föltálalta. Midőn Tereus a borzasztó megtorlást megtudta, haragra lobbant. Kivont fegyverrel rontott a két nőre. De mindhárman madárrá változtak: Prokne fecskévé, Philomela fülemilévé és Tereus bankává. Ovidius az »Átváltozások« VI. 424 és kör. verseiben beszéli e regét.

mára egyet. Kinek-kinek csontja a maga törzse urnájában van. Az eltűntek számára, kiknek holtteste feltalálható nem volt, még egy üres ravatalt visznek. A menetben részt vehet bárki, polgár, idegen egyaránt és a halottak nő rokonai a sirnál megjelennek siratóba. A külváros legszebb helyén helyezik őket egy közös sirba és a háborúban elesetteket mindig ebben temetik el, kivéve a Marathonnál elesetteket, kiknek, kiváló vitézségükre tekintettel, a csatatéren készítének sírt. Miután elhantolják őket, egy a város által választott férfiú, ki észtehetség és hirnév tekintetében kitűnik, mond felettük dicsbeszédet. Ezután szétoszlanak. Ez a temetés lefolyása. És az egész háború folyamán, mikor csak tettehették, követték e szokást. Emez első halottak felett tartandó beszédre Periklest, a Xantippos fiát választák meg. Midőn az ideje elérkezett, a sírtól egy akkor készült emelvényre lépven, hogy minél messzibbről is hallhassa meg a közönség, következőkép szólott:

Perikles halotti beszéde (35—46. f.)

35. »Sokan, kik előttem szólottak e helyen, magasztalták az e beszéd tartása iránt intézkedő törvényt, szép dolognak itélvén a háborúban elesettek felett beszélni. Nekem elégnek teszik vala, ha a tettek mezején derék férfiak iránt tiszteletünket szintén tettekkel mutatnók ki, mint a hogy 'most is e közkölségen rendezett temetés által bebizonyítva látjátok, és nem tennők függővé egy férfi jó vagy gyarló szónoki képességétől annyi férfiú erényének hitelét. Mert nehéz illően beszélni ott, a hol az igazmondás látszata is alig biztosítható. Ugyanis aki a tényeket ismeri s jóindulattal hallgat, könnyen azt hiszi, hogy kevesebbet mond a szónok, mint a mennyit ő tud és óhajtana hallani; a tényekkel ismeretlen előtt nagyításnak tűnik föl, mert irigységét kelti föl, ha olyat hall, mi képességét túlhaladja. Mert csak addig a mértékig türhető a másokra mondott dicséret, amennyinek megszerzésére kiki magát képesnek hiszi; a mi ezt túlhaladja, féltékenységre gerjedve, annak nem hisz. Minthogy azonban elődeink helyesnek itélték ez intézkedést, követve a szokást, megkisértem mindnyájatoknak jóindulatát és helyeslését lehetőkép megnyerni.

36. »Kezdem legelőbb elődeinken; mert illő dolog ily alkalommal az ő emléküknék adni tiszteletet. Ugyanis az ő erényüknek köszönhető, hogy ez ország az emberöltők egymást felváltó rendén a mi népünk birtokában mint szabad föld szállt reánk. Ők is dicséretre méltók, de még inkább atyáink. Mert az átvett örökséghez nagy küzdelem árán megszerezvén ma létező uralmunkat hagyták

ezt minekünk. Ennek java részét mi magunk, kik nagyobbára még férfikorunknak delét éljük, gyarapítók és ellátók a várost minden eszközzel, mi békében és háborúban egyaránt függetlenné teszi. A hadi tényeket, melyek által ezt rendre kivivtuk, és akár magunk, akár atyáink a támadó barbár vagy hellen ellenséggel szemben hősiiesen megvédtük, hosszasan nem akarván szólani, hiszen tudjátok, mellőzöm; de előbb feltüntetem, minő elvek alapján értük el e polczot, minő közintézmények és minő életmód mellett emelkedtünk ide és azután térek ezek magasztalására, abban a hitben, hogy e jelen alkalomhoz illik szólni e dolgokról és nem lesz haszon nélkül, ha a polgárok és idegenek egész sokasága figyelmesen meghallgatja.

37. Oly alkotmányunk van, mely nem vetélkedik más államok intézményeivel, sőt magunk szolgálunk inkább példányokul, sem-hogy másokat utánoznánk. Ez alkotmány névszerént népuralom, mert nem kevesek, hanem a többség kezében van a kormány; a törvények szerint a magán viszonyokra nézve egyenjogúság létezik, azonban mindenki a miben kitűnik, fölényt gyakorol, de bárkit nem inkább társadalmi állása, mint kiváló tehetsége szerint becsülünk, úgy hogy szegénysége senkit sem gátol abban, hogy alacsony sorsa miatt a hazának valami jó szolgálatot, ha bir tenni, ne tehessen. A közéletben szabadságot élvezünk, nem neheztelünk, ha kiki kényekedve szerint cselekszik és habár büntetlen, de azért bántó tekintettel nem sujtjuk. Magán életünkben fesztelen módon érintkezünk, a köztörvény áthágásától nem a félsz tart vissza, hanem a kormány élén állók és a törvények, kivált a jogtalanságot szenvedők oltalmára fennálló törvények és amaz iratlan törvények iránti tisztelet, melyeknek megszegőjét a közvélemény megbélyegező ítélete sujtja.

38. Fáradalmaink után lelki üdülésről is gondoskodtunk, részint az egész év folyamán előforduló ünnepek és versenyjátékok, részint a magán-élet kényelmes berendezése utján, melynek gyönyörűsége elúzi a mindennapi élet sivár egyhanguságát. Városunk nagysága következtében az egész föld eláraszt termékeivel, és nekünk jutott osztályrészünkbe, hogy idegen országok javait ép oly könnyen élvezhetjük, mint a saját földünkéit.

39. Hadi dolgokban másként járunk el, mint ellenfeleink. Városunk nyitva áll bárki előtt; elő nem fordul, hogy az idegenek kiüzése utján bárkit elzárjunk valaminek a látásától vagy tanulásától, minek titkát netalán vagy egy ellenségünk fölfedezvén, hasznára fordíthatná, mert nem annyira hadi eszközökben és cselfogásokban, mint cselekvésre elszánt szivünkben helyezük bizalmunkat. Növe-

lés tekintetében is ők kora ifjúságukban fárasztó gyakorlatokkal szerzik meg a férfias bátorságot, mi pedig kényelmesebb élet mellett is ép úgy szembe állunk hasonló veszélyekkel. Bizonyítékul szolgálhat az a tény, hogy a lakedaimoniak nem egymagokra, de szövetségeseikkel együtt támadnak hazánkra, azonban mi már szomszédaink földére egymagunk törve be, könnyen diadalmaskodunk, pedig idegen földön harczolunk olyanok ellen, kik önhonukat védik. Összes erőnkkel még egy ellenségünk sem mérkőzött, minthogy egy időben fordítunk gondot a tengeri haderőre, a szárazföldön pedig saját polgárainkat vagyunk kénytelenek szétküldözni. Ha haderőnk egy részével sikra szállva, közülünk némelyeket legyőznek, dicsekedve hirdetik, hogy mindnyájunkat megverték; ha legyőzetnek, hogy mindnyájunkkal szemben szenvedtek vereséget. Ha inkább könnyű szivvel, mint fáradságos gondok közepette és nem a törvények szigorában, hanem ellenünkben gyökerező bátorsággal szállunk szembe a veszélyekkel, az az előnyünk van, hogy a fenyegető viszonytagságok miatt előre nem győtrődünk, de ha beállanak, nem csekélyebb bátorságot tanusítunk, mint a kik örökké törődnek.

40. Ebben a tekintetben is bámulatra méltónak ítélem hazánkat, de egyebekben is. Szeretjük a szépet cziczoma, műveljük az elmét elpuhultság nélkül. A gazdagságot a cselekvés eszközéül, nem a dicsekvés tárgyául tekintjük, a szegénység bevallása senkinek sem szégyen, de annak elkerülésén nem dolgozni nagyobb gyalázat. Nálunk a házi gondok mellett a polgárok a közügyekkel is gondolnak és egyéb foglalkozások őket nem gátolják meg abban hogy a politikai kérdéseket is kellően megértsék. Mert csupán mi tekintjük az ezekkel nem törődő egyént haszontalan és nem csak közügyekben részt nem vevő polgárnak, és vagy magunk hozunk döntő határozatot, vagy legalább helyes fogalmat alkotunk az ügyekről; mert úgy vélekedünk, hogy nem a beszéd árt tetteknél, de sőt inkább az, ha előbb megvitatás útján szerzett tájékozás nélkül fogunk hozzá. Saját tulajdonunk az is, hogy ép oly merészek vagyunk a cselekvésben, mint a mily meggondolók a kezdeményezésben, míg másoknál a tudatlanság szüli a bátorságot, de habozást a meggondolás. Pedig azoknak lelke legbátrabb, akik az élet szenvedéseit és gyönyöreit egyaránt ismerve, a veszélyektől még sem riadnak vissza. Lelki nemességre nézve is különbözünk másoktól; mert barátokat nem a jótétemény elfogadása, hanem annak gyakorlása által szerzünk.

Már pedig a jótévő szilárdabb barát, mert a kiérdemelt hálát jóindulattal igyekszik magának biztosítani; a ki ellenben a jóté-

teményt elfogadja, lanyhább barát, tudván, hogy nem hálára kötelez, csak a tartozást fizeti vissza. Csak mi teszünk jót nem annyira önérdemből, mint a szabadságban vetett bizalom következtében minden aggály nélkül.

41. »Egy szóval, az egész város Hellas nevelő iskolája és minden egyes polgára a legkülönbözőbb ügyeket bir, kellemes formában a legnagyobb ügyességgel végezni. És hogy mindez nem üres szavakkal való dicsekvés, hanem tényeken nyugvó igazság, maga az állam hatalma, melyet ez erények által vívtunk ki; bizonyítja. Mert egyedül e város állja ki a próbát úgy, hogy híret túlszárnyalja, egyedül ő nem gerjeszt bosszankodást ellenfelében, hogy minő ellenségtől szenved vereséget, sem az alattvalóban méltatlankodást, mintha nem volna érdemes az uralomra. Hatalmunkat nagy emlékelek hirdetik, melyek tanúságot tesznek a jelen és jövő korok bámulatára, nincs szükségünk egy Homeros magasztalására, sem más költőjére, kinek versei pillanatnyi gyönyört okoznak ugyan, de a tények valósága árt az általuk felköltött hitnek, hanem az egész tengert, az egész földet kényszerítők, hogy utat nyissanak bátorságunk előtt és mindenütt örök emlékeit állítók föl szép tetteinknek. Ilyen városért harczolva hősiestek el ezek, igazolván jogukat ahhoz, hogy tőle meg ne fosztassanak, és közülünk, kik életben maradtunk, bizonyára mindenki kész érette küzdeni.

42. Államéletünk képét behatóbban rajzolám, tanuságaul annak, hogy küzdelmünk célja magasztosabb, mint azoké, kik mind ezt hasonló mértékben nem élvezik, s egyszersmind látható bizonyítékokkal igazolandó ezek felett dicsbeszédemet. Ennek leglényesebb pontjait már elmondám; mert a miért magasztaltam államunkat, ennek mind azt a diszt ők és hozzájuk hasonló férfiak adták és kevés hellénről mondható el, mi ezekről, hogy tetteik fölének hírökkel. Ugy hiszem, hogy az ő haláluk bebizonyítá férfi ére nyüket, akár ennek első tanujelét adván, akár a végső pecsétet nyomva rá. Mert a kik egyéb tekintetben silányabbak is volnának, érdemes a harcztéren a hazáért tanusított hősiességüket latba vetni; ugyanis a rosszat jóval feledtetve el, nagyobb közszolgálatot tettek, mint a mekkora kárt magán életük okozott. Ámde ezek közül egyik sem lett gyáva, sem a gazdagság miatt többre becsülve a további élvezetet. sem a szegénység ama reménykedése miatt, ha tán menekülve még boldogulna, a szörnyű perczet el nem halasztá. Mindennél kívánatosabbnak tartván az ellenség megtorlását, a legszebb kockázatnak ép ezt tekintvén, készek voltak bosszút állni és egyébről lemondani, bizonytalan szerencsájüket a remény-

ségre bízták, de a tettek mezején a bizonyos halállal szemben csak saját magukban veték bizalmukat. És a küzdelemben az ellenállást és szenvedést választák inkább, mint megadás árán az életet. A gyalázat bélyegét kikerülték, helyüket megállták és a döntő pillanatban inkább a dicsőség, mintsem a félelem tetőpontján veszttek el.

43. »Ilyenek voltak ők, méltók a városhoz. A kik életben maradtak, azoknak jobb szerencsét kell kívánniok, de nem illenek kevesebb hősiességgel szállni szembe az ellenséggel, nem egy beszéddel vélvén kimerithetőnek hősiességük értékét, melyet előttetek, kik ép oly jól fölfogjátok, bárki hosszasan fejtegethet, elősorolva, hogy mennyi haszna van a haza megvédésének, hanem inkább naponta szemlélve a város tényleges hatalmát és azért rajongva és midőn nagyságát látjátok, meggondolva, hogy azt elszánt, kötelességüket tudó és a tettek mezején önérzetes férfiak szereztek, kik ha valamely vállalatuk meghiusult, nem tarták illőnek a várostól hősi és önfeláldozásukat megvonni, sőt ezt legszebb tartozásukként szentelték ő neki. De viszont éltüket bár együttesen áldozák, egyenként nyertek elévülhetetlen dicsőséget, legszentebb sírt, nem annyira azt, melyben pihennek, mint azt, melynek dicsősége örökké emlékezetes, nyiljék, bármely alkalom szóra vagy tetre. Mert a jeles emberek sirja az egész föld, melyet nem csak honukban felállított emlékövek fölirata hirdet, hanem idegen földön is él az ő iratlan emlékezetük, nem műemlékekben, hanem a lelkekben. Ti nyomukba lépve a boldogságot a szabadságban, a szabadságot a bátorságban helyezvén, ne rettegjétek a veszélyektől.

Mert hiszen nem annyira azoknak van több okuk számba nem venni az életet, kiknek sanyaru sorsuk nem engedé valami jót remélniök, mint azoknak, kiknek életük ellenkező fordulatától kell tartaniok és akiket a balszerencse nagy sorsváltozással fenyeget. Nagylelkű embernek keservesebb a gyávaság árán megszerzett nyomor, mint a hősiesség és közös remény pillanatában észrevétlenül megjelenő halál.

44. Ép ezért titeket, szülőiket is nem annyira sajnállak, mint inkább vigasztallak. A kik az élet számos viszontagságait átélték, szerencsének tekintik, ha miként nekik, a legszebb halál és mint nektek, a legtisztéletreméltóbb gyász jutott osztályrészül és akiknek megadatott, hogy boldogságuk életükkel egyszerre szakadjon meg. Tudom mi nehéz erről titeket meggyőzni, kiket mások boldogsága ismét meg ismét fog emlékeztetni arra, melynek egykor örültetek. Valódi bánatot nem a soha sem izlelt javaktól való megfosztatás, hanem

megszokott örömeik elvesztése okoz. Kiknek közületek még koruknál fogva kilátástok van újabb gyermekekre, tőrjék erős lélekkel e veszteséget, mert a később születendő gyermekek feledtetik a családban az elhunytakat, az államnak pedig még kettős lesz nyeresége; nem lesz néptelen és nő biztonsága. Ugyanis nem lehet egyenlő súlya a tanácsban azoknak, kik egyszersmind nem teszik ki hasonló veszélynek gyermekeiket. Kik pedig meghaladtátok az erőteljes kort, tekintsétek nyereségnek, hogy éltetek nagyobb részét boldogan töltétek és már kevés van hátra és az ő hirnevük hoz nektek enyhülést. Mert csak a dicsvágy örökifjú és az élet tehetetlen korában nem a gazdagság, mint némelyek hiszik, hanem a köztisztelet nyújt nagyobb gyönyört.

45. »Látom, hogy nektek, az elhunytak jelenlevő fiainak, fivéreinek mily nehéz lesz a verseny, (mert a halottakat mindenki dicséri) és bármily kiváló erény mellett alig fognak titeket, nem hogy velük egyenlőknek, de csak náluk kissé alábbállóknak is itélni. Mert hiszen az élőket a versenyfelek irigykedése üldözi, de ki utunkban nincs, azt vetélkedés nélküli jóindulattal becsüljük. És ha meg kell emlékezniem előttetek, özvegyekké váló nők a női erényről is, egy rövid intésbe foglalok össze mindent. Nagy dicsőség rátok nézve, ha természeti gyengeségekteknél nem tanusítottok nagyobb gyarlóságot és ha rólatok a férfiak sem jót, sem rosszat nem beszélnek.

46. A mit a törvény által rendelt dicsbeszédhez illőnek véltem, elmondám, de tényleg ők tisztességesen lettek eltemetve és gyermekeiket mától fogva az állam növeli a maga költségén; ezt a szép pályabért tűzve ezek és a következő nemzedékek elé hasonló küzdelem jutalmául. Mert a hol az erényt legjobban jutalmazták, ott a legjobb férfiak szolgálják az államot. Most kiki elsiratván halottját, távozhatik.

Perikles beszéde. E beszéd az atheni demokraczia apotheosisa. Apotheosis a szó nemes értelmében. Egészen hű tükre azon államférfiu fenkölt gondolkozásának, kinek ajkára adja a történetíró. Ha Thukydides művét részrehajlatlan álláspontról itéljük meg: a történelmi igazság leplezetlen, mondhatni meztelen alakját találjuk nála; de minthogy az emberi gyarlóság tapad mindenhez, mit a valóságban cselekszik: az eszményítés világitása nélkül a ragyogó szép görög élet is elvesztenié fényét, báját. Th. megérte Perikles halála után az ő nyomába lépő, államférfiui képesség nélkül a népkegy által nagygyá emelt Kleon működését: az ellentét annál élesebb világitásba helyezi a Perikles valódi nagyságát. Periklesben egy minta államférfiut látott és ezt láttatja is

történetében. De lehetetlen volt ezt máskép láthatni: mint eszményítés utján. E halotti beszédben látjuk Periklest államférfiúi öntudatának, fenkölt gondolkodásának teljében. És hogyan mutatja be szerző e nagy alakot? Hazája nagyságának dicsbeszédévé teszi azt a halotti beszédet, mely más ember ajkán egyszerű halotti beszéd marad. A halotti beszéd feladata az elhunyt érdemeit, tetteit, a köz- és magánéletben tanusított viselkedését a kegyeletnek megengedett szép világításba helyezni. A halotti beszéd dicsbeszéd, a dicsbeszéd a maga érveit a dicséret tárgyának külső és belső viszonyaiban keresi, de mint már Aristoteles éleslátással észrevette, főtényezője a nagyítás. (Rhetorica I. 9. 38.) Abban nyilvánul Perikles halotti beszédének politikai sulya, fenkölt emelkedett szelleme, hogy e nagyítás helyett Athen intézményeinek oly rajzát adja, mely a mennyiben valóban nagyítás: ellentétben áll az akkori politikai helyzettel: de amennyiben a demokratikus alkotmány magasztalása, örök igaz marad. És miért marad örök igaz? Mert igazi eszményítés. Eszményi világításba helyezi *Athent*. És e szempontból nem szabad a halotti beszédet a műfaj szokott formájába szorítani és a szerint itélni meg, ha beletalál-e. Nem; e halotti beszéd egy államférfiu nyilatkozata, mely a helyzetben gyökerezik, mely a jövőndő képét körvonalozza, midőn a mult magasztalásával látszik eltelve lenni.

Az atheni szellem a kiválókép hellén szellem. E szellem összes gazdagságát érezteti e beszéd önérzetes hangja; e beszéd: a háboruba sodort Athen fenkölt gondolkozását, a görög hegemonia iránti kétségtelen jogosultságát, valódi művelődési hivatását állítja föl. És miért? Mert történelmi beszéd, melyet már volt alkalom jellemezni a kerkyrabeliek és korinthosiak felelgetőző beszédének bemutatásával. A történelmi beszédben a kor izgatott hangulata, a versengő ellenfelek kölcsönös vádaskodása, a szenvedély túlzása szoktak előfordulni. De a Perikles beszédében mintha az elkeseredett ellenség összes vádjainak, kicsinyes kifogásainak, igaztalan szemrehányásainak nyugodt, méltóságos hangon tartott czáfolatát olvasnók. Ennyiben összefügg, szorosan függ össze az események rajzával: annak mélyebb hátteret ad, hogy teljes világításba helyezze.

Emlékezzünk csak vissza a korinthosi követek beszédére, melylyel a háborúra izgattak (I. k. 68—71.). E beszéd a spártaiak higgadt, megfontolt, a régi intézményekhez ragaszkodó, ujjtástól irtózó jellemét gúnyosan ostorozza a vakmerő, gyorsan változó, az ujjítások által folyton előre törő, nyughatatlan atheni politika

veszedelmes voltára irányozván a figyelmet. Nos, Perikles ezt a gunyosan megdicsért atheni jellemet, az atheni demokrat intézmények szellemében gyökerező atheni érzés- és cselekvésmódot szintén magasztalja; de e magasztalás egybefoglalja mindazt, mi Athen multjában magasztos, jelenében megnyugtató, jövőjében reményre gerjesztő; de ép e fényoldalok egybeállítása, ez eszményített kép rajzolása a halotti beszéd mélabús hangja mellett, mélyebben meghat, bensőbbben érdekel. Mintha a nagy férfiú érezte volna, hogy az ő fölényében egységbe olvadt atheni közélet képét kell minden atheni polgár lelkébe nyomnia; emlékül, mert a következő évben a mirigyhalál áldozata lett. Lássuk e beszéd szerkezeti tökélyét.

Első feltétel: egy uralkodó alapeszme. Ez alapeszme: az atheni demokracziának köszönhető Athen hatalmas nagysága; ez alkotmány, e közszellem lelkesíté az elhunytakat: nem őket kell voltaképp magasztalni, hanem azt a földet, azt az államot, mely őket ilyenekké tette. Ez a l a p e s z m e egy halotti beszéd tárgyát túlszárnyalja. Ép azért e beszéd b e v e z e t é s é n e k e felfogást megokolnia kell. Bámulatos leleménnyel, meglepő, váratlan fordulattal meg is okolta s ép ezáltal kelt igazi, mély figyelmet. Elvon a családi gyász mindennapi, megszokott kegyeletétől, egy egyetemes eszmét átkaroló magasztos kegyeletre irányozza a lelket akkor, mikor legfogékonyabb: a gyász pillanatában. Bevezetésül tekinthető a 35. és 36. fejezet. A szónok kijelenti: nehéz ugy szólni, hogy az elesettek dicsősége kockára ne téessék; mert ha a magasztalás túlhaladja a hallgató képzetét, ennél féltékenységet ébreszt, ennek bántja hiuságát; ha a magasztaláshoz hiányzik a szónoki képesség megfelelő mértéke: a kik magok tanuik valának az elhunytak hősi önfeláldozásuknak: a szónokot róják meg, hogy nem m é l t ó módon ünneplé az elhunyt nagyokat. Ép ezért visszatekint szónok a mult nagy eseményeire és a történelmi fejlődés fonalán vezetve hallgatóját, beszéde tulajdonképi tárgyául azt tüzi ki, hogy minő állami élet, minő közszellem talaján nőttek föl ama nagy férfiak, kik a hazáért éltüket készséggel áldozatul dobták. A mintaszerű bevezetés a tárgyalandó alapeszmeének mély jelentőségére még egyszer felhívja a figyelmet és ekkor rátér a beszéd főrészére: a t á r g y a l á s r a. Más halotti beszéd az érveket az elhunytak származásában, előéletében, véghezvitt tettekben és kivivott dicső nevében kereste volna; de Perikles az e s e m é n y e k logikáját: a titkos rugókat, az atheni hegemonia mélyreható megokolását, de az atheni u r a l o m valódi emberies jellemét is tünteti föl. E tekintetben a következő öt fejezet az attikai szónoklat, de egyszersmind az oknyomozó

történelem legfényesebb lapja. Az eszmemenet finom áthajlásokkal mesterien van összefűzve.

Az atheni közélet eredeti, nem utánzott. Senki, ki a hazáért bir érdemes dolgot cselekedni, sem alacsony sors, sem szegénység miatt elzárva nincs; a magánélet fesztelen; az egyéni jogkört mindenki tiszteli. Nem csak tetteleg nem sérti polgár a polgárt, de nem a megvetés sértő alakjában sem. I r a t l a n törvény: a közvélemény sujtoló, korlátozó hatalma láthatatlanul kormányoz.

Az atheni élet vidám, derült. Ünnepek, versenyjátékok enyhítik a mindennapi élet sivárságát. (A történelmi beszéd sajtásága a czélzás az ellenfél ellenkező állapotára, a spártai élet a testi edzés és kötelesség-teljesítés nehéz küzdelmei közt emésztődött fel. Szembeötlő a túlzás.

Athent világkereskedelme az élvezet, a gyönyörök honává teszi. (Spárta zarkozott, a fényüzést a törvények tiltják.) Ez fordul elő a 38 f.-ben. A párhuzam nyílt lesz a következő fejezetben. Spartát hadiszervezete csak szomszédai ellen és nem huzamos háborúra képesíti; Athen ha hazájától megfosztatik: ur marad a tengeren. És hősi elszántságra nem hosszú, fárasztó vezeklés útján nevededik az atheni ifju; de az életet gondatlanul élvezheti és mégis önfeláldozóvá teszi a közszellem (39 f.) Athen nem fényeleg, de a szépet a maga egyszerűségében szereti. Mindenkit polgárává avat föl a közélet; minden foglalkozással egyesíthető a politikai életben való részvétel; a közügyek iránti érdeklődés nem s z a b a d a l o m, de kötelesség. A spartai alkotmánynyal e ponton állt az atheni a legélesebb ellentétben. Nem fél az atheni a dolgok megvitatásától, sőt ezt tartja a felvilágosítás és meggyőzés elengedhetlen feltételének. Ezért az atheni ö n t u d a t o s a n bátor; merészsége nem a tudatlanságban gyökerezik; ismeri az élet gyönyöreit, de azért kész az életet feláldozni. Barátokat e város úgy szerez, hogy jót tesz. A valódi demokrata lelkének alapvonása: az önzetlenség. Perikles e gondolatot kifejezi a fejezet végén. (50. f.) A következő fejezet összefoglalja a felhozott érveket, melyek Athen nagyságának jogosult voltát igazolták. Büszkén mutat rá Perikles arra, hogy e népnek alattvalója lenni nem lealázó, e nép által legyőzetni nem szégyen. Nem Homeros, nem az epikus költők nagyító dicséretére szorul e város: a szárazföld, a tenger számos pontja hirdeti Athen nagy tetteit. (41.) E fejezet utolsó mondatában finom áthajtással tér rá magára a *halotti* beszédre; ilyen városért méltónak ítélték férfiasan meghalni; ily városért az életben maradottak készek szenvedni. Következik a voltaképi gyászbeszéd. A szónoki

frázisok hazájában kimondja azt a súlyos ítéletet, hogy az elesett hősök hírével fölértették. Annyival többre becsülendő az ő erényük, mert senkit a jólét el nem puhított, senkit a szegénység reménykedése el nem tántorított az önfeláldozástól. Szembe néztek a halállal: a közvélemény kárhoztató ítéletét kikerülték. A dicsőség tetőfokáról léptek a sirba. (42. f.) E fejezet a demokratikus erény legfelsőbb rugójául: a közjóért kész önfeláldozást tünteti föl. A közvélemény kárhoztató ítélete óvja az egyént a közönytől és önzéstől. Férfiak voltak, kik kötelemüket ismerték: a hazának azt a tartozást fizették le, melyet a legszebb adománynak nevez. A görög szó ἐρανος (e r a n o s) jelenti eredetileg a közös járulékot, melylyel a tanácstagok járultak a király házában tartott közös lakománál. E régi értelemben fordul elő e szó Homerosról. (Odyssea I. 226. XI. 415). E régi jelentését a szónak lehet alkalmazni e helyen. A szónok fenkölt szellemben értelmezi az e r a n o s t: minden igaz polgár tartozik a maga életével járulni a h a z a megmentéséhez. Jelentette e szó később: segélyegylet, részvénytársaság. Ezután következik egy gondolat, mely kitör a görög légkörből és az egyetemes eszme magaslatáig emelkedik: a jeles ember sirja nem az, mely takarja, hanem az egész föld: igazi emléke a lelkekben él, nem a köemlékekben. Megcsillan az emberiség nagy solidaritásának gondolata, melynek a keresztény műveltség adott mélyebb jelentőséget. A polgári szabadság alapja a b á t o r s á g. Ez alapgondolatot is igazolták a későbbi események. A politikai gyávaság alapja a szolgaságnak.

Egy merész enthymemában tetőződik e fejezet érvelése, mely voltaképp az attikai szellem jelenét állítja elénkbe tömör vonásokkal. Az enthymema így hangzik: »Mert hiszen nem annyira azoknak van több okuk számba nem venni az életet, kiknek sanyaru sorsuk nem engedi valami jót remélniök, mint azoknak, kiknek életük ellenkező fordulatától kell tartaniok és akiket a balszerencse nagy sorsváltozással fenyeget.« Az enthymemát egy régi rhetor az ellentét útján való következtetésnek mondá*). A szónoklat régi elméletében oly fontos szerepet játszott enthymemára kitünő példa a fentebbi, mert az ellentét kettős: a jólét és sanyaru viszonyok közti ellentét a külső; de a váratlan, ép ellenkezőre való következmény a belső ellentét. Ugyanis az ember azt várná, hogy a kinek s a n y a r u sorsa van: az szivesebben áldozza föl életét, mert hi-

*) E n t h y m e m a a szónoki okkötés, mely a logikai okkötésnél hézagossabb és ennek folytán a következtetés váratlan volta által meglepő, hatásosabb, szemléletesebb.

szen egy nyomorult léttől menekül; a ki gyönyörök közt él, az nehezen válik meg az édes élettől. Az akkori közönség a sanyaru élet alatt a spartai polgár életét, a jólétben uszó élet alatt az atheni életet érté. Perikles egy merész fordulattal azt állítja, hogy inkább eldobja az életet az, ki boldog. Miért? Mert fél a megalázó, a gyötrelmes szolgaságtól. Jobb a boldogság tetőpontjáról szállni az enyészetbe. A halál észrevétlenül lepi meg az ilyenét. A sanyaruság... közönyössé tesz. Ez okoskodáshoz szó fér. És csakugyan Thukydides egész művében az atheni polgár hősiességét az életről szépen igazolja. E tekintetben Nikias bucsúbeszéde a hősi lélek szent hagyománya.

Következik a befejezés. A valódi halotti beszéd alapfeltételéhez híven a vizsgáló gondolatokat csoportosítja.

A 44. fejezetben a szüléket, a 45. fejezetben a testvéreket, gyermekeket és nőket vigasztalja.

A szüléknek vigaszt nyujtanak, ha nem nagyon idősek: a kisebb gyermekek és a netalán születendő gyermekeik. Ebben van az államnak is fő vigasza. Ha már nagyon idősek: a gondolat, hogy oly hosszasan büszkélkedhettek gyermekeikkel és hogy oly kevés van hátra. A testvéreknek, gyermekeknek az elhunytak példát adtak. Nehéz az ő nyomukba lépni; mert őket a halál megmenti az irigységtől, mely az élők közt az erényt üldözi. A nőket azzal a híres intéssel buzdítja, hogy törekedjenek arra, hogy a férfiak se jót, se rosszat róluk ne szóljanak; mert az a jó nő, kiről a hír hallgat. E hely igen jellemző. A külön női lakosztályba zárt nőnek sorsa a mellőzés, a számba nem vétel volt. Perikles szavai az atheni nő elnyomott helyzetét elevenen tükrözik vissza. A spartai nő élete szabadabb volt. A spartai anya tekintélye köztiszteltben áll. A 46. fejezet szép befejezése az egész beszédnek. Athen háláját két alakban rója le önfeláldozó fiaival szemben; szóval: ez volt a dicsbeszéd; tettel: az elhunytakat az állam temette el, fiaikat közkölségen fölnevelte. Mintegy az egész atheni közélet nemes rugóját érinti a beszéd utolsó gondolata. Ott legjobb a polgárok, hol az erénynek legnagyobb a pályabére. Tacitus, Agrikola című kitünő életrajzában, melyet némelyek halotti dicsbeszédnek tekintenek, e gondolatot ép megfordítja: A mely ország legtermékenyebb jó polgárokból, ott becsülik leginkább az erényt. (Agr. 1.) Hogy a Perikles gondolatának alapja lélektani igazság, az azonnal szembe tűnik.

Fölvetjük a kérdést: igaz-e a rajz, melyet Perikles ad az

atheni állam demokratikus jelleméről? Igaz, a mennyiben eszményített.

De előre óvom a tanulót: a demokracziát ne az újabb élet szempontjából ítélje meg; ne az újabb alkotmányok mértékét alkalmazza e korszakra. Egy jelentékeny elem hiányzott az antik államok életéből: a szó igaz értelmében értett jogegyenlőség: az a jogegyenlőség, mely minden egyénnek megadta a jogot az érvényesülésre. Ez eszme egészen a keresztény vallás eszméje. A modern államélet az egyén jogkörének tiszteletén alupul. Öltön bármily alakot a társadalom: az egyén jogosultságát megszentelte a keresztény vallás: és e vallás az alapja a társadalomnak. Athenben a jogegyenlőség a polgárookra terjed ki. Már a zsellérszerű viszonyban élő metoikosok sem élvezték a teljes polgárjogot. A rabszolga pedig az emberi jogoknak mondhatni minden formájából ki volt vetköztetve. Az egy asylum joga fejlett ki bizonyos humán-joggá. Xenophon a gazdaságról írott művében már meleg emberszeretettel ajánlja, hogy a rabszolgákkal kiméletesen kell bánni. De ne legyünk elfogultak. Az antik államélet e fogyatkozásától eltekintve az atheni államélet még is demokratikus volt és minthogy még a nemzetgazdasági élet különböző ágai oly óriási mérvet nem öltének, mint az újabb korban a legműveltebb államokban: az élet élvezete nem a pénz birtokán alapult. Az állam gondoskodott a nép élvezetéről.

Perikles beszédében olvasható, hogy az atheni polgárt a mindennapi élet nyomasztó terhétől fel-feloldozza a sok ünnep, az ünnepi játékok rendezése.

Milyen volt hát e demokraczia?

Demokratikus volt a közszellem. Már Solon törvényei elrendelték, hogy az atyák tartoznak fiaikat taníttatni. A műveltség bizonyos foka elengedhetetlen feltétele annak, hogy valaki polgári jogokat gyakoroljon. Demokratikus volt az állam, mert az intézmények biztosítékokat nyújtottak, hogy az egyéniség a fentebb jelzett korlátozottabb értelemben érvényesüljön. Mik voltak e biztosítékok?

1. A népgyűlésen minden atheni polgár birtactiv választó-képességgel, csak a passiv választó-képesség volt a Solon által a vagyoni állás szerint (census) fölállított négy osztály (pentakosiomedimnoi, lovagok, zeugitai és thetes) közül a három elsőre szorítva.

2. A tanácsban való részvétel. A kifejlett atheni alkotmány korában 600 ember kezében volt a végrehajtó hatalom összpontosítva, kiket az egész népből sorsolás útján választottak. E

tanács 10 sectiora oszlott, melyek ismét sorsolás útján lőnek megalkotva. Egy ily sectio tagjait *prytanoknák* hívták. Egy szakosztály 50 tagból állott és az év egy tized részén át vezette az állam ügyeit.

3. A legnagyobb biztosíték az esküdszékben való részvételben állt; mert ez politikai pörökben itélt. A közmoral öre, magyarázója, a törvényeknek mintegy végrehajtója volt. E törvény-széket hívták *heliáia-jának*, a benne résztvevő bírót *heliástának*, kinek Perikles idejében már három obolos (mintegy 19 kr.) volt a napidíja. Ez esküdszéknek szintén sorsolás útján megválasztott 6000 polgár volt tagja, mely szintén tíz sectióra oszlott és működése szintén az év tartamára volt felosztva.

4. Fontos biztosítékul szolgált az u. n. *leiturgia* intézménye is.

Ez abban állott, hogy a leggazdagabb polgárok állták a költségét a legterhesebb állami kiadásoknak, milyenek voltak a színelőadásoknál szükséges karok szervezésének, (*choregia*), a testgyakorló versenyek rendezésének, (*gymnasiarchia*), ünnepi küldöttségek Delosba küldésének (*arkhitheoria*), háromevezősoros hajók kiállításának (*trierarchia*) költsége. A vagyonos osztálynak más megadóztatásáról, valamint a fentebb jelzett *leiturgiáról* bővebben szólni: nem a Perikles halotti beszédéhez irt eme magyarázathoz illenék. Itt csak ama biztosítékokat akartuk elősorolni, melyek az atheni államalkotmány demokratikus jellemét eléggé megvilágítják. A vagyonnal oly kötelezettség járt, hogy nagyobb állami kiadások fedezésére *symmoriáká*: adózó részvénytársasággá szervezték a 120 leggazdagabb polgárt. És a ki eltagadta volna vagyoni állapotát oly czélból, hogy magát e közteher viselése alól kimentse, az ellen nem csekélyebb megtorlást adott a törvény bármely atheni polgárnak kezébe, mint hogy *vagyoncsere*t ajánlatott föl. Ez volt az ugynevezett *antidosis* joga. Egy igen érdekes és jogi szempontból fontos beszéd maradt ránk e tárgyra nézve; *Isokrates περί άντιδόσεως* (vagyoncsere) czimű beszéde, melyben ép a gyanúsítás ellen védekezik, hogy vagyonát eltitkolta volna. Végre meg kell említenünk az *ostrakismus*-t: a cserép-szavazatot, melyhez az atheni nép a legkiválóbb férfiak ellen is folyamodott, hogy túlnövekvő hatalmuk ellen biztosítsa a nép uralmát.

A büntetés számüzetés volt. Themistoklest is sujtá az ítélet. Még egy Aristides sem került ki az atheni köznép irigységén, féltékenykedésén alapuló eme megtorlást. Hogy a demokraczia a csőcselék uralmává fault: épp a fentebb felsorolt jogokkal való visz-

szaelés okozta. A demagog szónokok megvesztegették a nép józan ítéletét; és az e s z m é n y i k é p, melyet Perikles e halotti beszédben rajzol, eltorzul. Lesz alkalmunk a félrevezetett nép telhetetlen uralomvágyát, kapzsiságát, kegyetlenségét is bemutatni ugyancsak Thukydides által története folyamán adott remek beszédekben.

Még ide sorozandó az ugynevezett dokimasia; a tanács vezette a polgárok előéletét vizsgáló testület tanácskozásait. Ugyanis nem viselhetett hivatalt, kire erkölcsi és polgári tekintetben megbélyegző vádat bizonyítottak be. A tisztét letett tisztviselő pedig csak az e u t h y n e: a számadás után lett feloldva a tisztéből folyó kötelezettség terhe alól.

Itt a s í r előtt: a hazáért elhunytak sírja előtt, a meghatott nép kegyeletét a bölcs államférfiu Perikles felhasználja, hogy önérettel töltse el a népet, hogy új erőt, bizalmat öntsön ama végzetes háborúra, melynek mély jelentőségét senki jobban föl nem fogta, mint éppen Perikles.

Perikles alakjában a nemes demokrata gondolkodását, az önérettetes atheni polgár feleletét az ellenségei által Athenra zúditott vádakra és az elhunytak dicséretét, az élők buzdítását bámulatos kerekdedséggel, a szerkezeti tökély jól kiszámított tagozatával olvasztá egy műremekké Thukydides. E beszéd behatóbb jellemzése fölment attól, hogy a többi még e mű folyamán beszövendő beszédekről tüzetesebben szóljunk.

2. A háború második éve (Kr. e. 430 – 429.)

a) A nyár. A mirigyhalál.

A második év nyarán a peloponnesosiak Arkhidamos vezérelte alatt betörték Attikába és pusztítani kezdék; de nem sok napot tölthettek ott, midőn kitört a ragály, mely azelőtt is többször fordult elő Lemnosban és más helyeken, de hasonló mérvben ember-emlékezet óta még nem dühöngött. Nem volt orvosi segély; sőt ép az orvosok tették ki magokat letelebb a veszélynek; nem használt sem a jóslatokhoz, sem ehez hasonló eszközökhöz fordulni: végre a hatalmas baj által legyőzve, minden kísérlettel felhagytak. (47. f.)

Álljon itt e ragály megrázó leírása, mely mintául szolgált későbbi próza-íróknak és költőknek.*)

*) Erőtéljes a Lucretius leírása: A t e r m é s z e t r ől írott nagyszabású tankölteményének VI. 1136 — ez ének végeig. Fábíán Gábor erőtéljes fordításá-

48. Mint mondják az Egyiptomon túl fekvő Aithiopiából eredt, ezután kiterjedt Egyptomra, Libyára és a perzsa király birodalmának nagy részére. Athent hirtelen lepte meg, legelőbb a Peiraieus lakóinál tört ki, úgy hogy az a hir terjedt el, hogy a peloponnesosiak megmérgezik a vitzartókat, mert még ott forrás-kutak nem valának. Később a felsővárosra is elragadt e kór és már itt sokkal nagyobb lőn a halálozás. Hadd mondja el kiki, a mit tud felőle, akár orvos, akár szakavatatlan, kutassa valószínű eredetét és az okokat, melyek ekkora változást előidézni képesek. Én leirom, hogy mint áll elé és a tüneteket, melyekről bárki fölismerné, ha az ujra kitörne, hogy magának tájékozást szerezzen azokról, elbeszélem, miután magam is szenvedtem e betegségben és láttam másokat is szenvedni.

49. Magát ezt az évet egyértelműen egyéb betegségek tekintetében a legegészségesebb évnék mondották; de ha bárkit valamely gyöngélkedés lepett meg, minden baj e kórba csapott át. Némelyeket teljesen egészséges állapotukban hirtelen, minden látható ok nélkül előbb nagy főbéli forróság érte el, szemei kivörösödtek, égni kezdtek; torkukat, nyelvüket vér önté el, lélegzetük zihált és bűzös szagu lett. Azután tüsszentés, rekedtség következett és csakhamar a baj a mellre szállt erős köhögés mellett; midőn pedig a gyomorszájig lehatolt, a gyomrot felkavarta és nagy fájdalmak között mindenféle epeömlések törtek ki, a miknek csak valaha nevet adtak az orvosok. A legtöbbnél száraz csuklás állt be erős görcs kíséretében, mely némelyeknél ezután engedett, de másoknál sokkal tovább tartott. A test külső érintésre nem volt lázas, nem is volt halvány, de vörhenyes, ólomszin apró kütetekkel és fekélyekkel ellepett. Ámde akkora belső forróságot éreztek, hogy a leglengetegebb ruhát és vékony lentakarót sem tűrték; csak mez-

ban méltó bemutatni és párhuzamba állítani. (Megjelent Pest. 1870.) Igy megragadó erővel és az antik írók közt a legtöbb rokonszenvvel írja le e kórt Virgilius Georg. III. 478 és köv. soraiban. Különösen megható hely, hol leírja a költő, hogy az áldozati barom az áldozó papok szeme láttára rogy össze a betegség szörnyű gyötrelmei közt. Ovidius Metamorphosis VII. 523 és köv. soraiban szintén ily ragály van leírva.

Hasonló kórt írt le Prokop, mely Kr. u. 542-ben pusztított Konstantinápolyban, Kantacuzen a maga történeti művében az 1346-ben dühöngött mirigyhalált írja le. Ez a fekete halál, mely Nagy Lajos király alatt borzasztó pusztítást vitt véghez Európa több országában. Minde leírások mintája Thukydides. Az orvosok a történetíró által lerajzolt tünetekből ítélve, arra a következtetésre jutnak, hogy több betegség combinatiója volt e baj. Littre, Hippokrates I. p. 122. megjegyzi, hogy »egy küteges lázas betegség, de mely különbözött a himlőtől, és ma nem létezik.«

telenül birtak maradni és legörömelebb vetették magokat hideg vízbe. És sokan, akikre nem ügyeltek, a vízmedenczékbe rohantak csillapíthatatlan szomjuságtól gyötörtetve, mely, ha többet vagy kevesebbet isznak vala, egyáltalán nem enyhült. Folytonosan izgatott nyugtalanság és álmatlanság kínozta őket. A test, mialatt a kór tetőpontra hágott, nem esett össze, hanem bámulatosan kibirta a bajt, úgy hogy vagy a legtöbben kilenczed vagy hetednapra a belső láz miatt pusztultak el, még némiképp birván magokat, vagy ha a kórtól megmenekültek, miután ez a gyomorra vette magát és azt iszonyuan kisebezte, egyszersmind erős gyomorsikulás állt be, minek következtében sokan végelgyengülés miatt haltak meg. Mert e kór a főn kezdődván, az egész testen elhuzódik és ha valaki a rosszán túl esik, az a vétagok szenvedő állapotáról fölismertetik. Ugyanis a szeméremtestet, a kéz- és lábujjakat támadja meg, úgy, hogy sokan ezek elvesztése árán menekültek, mások szemüktől fosztatának meg. Némelyek gyorsan felgyógyulván, emlékező tehetségüket veszíték el és sem magukat, sem övéiket nem ismerték föl. *)

50. E kór leirhatatlan alakban jelentkezett és a szenvedőt az emberi erőt megbénító erővel támadta meg. S még egy más jelenség is azt bizonyítja, hogy nem a rendes bajok közé tartozik. Madarak és állatok, melyek emberi tetemekből táplálkoznak, bár rákásra találtak eltemetetlen hullákat, vagy nem bántották, vagy ha izlelték, elpusztultak. Bizonyíték az ilyen madarak eltünése, mert ezeknek színét sem lehetett látni sem egyebütt, sem a holttestek körül. Az ebeken e tüneményt jobban lehetett észlelni, minthogy az emberek társaságában éltek.

51. E kór, mellözve sok különös alakját, a mint egyeseknél más-más módon jelentkezett, általában ilyen jellegű volt. Más rendes betegség ez időben nem fordult elő, vagy ha előállt, ezzé fajult. Sokan elhalnak vala a gondozás hiánya miatt, de mások a leggondosabb kezelés mellett. Nem volt egyetlen gyógyszer sem, melyet ugyszólva kizárólag lehetett volna használni, mert a mi egynek használt, másnak ártott. Egy szervezet sem birt ellenállni, akár erős, akár gyenge; egyformán vitt el mindenkit, azt is, ki a legnagyobb mértékben ügyelt magára. A legiszonyúbb volt e bajban a csüggettség, mely erőt vett azon, ki magán a kór kitörését érzé; (Kétségbeesve elhagyták magukat és nem igyekeztek ellenállani).

*) Lucretius is átveszi e vonást, mint a legtöbbet. VI, 121 és köv. versek így hangzanak a Fábían fordításában:

Voltak a kiből úgy kiveszett emléke a multnak,
Hogy nem birtak volt ismerni magokra se többé.

és az is, hogy egyik a másiktól a gyógykezelés folytán elkapván e ragályt, mint a juhok rakásra vesztek el; és ez idézte elő a legnagyobb halálozást. Akár ha félelmükben nem mertek egymáshoz közelíteni, a betegek elpusztultak, magukra hagyatva és sok ház egészen néptelenné vált, mert senki sem maradt betegápolásra; akár ha érintkeztek, elvesztek, leginkább azok, kik hősies elszántságot tanúsítottak. Mert becsületézésből önmaguk életét téve kockára, meglátogatták barátaikat, miután már az elhunytak rokonai a sirtásba belefáradtak a szörnyű baj által legyőzve. De mindamelllett többnyire azok szánták meg a halálra szánt szenvedőt, kik a kórt kiállották, mert előre ismerték és a ragályozás ellen biztonságban valának; mert két ízben ugyanazt halálosan nem lepte meg. És mások is szerencséseknek hirdeték őket és ők is magukat a pillanatnyi örömtől elragadtatva és abba a léha reménybe ringatózva, hogy soha más betegség őket el nem viszi.

52. Még sulyosbítá a bajt a vidék népességének beköltözése a városba és ezekre nézve az még nyomasztóbbá vált. Ugyanis nem lévén elegendő ház, a rekkenő nyári hőség miatt fulasztó levegőjü bódékban laktak, minek folytán a halálozás rendetlen zűrzavarban történt; a halottak rakásra feküdtek egymáson, az élők pedig félholtan fetrengének az utakon és a vízmedenczék körül a szomszagtól elalélva. A templomok is, melyekben sátoroztak, a halottak hulláival teltek meg. Mert ugy elhatalmasodott a baj, hogy az emberek nem tudván mitevők legyenek, számba nem vették a templomokat és szentélyeket sem. A temetéseknél követett szokásokat is elhanyagolták; kiki ugy temette el halottját, a mint tudta. Sokan a temetkezésnek szemérmetlen módjára vetemedtek, a sűrűn beállt halálozás következtében nem lévén elegendő készletük a maguk halottjai számára. Ugyanis megelőzván azokat, kik a maguk halottjai számára máglyát raktak, némelyek a magok halottját rádobva felgyujtották, mások a már égő máglyára felül dobván a kiszállított hullát, eltávoztak. †

53. E ragály egyéb rendetlenségek szülője is lett a városban. Ugyanis bárki bátran elégité ki kéjvágyát, mit azelőtt nyiltan tenni nem merészelt, látván a gyors változást, hogy a kik az imént gazdagok voltak, hirtelen elhaltak és a kiknek semmijök sem volt, azoknak birtokába léptek. Arra gondolva, hogy mulandó az élet, a vagyon, gyorsan kivántak vágyuk szerint élvezni. Nemes czélokért szenvedni senki sem vala kész, bizonytalannak vélvén, ha nem hal-el elébb, mintsem azokat elérné. A pillanatnyi gyönyört és a mi bármikép ezt előmozdítá, csupán azt tartották szépnek és hasznosnak.

Sem istenfélelem, sem emberi törvény nem tartott vissza senkit, mert látván, hogy egyformán esik mindenki áldozatul; gondolták: a vallásosság vagy ennek hiánya egyre megy; senkit sem riasztott vissza a büntettektől a büntetés félelme, mert nem remélte, hogy a megtorlást megéri: hisz az ítélet, mely felette függ már, sokkal súlyosabb, mely mielőtt rászakadna, jobb lesz valamit élvezni.

54. Ilyen csapás alatt nyögtek az atheniek; bent hulltak az emberek, künn dúltak a földeket. E bajban, mint lehetett gondolni, megemlékeztek a következő jósigéről, mely az öregek állítása szerint régen mondatott:

«Eljön a dór háború s eljön véle a dögvész.»

Vita támadt az emberek közt, hogy a régiek e verse nem **loimos** (mirigyhalál, dögvész), hanem **limos** (éhinség)-ről szólott-e, de a jelen körülményekre alkalmazva, győzött az a vélemény, hogy az csakugyan **loimos**-t jelentett.*)

Mert az emberek emlékezete a jelen szenvedései után módosult. És azt hiszem, hogy ha későbben egy más dór háború törne ki és ezzel egy időben éhinség fordulna elő, valószínűen ez ígét akkor így fognák emlegetni.**)

A lakedaimoniaknak még egy más jóslatkérdezésére adott felelet is eszükbe jutott azoknak, kik tudtak róla.

Ugyanis midőn megkérdezték az istent aziránt, hogy indítsanak-e háborút, azt felelte: ha teljes erővel harcznak, diadalt arat-

*) E hely igen fontos az ó és új görög nyelv szerinti kiejtés híres vitás kérdésében. Minthogy a görög nyelvet nem tanuló növendékre nézve e kérdés érthetetlen, csak e hely megvilágítására szorítokozom. A jósigé oly kiejtést feltételez, mely kétértelműségre épen a **kiejtés** különbözőzése miatt adott alkalmat. Mert ha **loimos**-t ép ugy ejtették volna ki, mint **limos**-t, ugynevezett hasonlalkú, de különböző jelentésű szókról lett volna szó, azaz a **homonyma** esete fordult volna elő. Ilyen szók pl. a magyarban: szél (ventus) és szél (margo), nyíl (sagitta) és nyíl (egy rész szőlő, rét stb.) De ha homonym szóról lesz vala szó, Th. e mondatának nincs értelme. Akkor az író azt fejezte volna ki, hogy e szónak helytelen értelmet adtak: nem az éhinség értelemben, hanem a dögvész értelemben kellett volna felfogni. Itt határozottan az eltérő kiejtésről van szó. Létezett külön hangzása az **oi** — kettős magánhangzónak és a **i**-nek. Az idő folyamán elfeledték, ha **limos** vagy **loimos** fordult-e elő a jóslat versében. Amint a magyarban az **édes**-t a tiszai nyelvjárás **ídes**-re, a **lótlu**-vő alakítja: ugy formálódott a magánhangzóknban sokkal gazdagabb görög nyelvből a későbbi új görögnyelv **i**-kben gazdag nyelve. De Thukydides korában még erről szó nincs.

**) Mintha ironia érzének ki e sorokból. Thukydides ellentétben Herodotossal, ki a jóslatok beteljesülését áhíthatos gonddal igyekszik kimutatni: itt az emberek gyarlóságát érinti, melylyel előre bevett nézetekhez ragaszkodva, az isteni jósigéket is kényük szerint módosítva értelmezik.

nak s maga is közreműködik. A jelen viszonyokra e jóslatot igen találónak vélték. Ugyanis, mihelyt a peloponnesosiak betörték, tüstént kitört a ragály. Ez Peloponnesosba nem ment át oly mérvben, hogy említést érdemelne, leginkább Athent pusztította és rajta kívül a legnépesebb helyeket. Ez volt a ragály története.

Ugyane nyár folyamán a peloponnesosiak Attika Paralos nevű (tengermelléki) vidékét pusztíták el, sőt behatoltak Lauriumig, hol az atheniek ezüsbányái valának. Perikles még ekkor is visszatartja az athenieket attól, hogy kitörjenek; de 100 hajóból álló megtorló haderőt küld Peloponnesos ellen. E sereg Epidaurus környékét dúlta föl. A mirigyhalál még egyre dühöngött, mi a betört peloponnesosi sereget is visszavonulásra kényszeríté. Az atheni hajóhad visszaérkezésekor már nem volt peloponnesosi sereg Attikában. Még e nyáron az atheniek Hagnon és Kleinias vezérlete alatt, kik Perikles hadvezér társai valának, a thrák Khalkidike és Potidaia ellen törtek. Potidaia még ellenállt. Az ostromló seregben is kitört a ragály. Tizennégy nap alatt 4000 emberből 1500 hullott el. De a régebb küldött ostrom-sereg folytatá az ostromot. Az atheniek e kettős csapás alatt a béke után kezdtek sovárogni. Perikles ellen fordult a közhangulat, kit a háború okozójául vádoltak. Békeköveteket is küldtek Spártába, kik eredmény nélkül tértek vissza. (55—59.) Ekkor Perikles a kétségbeesett hangulat lecsillapítására még egy beszédet tart.

Perikles utolsó beszéde.

60. El valék készülve ellenem fordult neheztelésekre (mert ismerem okait) és ép ezért gyűjtém egybe a gyűlést, hogy emlékeztesselek és feddjelek meg, ha ellenem igaztalanul nehezteltek és balsorsotok miatt kétségbeestek. Mert úgy vélekedem, hogy az állam, ha a maga egészében ép, nagyobb hasznára van az egyes polgároknak, mint ha virágzik az egyesek jóléte, de az egész állam szenved. Mert a magánember ha jólétben van is, hazája bukásával együtt vész el, de ha egy szerencsés honnak szerencsétlen polgára, sokkal könnyebben megmenekszik. Midőn tehát az állam kibirja az egyes polgárok szerencsétlenségét, de az egyes polgár nem az övét, nem kell-e mindnyájunknak őt támogatnunk, nem a mit ti műveltek; mert hiszen családi csapásaitok miatt kétségbeesve a közügyet cserbe hagyjátok és engemet vádoltok, ki buzdítalak a háborúra és önmagatokat, kik azt elfogadtátok. Pedig bennem oly férfiúra haragusztok, ki a helyes politika belátása és annak kifejtése tekintetében egyiteknél sem áll hátrább, honát szereti és

megvesztegethetetlen. Mert a kinek helyes nézete van, de azt nem bírja világosan kifejtteni, annyit ér, mintha nem volna. A kiben e két tényező egyesül, de rossz hazafi, ép oly kevéssé szólhat hona érdekében; de még e tulajdon mellett is, ha megvesztegethető, pénzért áruba bocsát mindent. Ha azért beszélhettelek rá titeket a háborúra, mert ama kellékeket valamivel nagyobb mérvben találtátok föl bennem, mint másokban, most méltatlanul vádoltok. †

61. »Mert a kik egyébként jólétet élveznek és szabadon választhatnak: nagy bolondság volna, ha a háborút választanák. De ha szükségképen vagy meghunyászkodva másoknak kell engedelmelkedni vagy szembe szállva a veszélylyel, diadalmaskodni, inkább megérdemli a gáncsot az, ki visszariad a veszélytől, mint a ki azzal szembenéz. Én maradtam a régi, nézetem nem változott. Ti változtatok; mert a mi meggyőződéseitek volt sértetlen állapotokban, megbántatok balsorsotokban és beszédemet ma nem helyeslitek, mert jellemetek ingatag. Ugyanis a szenvedést mindenitek érzi, de a jót nem mindenki látja, a nagy és váratlanul jött csapás miatt megtört lelketeknek nincs ereje szilárdan megállani határozatotok mellett. Azért leigazza a lelket a hirtelen, váratlan, előreláthatatlan esemény, mint a hogy titeket egyéb bajaitok mellett a ragály meglepett. Mindazonáltal tinektek, egy nagy állam polgárainak, kik annak megfelelő erkölcsökben nevelkedtetek, illő dolog a legnagyobb csapásokat is elszántan viselni és hirneveteket be nem szennyezni. Mert hiszen az emberek egyformán elítélik azt, ki gyávaságból meglevő hirnevének meg nem felel, mint a hogy gyűlölik azt, ki az őt meg nem illető dicsőséget vakmerően követeli magának. Feledvén hát magánbajotokat, a közjóra gondoljatok.

62. »Hogy az az aggodalmatok, mintha a háború okozta szenvedés szerfölött nagy leend és sikert még sem aratunk, bár eléggé kimutattam több ízben, más alkalommal, alaptalan, felhozom még azt, mire úgy látszik, soha előbb ti sem gondoltatok, holott a világhatalomra nézve szükséges nagyságotok alkatelemét képezi, beszédeimben én sem említém. Most sem pendíteném meg e fenhéjazónak látszó igényünket, ha nem látnálak titeket a kelleténél jobban elcsüggedve. Ugyanis azt hiszitek, hogy csak szövetségeseitek fölött uralkodtok. Én pedig azt állítom, hogy a világ két birható eleme, a szárazföld és a tenger közül az egyiknek teljes birtokában vagytok, a mennyire most jutottatok és ha még tovább akarnátok hatolni. Mert nincs senki, a ki titeket, ha hajósergetekkel mostani felszerelése mellett megindultok, feltartóztatni bírna, nem, maga a nagy király sem, sem más nép a földön. Ugy hogy e hatalom egybe sem

hasonlítható a házak, a földek birtokával, melyeknek elvesztését oly nagy csapásnak tartjátok. Pedig nem méltó dolog érettük inkább búsulni, mintha csak kert vagy valami ékítmény volnának a gazdasághoz képest: a hatalomhoz mérve, számba sem kell vennek és be kell látnotok, hogy ha függetlenségünket egész odaadással megőrizzük, ez könnyen visszaszerzi mindazokat, de ha mások szolgálivá leszünk, előbbi birtokunk is veszendőbe megy; ne legyünk atyáinknál silányabbak mindkét tekintetben, mint a kik fáradalmaik közepett szereztek elődeiktől nem örökölt javakat és azokat meg is tartva hagyják mi reánk (pedig nagyobb szegényen a birt javaktól megfosztatni, mint azok megszerzésénél kudarczot vallani), az ellenséggel nemcsak bátorsággal, de irántuk megvetéssel szálljunk szembe. Mert a szerencsés tudatlanságból eredő önhittség még gyávánál is előfordulhat, de a megvetés csak annál, ki szellemi fölényét érzi az ellenség felett, mint mi. És egyenlő szerencse mellett a fölény érzete a bátorságot szilárdabbá teszi, a reményben kevésbbé bízik, melynek csak a segélytelenségben van ereje, de a meglevő segélyforrások tudatában, melynek előrelátása megbízhatóbb.

63. »Athen, mint uralkodó államnak tekintélyét, melyre oly büszkék vagytok, fenn kell tartanotok és ha vágytok a dicsőségre, nem kell visszariadnotok a fáradalmaktól. Ne higgyétek, hogy csak a szolgaság vagy szabadság forog kockán, hanem uralmatok elvesztése és uralmatok által fölkellett gyűlölség megtorlása is. De arról le se mondhattok, ha valaki a jelen viszonyok miatti féltében a tétlenséget a tisztesség színében tüntetné föl. Kényuralommá lett kezetekben a hatalom, melyet elfogadni nem látszik méltányos dolognak, de kibocsátani veszedelmes. Az ily érzelműek ha másokat is megnyernének, megbuktatnák az államot, sőt a magukét is, ha külön egyet alapítanának. Mert a nyugalmat csak tevékenység árán lehet megszerezni, az nem uralkodó, hanem meghódított államban hasznos a háborítatlan szolgaságra.

64. »Ti se az ilyen polgárok által tévútra ne vezettessetek, se rám ne nehezteljetek, kivel egy véleményen valátok a háború megindítására nézve, ha az ellenség ránk támadva azt művelte is, mi valószínű volt arra az esetre, ha nem engedünk; várakozásunkon felül ütött ki a betegség, mely nagyobb csapás, mint a melyre elkészülve lehetünk volna. Tudom, hogy e miatt nagyobb mérvben gyűlöltök, pedig ez csak akkor lenne méltányos dolog, ha a váratlan szerencsét is az én javamra tudnátok be. A végzet csapását megnyugvással, az ellenségét férfiasan kell tűrni. Ez volt mindig e város jelleme, most ezzel ne szakítsatok. Tudjátok meg, hogy Athen-

nek az egész világon legnagyobb neve ép azért van, mert a sorscsapásoknak nem engedett, mert a harcztéren a legtöbb életet és fáradságot áldozott és eddig a legnagyobb hatalmat szerezte, melynek örök emlékezete marad az utódokra, ha most még valamivel alább is szállanánk (mert hiszen minden alá van vetve a hanyatlásnak) a hellenek közt, mivel mint hellenek a legtöbb hellen urai valánk és a legnagyobb küzdelmekben álltuk meg a sarat, mindnyájukkal szemben vagy velük egyenként és egy mindenben bővülködő és legnagyobb város polgárai valánk.

Ezeket a tétlen nem becsüli, a tevékeny maga is versenyre kel érettük; a kinek törekvése meghiusul, irigyünk lesz. Gyülöltetve lenni és másokat keseríteni hasonló helyzetben sorsa azoknak, kik hatalomra törekvesznek. Helyesen gondolkodik az, ki a legnagyobb érdekek miatt kelt irigykedést. A gyűlölet nem tartós, de a jelen nagyság fénye és annak dicsősége örök időkre száll. Tehát ti is a szép jövőre gondolva, a jelen gyalázatát elkerülve, elszántan vívjátok ki mind a kettőt; a lakedaimoniakhoz pedig békekövettséget ne küldjétek és el ne áruljátok, hogy jelen szenvedéseitek elcsüggesztettek. Mert a legnagyobb államok és legnagyobb emberek a sors csapásai alatt legkevésbé csüggednek, a tett mezején leginkább ellenállnak.

E beszéd méltatása.

Jellemző a régi retorika felfogására nézve, hogy e beszédet, mely művészi szerkezet tekintetében bármely más beszéddel kiállja az összehasonlítást, de mint történelmi beszéd a lehető legstilszerűbb, mert Perikles ajkára az adott helyzetben a legméltóbb, hibáztatta egy oly kitünő itész is, mint a halikarnassosi Dionysios*) hibáztatja; mert szerinte Periklesnek jelen viszonyok közt egy kérlelő, egy mentegetődő beszédet, u. n. deprecatiót kellett volna tartani. Thukydides a történelmi hűség által kötelezve volt oly beszédet adni Perikles szájába, melyet tényleg tartott vagy tartathatott. A következő fejezetben e nagy ember jellemét rajzolja. Ki e fejezetet figyelemmel elolvassa (hű fordításban adjuk): meggyőződhetik, hogy Perikles ép annak köszönheti fölényét, mely számára majdnem a tyrannist: a szellem egyeduralmát biztosítja, mert jól ismerte az atheni nép lelkületét: ismerte lobbanékony, dicsvágyó, fenkölt, de könnyen változó, a pillanatnyi benyomások szerint elragadtatott vagy kétségbeesésig csüggedt hangula-

*) Az Antonius és Octavianus közt kitört polgárháború után jött Rómába, hol 22 évig volt a retorika mestere, több retorikai művet írt. Ezek közül kettőben is foglalkozott Thukydides művének retorikai méltatásával.

tát. Ismerte a leghatalmasabb rugót az atheni polgár lelkében: a h e g e m o n i a által felköltött önérzetet. Most: rendkívüli csapások bénító, majdnem bódító hatása alatt: a közvélemény felzajdult. Keresett bűnöst, ki ellen kifakadjon: ez Perikles volt. Jól ismerte Perikles a maga közönségét. Ha meghunyászkodik, ha az alázat színét ölti föl: a felzajdult hullámok könnyen elseprik! Ő ellenszegül: az önérzet és az államférfiúi fölény hangján szól. Nem hogy hibáztatni lehetne Perikles felszólalását, de jellemzetesség tekintetében páratlanul áll. Plutarkhos e beszédet a »n a g y s z e r ü« és »f e n s é g e s« műfajához sorozza. Sokat vitatták e beszéd értékét: mi jellemzete-s-nek mondjuk és ezzel, mint történetbe szőtt beszédre a legnagyobb dicséretet fejeztük ki. A beszéd három részből áll.

Az első rész (60. 61. f.) megérinti az ellene fordult nehezítést és önvédelem helyett támad. Kijelenti, hogy nem ő változott, hanem az atheniek. A váratlan csapás leigázta lelküket, holott egy nagy állam polgárát ép az jellemzi, hogy a legnagyobb csapásokat férfiasan tűri. Őseik jó hírnevét szennyezik be, ha gyáván megadják magukat. Fölemeli az atheniek lelkét mindjárt beszéde elején. Ha a kö z ü g y csorbítatlan épségben fenáll és a m a g á n ember szenved: ez még ismét visszaszerezheti jólétét, de ha elbukik az állam: magával sodorja az egyesek jólétét. Önérzettel mutat államférfiúi hivatottságának három tényezőjére, melyeknek birtokában van: belátás, szónoki képesség és megvesztegethetetlen hazaszeretet. A háborút nem azért választák, mert szabadon választhattak: a háborút önállásuk, függetlenségük, nagyhatalmi állásuk követelte.

A második rész, mely a t á r g y a l á s-nak felel meg (62. 63. f.), egy felette fontos helyet tartalmaz. Azt állítja Perikles, hogy a világ két birható eleme közül az atheniek a t e n g e r urai, ki a tenger ura: a v i l á g ura. E helyet azért tartjuk felette fontosnak, mert Perikles a dicsvágynak könnyen engedő, vakmerő tervek szövésére hajlandó atheni népet korábbi felszólalásaiban mérséklé. Mikor a háborút javalta: Athen hatalmi eszközeit felsorolta, de kijelenté: »Egyéb okokból is remélhetem, hogy győzni fogtok, ha nem gondoltok arra, hogy uralmatokat még a háború folyamában kiebb terjeszszétek és újabb veszélyeket magatok ellen nem hívtok ki« (I. 144. f.). Itt: a ragály, a peloponnesosi betörések miatt szenvedett csapások miatt elcsüggedt nép elé egy ragyogó jövőt rajzol. Ép azt a délibábot csillantja meg: mely után e háború folyamán oly önfelédlt merészséggel rohant az atheni nép, midőn a s z i c z i l i a i vállalatot elhatározta. A lenyomott kedélyeket kellett fölemelnie: ezért érinti Perikles a gondolatot, mely minden atheni polgár lelkében szunya-

dott. »Kényuralommá lett kezetekben a hatalom, melyet elfogadni nem látszik méltányos dolognak, de kibocsátani veszedelmes.« (63. f.) Ime a helyzet valódi jelleme: Athen a kényuralom egy nemévé fejleszté a szövetséges szerződéseken nyugvó viszonyt. Tengeri hatalom lett. Perikles kijelenti, hogy a tengeri hatalmat föl nem tartóztathatja diadalmas utján semmi. Buzditja az atheni népet, hogy ősei példáját követve, önérzettel és az ellenség iránti megvetéssel szálljon szembe a küzdelmekkel. E megvetés alapja a szellemi fölény, a jellem ereje, a magas czélokra irányzott lélek öntudata. Mint magasodik Perikles alakja, amint a nép nagyságát, hivatásának emelkedett jellegét rajzolja!

Midőn a beszéd gondolatmenete fokonként ily magaslatra emelkedett, következik a beszéd harmadik része: az epilogos. Összefoglalja érveit, melyek mind arra indítanak, hogy ne csüggedjenek. Még egy ügyes ellentét alakjában önérzetesen védi magát. Azt mondja, hogy a váratlan csapásokért ne hibáztassák őt, mert különben méltányos dolog volna a váratlan szerencsét is az ő dicsőségére tudni be. Ime a valódi demokrata polgár: az egyén érdeme a közvé; a köznek szenvedése az egyéné. A beszéd lelkét fejezi ki az utolsó gondolat, mely egy szép maxima: »A legnagyobb államok és legnagyobb emberek a sors csapásai alatt legkevéssbé csüggednek, a tett mezején leginkább ellenállanak.« Athent kötelezi nagy neve, hogy nagy lelki erőt tanúsítson. Látni fogjuk, hogy a sziciliai hadjáratban e lelki erő bámulatos tényekben nyilvánul. Perikles e beszédben önmagát magyarázta. Lelkét akarta szeretett honfitársaira kiönteni. E jellemet láttuk Thukydides jellemzésében, melyhez sem hozzátenni, sem abból elvenni nem lehet. Mint szobrász domborítja ki.

Perikles jelleme.

65. E beszéddel kísérté meg Perikles az athenieknek ellene támadt haragját lecsillapítani és lelküket a szörnyű helyzettől más irányba terelni. A közéletben az ő beszédére hajtottak, a lakedaimoniakhoz követeket nem küldöttek és a háborúra még nagyobb buzgalommal készültek; de a magán életben szenvedéseikkel voltak elfoglalva; a köznép azért, hogy csekélyke vagyonjából, melylyel kezdte, még veszített; az előkelők azért, mert a vidéken szépen beépített és pompásan beruházott birtokaikat elveszítették, és mi a legfőbb, béke helyett a háborúban voltak benne. Nem is csillapodott irányában mindnyájuknak fölgerjedt haragja, míg pénzbírsággal nem büntették. Azonban később, mint ez már a tömeg szo-

kása, vezérül választák és minden ügyüket reá bízák, mert egyfelől magán veszteségeikbe jobban beletörődtek, az állam vezetésére pedig őt tarták a legérdemesebb embernek. Mert a meddig az állam élén állott a béke alatt, azt eszélylyel vezette és gondosan megvédte épségét, sőt alatta az a virágzás tetőpontjára emelkedett; midőn a háború kitört, ennek nagy jelentőségét is ugylátszik ő látta előre. A háború kezdete után két évet és hat hónapot élt; és halála után előrelátását még jobban fölismerték. Ugyanis ő előre megmondta, hogy ha nem nyugtalankodnak, tengeri haderejüket fejlesztik, a háború folyamán uralmuk továbbfejlesztésén nem dolgoznak újabb szerzemények által, az állam koczskáztatásával, diadalmaskodni fognak; ámde ők ép az ellenkezőt művelték és egyéb terveket, melyek láthatóan nem voltak a háború érdekében, magán hiúságból és önérdékből üzvé, önmagukra és szövetségeseikre nézve rossz politikát folytattak, s terveket, melyeknek sikerülte inkább csak egyeseknek vált volna dicsőségére és hasznára, de melyeknek bukása az államnak okozott hátrányt a háború sikeres folytatására nézve *). Ennek pedig az volt oka, hogy ő kitünvén állásánál és szellemi fölényénél fogva, pénzkérdésben pedig a megvesztegethetőség árnyától is ment, a tömeget szabad szellemben mérséklé, nem annyira ő vezetett mint vezérelt, minthogy nem nemtelen uton szerezvén befolyását, nem törekedett a nép szája ize szerint beszélni, hanem azt fölényének köszövnén, a nép kedve ellen is merészelte fölháborodását kifejezni. Ha észrevette, hogy az atheniek kelleténél elbizakodottabbak, úgy beszélt, hogy egészen megrémítette, de viszont, ha ok nélkül kétségbeestek, ismét fölbátorítá őket. Így Athen névleg népuralom, de tényleg legkiválóbb polgárának uralma alatt állott. Az ő utódai egymással szembe nem tűnvén ki annyira és mindenik az elsőségre törekedvén, a nép kegyét hajhászva, a közügyeket a nép kényére bocsáták. Ez egy nagy és uralkodó városban sok egyéb botlásra vezetett, minő kivált a sziciliali vállalat, mely hiba nem annyira az ellenfél felől alkotott téves véleményben rejlett, mint inkább abban, hogy a vállalat indítói nem az elindult sereg érdekében hoztak határozatokat, hanem kölcsönös vádaskodások közt az

*) E hely bizonyítékul hozható föl a mellett, hogy Thukydides a háború befejezése vagy legalább a sziciliali vállalat megfiusulta után (Kr. e. 413) irta művét vagy művének e részét. Ugyanis Perikles előrelátását ép azzal igazolja, hogy Athen az ő megfontolt és mégis erélyes politikájától eltért: nem a háború szerencsés befejezésére fordítá gondját, hanem a háború céljával összefüggésben nem álló kalandokba sodortatta magát. Ilyen volt a sziciliali vállalat, melyet Th. a 6. és 7. könyvben beszél el; ilyen a Kreta elleni hadjárat (II. 85 V. 6.), a melosiai elleni támadás V. 84 és köv.

elsőség felett vetélkedvén, a hadműveleteket hátráltatták és először keveredtek polgári villongásokba. Habár Sziciliában hajóhaduk és egyéb haderejük java része tönkre ment, a városban pedig már dúlt a polgárviszály, még újabb t i z *) évig állottak ellen előbbi ellenségeiknek, a hozzájuk csatlakozott szicíliaiaknak és újabban elpártolt szövetségeseiknek, a nagy király (Dareios) fiának Kyrosnak, ki a peloponnesosiaknak pénzsegélyt adott hajóhad szervezésére és előbb nem buktak el, míg saját belviszályaik következtében föl nem emészték önmagukat. Oly bőven rendelkezett még Perikles ama segélyforrásokkal, melyek birtokában előrelátta, hogy az atheniek maguk a peloponnesosiak ellen diadalmaskodnak e háborúban.

E nyár folyamán még a lakedaimoniak Z a k y n t h o s (Elis átellenében fekvő sziget) ellen intéztek sikertelen támadást. (66. f.) A lakedaimoniak egy követséget küldenek a persa királyhoz a végett, hogy őt megnyerjék a közreműködésre. E követség elébb Sitalkeshez, a thrák fejedelemhez tér be, hogy őt az atheni szövetségtől elpártolásra bírja. Sitalkes a követeket letartóztatja, az athenieknek kiszolgáltatja, kik a követeket lekonzolják. (67. f.) E nyár utolsó eseménye volt az ambrakiotáknak az Amphilokhos által alapított Argos elleni (Akarnania határán feküdt) támadása. Kiűzték egy időre az amphilokhosiakat; de ezek az akarnanok és atheniek oltalma alatt visszatértek, győztek és az ambrakiotákat rabszolgácul adták el. Az ambrakioták hiába kísérték meg a megtorlást. Ez eseménynek annyi befolyása van a háború folyamára, mert az atheniek és akarnanok szövetsége jött létre. (68.)

b) A tél.

Legfontosabb esemény volt e télen, hogy Potidaia az éhség következtében megadja magát. Az éhség oly fokra hágott, hogy emberhust is ettek. Az atheni hadvezérek tekintettel arra, hogy a tábor kimerült és Athen már 2000 talentumot fordított ez ostrom költségére (2000.2370=4.740,000 frt) aránylag kedvező feltételeket szabtak. Szabadon elvonnlhattak a potidaiabeliek, a férfiak egy, a

*) A kéziratok 3 évről szólanak, mely szöveget több rendbeli számitással akarták igazolni. Így a polgárháborútól Kr. e. 411-től, Kyrosnak Sardesbe érkezéseig Kr. e. 408. számítják a h á r o m évet. Arnold megkísérté e h á r o m évet Kyros kisázsiai vállalatától Kr. e. 407. Athennek Lysander által elfoglalásáig (Kr. e. 404.) számítani. Leghelyesebb azok vélelme, kik τρία (3) helyett δέκα (10) tesznek; mert akkor a szicíliai expeditio meghiusulásától a háború befejezéséig a t i z év talál. A következők szoros összefüggése, melyet Clasen kimutat, szintén a t i z mellett szól. Jowett törekszik a 3 évet védeni II. 179. l., de engem nem győzött meg.

nők két rend ruhával és egy kis utravaló pénzzel. Az atheniek kárhoztatták az enyhe feltételeket; később gyarmatot küldtek a városba. (70. f.) Így végződött a tél és a háború második éve.

3. A háború harmadik éve.

a) A nyár. Támadás Plataia ellen.*)

71. A következő év nyarán a peloponnesosiak és szövetségeseik nem törtek be Attikába, de Plataia ellen indultak. Vezérük Arkhidamos, Zeuxidamos fia, spártai király volt. Tábort ütven, földülni akarta a vidéket, midőn a plataiabeliek követeket küldtek hozzá a következő izenettel:

»Arkhidamos és ti lakedaimoniak nem cselekesztek jogosan, sem magatokhoz sem elődeitekhez méltó módon, midőn Plataia ellen táboroztok. Ugyanis a lakedaimoni Pausanias, Kleombrotos fia**) midőn megszabadítá Hellast a médektől ama hellenek közreműködésével, kik készek valának ama harc veszélyeiben megosztakozni, mely a mi földünkön folyt, a plataiai piaczon áldozván a Megszabadító Zeüsnek, az összes szövetségeselek jelenlétében visszaadta a plataiabelieknek földjüket és városukat, hogy függetlenül birják; fogadást tett, hogy senki sem jogtalan háborút plataiabeliek ellen nem indít, sem az ő leigázásukra; ellenkező esetben a jelen volt szövetségeselek ígérték, hogy tehetségük szerint fognak oltalmat nyújtani. A ti atyáitok így jutalmaztak meg minket vitészségünkért és ama veszélyek közt tanusított elszánt magunkviseleteért; ti pedig az ellenkezőt művelitek; mert legnagyobb ellenségeinkkel, a thebiaikkal szövetkezve jöttetek leigázásunkra. Tanukül híva az isteneket, kiknek nevére akkoron esküvénk, a ti törzsisteneiteket és e föld védisteneit, fölszólítunk titeket, hogy Plataia földjét ne bántsátok, az esküt meg ne szegjétek és hagyjátok meg függetlenségünket, mint a hogy Pausanias megadni méltányosnak ítélte.«

72. A plataiabeliek e beszédére Arkhidamos így felelt: »Helyesen beszélnétek, plataiai férfiak, ha tetteitek megegyezők volnának beszédeitekkel. A mint Pausanias nektek megadta, élvezzétek a függetlenséget és szabadítsátok meg a többi helleneket, kik akkor osztakoztak a veszélyekben és veletek szövetséget esküvének, de

*) Plataia ostromára vonatkozó 71—78. fejezeteket, az eleven rajz. a szemléletes leírás mintájául fordítám le. Már halikarnassosi Dionysios az élénk előadás példajakép idézi. Az ostrom leírása pedig az antik hadászat érdekes fejezetét képezi. A hadászati írók Rüstow és Koechly méltatják is. Ez ostrom érzéremben volt megörökítve. Későbbi írók e téren Thukydides utánozták.

**) Az eseményt, melyre itt hivatkozás történik, elbeszéli Herodotos IX. 59. és köv. fejezeteiben.

most az atheniek alattvalói, e roppant készülődés és háború ép az ő és a többiek fölszabadítása érdekében keletkezett; melyben minél tevékenyebb részt vettek, az eskühöz annál hívebbek maradtok. Vagy ha nem, maradjatok nyugton, mint a hogy korábban is tevők nektek ez ajánlatot, őrizzétek meg semlegességeteket: mindkét féllel tartsátok fenn a békében a baráti viszonyt, de háborúban egyikkel sem. És ezzel meg leszünk elégedve.«

Igy szólt Arkhidamos. A plataiai követek ez izenettel tértek vissza városukba, hol a mondottakat a néppel közölték, mely azt felelte, hogy az ajánlatot nem fogadhatják el az atheniek beleegyezése nélkül, kiknek hatalmában valának nejeik és gyermekeik, de féltik is városukat, hogy az ő távozásuk esetére az atheniek eljövén, meggátolják kötelezettségük teljesítésében, vagy a thebiaiak, mintha ben lennének foglalva a barátságos semlegességbe, ismét megkísértik városukat elfoglalni. Arkhidamos megnyugtatókra a következőkép szólott: »Adjátok át nekünk városotokat, házaitokat, jelöljétek ki földbirtokaitoknak határait, számítsátok meg ültetvényeiteket és mindent mi megszámitható. Ti távozzatok a háború folyama alatt, a hová tetszik; ha ez véget ért, visszaadunk mindent, a mit átvettünk. Addig zálog gyanánt birjuk, műveljük földeiteket és fizetünk nektek megfelelő bért.«

73. A követek az izenettel ismét városukba tértek és a néppel az ügyet tárgyalván, azt felelték, hogy készek az ajánlatot elfogadni, de előbb közlik az atheniekkal, ha beleegyezésüket megnyerhetnék. Addig kérték Arkhidamost, hogy adjon fegyverszünetet és ne dülja föl határaikat. Ő annyi napi szünetet engedett, a mennyi alatt Athent a követség megjárhatta és földüket megkímélte. A plataiabeli követek Athenbe menve és az atheniekkal tanácskozáván, ezek nevében jelenték: „Az atheniek azt izenik, hogy soha attól az időtől fogva, mióta szövetségesetek lettek, nem nézték el, hogy bántalmazzanak, most sem fogják elnézni, hanem tehetségük szerint fognak segíteni. És atyáitok esküjére emlékeztetve kérnek titeket, hogy a velük kötött szövetséghez hívek maradjatok.“

74. A követek megvívén az izenetet, a plataiabeliek elhatározták, hogy az atheniektől nem pártolnak el, hanem kitartanak, még ha földjeiket földültni látnák vagy bármi egyebet szenvednének is; de senki a várost el ne hagyja, hanem a falakról adjanak választ, hogy lehetetlen a lakedaimoniak kívánatát teljesíteniök. Arkhidamos király e válaszra előbb a honi isteneket és heroszokat hívá tanukul, a következőkép szólván:

»Ti istenek és heroszok, kik Plataia földjét birjátok, legyetek tanui annak, hogy kezdetben sem jogtalanul támadtuk meg ezeknek földjét, mert a közös szövetségi esküt előbb ők szegték meg, e földet, melyen atyáink hozzátok fohászokodva diadalmaskodának a perzsákon és a melyet ti a hellenek számára szép győzelem színhelyévé tevetek, valamint most sem követünk el jogtalanságot, ha valamit teszünk (mert ismételten tett méltányos ajánlatainkat nem fogadták el), engedjétek meg, hogy a sérelemért bűnhődjenek azok okozói és megtorlást szerezzenek azok, kik törvénytörően léptek föl.«

75. E felfohászokodás után ostromhoz fogott. Először is fákat vágatván le, palánkkerítéssel övezte a várost, hogy senki ki ne mehessen. Azután a város felől töltést emeltek abban a reményben, hogy ha ekkora tábor fog a munkába, csakhamar sikerül az ostrom. A Kithaironról vágott fából a töltést két felől sövénynyel megerősíték, hogy a földhányás alá ne omoljon. Meghordják vala rőzsével, kővel, földdel, hogy annál magasabb legyen. Hetven nap és hetven éjjel szakadatlanul hordták a töltést, fölváltva egymást a munkában úgy, hogy az egyik rész hordott, a másik aludt és étkezett. A lakedaimoniak közül az egyes szövetséges csapatok vezéreivel együtt, külön vezetők ügyelték föl a munkát. A plataiabeliek látván a töltést emelkedni, ezzel szembe fa-falat emeltek a városfalakra és a közelfekvő házakról lebontott téglákat építének bele. Kötésül szolgált a fa, hogy az építmény ne gyengüljön emelkedése arányában; elől nyers és cserzett bőröket feszítettek ki, hogy a falak, valamint maguk — még a tüzes nyilak ellen is védve legyenek. Magasra emelkedik a fal, de a töltés is vele szemben. A plataiabeliek a következő fogással éltek: a falban ott, hol a töltést érte, rést vágván, a földet behordák.

76. Ezt észrevevén, a peloponnesosiak nádfonatokba bevert sárral köték meg a szakadozó töltést, hogy ne suhadjon, mint a

*) E hely értelmezésére nézve sem a Jowett, sem a Classen felfogását nem követhetem. Fordításukból az jön ki, hogy azt a rést, melyet a plataiabeliek nyitottak, tölték be a nádfonatokba (Zsoldos éppen g y ö n g y ö l i a s á r a t) vert sárral, holott itt ép arról az eljárásról van szó, melyet vasuti töltés munkálatoknál bárki megfigyelhet: a s u h a d ó föld megkötéséről. Helyesen jegyzi meg Poppo: »Oda, honnét a földet elhordogatták, f e l ü l ről sárral töltött fonatokat gyúrni képesség.«A dolog egyszerű: alólról földet hordtak be: a földhányás omlani kezdett vagy inkább suhadni; ezt kötötték meg felülről. Igaza van Popponak, hogy a *διηρημένον* (a nyílás, rés) alatt az alsó üreg következtében beállt földsuhadás miatt keletkezett felső s z a k a d á s értendő. E megjegyzés szolgáljon tárgyi magyarázatul is.

puszta föld *). Ez úton tervük meghiúsulván, ezzel felhagyának, de a városból aknát ásva jól kiszámítva a töltés alá irányozták, honnét a földet ismét kezdték behordogatni. Sokáig nem vették észre fent, hogy habár hordják is a földet, csak nem halad a munka, minthogy alúlról hordták a földet és a töltés az így támadt részbe szakadt alá. De a plataiabeliek csekély számukra tekintettel mégis félvén, hogy az ostromlók nagy tömegével szemben nem bírják ki a küzdelmet, újabb tervet eszeltek ki. A töltés ellenében vont fal építését abban hagyták, de kétfelől a régi alacsonyabb fal végpontján kezdve, belülről félhold alakú újabb falat építének a város felé arra a végre, hogy ha a magas fal bevételnek, ez álljon ellen és az ellenség kénytelen legyen ez ellenében újabb töltést háyni és befelé haladtában újabb akadályra találjon és két oldalról is ki legyen téve a lövődözésnek. Azonban a peloponnesosiak a töltés mellett faltörő gépeket *) is hoztak a város ellen. Az egyik, melyet a töltésen a nagy bástyázat ellenében alkalmaztak, úgy megrengette azt, hogy a plataiabelieket megdöbbsenté, másokat a fal egyéb része ellen toltak, de ezeket a plataiabeliek hurkokkal megkötve ránczigálták és nagy gerendákat, a két végükön hosszú vaslánczokkal megkötve, két, a fal felibe emelt emelő rúd segítségével függélyes irányban fölvonván, midőn a faltörőkos feje ép zúzni akart, eleresztvén a láncz végét kezükből, a gerendák roppant gyorsasággal lezuhanva, a kos fejét letörték.

77. Ezután a peloponnesosiak látván, hogy az ostromgépek nem használnak és a töltéssel szemben bástyafal emelkedik, abban a véleményben, hogy az eddig alkalmazott kényszereszközökkel a város bevétele nem sikerül, a város körülsánczolásához készülődtek. De előbb jobbnak tetszék nekik megkísérteni, kedvező szél mellett a különben sem nagy kiterjedésű várost fölgyújtani. Mert minden kigondolható módon szerették volna ezt a költséges rendes ostrom kikerülésével hatalmukba ejteni. Rőzsét dobtak a töltésről a fal és a sáncz közti terre; minthogy pedig a sűrű kéz munkája folytán hamar megtelt, még több rőzsét dobtak a városba oly messzire, a mennyire csak a töltés tetejéről képesek valának. Ekkor kén és szurok szövétnekeket dobálva, meggyújták a száraz galyt. És támadt is oly tűz, melyet ez ideig emberi kéz által szítva senki sem látott; mert támad ám tűz a bérczek erdőiben, midőn a fák a szélvihár által egymáshoz dörzsöltetve, lángba borulnak. E tűz is nagy

*) Az ugynevezett *κρίος* aries lehetett, melynek szerkezetével Julius Caesar olvasása közben ismerkedett meg a tanuló. Az ostromról egy pár szóval alább megemlékezünk.

volt és a plataiabeliek, kik egyéb veszedelmekből megmenekültek, kevésbe mult, hogy mind oda nem veszték; a város nagy része megközelíthetetlen vala és ha szél támad a város irányába, mint a hogy az ellenség remélte, meg nem menekülnek. Most azonban, mint mondják, nagy zápor eredt meg, erős dörgés és villámlás mellett, s kioltotta a lángot és így a veszély megszűnt.

78. A peloponnesosiak így sem érvén czélt, a város körülfalazásához fogtak, a területet az egyes városok közt felosztván. *) A téglavetés következtében mindkét oldalon árok keletkezett. És miután az Arcturus kelte táján **) a munka kész lett; a fal felerészének őrzésére őrséget hagytak hátra, (a másik felét a boiotok őrizék) hazatértek seregükkel és az egyes csapatok hazáikba oszoltak széjjel. A plataiabeliek már elébb Athenbe szállították volt nejeiket, gyermekeiket, az öregeket és a többi, katonai szolgálatra képtelen tömeget. Az ostrom alatt hon maradtak négy százan, nyolczvan atheni polgár és száztiz asszony kenyérsütőnek. Ennyi volt összes számuk az ostrom kezdetén és több ember nem volt sem szabad, sem rabszolga a városban. Ily módon esett meg Plataia ostromzár alá vétele.

Az ostrom. A régi görögök városaikat körfalakkal, erődítvényekkel erősíték meg. A falak építésében kiváló ügyességet szerettek; de az ostrom-eszközök feltalálásában is mesterei lettek az antik világ hadászatának. Ilion ostroma még igen kezdetleges volt. Az ellenséges város szabályszerű körülzárására még nem gondoltak. A ki-kirohanó ellenségnek nyílt csatát adtak. A hősiesség tényeire voltak utalva. Jellemző az Akhilles fegyverei fölötti verseny Aias és Odysseus közt. Aias a régi, a mythikus kor hőse, ki felsorolja a versenybírói tisztet ülő görög tábor előtt, hős, félistenekhez méltó tetteit: Odysseus felhossa a faló híres csellegését, melynek a város tiz év után áldozatul esett. Odysseus a történelmi Görögország képviselője. Hadász: a szó igaz értelmében.

Ha — Thukydidesnél a Plataia ostromáról adott eleven rajzot olvassuk: a várostrom műveleteinek annyi meglepő fogását látjuk mindkét félnél, mely hosszú gyakorlat és fejlett hadászati ismeretek csalthatatlan jele. Így Arkhidamos kezdi a czölöp-kerítésen,

*) Itt Poppo-Stahl nyomán a következő mondatrészt, mint ide nem illőt kihagytam: »a sereg egy részét ott hagyván, a többit elbocsátották, mert ép e nagy sáncz- és falmunka az egész sereg közreműködését tévé szükségessé.

**) Itt nem a napontai fölkelésre, de a kozmikus fölkelésre kell gondolni: mikor t. i. az Arcturus felkel, a láthatár felé emelkedik — szeptember közepe táján.

melytől megkülönböztetendő a tulajdonképi körfallal és sánczczal való körülvétel. Azután a földtöltés, melynek feladata volt az ellenséges város körfalának magasságát elérni, hogy innét a körfal védő seregét kényelmesen lőtávoból lehessen lövöldözni. Az újabb korban oly fontos futó árkok, melyek ügyes számítással kereszt-töltésekkel átszegdelve, az ostromolt falakhoz mind közelebb-közelebb hatoló ostromló sereg fedezésére szolgálnak, a régi löfegyverek: az íjak, kopják stb. ellenében nem nyújtottak volna védelmet. E töltéseken az ostromgépeket lehetett a várfalak közelébe tolni. Az ellenfél a túlszárnyalt, igen alacsonyryá vált városfalak felé hevenyében épített újabb falakat; egyes fontosabb helyeken fabástyákat, emeletes faalkotmányokat. Az ostromgépek közt Plataia ostrománál a kos szerepel. Egyik meg is rengeti a felső falazatot a védők nagy réműletére. E faltörő kos két erős gerenda közt egy erős (kos-fejű) gerenda volt, melyet lánczon lebegésbe hoztak és nagy erővel az ellenség falára bocsátották. A gépet a fal közelébe tolták, hogy onnét a faltörő gerendát lebegésbe hozva, minél nagyobb erővel zúzzon. Az ily gerenda kos fejét megvasalták; még két szarvat is csináltak. Hátról nehezekeket alkalmaztak, hogy a kos csapása erősebb legyen. A plataiabeliek a faltörő kos ellen (és ez biztosan atheni lelemény) kereszt gerendát bocsátottak le a várfal tetején magasra emelt emelő gerendára alkalmazott lánczról. Hasonlított e készülék a későbbi római tolleno-hoz, mely egy kút-gémhez hasonló szerkezetű volt, melynek egyik végét lenyomták: a másik végén egy kosárban vagy egy ládában helyezett katonákat fölemelték.

Megkísérték a város felgyújtását is és pedig igen leleményes uton. De föltalálják a középkorban nagy fontosságra emelkedett akna-ásást is, mely az ellenség töltésének szétbontására volt szánva. Hogy a lakedaimoniak mint jártak el a suhadó föld megkötésére: azt láttuk. Az egészsből látjuk, hogy Spártát nyomta a pénztelenség érzete. Hosszu ostrom költségét nem bírta. Ezért kísértett meg minden eszközt az ostrom siettetésére.

b) A nyár többi eseménye.

Ugyane nyár folyamán, a gabnaérés idején*) az atheniek 2000 hoplitát és 200 lovast küldenek a thrak Khalkidikébe Xenophon, Euripides fiának vezérlete alatt. Spartolost támadják meg.**)

*) Ép így határozza meg a nyár közepét e könyv 19. fejezetében is. Ez időtáj junius második felére esik.

**) E város Olynthostól északra esett Makedoniában.

Azt hitték, hogy könnyen beveszik, mert a városban egy párt kezükre dolgozott. De a másik erősebb párt Olynthosból segélyt kap. Ūtközetre kerül a dolog. Előbb győznek az atheniek; de ujjab segély érkezik és kivált a khalkidikei lovasság támadása az atheniek hátrányára dönté el a csatát. Az atheniek vereséget szenvedvén, visszavonultak. A khalkidikeiek és bottiaiak győzelemjelt állítanak (79 f.) Az ambrakioták rábeszélék a lakedaimoniakat, hogy ezek küldjenek egy sereget az akarnanok ellen, kikkel viszályban éltek. Kivált azt az érdeket említék föl, hogy Akarnania meghódítása utján Zakynthos és Kephallonia birtokába is juthatnak: és e szigeten megvetvén lábukat, meggátolhatnák, hogy az atheni hajósereg a ion tenger felől megkerültesse Peloponnesost: Knemos kijátszva a Naupaktosnál őrködő atheni hajóhadat, elindul; több barbar törzs csatlakozik hozzá. Végre Stratost, Akarnania legtekintélyesebb városát veszi ostrom alá (80. f.) Az akarnanok hasztalan kértek Phormiotól segélyt, ki Naupaktosban volt az őrködő hajók vezére. Nem mozdulhatott, mert egy ujjab ellenséges hajósereg indulásától tartott. Ennek következtében csak a védelemre szorítkoztak. Knemos Stratost kísérti meg bevenni. Mig a hellen csapatok tábort ütnek, a khaonok rohammal próbálják meg a várost hatalmukba ejteni; de egy cseltámadás tönkre teszi őket. (81. f.) Knemos Oineadai-ba, majd innét hazatér. (82. f.) 47 hajóból álló haderőt küldenek a peloponnesosiak a Knemos támogatására. De ezeket a korinthosi öbölben az őrködő, 20 atheni hajóból álló sereg Phormio vezérlete alatt tengeri űtközetre kényszeríti, mi hábár nagyobb erővel is rendelkeztek, de nem tengeri csatára készülve meglepi őket. A peloponnesosiak hajóikat körben állítják föl, a hajók orrát kifelé, farát befelé fordítva, hogy az áthajózást megakadályozzák: a gyöngébb hajókat a körön belül helyezék; a legjobban felszerelt öt hajót pedig kémszemlére használták. De az atheniek az egész éj folyamán kereken hajókázva, mindegyre zaklatták őket, mig hajnalban erős szél támadt, mely az ellenség hajóit zavarba hozza. E zavart felhasználva, az atheniek támadást intéznek és fényes diadalt aratnak. Az atheni hajók Naupaktosba, a peloponnesosi hajósereg Kyllenebe térnek vissza (83, 84. f.) A peloponnesosiak ekkor megerősítvén hajóseregüket: 47 hajóból álló haderővel Phormio hajói ellen most már csatára felkészülve indultak. Az atheniek küldtek ugyan husz hajóból álló segélyt; de ezt előbb a Nikias tanácsára Kretába rendelték, abban a reményben, hogy az ellenséges Kydoniát megnyerhetik. A korinthosi öböl torkolatánál a magára hagyott Phormio ellen ál-

lást foglal a túlnyomó erővel rendelkező peloponnesosi hajóhad. (85., 86.). Az ütközet előtt mindkét fél vezérei buzdító beszédek tartanak. E buzdító beszédekben is uralkodik a responsió; az egymás érveinek két külön közönség előtti czáfolása. Ha a lakedaimoni vezérek felhozzák, hogy a peloponnesosi hajóhad korábbi veresége azért történt, mert nem voltak elkészülve, de most túlnyomó erővel állanak az ellenséggel szembe; bátorságuk ellensúlyozza az ellenfél nagyobb ügyességét; most jobban lesz az egész támadás berendezve: senki gyávaságát ne mentse a vezetők hibájával; fenyegetés és buzdítás végzi a beszédet: Phormio viszont arra hivatkozik: ép ily nagy hajóhad felett már diadalmaskodtak, bátor s á g u k k a l d i c s e k e d n e k (tehát egyenes utalás a lakedaimoni vezérek érvére), de ők csak a szárazföldön bátrak: nem jó kedvvel megy az ellenfél az ütközetbe; mert érzi, hogy az ellenség csekély száma ép a tengeren szerzett fölénye mellett tanuszkodik (itt is utalás az ellenfél beszédére). Az atheni vezér beszédében tisztán az atheni szabad szellem nyilvánul, midőn megmagyarázza, miért nem szabad az öbölbe bevezetniök; ugyanis nem fejthetik ki a szoros helyen ügyességüket. Emlékezteti korábbi dicső maguktartásukra. Álljon itt Phormio beszédének befejezése: »Nagy dolog forog koczkan, vagy megsemmisíteni a peloponnesosiak reménykedését tengeri hatalom elnyerhetése iránt, vagy Athent a tenger elvesztése közeli veszélyének tenni ki.« Emlékezhettek arra, hogy nagyrészüket már legyőzték: vereséget szenvedett emberek nem szoktak ugyanazon bátorsággal szembeszállni hasonló veszéllyel. (87—89).

A peloponnesosiak egy színlelt támadással, melyet Naupaktos ellen intéztek, az öbölbe csalják bele az atheni hajókat, mit Phormio el akart kerülni. Ekkor visszafordulnak és legtöbb hajóikat a parthoz hajtják. Tizenegy hajó menekült a nyílt tengerre. Több hajót összeromboltak, a legénységet lekonzolták. A parthoz közel egy pár hajót a merész messeniek mentének meg. A tengerbe fegyveresen mentek bele és így hágtak a hajó fedélzetére és így menték meg az athenieket. (90. f.)

Az elmenekült tizenegy hajó ellen ered husz peloponnesosi. Egyik hirtelen megfordulván, az üldöző hajót elsülyesztí. Az üldöző hajók közt zavar támad: egy-egy nem tudván magát tájékozni, zátonyra jut. (91. f.) Az atheniek felhasználják az ellenség zavarát, visszafordulva teljes győzelmet aratnak. (92. f.)

A peloponnesosiak ekkor egyenesen a Peiraiæus ellen akarnak támadást intézni; őrizet és fedezet nélkül hagyták, való-

szinüleg elbizakodottságból. Az evezők gyalog mentek Korinthosból át az Athen felőli parthoz, magokkal vive mindenik evező lapátját, ülő párnáját, heveder-kötőjét. Megara kikötőjébe mentek, hol negyven hajó készen várt. De visszariadtak a merész tervtől és csak Salamis ellen fordultak. Az atheniek erről hírt vevén, panikus félelem lepi meg őket; de tömegesen menve a Peiraieusba, innét elindíták a hajórajt. A peloponnesosiak látván az atheni hajók közeledtét, Salamis egy részét feldúlván, számos foglyot ejtve, gyorsan visszaeveztek Megaraba. Az atheniek nem tudván utólnéri őket, szintén hazatértek és okulva e meglepetésen, nagyobb vigyázattal őrködtek a Peiraieus kikötőre. (93, 94. f.)

c) A harmadik év tele.

A tél kezdetén Sitalkes thrak király indít háborút Perdikkas makedon király ellen egy elmulasztott ígélet teljesítésének követelése és egy ígélet teljesítésének érdekében. Ígéletét elmulasztá teljesíteni Perdikkas, melyet Sitalkesnek tett arra az esetre, ha az atheniekkel kibékíti és testvérét Philippost, kivel viszályban élt (és kit az atheniek támogattak), nem helyezi vissza trónjára *); az ígéletet, melyet teljesíteni akart, maga tette az athenieknek, midőn velük szövetséget kötött, t. i. hogy befejezi a khalkidei háborút. (95. f.). Thukydides felsorolja Sitalkes haderejét alkotó népeket. A Haimos és Rhodope hegyek közt lakó thrakok, a Haimos és Ister közti géták és más barbar népek alkották az odrysok királyának hadseregét. Maguk az odrysok a Haimos és Hebros közt laktak. (Andrianapoly völgyében.) Leirja az odrysok birodalmának kiterjedését. (96, 97.) Sitalkes hadereje az útjában hozzá csatlakozó népegekből főnevekedett 150,000 emberre. Ily erővel lépi át Makedonia határát. Thukydides a makedon birodalom keletkezését, gyarapítását (98. f.) beszéli el egy tömören megírt fejezetben (99. f.).

Sitalkes serege felső Makedoniába behatolt. A makedon lovassággal eldöntetlen csatát vív. (100. f.) E hadjáratnak semmi nyomós eredménye nem lesz, Perdikkasszal találkozik, Bottikét és Khalkidikét bekalandozza eredmény nélkül. Unokatestvére Seuthes, kit Perdikkas a maga részére megnyert, ráveszi Sitalkest, hogy vonuljon vissza. Ő jutalmul nőül kapta ennek nővérét Stratonikét (101. f.).

Ugyane tél folyama alatt az atheniek hadjáratot intéznek Phormio vezérlete alatt Akarnaniában, minden nagyobb eredmény

*) Hogy ez esetre mit ígért Perdikkas, azt Thukydides, mint a dologra nem tartozót, mellőzi.

nélkül. Ugyanis O i n i a d a i ellen, mely még mindig ellenséges város volt, nem tehettek semmit; mert a tél idején az Akheloos folyam oly erősen áradt, hogy megközelíthetetlen volt. Ez Akheloos iszapolása hozta létre az O i n i a d a i átellenében fekvő Ekhinades szigetet. E szigethez fűződik az Alkmaion telepedésének legendája, ki itt telepedett le, követvén Apollo jósszavát, mely szerint ő, ki anyját ölte meg, bolyongani kénytelen a földön, míg egy oly helyre nem jut, mely akkor nem volt a föld színén, mikor Alkmaion megölte anyját.*) A viz iszapolása folytán keletkezett e szigeten telepedett hát le. (102. f.) Az atheniek visszaveznek Naupaktosba és tavasz kezdetén Athenbe. Ezzel végződött a peloponnesosi háború harmadik éve.

III. KÖNYV.

1. Áttekintés.

Thukydides e könyvben három év történetét beszéli el: a háború negyedik, ötödik és hatodik évének történetét.***) Négy nevezetes esemény válik ki e három évben. Ez eseményeket adjuk elő röviden a fordításra szánt részek megértetése végett. Az első két könyv részletes ismertetése mellett még a hatodik könyvet tartjuk szükségesnek hasonló részletességgel ismertetni, hogy az egész terjedelmében adandó hetedik könyv művészi bevégeztségét annál jobban kidomborítsuk. Évről-évre, fejezetről-fejezetre nem kísérvük a történetírót, mert a mű megszabott terjedelme nem engedi; de a Tájékoztatóban jelzett párhuzam a lesbosi és a melosi ügy lefolyása közt is megkívánja, hogy e könyv 36—50. fejezete mellé az V. könyv 84—114. fejezeteit helyezzük. Előttünk az a cél lebeg, hogy az atheni politika jogtipró cynikus fordulatát, az atheni kormány erkölcsi érzékének feltűnő súlyedtségét két ügyben követett eljárás feltűntetése utján világítsuk meg.

*) Anyját Eriphylét ölte meg, ki okozója lett Amphiaraos halálának, kit rávett, hogy részt vegyen a hét vezér háborújában Theba ellen. Eriphylét Polyneikes egy végzetes nyaklánczczal vesztegette meg, hogy férjét, ki mint jós előre látta a háború szerencsétlen kimenetelét, rávegye a háborúban való részvétre. Midőn az argosi hősök legyőzve, Theba alól menekültek, Amphiaraoست harci szekerével együtt Ismenos partján a föld nyelte el. Alkmaion atyjáért állt boszszút anyján; de ép úgy mint Orestest az Erinnysek vették üldözőbe, míg végre Apollo jóslatát követve: ez addig a föld színén nem létezett új földön nyugszik meg. Szépen jelképezi a legenda, hogy az anyagyilkos e földön meg nem pihenhet.

**) A 87. olympiad 4—88. ol. 3 — Kr. e. 428. máj—425 febr.

A négy esemény: 1. háború Lesbos ellen, mely elpártolt Athentől, illetve lerázta nyakáról ennek uralmát. Ez ügy foglalja el majdnem kizárólag a III. könyv 1—50. fejezetét.

2. Plataia megadja magát a peloponnesosi ostromló seregnek, aláveti magát a lakedaimoniak ítéletének; védbeszédet tartanak a plataiabeliek és ellenük czáfoló beszédet ellenségeik, a thebaiak. A lakedaimoni birói ítélet értelmében a plataiabeliek és atheniek, kik megadák magukat, lekonzultattak, a nők rabszolgául eladattak, a várost lerombolták és a földet állami jószágul foglalták le és tíz évre bérbe adták a thebaiaknak. Ezt beszéli el Thukydides e könyv 52—68. fejezeteiben.

3. Politikai küzdelmek Kerkyraban: az attikai és korinthosi (peloponnesosi) pártok tusája: a demos és az olygarkhikus párt harcza, melynek hátterében Athen és Lakedaimon antagonizmusa áll. Az atheni segély, melyet Nikostratos vezérel, az olygarkha pártból 400 férfit menekülésre kényszerít. De megjelen Brasidas és Alkides vezérlete alatt egy peloponnesosi hajóhad és ütközetre kerül a dolog: ezúttal az atheniek maradtak hátrányban. De újabb, hatvan hajóból álló segélyt küld Athen; a peloponnesosi hajóhad visszavonul; a demokratikus párt felülkerekedik és iszonyú mézárhlást visz véghez. Ehhez csatoljuk hű fordításban a 82—84. fejezeteket, melyekben Thukydides a forradalmat és az erkölcsi ziláltságot megrázó erővel rajzolja. Mondhatni politikai érzületét érezzük ki a részrehajlatlan rajzból. Egyénisége áttör a nyugodt ítéleten.

Ez eseményeket beszéli el Thukydides e könyv 70—85. fejezetében. Ez események a háború ötödik évében játszódtak le. Ez évben az atheniek a sziciliai Leontini város kérésére Syrakusa ellen küldtek egy 20 hajóból álló hadat, mely az itáliai Rhegionba helyezi főállomását, honnét az aeol szigetek ellen folytatott jelentéktelen eredménynyel harczokat. Azért érintők e háborút, mert előjátéka a későbbi nagy sziciliai vállalatnak. Ez évben még a mirigyhalál tört ki ujolag. Nem kevesebb mint 4400 hoplita és 200 lovas dölt ki a sorból. »Nem volt egy csapás se, mely az atheniek hatalmát ennyire gyöngítette volna« — mondja a történetirő. (87. f.)

4. A háború hatodik évében kiválóbb esemény Demostenes atheni vezér hadjárata, ki előbb Leukas ellen indult, de rávették a messenebeliek, hogy az aitolok ellen forduljon. Látni, hogy Hellas területén az egyes államok régi gyűlölségeiket, aspiratiojaikat, bosszujokat és nagyravágásukat mind ez általános

háborúba szótték bele: pártküzdelem és határvillongás a háború légkörében mind pusztító küzdelmekké fajultak. Demosthenes betérése az összes aitol népségeket ellenállásra hívta ki. Kezdetben a lokrok segélyét nem várván be, Aigionnál vereséget szenved, visszavonul Athenbe. Az aitolok a lakedaimoniaktól kértek segélyt. Ezek küldtek is Eurylokhos vezérlete alatt; még pedig Naupaktos ellen. De megjön Demosthenes és Naupaktost felszabadítja. Eurylokhos az ambrakioták ösztönzésére az amphilochi Argos ellen fordul. Sikerül neki Aitolían át eljutni az amphilochiak földjére. Olpaiban egyesül az ambrakiotákkal. Az akarnanok az atheni Demosthenest vezérül válasszák. Olpai mellett csatára kerül a dolog. Demosthenes egy ügyes cselfogással győz. Eurylokhos is elesik. Menedaios váltja föl, ki egy titkos szerződés útján magának és a peloponnesosiaknak szabad elvonulást eszközölt ki. Azonban Ambrakiából újabb csapatok érkeztek, de Demosthenes egy éjjeli támadás útján tönkre teszi az ambrakioták seregét, Demosthenes gazdag zsákmánnyal tér meg Athenbe: békét és szövetséget köt az ambrakiotákkal egyfelől és az akarnanokkal s amphiloikhokkal másfelől.

Az atheniek, kik a szicíliai hadjáratra vállalkoztak, sikertelen támadást intéztek Inessa ellen. Visszavonultokban a syrakuzaiak seregök egy részét megtámadják és megszalasztják. Lakhes az atheni hajóserег vezére Lokris ellen támadt. Valami háromszáz lokrot elfogtak. Rhegionból, hol állomásuk volt, Pythodoros vezér a lokrokra ront; de vereséget szenved és visszavonul. Ez események vannak elbeszélve e könyv 94—115. fejezeteiben. Az utolsó fejezet az Aetna kitöréséről emlékezik meg, mely ötven évre következett egy előbbi kitörés után (Kr. e. 475-re esnék, mi tényleg 479-ben történt, de kerekszámot akart a történetíró mondani). Ez a harmadik kitörés volt, mióta Sziciliát hellenek lakják (Kr. e. körülbelül a 8. század közepe óta). E kitörés Katana nevű város vidékét pusztítja el. A háború ez évében történt, hogy Delost ismét egészen megtisztíták. (104. f.). Ezt valószínűen hálából tevék Apollo iránt, hogy végre-valahára a mirigyvész megszűnt. E tisztítás a halotti urnákból, a halottak elszállításából állt. Tilalmat adtak ki, mely szerint Delosban meghalni, ott szülni nem szabad, hanem a szomszéd Rheneia-ba szállítandó az, ki halál vagy szülés előtt áll. Oly közel van e Rheneia, hogy Polykrates, Samos kényura a delosi Apollónak akarván szentelni, egy lánczczal köti Deloshoz. Az öt éves évkörben előforduló versenyjátékokat is felujíták. Hivatkozik Thukydides a delosi Apollóra irt és Homeros neve alatt

ismert hymnusra, melyben ép e versenyjátékokról van megemlékezés. Az idézett helyek (145 és köv. és 165 és köv. versek) tanúsága szerint birkózás, táncz, ének volt e versenyek alkalmával. Homeros magát e helyen »a legédesebb dalos«-nak mondja és hazájáról így emlékezik meg:

»Egy vak öreg, ki lakék a magas fekvésű Khiosban«, mely hely a Homeros születése helye felett támadt vetélkedésben igen fontos érvet szolgáltat.

A fentebbiekben egy pár szóba foglalván ebben a könyvben előfordult eseményeket, lássunk két összefüggő részt; először a lesbosi ügyre, másodsor a kerkyrai pártviszályokra vonatkozókat.

* * *

2. A lesbosi ügy.

Lesbos védelmére Lakedaimon a háború ötödik évének tavaszán 42 hajót küld. Mytelenében felülkerekedik a demokrata párt, mely átadta a várost oly kikötéssel, hogy a mig Athenbe követséget küldenek, ez megbizását elvégzi, senkit a mytelenebeliek közül sem börtönbe nem vet, sem rabszolgául el nem ad. A lakedaimoniak kezére játszó ellenpárt tagjai látva a bevonuló ellenséget, az oltárokhoz menekül. Pakhes innét kizavarja őket és Tenedosba szállítja, hogy itt várják be az atheniek határozatát. A segítségül küldött hajóhad, melynek élén Alkidas állott, csak hét nappal később érkezett a Mytelene eleste után. Az elisi Tentiaplos ekkor is gyors föllépést javasolt. Alkidas mindazáltal visszavonulásra határozza magát. Elindul. Nyomába megy Pakhes; de Alkidas az üldöző hajók elől szerencsésen eléri a peloponnesosi partokat. Pakhes a fogoly mytelenebelieket Athenbe küldi. Ezután következik a megrázó jelenet, melyet Thukydidés így ad elő:

36. Midőn megérkeztek a foglyok és köztük Salaithos*), az atheniek Salaithost azonnal kivégezték mindamellet, hogy egyéb ajánlatok mellett igérte, hogy a Plataia alól (mert még mind ostrom alatt áll vala) elvonja a peloponnesosiakat. A többi foglyokra nézve is tanácskoztak és első felindulásukban elhatározták, hogy nemcsak a jelenlévőket konczolják le, hanem az összes felnőtt mytelenebelieket, a gyermekeket és nőket rabszolgácul adják el; az elsza-

*) Salaithos spartai vezér, kit a lakedaimoniak a korábbi évben küldtek Mytelenébe. Ő a körüzárt városba életveszélyek közt belopózva, kitarításra buzdítja a lakókat, kilátásba helyezvén a segílyt, mely csakugyan meg is érkezett, de későn.

kadás tényén kívül különösen hivatkozva arra, hogy ők nem mint alattvalók tevék ezt, miként a többiek és nem csekély mérvben fokozá az atheniek haragját, hogy a peloponnesosi hajók egész Joniáig merészelték hatolni a mytelenebeliek védelmére; mi azt a gyanut kelté föl, hogy nem csekély jelentőségű tervvel függ egybe ez elszakadás. Küldenek hát egy háromsorevezős hajót Pakheshez, mely hirül vigye határozataikat, mely szerint gyorsan koncizoltassa le a mytelenebelieket. Másnap azonban némi megbánás szállta meg őket és meggondolák, hogy milyen vérengző egy határozatot hoztak: kiirtani egy egész várost és nem csak a bűnösöket. Midőn ezt észrevették a jelenvolt mytelenei követek és azok, kik velük egyetértettek, rábirták a tisztviselőket, hogy ez ügyet tegyék ujólag tanácskozás tárgyává, kik annyival készebbek valának, mert látták, hogy a polgárság többsége várva-várja az alkalmat újabb tanácskozásra. Nyomban népgyűlés hivatván egybe, mindkét pártról nyilvánítottak különböző nézeteket, midőn Kleon, Kleinetos fia, ki a korábbi népgyűlésen is a lekonczolás kimondását keresztül vitte, egyéb tekintetben is egyike lévén a legerőszakosabb polgároknak és ez időben majdnem legnagyobb befolyást gyakorolt a népre, ismét fölállt és a következő beszédet mondá:

Kleon beszéde.

37. »Már gyakran megjegyeztem máskor is, hogy a népuralom képtelen az uralkodásra, de leginkább kitűnik ez a mytelenei ügyben tanusított megbánástokból. Minthogy a köznapi életben egymás irányában félelemnek és lelkesedésnek nem vagytok kitéve, a szövetségesekkel szemben is ugyanigy éreztek és ha akár beszédeikre hajtva hibáztok, akár szánalomból engedtek, nem hiszitek, hogy ez rátok nézve veszélyes és szövetségeseitek háláját engedékenységekkel meg nem nyeritek, nem gondolva meg, hogy önkényuralmat gyakoroltok és pedig olyanokkal szemben, kik ellenetek lázadást forralnak és uralmatokat kelletlenül viselik. Nem azért engedelmeskednek, hogy saját hátrányotokra valamit kedvükre tesztek, hanem a mennyiben az ő jóindulatukat túlszárnyaló erővel szereztétek meg fensőbbiségeteket. Legutálatosabb állapot, ha semmi határozatunk nem áll meg szilárdul és nem látjuk be, hogy egy állam, melynek kevésbé jó, de változatlan törvényei vannak, jobb helyzetben van, mint a melynek tökéletes törvényei nem érvényesülnek; a szerénységgel járó tanulatlanóság többet ér, mint a féktelenkedő eszeség és a legegyszerűbb emberek jobb polgárok, mint a felette okosak. Ugyanis ezek mindig bölcsesbbek akarnak lenni, mint a tör-

vények és az ujabban meg ujabban keltett vitákban az elsősegre törnek, mintha soha fontosabb ügyben nem nyilvánítanak nézetüket és ez úton többnyire tönkre juttatják hazájukat. Ellenben azok, kik nem bizakodva saját képességükben, a törvényeket maguknál sokkal bölcsőbbeknek itélik; nem keresve egy kitűnő szónok beszédében a gáncsot, részrehajlatlan bírák inkább, mint versenytársak, sokkal helyesebb irányt követnek. Cselekedjünk hát mi is ekkép és elkapatva szónoki jelességünk és észbeli tehetségünk által, ne izgassunk a többség által elfogadott határozat ellen.

38. »Én ugyanazt a nézetet vallom és csodálkozom azokon, kik a mytilene-i ügyet ismét szóba hozták és haladékra adtak okot, a mi pedig a vétkesek érdekében áll. Ugyanis a sérelmes már csillapultabb indulattal lép föl a sértővel szemben; a sérelmet nyomom követő megtorlás a megfelelő büntetést alkalmazza. Csodálkozom, ha találkozik, ki ellenvetést tehet s talán jónak látandja bebizonyítani, hogy a mytilenebeliek vétke javunkra szolgált és hogy a mi bajunk hátrányos szövetségeseinknek. Világos, hogy vagy szónoki tehetségében bizva kelne ez síkra, hogy ami általánosan elfogadott igazság, azt csalódásnak tüntesse föl, vagy kapzsiságtól indítatva szép hangzású beszéddel kísértene meg titeket elámítani. Az állam az ily versenyek jutalomdíját másoknak adja, de az azokból eredő veszélyeket maga vállalja magára. Hibások magatok vagytok, kik e versenyeket helytelenül rendezitek, hiszen a beszédeket mint látványok szemlélői, a tényeket mint elbeszélések hallgatói fogadjátok, jövődő tervek kivihetőségét az előadók ékesszólása után ítélték meg, a múlt tényeire nézve azonban a szemmel látható ténynek nem hisztek annyira, mint az elmés bírálók előadásának. Legkönnyebben elámíthatók vagytok ujonnan hallott dolgok által és eltántoríthatók az elfogadott nézettől, minden rendkívüliségért rajongván, a megszokott dolgokat kicsinylitek és mindenik maga óhajtván szónoki képességgel birni, ennek hiányában vetélkedve igyekszik, hogy meg ne előzze más a szónok felfogásában, s kivált ha ez valami elmés dolgot mond, előre helyeslését kész kimutatni, eltalálni vágyik a mit a szónok mondandó, de késedelmesen látja be a következményeket. Mindig más világot kerestek, hogy így szóljak, és nem a ténylegest, nem gondolván a létező viszonyokkal. Egyszóval a fületek gyönyöre tart lebűvölve és inkább hasonlítottok a sophisták előadásainak szemlélőihez, mint az állam érdekeiről tanácskozó testülethez.

39. »Ez iránytól el akarván titeket téríteni, bebizonyítom,

hogy egyetlen város sem követett el rajtatok akkora sérelmet mint Mytilene. Még meg tudok bocsátani azoknak, kik fölláztak, mert nem bírták elviselni uralmatok súlyát vagy azoknak, kiket erre az ellenség kényszerített. De ők művelték ezt, a kik megerősített szigeten laknak és elleneink támadásától csak a tengeren tarthattak, holott velük szemben háromsorevezős hajókkal jól fel valának szerelve, függetlenek voltak, általunk a legkiválóbb tiszteletben részesültek; mi ez egyéb, mint leselkedés és inkább támadás, mint zendülés (mert a ki erőszakot szenved, az csinál zendülést)? Legnagyobb ellenségeinkhez szegődve, romlásunkra törtek. És ez még súlyosabb bűn, mint ha maguk erején szerzett hatalmuk érdekében fognak fegyvert ellenünk. Nem okultak sem szomszédaik sorsán, kik ellenünk föllázadván, általunk leverettek, sem jelenleg élvezett jólétük vissza nem tartá őket, hogy vesztükbe ne rohanjanak. Jövőjükre nézve elbizakodva, tehetségüket meghaladó, de bosszuvágyukat ki nem elégítő remények által elvakítva indítanak háborút, az erőszakot fölébe becsülve a jognak. És mig azt hitték, hogy felülkerekednek, ránk támadtak, holott bántalmat nem szenvedtek. Mert a mely város felette gyors és váratlan virágzásra jut, elbizakodottá lesz. És általában rendes uton elért szerencse tartósabb mint a váratlan és az emberek a balsorsot ugyszólva könnyebben leküzdik, mintsem a jólétet biztosítani bírnák. Nem kellett volna nekünk régebben sem nagyobb kitüntetésben részesíteni a mytilenebelieket, mint másokat és akkor nem hiszik el így magukat. Ugyanis az emberi természetben van, hogy lenézi azt, ki tiszteletli és bámulja azt, ki neki meg nem hódol.

Bűnhődjenek hát érdemük szerint, de ne toljátok a vétket csak az előkelőkre és a népet ne oldozzátok föl. Mert mindnyájan egy akarattal támadtak ellenünk, holott ha oltalmunkra bízzák magukat, most hatalmukba visszahelyeztük volna őket. Ámde ők biztosabbnak vélvén osztakozni az olygarkhákkal a veszélyben, szintén fölláztak. Gondoljátok meg, hogy ha szövetségeseitek közül az ellenségeitek kényszerítő hatalma miatt és az önként fölláztak ellen egyazon büntetést szabandotok, lesz-e, a melyik a legkisebb ürügyre el nem pártol, midőn előtte siker esetében szabadság áll, bukás esetében pedig rettentő megtorlás nem fenyegeti? Ámde nektek mindenik várossal szemben éltetek és vagyonotok áll kockán. És ha diadalmaskodtok, egy elpusztult város birtokába juttok, melynek jövedelmétől, erőnk e forrásától estek el, ha vereséget szenvedünk, meglevő ellenségeinkhez új ellenségeket szerzendünk és a mely időt hadviselő ellenségeink elleni küzdelemre kellene fordítanunk, azalatt saját szövetségeseink ellen fogunk harcolni.

40. »Nem kell tehát kilátásba helyeznetek oly reményt, mely rábeszéléssel biztosítható, pénzzel megvásárolható, mintha ők emberileg vétkezvén, bocsánatot nyerhetnének. Ámde ők nem akaratlanul vétettek, sőt öntudatosan támadtak; az akaratlan vétség még megbocsátható. A mi mellett mindjárt kezdetben voltam, most is a mellett küzdök, hogy ne változtassátok meg előbbi határozatokat, és három, az uralkodásra nézve legveszélyesebb indító ok: a száanalom, az ékesszólás bája és a nagylelkűség tévútra ne vezessen. Részvétellel adózhatunk a részvételezőkkel, de nem az irántunk irgalmatlanokkal és a viszonyok kényszerítő hatalma miatt örökös ellenségeinkkel szemben. A beszédben gyönyörködő szóonokok találhatnak alkalmat a versenyre csekélyebb fontosságú ügyben és nem olyat, melyben a város csekély élvezetét drágán fizeti meg; ők magok is a szép beszéd fejében szép hasznot szereznek. Nagylelkűséget inkább azok érdemelnek, kik jövőben barátságos indulattal viseltetnek, mintsem azok, kik mindamellett ellenségeink maradnak. Egyszóval kijelentem: ha nekem hisztek, a mytilenebeliekkel érdemük szerint bántok és egyszersmind magatok hasznát művelitek; különben is belátva, hogy az ő hálájokat ki nem vívjátok, de magatokat itéletek el. Mert ha ők jogosan pártoltak el, úgy ti jogtalanul uralkodtatok felettük. De ha még jogtalanul is uralkodni akartok, méltányosság ellenére is meg kell ezeket fékeznetek a magatok érdekében vagy felhagynotok az uralommal és a veszélytelen jámborság útjára térnetek. Tehát ha megmenekültetek, az ellenetek cselt forralóknál ne érezzetek kevesebb bosszút, hanem ép úgy sujtsátok őket, mint a hogy gondolhatjátok, hogy ők bántak volna veletek ha felülkerekednek, kik különben is a sértés kezdeményezői valának. Általában a kik minden ok nélkül sértenek valakit, ennek megsemmisítésére is törnek, mert az életben maradó ellenségtől mindig fenyegetve érzik magukat. Mert a ki kényszerítő ok nélkül szenvedett sérelmet, keményebb megtorlást vesz, ha menekszik, mint az egyenlő lábbon álló ellenség. Ne legyetek önmagatok árulói, minél élénkebb emlékezetekbe hívjátok azt, hogy mit szenvedtetek és hogy őket minden áron leverni vágytatok és most fizessetek vissza; a pillanatnyi helyzet láttára el ne lágyuljatok, de eszetekbe tartsátok a csak imént fenyegető veszélyt. Fenyítsétek hát meg őket s egyszersmind a szövetségeseknek látható példát adjatok arra, hogy a lázadó halállal bűnhődik. Ha ezt tudják, többé nem fogtok ellenségeiteket elhanyagolva, saját szövetségeseitekkel folytatni háborút.«

41. Így beszélt Kleon, utána Diodotos, Eukrates fia, a ki az előbbi népgyűlésen is leginkább ellenzé a mytilenebeliek lemészárlását, föllépett és a következő beszédet mondá:

Diodotos beszéde.

42. »Én sem azokat nem hibáztatom, kik a mytilenebeliek ügyét ismét tanácskozás tárgyává tevék, sem azok eljárását nem helyeslem, kik szemrehányást tesznek a legfontosabb kérdéseknek ismételt szőnyegre kerülése miatt, mert úgy vélekedem, hogy a helyes tanácsnak két legnagyobb ellensége a sietség és a harag: amaz meggondolatlansággal jár, emez féktelenséggel és elhamarkodással. A ki a mellett kardoskodik, hogy a beszédek nem kalauzai a cselekvésnek, vagy értelmetlen, vagy személyes érdeket követ; értelmetlen, ha azt hiszi, hogy a homályos jövő felől más uton lehet tájékozást nyújtani, személyes érdeket követ, ha valami silány dolgot akarván elfogadtatni, úgy tartja, hogy rossz ügyben nem lehetvén szépen beszélni, lehetséges ügyes rágalmazás útján előre elriasztani az ellennézetűeket és hallgatóságot. Legfélelmeesebbek, kik valakit azzal is gyanusítanak, hogy pénzért tart díszelőadást. Mert ha csak tudatlanságról vádoltatnék, akinek nem sikerült mást meggyőzni, inkább az értelmetlen, mint a tisztességtelen látszatával vonulna vissza; de ha a hamislelkűség vádját hárítják reá, még ha győz is, gyanuba jön, ha pedig megbukik, nemcsak ostobának, de még gonosznak is fog feltűnni. Ez az államnak hátrányos, mert a félsz tanácsadóitól fosztja meg és még legjobban menne dolga, ha az ilyen polgárok nem birnának ékesen szólani; mert így kevésbé ragadtatnék téves lépésre. A jó polgárnak nem szabad ellenfelét megfélemlítve, hanem nyílt harcban megmérkőzve vívni ki fölötte fölünyt és a böles állam legjobb tanácsadóját ujabbn kitüntetésben nem részesíti, de kivivott tekintélyét sem esorbítja; a legyőzött ellenfelét nem hogy nem bünteti meg, de még csak nem is kisebbíti. Így a diadalmas szónok nem fog a nép kegyeit hajhászva meggyőződése ellen szólni, hogy nagyobb kitüntetést érdemeljen; ki elbukik, nem törekszik valami hizelgés útján megnyerni a nép kegyét.

43. »Mi ép ellenkezőleg teszünk; sőt ha valaki a leghasznosabb tanácsot adná az államnak, de a megvesztegetés gyanuja alatt állana, reá mi a biztos nyereség képzelt kilátása miatt irigykedve az államot bizonyos hasznától fosztjuk meg. Oda jutottunk, hogy az őszintén kimondott legjobb tanács nem kevésbé gyanus mint a rossz, úgy hogy nem csak a legveszedelmesebb tanács adójának kell ámitással megnyernie a tömeget, hanem a

ki a legjobb ügy mellett is szól, hitegetés útján nyer hitelt. Csak ebben az államban nem lehet túlvitt éleselműségek miatt nyíltan, csalárdság nélkül tenni jót, mert a ki nyíltan tesz jót, gyanúba kerül, hogy titokban még nagyobb előnyt szerez magának. Pedig a legfontosabb kérdésekben, s így a fenforgóban is fel kell tennetek rólunk, hogy mégis csak behatóbb megfontolás alapján monduk véleményét, mint ti, kiknek látástok korlátoltabb; különben is felelősek vagyunk tanácsunkért, míg ti felelősség nélkül hallgatjátok. Ha a tanácsadó és annak követője egyformán bűnhődnek, megfontoltabban ítélnétek. Most azonban, ha kudarcot vallotok, első felindulástokban egyéni véleményiért sujtjátok a tanácsadót, de nem a magatok véleményét, ha sokaknak tévedése egyezett.

44. »Nem léptem föl sem a mytileneiek védelmére, sem vádolásukra; mert helyesen fogván föl a dolgot, nem az a kérdés: mit vétkeztek, hanem, hogy mi áll érdekünkben. Ugyanis ha kimutatnám is, hogy nagyot vétettek, nem következik, hogy lekonzultatásukat javasljam, ha ez nem lenne hasznos. De ha némi igényt tarthatnának is a kegyelemre, elhagynám, ha az állam javával ellenkeznek. Ugy vélem, hogy inkább a jövőre, mint a jelenre kell határozatunknak irányulnia. Kleon is arra helyezi a súlyt, hogy a jövőre nézve a büntetés biztosít a lázadások ellen, én pedig szintén a jövőre tekintettel állítom az ellenkezőt és nem teszem föl rólatok, hogy az ő szép beszéde által elcsábítatva az én hasznos javaslatomat elutasítsátok. A mytilenebeliek elleni elkeseredétek folytán az ő szigoruan jogszerű beszéde magával ragadhat titeket. Mi nem állunk pörbe velük, hogy jogi érvekre szorulnánk, hanem a hasznosság szempontjából vitatjuk, hogy mily eljárást kövessünk irányukban.

45. »Sok államban halálos büntetés van szabva az ezek által elkövetett bűnnél csekélyebb bűnre is; de azért a remény által ragadtatva mégis kockára teszik éltüket; mert senki sem fogott veszélyes vállalatba azzal a gondolattal, hogy terve nem sikerül. Ép így melyik állam kezdeményezett valaha ilyet abban a hitben, hogy akár a saját erejéből, akár másokkal szövetkezve, csekélyebb készülettel rendelkezik? Természeti hajlamból vétkeznek az emberek a magán- és a közéletben és nincs az a törvény, mely őket ettől visszatartsa; pedig a büntetések minden nemét kimerítették a törvénytevők, ha valamiképp megakadályozhatnák, hogy a gonoszok árthassanak. És valószínűen régen a legnagyobb vétségekre is szelidebb büntetések valának szabva, melyek idővel nagyobbára halálos büntetéssé fokozódtak. De azért e tilalmat is áthágják. Vagy

a halálnál is nagyobb félelmet kell kitalálni, vagy ez sem tart vissza senkit; mert a szegénység a kényszerűség által vakmerővé, a birtok az elbizakodottság és fenhéjazás által kapzsvá tesz és egyéb viszonyok egyik vagy másik ellenállhatatlan ösztön útján fölgerjesztett szenvedély által veszélybe sodorják az embert. A reménység és a vágy minden esetben, emez vezérelve, amaz követve, emez a vállalatra ösztönözve, amaz a sikerrel kecsegtetve legtöbb kárt okoznak az embernek és láthatatlan voltukban veszedelmesebbek a látható veszélyeknél. És a szerencse nem kisebb mérvben működik közre, hogy elvakítson; mert néha váratlanul jön segítségre és egyeseket rávisz arra, hogy gyarlóbb eszközök birtokában is, veszélybe rohanjanak, az államokat annál inkább, mert ezt a legmagasztosabb czélokért, szabadságért vagy mások feletti uralomért teszik és az egyes esztelenül túlbecsüli erejét, ha a közvéleményt érzi maga megett. Egyszóval lehetetlenség és kábaság is hinni, hogy ha az ember valami vágytól ragadtatik, őt visszatartaná akár törvény ereje, akár bármi megfélemlítés.

46. »Nem kell tehát a halálos büntetésben a legnagyobb bátorságot helyezve, rossz határozatot hoznunk, sem az elpártoltakat kétségbeesésbe hajtanunk, mintha a megbánásnak többé helye nem volna és minél rövidebb idő alatt ne lehetne hibájukat jóvá tenni. Gondoljátok meg, hogy most is, ha valamely állam elpártolt bár, de belátja, hogy a küzdelemben elesik, megadja magát, megbirva fizetni a háború költségeit és jövőre adót fizetne; máskülönben melyik állam nem tartaná helyesebbnek még jobban fölszerelni magát és ostrom esetére az ellenállást a végsőig vinni, ha egyre megy akár későre, akár korán köt békét? Nekünk pedig hogyan ne volna káros az ellenszegülő város előtt vesztegelve költenünk, és ha bevennők, elpusztított várost venni birtokunkba és jövőre a tőle származó jövedelemtől elesni? Pedig ebben van erőnk forrása az ellenséggel szemben. Ép ezért nem szigorú bírák gyanánt kell a vétkesekkel saját rövidségünkre elbánnunk, hanem a jövőre tekintettel mértéket kell tartanunk az államok megfenyítésénél, hogy jövedelmünk forrásaiul jövőre is birhassuk és ne a törvények szigorában keresétek a biztonságot, hanem kormányzástok éberségében. Most ép ellenkezően járva el, ha vagy egy szabad és az erőszakos fenhatóság miatt méltán függetlenségre törekvő és ezért elpártolt államot leverünk, azt hisszük, hogy keményen kell megtorlanunk. Pedig nem az elpártoló államokat kell erélyesen megbüntetni, hanem az elpártolás előtt kell erélyes éberséget kifejtenünk és megelőzni azt, hogy ily gondolatra vetemedjenek és ha leverjük őket, minél csekélyebb mérvre terjeszteni ki a bűnösséget.

47. »De gondoljátok meg, hogy még egy más nagy tévedésbe estek, ha Kleonra hallgattok. Jelenleg minden államban a néppárt velünk tart és vagy az olygarkhákkal együtt nem pártol el, vagy ha csak általuk kényszerítve, mindig kész a zendülők ellen fordulni és ha egy állam föltámad, ti a háborúban mindig szövetségesül birjátok a népet. Ha ti megsemmisítitek Mytilene népét, mely a zendülésben részt sem vett, mikor pedig fegyvert foghatott, a várost önként feladta, először is igazságtalanságot követtek el, lekonzolván jóltevőiteket s azután az olygarkhák kezére játszatok. Ugyanis ezentul az államokat elpártolásra birva, a népben szövetséges társat fognak találni, miután ti kijelentettétek, hogy ugyanaz a büntetés sujtja a vétkeket és az ártatlanokat. Ha vétkeztek is, szemet kell hunynotok, hogy egyetlen még megmaradt szövetségeseitek ellenségekké ne válják. Az uralom fentartása érdekében előnyösebbnek tartom, hogy önként tűrjünk jogtalanságot, mint, teljes joggal bár, semmisítsük meg azokat, kiket kimélnünk kell. Kleonnak azt az állítását, hogy e megtorlásnál a jogosság és haszon egyesül, az ő javaslata szerint képtelennek fogjátok találni.

48. »Meggyőződván arról, hogy az én nézetem helyesebb, és nem annyira a száanalomnak vagy nagylelkűségnek engedve, mert magam sem akarom, hogy ez indokok vezessenek, mint a felsorolt érvek alapján fogadjátok el javaslatomat, mely szerint azok fölött, kiket Pakhes mint bűnösöket elküldött, ítéljetez nyugodtan, de a többi mytilenebelit hagyjátok élni szabadon. Ez eljárás jövőre nézve hasznos s jelenben az ellenségre nézve félelmetes. Mert a bölcs tanács az ellenséggel szemben erősebb fegyver, mint az esztelen szigor erőszaka.«

49. Így beszélt Diodotos. Miután e két legellentétebb nézetet meghallották, az atheniek közt versengés támadt s a kézfeltartás útján történt szavazás majdnem egyformán ütött ki; de azért Diodotos javaslata győzött. És egy más háromsorevezőst küldtek el nagy sietve, nehogy az előbbi hajó korábban érkezvén, a várost e hajó tönkre jutva találja. Ugyanis amaz egy nappal és egy éjjel volt előnyben. A mytilenebeli követek gondoskodtak borról és élelemről és nagy jutalmat ígértek, ha korábban érkeznek. Oly nagy buzgalommal fogtak az evezéshez, hogy kenyerüket borban és olajban áztatva evezés közben étkeztek és felváltva egy rész evezett, más rész aludt. Véletlenül kedvezőtlen szélfúvás nem támadván, az előbbi hajó pedig nem nagyon igyekezett végezni kedve elleni tiszte, emez pedig oly nagyon sietvén, amaz megelőzte ugyan társát annyira, hogy Pakhes elolvasta a népgyűlés határozatát és már-

már végre is akarta hajtani, de a második ép jókor érkezik és megátolta a város romlását. Ily közel állt Mytilene a veszélyhez.

50. A foglyokat, kiket Pakhes mint a zendülésben legvétekesebbeket küldött Athenbe, az atheniek Kleon javaslatára lekoncizolták. Számuk valamivel meghaladta az ezeret. A mytilenebeliek falait lerombolák, hajóikat elvették. Ezután szövetségi adót nem róttak a lesbosiakra, hanem Methymna kivételével háromezer birtokrészt szakítottak ki, melyekből háromszázat az istenek számára szenteltek, a többit atheni polgárok közt sorolták ki, kik részt kaptak, azokat oda telepíték le. A lesbosiak minden telepért évenként két mina (mintegy 79 frt) haszonbér mellett művelték e földeket. Az atheniek a lesbosiak által a szárazföldön birt két várost is elfoglalták és ezek ezután az athenieknek voltak alávetve.

Igy végződött a lesbosi ügy.

Kleon és Diodotos beszéde.

Minő különbség Perikles és Kleon közt! Amaz a demokraczia dicsőítését adja hires halotti beszédében, a szó hatalmával bátorít, ha a nagy küzdelemtől visszariad a nép; óvja, ha vérmes reményektől elvakítva meggondolatlanságra engedné magát ragadtatni. A valódi demokraczia a szót a meggyőződés hordozójául tekinti: a szó a tette előkészülő gondolat kifejezője. Mint Diodotos mondja Kleon ellen intézett czáfoló beszédében: a beszéd utmutató a cselekvésre és a ki megfélemlítés útján elnémítja a szónokot, az államot megfosztja a tanácsadótól. Diodotos az egészséges hagyományt képviseli: ő a harag és felindulás által meggondolatlan bosszúra és embertelen kegyetlenségre ragadtatott népet mérsékli és adja azokat a helyes tanácsokat, melyek a józan politika elveit hirdetik. Milyen más Kleon. Pedig ő ép a szó hatalmával, erőszakos, népies szenvedélyével szerzett oly nagy befolyást, hogy Perikles után vezérférfiúvá emelkedett. Aligha lehetne jellemzőbb beszédet találni Thukydidesnél is, mint Kleon beszéde. E beszéd Kleon vakmerő, indulatos hajlamait élesen domborítja ki. Első vonás e beszédben az a könnyelmű játék, melylyel felhasználja a szó hatalmát arra, hogy ép az ellenkező nézetet képviselő szónokok hitelét, tekintélyét: tehát ép a meggyőződést, a szó őszinteségét gyanuba hozza. Ő, ki a szó hatalmával emelkedett föl, mindjárt beszéde elején kifakad a demokrata államforma ama gyengéje ellen, hogy minden polgár bölcsőbbnek tartja magát a közaka-

rattal megállapított törvényeknél és azokon módosítani törekszik. Nyíltan, leplezetlenül támadja meg a népet, hogy a szép szóra inkább hajt, mint a józan ész ítéletére. Mintha nem is bírák gyanánt ülnének össze egy oly bűnügyben, milyen a mytilenebeliek ügye, hanem látványos szónoki verseny közönségét alkotnák. A beszédeknek szemlélői, a tényeknek hallgatói: e paradoxonnal gúnyolja ki azt a népet, melyet bizony első sorban maga is szoktatott arra, hogy a beszéd versenyjátékában gyönyörködjék. Szemlélők, mert a szónok állításait szemlélhető valóságnak tekintik a jövőt illető tervekre vonatkozólag; hallgatók, mert a múlt tényeit nem szemökkel, józan ítéletükkel látják vagy mérlegetlik, hanem a jó szónok előadása után indulnak. Csodálatos találkozása ama kor két legellentétebb szereplő egyéniségének: az alattjáró Kleonnak és a merészképzelmű Aristophanesnek ugyan egy gondolat kifejezésében. Aristophanes, Lovagok cz. vigjátékában így gúnyolja a népet:

Szép a te uralmad, oh Démos, kit az emberek félnek
 s az egész világ, mint zsarnoki férfit,
 Ám félrevezethető vagy s kedveled a hizelgést,
 rászedetést nagyon, bámulva szünetlen a
 Szólóra; de távoli az elméd, noha itt van.

Lovagok 103. és köv. (Arany János ford.)

Aristophanes e vigjátéka kitűnő korrajz: Kleon beszéde is az. De némiképp mindkettő torzít. A költő humorosan torzít, Kleon szónoki fogással. A szólóra bámuló népet vágja meg Aristophanes; e népet feddi e helyen Kleon; de a költő célzata nemeesebb, valóban hazafias.

Es Kleon él e parrhesiával (igy hívják azt a szónoki figurát, melylyel él a szónok, midőn hallgatóit nyíltan megdorgálja, hogy magát az őszinteség nimbusában mutassa be). Kleon e beszédben is, melyben a nép állhatatlan voltát kárhóztatja, azzal buzdít a kimondott kegyetlen ítélet gyors végrehajtására, hogy a halogatás a bosszút lehűti és lanyhábbá teszi a megtorlást. De hát nem ép ez a meggondolatlanság helyeslése? De még tovább megy a hamis okoskodásban. Fölállítja azt a szörnyű alternatívát, mely Athenben később is a szónokok hitelét, a meggyőződés őszinte erejét gyanúsítva: a demokracziában a kölesönös bizalmatlanság, gyanúsítás légkörét idézte föl: e légkör pedig nem kedvez az erénynek, mert jól mondja Tacitus: virtutes iisdem temporibus optime aestimantur, quibus facillime gignuntur. Ez alternatívát Kleon így állítja föl: az ellenfél vagy szónoki ügyességében bizva, azt akarja hebizonyítani, hogy a közvéle-

mény téved, vagy meg van vesztegetve és hasznot remél, ha javaslatát keresztül viszi. A demokraczia két nagy veszedelmét érinti e hely: a közvélemény terrorismusát az egyén jobb meggyőződésével szemben és az egyéni megbízhatóság gyanusítását. Diodotos helyesen mutat rá e veszedelmes támadásra, mely alá-ás minden valódi tanácskozást. »A jó polgárnak nem szabad ellenfelét megfélemlítve, hanem nyílt harcban megmérkőzve vívni ki fölötte fölényt« (42. f.), mondja és kijelenti, hogy a megvesztegetéssel gyanusító az irigységet kelti föl a szónok iránt. »Oda jutottunk, hogy az őszintén kimondott legjobb tanács nem kevésbé gyanusít mint a rossz, úgy hogy nemesak a legveszedelmesebb tanács adójának kell ámitással megnyernie a tömeget, hanem a ki legjobb ügy mellett is szól, hitegetés útján nyer hitelt« (43. f.). Thukydides mesteri ellentétbe állítja a két irányt: Kleon deklamál a szónokok ellen, gyanusít, megfélemlít, hogy erőszakos, vérengző javaslatát keresztül vigye. Pedig ilyen javaslatot csak a vak düh sugalhatott. Mivé sülyedt a jogérzet Aristides óta, ki ép igazságos, méltányos magatartásával vívta ki Athennek a hegemonia dicsőségét! De ha a szövetségesekkel szemben a zsarolás, a kemény járom ellen föllázadókkal szemben a kegyetlen, az örülségig: egy egész polgárság kiirtásáig ragadtatott harag és szenvedély diadalmaskodik és ez irányba buzdít az állam vezérférfia: lehetetlen nem látni a megdöbbenő hanyatlást, mely a jogérzetben beállt. Ha Kleon három ellenségét az atheni hegemoniának a szánalomban, az ékesszólás bájában és nagylelkűségben (40. f.) találja, mintha csak Athen multjának legfényesebb három alakját akarná az emlékezetből kitörölni: Aristides, Themistokles és Perikles alakját.

A Diodotos beszéde az ékesszólás remeke. A történetíró bámulatos világossággal rajzolja a közhangulatban beállt meghasonlást. Diodotos a megfontolás hangján szól. Az ő beszédének sulya (a 44. fejezeten túl) az állam érdekére van helyezve. Látja a szónok, hogy a szenvedélyek fel vannak korbácsolva, nem törlekszik ezek ellen támadni: tudja a harag természetét, melyet csak éleszt az, ki jogosulatlan voltát merészli bizonyítani. De fordít egyet a nép hangulatán. Figyelmét az állam érdekére hívja föl. Nyilvános kár megsemmisíteni egy polgárságot, mert nem fog több hasznot hajtani, pedig a szövetségesek járulékaiból meríti Athen a nagy háborúra segélyforrásait. Ép ellenkezőt ajánl, mint Kleon. Nem a jogosság, nem a bűnösség kérdését kell felvetni, tudta, hogy a megtorlás joga kétségtelen, a bűnösség ténye ta-

gadhatatlan — hanem a haszon nézőpontját kell előtérbe tolni. Még szemet is kell hunyni, ha kárunk van a hiba meglátásában. Inkább helyes politikával a lázadást kell megelőzni, mint haragra lobbanva a létrejött lázadást megtorolni. Rámutat a nagylelkű eljárás jótékony hatására. És van még beszédében egy gondolat, mely felette fontos és a kerkyrai pártviszonyok méltatásánál Thukydidesnek oly erkölcsi rajzra ad anyagot, melyet alább mint a legjellemzőbb részek egyikét közölni fogunk. E gondolat, hogy a nép párt mindenütt Athen részén van. A népet ne bántsa Athen. Az atheni politika e vonását, mely a peloponnesosi háborúban érvényesült, a maga rideg hasznossági háttérével világítja meg Thukydides. A hasznosság, az önérdek jelszavai váltak uralkodó jelszavakká. A világhatalmi állás e jelszavai egy aránylag kis republika külügyi politikáját belső államéletével a legélesebb ellentétbe hozták. A benső meghasonlás egyik oka itt keresendő.

De hogy e politika lelketlen, számító, érdekhajhászó természetét még élesebben lássuk, egy ugrással vegyünk át az ötödik könyvből egy hasonló ügy lefolyását előadó részletet: a melosi ügyet, mely olvasható V. 84—114.

3. A melosi ügy.

A háború tizenhatodik évében*) az atheniek 38 hajóval, melyekből harmincz az övék volt, a khiosiak hatot, a lesbosiak kettőt szolgáltatnak, a maguk részéről 1200, a szövetségesek részéről mintegy 1500 hoplitával, háromszáz gyalog és husz lovas ijászszal Melos**) ellen indulnak. Ugyanis a melosiak, mint lakedaimoni gyarmatosok nem veték magukat az atheniek uralma alá, hanem kezdetben semleges állást foglaltak el, később, midőn az atheniek földjüket kezdék pusztítani, nyílt háborút kezdenek. Az atheni haderő vezérei valának Kleomedes, Lykomedes fia és Tisias, a Tisimakhoz fia. E vezérek az ellenségeskedések megkezdése előtt követeket küldtek Melosba. Ezeket Melosban nem bocsáták a népgyűlés, hanem csak az előljárók és a főbb emberek elé. Ekkor fejlődik ki a tárgyalás. Egyetlen példa Thukydidesnél, hogy hosszabb párbeszédet közöl. De ránk nézve a lesbosi ügy lefolyását előadó részszel leendő egybevetés végett az atheni politika megvilágítása érdekében fontos. Álljon itt a tárgyalás egész terjedelmében; kezdik az atheni követek:

85. Miután nem a népgyűlés előtt beszélünk, hogy a nép egy-

*) Kr. e. 416. tavaszán.

**) A kyklad szigetsoport délnyugati szegletén az aigaiosi tengeren

befüggő beszédben egyfolytában hallva rábeszélő és ellenmondás nélkül maradt érveinket, félre ne vezetessék (mert tudjuk, hogy ebből a célból vezetettek bennünket csak egyes kiválasztott egyének elé), ti akik kihallgattok, még biztosabb eljárást követhettek: ti is egyenkint és nem egybefüggő beszédben felelgetve mondjatok ítéletet minden egyes érvünkre, melyet nem helyeseltek. Először is feleljetek: tetszik-e nektek ez eljárás?

86. A melosi képviselők válaszolák: Nem kifogásolható méltányos eljárásokat, mely lehetővé teszi, hogy egymást nyugodtan felvilágosítsuk, de a már fenyegető és nemcsak kilátásba helyezett hadi készüllet ennek ellentmondani látszik. Látjuk, hogy ti nyilatkozataink bírálékép léptek föl és ha e tárgyalás végén érveink jogossága alapján győznénk is, ép ennek következtében nem engednénk, kész a háború ellenünk, ha ti győztök, kész a szolgaság.

87. A t h. Ha a jövőre való sejtelméiteket forgatjátok eszetekben és egyéb czéllal jöttetek, mint hogy a tényleges viszonyok közt megmentéstek felől tanácskozzatok, végeztünk; de ha ez utóbbi a czélotok, szóba állunk.

88. M e l. Természetes és megbocsátható a mi helyzetünkben, ha sok mondani valónk van és sok mindenre gondolunk. Igaz, hogy ez összejövetel megmentésünk érdekében történt; ha úgy tetszik, folyjon a tárgyalás oly módon, mint kívánjátok.

89. A t h. Bizony hát a szép szavakat, hogy akár a perzsák legyőzése következtében jogosan uralkodunk, akár hogy sérelmünket jöttünk megtorolni, nekünk sincs miért ok nélkül vesztegetnünk, nektek sincs miért remélnetek, hogy elhitetitek velünk, hogy lake-daimoni gyarmat létetekre velük együtt nem hadakoztatok, vagy hogy ellenünk sérelmet nem követtetek el; hanem a lehetőség határai közt tárgyaljunk őszintén, a mint gondolkodunk, kölcsönösen tudván, hogy a jog az emberi életben csak akkor jön tekintetbe, ha mindkét fél egyenlő kényszer alatt áll; de az erősebb azt teszi, a mit bir, a gyenge azt tűri, a mit kénytelen.

90. M e l. Véleményünk szerint hasznos (e szempontból kell szólanunk, miután a jogosság helyett a hasznosságot tettétek tárgyalás alapjául) a közjó elvét nem bántanotok, sőt inkább azzal szemben, ki veszélyben forog, a viszonyok tekintetbe vételét jogszerűnek tartanotok és ha szigoruan véve érveivel nem győzne is, valamit javára tudnotok. Ez nektek is érdeketekben áll, a mennyiben bukás esetében a legsúlyosabb büntetés érvén, másoknak szolgálnátok elrettentő példaul.

91. A t h. Minket nem aggaszt uralmunk esetleges megszű-

nése; mert uralkodó államok, milyen Lakedaimon, legyőzött ellenségeikkel szemben nem kegyetlenek; (de mi a lakedaimoniakkal nem is folytatunk háborút) hanem inkább alattvalóink aggasztanak, ha valamikép uraik felébe maguk kerekednének; de e veszély legyen a mi gondunk. Azt akarjuk bebizonyítani, hogy a felettetek való uralom javítása érdekében jöttünk és a ti városotok megmentésére célzó javaslatokat teendünk, háborítatlanul akarván uralkodni; de mindkét félnek is hasznára válik a ti fenmaradástok.

92. M e l. Hogyan válnék nekünk úgy hasznunkra a szolgaság, mint nektek az uralom?

93. A t h. Ugy hogy ti meghódolnátok, mielőtt végromlást vonnátok magatokra, mi megtartástok által nyerünk.

94. M e l. Nem fogadnátok-e el azt, hogy békében barátaitok legyünk, semleges állást foglalva el ellenségeskedés helyett?

95. A t h. Nem; mert ellenséges voltotok nem árt annyira, mint barátságotok, mert ez gyengeségünknek, míg gyűlöletetek hatalmunk jele gyanánt fog feltűnni alattvalóink szemében.

96. M e l. De hát alattvalóitok ennyire nem bírnának helyes különbséget tenni, hogy a teljesen független államokat és azokat, kik nagyobbára gyarmataitok és némelyek elpártolásuk után leigáztattak, egy sorba helyeznék?

97. A t h. Egyiknél sem fog hiányozni jogi alap, hogy mondhasa: amazok szabadok maradtak, mert ellen birtak állani, mi pedig félelemből nem támadtuk meg őket; úgy hogy azon előny mellett, hogy több alattvalóink lenne és biztosságot nyujtana leigázástok, szabadságotok szigetlakó létetekre a tenger uraival szemben s hozzá mint másoknál gyengébbek tartanátok meg.

98. M e l. De hát az ellenkező*) viszonyban nem találtok-e

*) Az »ellenkező« mint jelző nem fordul elő a szövegben; a fordítók és magyarázók a szövegben előforduló »α μ α β β α ν«-nál szükségesnek tartják visszamutatni a 94. fejezet tartalmára; de én a régi magyarázónak (scoliasta) adok igazat, ki így magyarázza: »abban, hogy ne kísértsetek meg a független államokat alávetni«, mi az előző fejezetben jellemzett eljárással ellenkezik. Így a gondolatmenet egymásutánját jobban szemléltetem. Nyelvtani alapon is védhető felfogásom. Az atheniek az előző fejezetben azt mondák: a melosiai függetlenségének meghagyása árt Athen tekintélyének; a melosiai azt felelték: de hát ha ép az ellenkező viszony használ Athennek? E fejezet egész tartalma e gondolat megokolása. E kézikönyv távolról sem köteles a fordító eljárásáról számot adni, de e megjegyzést azért tevém, hogy rámutassak arra a brachylogiára (tömörrovidsége), mely Thukydides fordítását nehézzé teszi, de egyszersmind a fordítót a körülírás és magyarázás országújtára tévelyíti, holott a fordításnak az író stíljét kell törekednie visszaadni. Hogy a törekvés sokszor meghiúsul, az nem jogosít fel arra, hogy Thukydidest kiforgassuk a maga írásmódjából.

biztonságot? Mert miután leszorítottatok a jogi érvek teréről és érdeketekhez való alkalmazkodásra akartok terelni, nekünk is a mi érdekünket kell előadnunk és titeket arról kísértetni meg meggyőzni, hogy nektek is ugyanez érdeketek. Mert azokat, kik most egyik félnek sem szövetségesei, nem fogjátok-e ellenségeitké tenni, ha látják, velünk mint bántok, fölteszik rólatok, hogy ellenük is fordultok? Ez által mit értek el egyebet, mint hogy ellenségeitek számát növelitek és a kik nem gondoltak ellenségeskedésre, akaratuk ellenére ebbe hajtjátok?

99. A t h. Ámde mi nem a szárazföld lakóit tartjuk magunkra nézve veszélyesbeknek, mert ezek szabadságuk tudatában késedelmesen tesznek ellenünk óvintézkedéseket, hanem a független szigetlakókat, milyenek tik vagytok és azokat, kik az uralom nyomása miatt türelmetlenek. Ugyanis ezek leggyakrabban meggondolatlan lépésre ragadtatva, önmagukkal együtt minket előreláthatatlan veszélybe sodornak.

100. M e l. De bizony, ha ti, hogy uralmatoktól meg ne fosszattatok és alattvalóitok, hogy attól meneküljenek, ily nagy kockázatra készek, nagy gyávaság és silányság volna tőlünk, kik még szabadok vagyunk, ha mindenre el nem szánnánk magunkat, hogy szolgák ne legyünk.

101. A t h. Nem így; ha megfontoljátok a dolgot; mert nem egyenlő erővel szemben vetélkedtek a vitéség felett, hogy szégyent ne valljatok, hanem inkább megmentétek felől tanácskoztok, hogy ne álljatok ellen a túlnyomó erőnek.

102. M e l. De tudjuk, hogy a háborúk sorsa néha részrehajlatlanul és nem az erők számaránya szerint dől el. Ha megadjuk magunkat, feladjuk a reményt; ha küzdünk, még lehet reményünk, hogy megálljuk helyünket.

103. A t h. A remény, mint a veszélyben vigasztaló, azoknak kik feleslegüket bizzák reá, ha kárt is okoz, nem romlást; de a kik mindenüket dobják kockára (mert tékozló természetü) csak bukásuk pillanatában ismerik őt meg és akkor, midőn nem marad már semmi, miért tőle őrizkedjék az, ki megismerte. Ügyeljetek, nehogy így járjatok, kik gyengék és a válság szélén vagytok; ne tegyetek úgy, mint a tömeg, mely ha még emberi erővel megmenthetné is magát, midőn a szorongatott viszonyok közt a biztos remények cserében hagyják, képzelt reményekhez fordul, jövendölésekhez, jóslatokhoz, és egyebekhez, mik hitegetve döntenek vészbe.

104. M e l. Jól tudjátok, hogy mi is nehéz dolognak tartjuk a ti hatalmatok és a szerencse ellen küzdeni, ha ez nem lesz részre-

hájlatlan. Mégis reméljük istenek után, hogy a szerencse nem hagy el, mert istenfélelemmel állunk a jogtalan támadással szemben, fogyatékos erőnket támogatni fogják szövetségeseink, a lakedaimoniak, kik ha nem egyébért, kénytelenek mint vérrokonokat, már csak becsületből is segíteni. Nem ép oly oktan módon bizakodunk.

105. A t h. A mi az isteneket illeti, kegyelmükben, reméljük, mi sem állunk hátrább. Mert az istenség iránti kötelmekre nézve az emberi felfogásnak s az emberek irántiakra nézve az emberi vágyak határait át nem hágjuk sem igényeinkben, sem cselekvéseinkben. Mert azt tartjuk az istenekre nézve hitünk szerint, az emberekre nézve teljes bizonyossággal, hogy természetük törvényénél fogva uralkodnak, a hol csak birnak. Mi e törvényt sem nem hoztuk, sem annak mint fennálló törvénynek nem először engedelmestünk, hanem mint létezőt örököltük és mint érvényben állót hagyjuk örökre utódainkra, tudva, hogy ti is, mások is, ha ugyanezen hatalom birtokában volnátok, ugyanezt művelnétek. A mi az isteneket illeti, e szerint aligha félhetünk, hogy nálatok hátrább állunk. A mi pedig azt a várakozástokat illeti, hogy a lakedaimoniak már csak becsületből is segítségetekre jönnének, boldogoknak tartunk jámbor hitetekért, de nem irigyeljük oktalanságtokat. A lakedaimoniak önmaguk közt és belügyeikben általán erkölcsi elveket követnek. De külpolitikájukról sokat lehetne mondani, összefoglalva kiviláglanék, hogy mindenek közt legfeltűnőbbben ők tartják tisztességnek azt, a mi tetszik és igazságnak önérdéküket és bizony e felfogás épen nem kedvez megmentésük felől ápoló oktan bizalmatoknak.

106. M e l. Mi ép ez okból különösen bízunk abban, hogy érdekükben áll a melosiakat mint gyarmatosaikat cserben nem hagyni és ez által a rokonszenvező hellének bizalmát el nem veszíteni és elleneiknek kezére nem játszani.

107. A t h. Tehát nem hiszitek, hogy az hasznos, mi bátorságos, az igazság és tisztesség pedig veszélylyel jár. De erre a lakedaimoniak legritkábban szánják magukat.

108. M e l. Sőt hiszszük, hogy érettünk a veszélyeket is készebbek elvállalni és azok kevésbbé is aggasztanak őket, mint ha másokkal szembe tennék, a mennyiben a peloponnesosi háborúban közelből támogathatjuk őket és rokonokul, rokoni érzelmünknel fogva megbizhatóbbak vagyunk másoknál.

109. A t h. Ámde azok, kik közös cselekvésre készülnek, nem a segélykeresők jóindulatában látják a biztosítékot, hanem a tényleges hatalom fölényében. A lakedaimoniak erre még nagyobb te-

kintettel vannak másoknál. Saját segélyforrásaikban nem bizván, szomszédaikat is csak akkor támadják meg, ha sok szövetséggel rendelkeznek. Ugy hogy nem valószínű, hogy ők magukra egy szigetre átkelnének, holott kezünkben a tenger feletti uralom.

110. M e l. Küldhetnek ők másokat. Nagy a krétai tenger*), hol nehezebb a tenger urainak az üldözés, mint az eltűnni vágyó üldözött hajóknak a menekvés. Ha ez nem sikerül nekik, a ti földek és többi szövetségeseitek ellen fordulnak, a kiket Brasidas meg nem támadott. És nem egy oly földért kellend majd harczolnotok, melyhez semmi jogigényetek nincs, de tulajdon szövetséges területekért és saját hazatokért.

111. A t h. Ilyen dolgot mi is megértünk már és ti is jól tudjátok, hogy soha az atheniek egy ostrommal sem hagytak föl másoktól féltükben. Azt vesszük észre, hogy ti bár azzal a kijelentéssel jöttetek, hogy megmentésekről tanácskozzatok, eme hosszú tárgyalás alatt semmit fel nem hoztatok, mire emberileg számítva, a megmentést alapíthatnátok, de legerősebb bizakodástok a jövőben lebeg, a mi meglévő erőtök van, meg nem mérkőzhetik a vele szemben álló erővel. S ezért nagy esztelenséget tanusítottok, ha csak jobb nézetre térve bölcsébbet nem határozatok. Csak nem csináltok ebből becsületkérdést, mely a szégyennel fenyegető nyílt veszélyekben annyiszor sodorta az embereket romlásba? Mert sokakat, kik előre látták, hová jutnak, az úgynevezett » b e c s ü l e t «, a maga csábító hatalmával oda ragadta, hogy neki hódolva önként rohantak türehetetlen szerencsétlenségbe és az esztelenség nagyobb szégyent vont fejükre, mint a sors. Ettől ti, ha van belátástok, óvakodtok és nem fogjátok lealázónak tekinteni, ha megadjátok magatokat a legnagyobb államnak méltányos feltételek mellett, hogy legyetek földeteket megtartva adófizető szövetségesei és midőn megadatott a választás a háború és biztonlét között, dicsvágyból ne válaszzátok a rosszabbat. Azok biztosítják jólétüket, kik egyenlő félnek nem engednek, erősebbhez tisztességgel alkalmazkodnak, gyengébbek iránt mérsékeltek. Ha visszavonulunk is, gondoljátok meg és ismét meg ismét vegyétek fontolóra, hogy hazatokról, az egyetlenről tanácskoztok, melynek szerencséje vagy bukása emez egyetlen elhatározástoktól függ.

112. S ezután az atheniek az értekezletből távozván, a melosiai magukban meghányva-vetve a dolgot, ugyan a mellett a nézet mellett maradtak és a következő választ adták: »Atheniek, mi sem

*) A földközi tengernek Kreta szigete és a görög félsziget közt eső része.

nézetünket nem változtattuk meg, sem egy percz alatt hazánknak hétszáz éves szabadságát föl nem adjuk, hanem bizva a jó sorsban, mely istenek jó voltából ez ideig azt megtartotta és az emberi, még pedig a lakedaimoni segítségben, megkísértjük azt megmenteni. És ígérvé, hogy barátaitok leszünk és egyik félnek sem ellenségei, kérünk, hogy mindkét félnek előnyös békét kötve, távozzatok.»

113. A melosiak e választ adák, mire az atheniek, mielőtt távoznának, ezt a nyilatkozatot tevék: »Nos hát e tárgyalásból kitünt, hogy ti vagytok egyedül azok, kik a jövődöt bizonyosabbnak ítéletek. mint azt, a mit láttok és a láthatatlant csupán mert óhajtjátok, már való gyanánt szemlélitek és a lakedaimoniakban, a szerencsében és a reményekben bizakodva, magatokat odadobva, mindent el fogtok veszíteni.«

* * *

Az atheniek az alkudozásokat félbeszakítva, bekerítik a várost és a sereg egy részével az ostromhoz fognak (114. f.) A melosiak egy éjjeli kirohanással a piacczal átellenben eső atheni körfalat elfoglalták, többeket megöltek és eleséget szállítottak be. Ekkor az atheniek keményebb őrséget állítottak. Így végződött a nyár. (115. f.) A következő télen a melosiak újra elfoglalák egy részét az atheni falaknak, melyek nem valának eléggé őrizve. Ekkor az atheniek új csapatokat küldtek Philokratesnek, a Demeas fia vezérlete alatt, Melos ellen. Árulás is közbejött, míg végre a melosiak kegyelemre megadták magukat. Az atheniek minden felserdült férfiut, kit csak elfoghattak, lekönczoltak, a nőket, gyermekeket rabszolgákul eladták. A szigetet maguk telepítették be, ide később ötszáz gyarmatost küldvén. (116 f.)

A melosi ügy. A lesbosi ügy ellendarabja a melosi. Amabban egy elpártolt szövetséges állam kegyetlen megtorlása feletti tanácskozást ismertettük, mely alatt egymás ellen küzdő ellentétes nézetek képviselőinek, Kleonnak és Diodotosnak beszédeiben volt alkalmunk jelezni, hogy az igazságosság, méltány és jogérvet elvei helyett, melyek Athen vezérállami állásának oszlopai voltak: az önérdek, a haszon elve kerekedik felül: a melosi ügy az erkölcsi érzés rohamos sülyedésének még feltűnőbb tanujeleit szolgáltatja. A lesbosi zendülés Kr. e. 427-ben, a háború ötödik évében ért véget. A melosi ügy háttere az a vészes ál-béke (így maga Thukydides nevezi), mely 421. kora

tavaszan köttetett, mely alatt nyílt ellenségeskedéstől a két fél tartózkodott ugyan, de annál inkább szította a gyűlölet tüzét, bomlasztá a békében megállapított szövetségi viszonyokat, törekedett újabb szövetségek létesítése által egymásnak ártani. A melosi ügy Kr. e. 416-ban, tehát a háború tizenhatodik évében nyert befejezést.

Egy évtíz alatt az erkölcsi állapotok sajnosan hanyatlottak. A ki elolvassa azt az alaki nézőpontból is különösen érdekes tárgyalást, mely hatalmas párbeszéddé növi ki magát az igazat védő, szabadságát féltő és hétszáz éves önállóságáért küzdő Melost képviselő férfiak és az atheni politikát sajátos hidegvérűséggel leleplező atheni követek közt, erről meggyőződhetik. E párbeszédes forma, mely a stilszerű »történelmi beszédek«-től oly nagyban különbözik, egyik érvül szolgált a mellett a nézet mellett, mintha Thukydides e könyv végleges szerkezetét nem adta volna meg, holott e párbeszédes alak a lehető legjobban teszi szemlélhetővé, mintegy lépésről-lépésre leplezi le az atheni politika mivoltát. Akár a tárgyalási jegyzőkönyv hű visszaadása e rész; akár a szerző adta az értekezleti jegyzőkönyvben talált adatoknak e szemléltető, a drámaiság közvetlenségével ható alakot, mindkét esetben a tárgynak megfelelő. A felelgető ellenvetések, czáfolatok oly éles világításba helyezik a két fél izgatottságát, de kivált az athenieknek a szövetségeseikkel szemben játszott alakoskodását a melosi közbeszólásokra adott cynikus válaszok oly sértő világításba helyezik, hogy Thukydides részrehajlatlan igazság-érzetét bámulattal kell elősmernünk. Ujabban kétségbe vonták ugyan Th. részrehajlatlan magatartását; de ha e legjellemzőbb részt figyelmesen elolvassuk, mely pedig egy atheni polgár részéről önhazája ellen tett vallomás erejével hat, és így Thukydidest, a száműzetést szenvedett férfiut abba a gyanuba hozza, mintha elkeseredésének adott volna szabad folyást: egyéb meggyőződést alig alkothatunk magunknak, minthogy Th. mint történetíró a maga feladatát kérlelhetetlen következetességgel teljesíté. Az igazságot a történetírónak nem szabad cserben hagynia, ha mindjárt rokonszenvével, hazafias érzületével is ütköznék össze, mert az igazság az alapja a valódi nagyságnak. Ez volt Athen nagyságának is alapja; ki a veszélyes lejtőre jutott Athent legalább közvetve inti a jog és igazság örök elveire: azt a férfiut hazafiatlannak tartani nem lehet.

A párbeszéd bevezetésüül tekinthető a 85. és 86. f. Az ékeszólás mesterei, az atheniek gunyosan jegyzik meg, hogy bizonyára azért nem bocsáták a melosiak őket a nép elé, mert tartottak az ő

rábeszélő tehetségüktől. A gunyra a melosiak nyugodtan felelik, hogy köszönik az atheniek méltányos eljárását, melylyel elfogadták a tárgyalás ez alakját, de ellenmondás van a béketárgyalás folytatása és a fegyveres föllépés közt. E két nyilatkozat megadja a párbeszédhez az alaphangot. Ezután következik az atheniek részéről egy sajtáságos követelés: a *sic volo, sic jubeo* álláspontja, hogy t. i. óvakodjanak a melosiak a tárgyalásba belevegyíteni a jogosság, a méltányosság elveit: álljanak a hasznosság alapelvére. És a melosiak kénytelenek elfogadni ez álláspontot, de az eszmék társítása, a helyzet logikája mindegyre visszavezeti a melosiakat az igazság és jog emlegetésére és az az ultimatum, melylyel a tárgyalást megszakítják, ünnepélyes kijelentése annak, hogy hétszáz éves szabadságukat föl nem adják. Jellemző a 89. f., melyben az atheniek hangsúlyozzák, hogy a szép szavakat, az üres jelszavakat (pedig milyen szent, mély jelentőségű elveket fejeztek ki e »szép« szavak!) mellőzve, szóljanak nyíltan, mert »a jog az emberi életben csak akkor jön tekintetbe, ha mind két fél egyenlő kényszer alatt áll: de az erősebb azt teszi, a mit bír, a gyenge azt túri, a mit kénytelen.« És ez az Athen képviselte a háborúban a népjogot: a demokracziát! A melosiak nagynehezen rámennek a hasznosság álláspontjára. E tekintetben kitűnően jellemző a 90. f. Athent fenyegetik, hogy e politika ellenük fordul, elvesztik uralmukat. Az atheniek azt felelik, hogy a melosiaknak csak javára szolgál, ha nekik alávetik magukat.

Mi természetesebb, hogy ezt egy független nép meg nem érti? Az a szaggatott felelgetőzés, mely található a 92—97. fejezetekben, a kérdés mélyébe vezeti az olvasót. A melosiak igen helyesen rámutatnak a következményekre: Athen ez erőszaka ellenségekké teszi a semlegeseket is. Rámutatnak amaz erőszakos, szenvedélyes felfogásra, melyben a Kleon-féle népszónokok sodorták a közvéleményt. Az atheniek nyíltan azt felelik, hogy ők a független államokat tartják veszélyeseknek (99. f.). Mi ez egyéb, mint világoralmi álláspont, mely előtt a jog, igazság számba sem jön? Érdekes a melosiak válasza: ha ti az uralomért mindenre készek vagytok, gyávaság volna, ha mi nem lennénk azok a szabadságért. (100. f.). Ime, a tárgyalás eszmemenete ismét a szabadság, tehát egy eszményi elv hangoztatására vitte rá a zaklatott melosi képviselőket. Az atheniek háborúval fenyegetőznek (101. f.). A melosiak a reményt említik föl (102. f.). Ekkor következik a párbeszéd legmegragadóbb részlete. Az atheniek gunyt úznak a reménnyel, mely

már annyiszor vitte veszélybe a tömeget. (103. f.) A törekvő és szabadságszerető népek jótevője a remény és ezt az egykor a remény emlőin nagyra nőtt atheniek gunyolják! A melosiak az istenekre hivatkoznak, kik megsegítik az igaz ügyet. Az istenfélelemre és jogosságra hivatkozó melosiaknak adott válasz a leggaládabb játékot űz a legmélyebb erkölcsi törvényekkel (105. f.). Az atheniek az istenek világkormányzásának alaptörvényéül az erősebb jogát állítják föl. Az istenek is uralkodnak, a hol csak lehet. És e törvényt örök törvényül állítják, melyet ők csak örökölték és örökségül hagynak utódaikra. A *Vae Victis!* elve. És ezt Athen hirdeti, ki a világnak egy Marathont, egy Salamist adott. De még tovább mennek. Gunyolják a becsület-kérdést, mely annyi kudarcot okozott. Üres szónak mondják, mely még nagyobb veszedelembé vitte azt, ki álszégyenből az erősebb előtt meghajolni nem volt kész. Pedig Athen ép ezzel jutott a vezérállami polczra, mert Dareios és Xerxes tulnyomó erejének Hellas szabadságát feladni szégyennek tartá. Tehát a nemzeti becsületet csak csábító szónak hirdetik. Mintha csak az önkény uralom hagyományát vették volna át. A 111. fejezet mesteri összefoglalása a tárgyalás eszmemenetének. A legszabatosabb zárszó, mely nyíltan hirdeti, hogy a hatalmasabbnak szép szerével meghódolni a biztosság útja. A melosiak ismét hivatkoznak az istenek jóvoltában vetett bizalmukra; (112. f.). mire az atheniek válasza mintha csak gunyakazjként hangzanék.

A lesbosi ügy mellett a melosi ügy Athen külpolitikájának durva önzését, kérlelhetetlen, jogtipró irányát tünteté föl. De e politikának volt még egy vonása: az egyes államokban a néppárttal szövetkezett, hogy az államokat érdekkörébe vonja. E tekintetben a spártai politika olygárkhiikus törekvésével áll szembe. A két vezérállam vetélkedve szitá a polgári villongás tüzét. Ennek szemléletes rajzát adja Thukydidés a kerkyrai pártviszonyokról szólóban. Álljon még itt e rajz, mely a peloponnesosi háboruban az általános helyzetet jellemzé. Mintegy azokba a belső forrásokba enged bepillantánunk, melyek Hellast a bukás lejtőjére taszíták.

4. A pártviszonyok jellemzése.

III. 82—84*).

Ily mérvben dúlt a belvillongás és annyival nagyobbak tünt föl, mert először tört ki. Utóbb ugyszólván, az egész hellén világ

* A 84. fej. hitelességét annyival készebb több tudós kétségbevonni,

forrongásba jött, mindenütt a nép- és az olygarkha párt versengett, amaz az athenieket, emez a lakedaimoniakat akarván behívni. Béke idején nem találván ürügyet, nem voltak oly készek idegen segítséget hívni, de hadi lábón állván egymással, bármelyik részről az ellenfél megrontására és ez által a maguk érdekének előmozdítására, könnyű szerrel hoztak be az elégedetlenek szövetségét. És sok csapás zúdult e forradalom következtében a városokra, jelenségek, minők mindig fordultak elő és fognak előfordulni hol durvább, hol szelidebb alakban, különböző jelleműek a szerint, a mint a körülmények alakulnak. Ugyanis békében és jó körülmények közt, ugy államok mint egyesek nemesebb elhatározásokra képesek, mivel nem állnak kényszerkörülmények alatt; de a háború a megélhetést megnehezítvén, mint kemény mester idomítja az emberek gondolkodását a viszonyokhoz.

És így megindult a városokban a zavargás és a kik később kezdtek forradalmat, az előzőkről tudomást szerezvén, azokat törekedtek túlszárnyalni ujitási kísérleteikben támadó terveik leleményességével vagy a megtorlás kegyetlenségével. És a szók megszokott jelentését az egyes fogalmakhoz viszonyítva másképp értelmezték. Meggondolatlan merészséget önfeláldozó bátorságnak, bölcs óvatosságot gyávaság ürügyének, mérsékletet férfiatlanság alárczának, körültekintő megfontolást erély hiányának tekintették. Az örült vakmerőséget férfiaság jelének nézték, a cselszövést mint az önvédelem széphangzásu czimét, óvatosságnak.*) A zugolódo bizalmat, ki ellenmond, gyanut ébreszt. Kinek egy csel sikerül, azt eszesnek tartják, de ki azt felfedezi, az a nagyobb mester, ki elkerüli annak szükségét, hogy ezekre szoruljon, az a pártot hagyja cserben és az ellenségtől megriadt gyáva. Egyszóval magasztalják azt, ki mást egy gonosz cselekvényben megelőz vagy mást észrevétlenül arra csábít. Még a vérség köteléke is lazább lett mint

mert egy régi magyarázó kihagyandónak jelöli meg. Több kéziratban a toldalék jelével van megjelölve. A szövegítészet egyik legérdekesebb kérdését veti föl e fejezet, melyről szólanom nem ide tartozik; de jelzem, hogy a három fejezet összefüggő eszmemenete csonkulást szenvedne e fejezet kihagyása által. Thukydides a forradalmi állapotok felett mond lesújtó itéletet, a polgári vilongások forrását jelöli meg: a polgárháború az egyes városok pártviszonyaiba is belevitte a forradalmi hangulatot. Vagy a 82. és 83. fejezet is egy későbbi moralista toldaléka. vagy mind a három Thukydidestől ered. Hiszen ép a 84. fejezet vezet vissza az elbeszélés folyamára. Jowett. Arnold szintén megtartják. Más helyen és alkalommal törekedni fogok igazolni eljárásomat.

*) E hely értelmezésére nézve eltértek a szokott magyarázatoktól és a szövegjavítási kísérleteket nem tartom czélra vezetőeknek.

a pártérdek, mert a pártember készebb volt vakon merészelni. Mert e szövetségek nem a fennálló törvényekkel összhangban a közjó érdekében jöttek létre, hanem ép a fennálló rend ellen önző célok elérésére. Az egymásnak tett hitet nem az isteni törvény szentelte meg, hanem a bűnben való szövetség. Ha a fölényre jutott ellenfél szép szóval ígért, azt nem becsületében bizva fogadták, hanem tet-teire ügyeltek. A bosszút többre becsülték, mint a bántalmazta-tás kikerülését.

Ha kiegyezkedve esküt tevének, ez addig kötötte őket, míg a pillanatnyi tehetetlenség érzetében más támaszt nem találtak; azonban mihelyt valamelyik fél a másiknál előbb vett bátorságot, ha ellenfelét készületlennek látta, örömeztőbb támadta meg, midőn ez semmitől sem tartott, mint sem nyíltan, sőt számításba vette ennek bizalmát és azt, hogy ha hitszegéssel diadalmaskodik, még az ügyesség versenydíját is elnyeri. Szívesebben fogadták a legtöbben, ha gazok voltak, hogy őket okosoknak nevez-zék, mint jámbor oktanoknak; emezt röstelték, amazzal kérkedtek.

Mindennek oka a kapzsiság- és nagyravágyásból eredő törekvés az uralomra; ezekből fejlett ki a versengés folyamán a pártszenvedély. A vezérférfiaik mindkét párton, szép czimek alatt: vagy a nép számára a jogegyenlőséget vagy az aristokraczia bölcsességét hangoztatva, névleg a közjót akarva, önző céljait szolgálták és bármi áron egymáson diadalmaskodni iparkodván a legiszonyúbb bűnökre vetemedtek, de még ezeket is tulszárnyalta bosszújuk, melyet nem a jogosság és államérend határai közt üztek, hanem mindkét párt kedvét tölté ki benne és vagy igazságtalan szavazás útján vagy erőszakkal kerítve kézre a hatalmat, készek voltak a pillanatnyi pártszenvedélyt kielégíteni. Kegyes érzelmre egyik párt sem adott semmit, de ha gyűlöletes módon sikerült valamit keresztül vinnie, hangzatos czimet adván ennek, nagyobb hirnevet szerzett; a polgárság semleges része akár mert közreműködését nem nyerhették meg, akár mert létezésük bántotta őket, mindkét párt martalékaul esett.

83. Ekképen a forradalom a gonoszság minden fajtát létre hozta Hellasban, az egyenesség, mely a nemeslelkűség fő jellemvonása, nevetségessé vált és eltűnt; de helyette tulsúlyra emelkedett egymással szemben a bizalmatlan ovatosság. Nem volt elég erős szó, sem egyéb félelmetes eskü, mely frigyét biztosítana. Mindenki erősebbnek érezvén magát annak meggondolása által, hogy semmi biztosítékban ne higgyen, inkább arra

ügyelt, hogy bántalmat ne szenvedjen, mintsem bizni birt volna. A silány lelkek többnyire felülkerekedének; mert a saját gyarlóságuk tudatában az ellenfél tehetsége miatt tartva attól, hogy az szó hatalmával győz és fortélyos eszük megelőzi őket a cselszövésben, merészen vágtak bele a dolgokba. Emezek kicsinylésből nem hívén, hogy figyelmüket valami kikerülné s másfelől jobbnak tartván észszel érni el inkább a mit lehet, mintsem erővel, gyakran áldozatul estek.

84. No's Kerkyrában először fordultak elő ily tények és a minőket elkövetni szoktak azok, kiket nem mérsékelt, hanem zsarnoki kormánynyal bosszúra ingereltek uraik; némelyek pedig megszokott szegénységüktől szabadulni óhajtván, a mások javaira pedig szenvedélyesen vágyva, törvényellenes cselekvésre gondoltak; mások ellenben nem birvágyból, de az egyenlő ellenféllel szemben féktelen indulattól elragadtatva, támadtak kegyetlen és könyörtelen módon. A közélettel együtt ily nagy mérvben zavaródott föl a magán élet, a törvényeket lábbal tiporva az emberi természet, mely mindig kész a törvényeket áthágni, nyilvánvalóvá tette, hogy szenvedélye fékezhetetlen, erősebb mint az igazság és ellensége minden fölebb valónak. Ha a gyűlölet romboló hatalmat nem gyakorol vala, nem helyezték volna fölébe az erkölcsi törvényeknek a bosszút, az ártatlanságnak a nyereség-vágyat.

Ámde az emberek azokat a közös törvényeket, melyekhez kötik pedig mindnyájan menekvésük reményét, ha elbuknak, merészik felforgatni midőn mások megtorlására indulnak és nem hagynak fenn semmit, minek nevében, ha rosszra fordul a koczka, bárkihez folyamodni lehetne.

* * *

Nem akarván fejtegetéssel megbontani Thukydides e korrajzának tömör erejét, csak annyit jegyzek meg, hogy legalább közvetve, tagadólagos formában saját politikai álláspontját világítja meg. Az erkölcsi felbomlás iszonyu képét rajzolja itt, mint a hellén világ szellemi egységét földuló polgárháború következményét. Az erkölcsi sülyedés rajzát a mirigyhalál hatásának fejtegetésénél is láttuk egy pár vonással (II. 53); a politikai pártok küzdelmével foglalkozik még a VIII. könyvben, hol Alkibiades szereplését ép az ügyes diplomatai fogásokban: a lappangó pártszenvedélyek leleményes felhasználásában tünteti ki. A maga politikai álláspontját pozitívabb alakban itt jelzi. Ez álláspont: mérsékelt demokraczia. A forradalmat az államélet és ezzel az erkölcsi élet megsemmisülésének tekinti.

1. A főbb események áttekintése.

A negyedik és ötödik könyv főbb eseményeit összefoglalnunk különösen az a körülmény készletet, hogy a peloponnesosi háború első korszakát bezáró békekötést, mintegy forduló pontot, ép annak a két férfinak halála idézte elő, kiknek működése javarészt a negyedik könyv, a halálát az ötödik könyv beszéli el. E két alak: Kleon és Brasidas. Az ötödik könyv utolsó részét már a párhuzam kedvéért a harmadik könyvben elbeszélte les-bosi ügygyel kapcsolatban fordításban adtuk és tárgyaltuk. A vé-szes álbéke alatt a két hadakozó fél részéről kifejtett tevékenység ismertetését, mely újabb szövetségek létrehozása útján törekedett egymásnak ártani, e kézikönyvben mellőzhetőnek véltük.

Mik e két könyvben elbeszélte főbb események ?

Első nevezetes esemény: Pylos*) megszállása volt, melyet Demosthenes leleményes javaslata következtében az atheniek a peloponnesosiaknak Attikába való ötödik betörésére viszonzásul a Szicziliába küldött 40 hajóval eszközöltek. Demosthenes vezértársainak Eurymedonnak, Sophoklesnek és Pythodorosnak ellenzése mellett is kiviszi, hogy e helyet megerősítsék. Terve igen elmés volt. — Ugyanis e pont Spártától mintegy 10 mértföldre esvén, hatalmas hadászati támaszpontul szolgált az attikai hadműveletekre, mert innen a határos messeniak ellen, kik a spártaiakkal egy nyelvet is beszéltek és érdekkörükbe estek, könnyű volt támadásokat intézni. Az erődítést hat nap alatt befejezik. A spartaiak nem háborgatták, mert ünnepük is volt és seregük ép Attikába tört vala be. Az atheniek hátrahagyák Demosthenest öt hajóval az erőd megvédésére és ők tovább hajóznak Szicziliába (2—5. f.) Demosthenes ez oldalmozdulata kényszeríté a spártaiakat seregük visszahívására. A pylosi ostrom legfontosabb mozzanatait fordításban adom. Pylosnál az a nehéz helyzet áll elő, hogy egy töredéke a spartai haderőnek Sphakteria szigetére szorul, honnét sehogy sem lehet őket kicsalni, de a terep viszonyok felette kedvezőtlenek valának az ostromra nézve. Az atheni sereg kezd nélkülözést látni, a Sphakteriában ostrom alá fogott spartaiak kiéheztetése nem sikerült, mert a spartaiak ügyesen, kivált önfeláldozó heloták útján élelmet bir-

*) Pylos a sphakteriai öbölbe 800 lábnyira benyuló hegyhát, egy sziklás fensík, melyen még ma is régi erődítések nyomait fedezék föl. Peloponnesos délnyugati partvidékének e megszállása nagyon nyugtalaníthatá a spártaiakat.

tak a szigetre csempészni. (26 f.). Midőn Athenben híret veszik a Sphakteria előtt történt eseményeknek, föllép Kleon és lebirálva az atheni hadvezéreket, merészen odadobja, hogy ha őt küldik oda mint vezért, ő husz nap alatt beveszi Sphakteriat. Nikias ekkor szaván fogja az atheni nép előtt a deklamáló hőst. Kleont csakugyan vezérül választják (28 f.). Kleon Demosthenest veszi maga mellé, kiről megtudá, hogy ép újabb támadást készült intézni. Egy erdőégés üt ki véletlenül, mely mintegy megvilágította a spartaiak számát és hadállását. És csakugyan Kleon a három állásban beosztott spartaiak ellen rohamot intéz. A hoplitákat, kik legelőbb szálltak partra, lekonzolták, de azután Kleon kisebb csapatokba osztá az athenieket és kivált a könnyű fegyverzetű csapatokkal a nehéz spartai hopliták a kedvezőtlen helyi viszonyok következtében nem bírván ki a küzdelmet, utoljára a sziget szélén levő erődbe szorultak. Innét megvédték magukat. (29—35. f.). Kleon sikerét mint beszéli el Thukydides, azt fordításban adom (36—41.) Ez esemény történt a háború hetedik évében. Kr. e. 425-ben.

* * *

Az atheniek a következő évben igen fontos előnyt vivnak ki. Elfoglalják Kythera szigetét. 2000 hoplita és 60 hajó vesz részt a vállalatban. Skandeia városának bevétele után a sziget lakói meghódolnak. E sikerben nagy része volt Nikiasnak, ki az előbbi évben a korinthosi területen, nem messze a földnyelvtől hasonló nagyságu haderővel a korinthosiakon diadalmas volt. A spártaiak e veszteségek hatása alatt csüggedésre hajoltak és csak önvédelemre szoritkoztak. Az atheniek Kytherából Thyrea*) ellen intéznek támadást. Beveszik és a lakosokat, kiket Aiginából telepítének a lakodaimoniak, Athenbe hurczolják, hol felettük szigoru ítéletet mondanak ki. Lekonzolják az elfogott aiginabeli lakókat, Thyrea ős lakóira pedig 4 talentum ($4 \times 2370 = 9480$ frt) szövetségi adót róttak. (52—57 f.).

Ugyanebben az évben a sziciliai görög városok közt mozgalom indul meg, egy hazafias párt alakul, mely czélul tűzte ki, hogy a sziget függetlenségét egyetértve védjék meg az idegen atheni hódítóval szemben. E hazafias párt élén a syrakusai Hermokrates áll, kinek beszéde e könyv 59—64 f.-ben olvasható. E beszéd alapeszméje, hogy belső surlódások és az idegen segélyül hívása idézte elő

*) Kinosuriában, Argolis és Lakonia határ városa, az argolisi öböl mellett, a görög félsziget keleti partján.

az idegen beavatkozást. Előbb az idegent kell Sziciliából elűzni és azután a belső békét létrehozva, függetlenségüket biztosítani. E beszéd megtevé hatását. Szicilia erőteljes ellenállásra készült. Az atheni hajóhad kénytelen volt visszavonulni. Az atheniek a hajóhad vezérei közül Pythodorost és Sophokest száműzetésre, Eury-medont pénzbírságra ítélték. (65. f.)

Az ezután következett események folyamán Brasidas alakja emelkedik ki. Erény, hősiesség és mérséklet egyesülnek benne és a mit Thukydides egy spártai vezérben érdemesnek tart külön is kiemelni: kiváló szónoki tehetség is volt. Ép azért Brasidas beszédét, melyet Akanthosban tartott, fordításban adjuk.

Föllép Megara ellen. Ugyanis a megarabeliek közt pártviszály dúlt a demokrata és olygarkha pártok közt. Ismétlődik az a jelenség, mely a peloponnesosi háború alatt annyiszor: az egyik párt segítségül hívta a hadakozó két fél egyikét. A magarai demokrata az atheni hadvezérekkel szőnek csejt. Demosthenes atheni vezérnek sikerül a Megara és Nisaia *) közti hosszú falat bevenni. Mindazáltal a demokrata pártnak nem sikerül Megarat Athen kezére játszani; de a Nisaiaiban levő peloponnesosi őrség a gyors bekerítettetés következtében megadja magát (66—69. f.). Ekkor jelenik meg Brasidas. Brasidas voltaképp Thrakiába indult. Küldetésének célját Thukydides alább világosan megmondja, t. i. az athenieknek Peloponnesos elleni támadását egy ily oldalmozdulattal akarta elhárítani az által, hogy az Athentől elpártolt Khalkidike védelmére megy és Perdikkas makedon királyt támogatja a lynkestek királya Arrabaios ellen. A spartaiaknak még az is volt rejtett céljuk, hogy a heloták közül a lázongásra kész elemeket idegen hadjáratra küldjék, mert a közel eső Pylosból a helota lázadást az atheniek könnyen elősegítették (80. f.). Brasidas ép Sikyon és Korinthos tájékán értesült a megarai eseményekről, segítségükre jön. De ekkor az ellenséges pártok megegyeznek abban, hogy Megarába Brasidast ne bocsássák be; de Brasidához csatlakoznak a boiotok. Ezekkel egyesülve Nisaia előtt megütközik az atheniekkel. Az ütközet eldöntetlen maradt. Az atheniek Nisaiába vonulnak vissza. Ekkor az olygarkha párt felülkerekedik; behívja Brasidast, az olygarkha alkotmányt helyreállítja és az ellenpártból száz férfit lekonzol (70—74. f.).

Brasidasnak ügyes alkudozás és gyors föllépés útján sikerül Thessalián keresztül bántatlanul elhatolni Dionig a makedon területre. Brasidas méltányos és igazságos eljárása rokonszenvet ébreszt

*) Megara eredetileg Argolishoz tartozott, később önálló anyaváros az ugynevezett Megaris és Attika közt. Kikötőjét hívták Nisaiának.

Sparta iránt. Thukydides elfogulatlan ítéletéről tesz fényes tanúságot Brasidas magatartásának méltatása által. Még a szicíliai hadjárat után is fenmaradt Brasidas igazságosságának jó híre és sok szövetségest vonzott Spártához. Így például Perdikkas nem tudja rábirni, hogy Arrabaios ellen fegyveres erővel lépjen föl. Ugyanis Brasidas nem tartá méltányos dolognak, hogy a lakedaimoniakkal a szövetséges királyt megtámadja, mielőtt vele a békés egyezkedést megkísértené (83. f.).

Ezután megy Brasidas Akanthos ellen, hol egymaga kér beocsáttatást. (85—87. f.).

Az akanthosiak Brasidas egy beszédére befogadták az ő seregét. E beszédet a tanuló fordításban találja meg.

* * *

Az atheniek Boiotiát készülnek kézrekeríteni, Demosthenes támadása Siphai és Khaíronea*) ellen nem sikerül; Hippokrates erős sereggel szállja meg Deliont**), megerősíti a templomot és ennek környezetét. Vele szemben a boiotok serege Tanagrában (Deliontól délre) gyül egybe és Pagondas boiotarkh egy beszéddel lelkesíti honfitársait, hogy támadják meg az athenieket. Pagondas beszédének (92. f.). fő érve, hogy az uralkodni vágyó Athen szomszédsága veszélyezteti szabadságukat, ha ellen nem szegülnek. A történelmi műszerkesztés természetesen ellenbeszédet kívánt. Hippokrates is buzdító beszédet tart, melyben a fő érv az, hogy az atheniek ne habozzanak idegen földön is harcolni; mert ott is saját honukat védik; mert ha győznek, a peloponnesosiak többé nem merészelnék Attikába betörni, elesvén a boiotiai lovasságtól. (95. f.).

Athen Delionnál vereséget szenved. Ez ütközet, melyben Sokrates kitünteté férfiasságát, de erről Th. nem tesz említést, 424-ben volt Kr. e. A boiotok követelik Athentől Delion kiürítését és tiltakoznak a templom jogellenes megszállása ellen. Az atheniek a kényszer helyzet és önvédelem fölhozásával védekeznek és kívánják a halottak kiszolgáltatását. A boiotok tagadó választ adnak, megtámadják Deliont és mesterségesen támasztott tűz segítségével beveszik. A halottakat kölcsönösen kiadják. Elesett az atheniek részéről mintegy 1000 hoplita és Hippokrates vezérük, ezen

*) Siphai Thespiai boiotiai város kikötője a korinthusi öbölben: Khaíronea fontos boiotiai város Kopais tavától nem messze.

**) Boiotia délkleti partján Euboia szigettel átellenben.

kivül nagyszámu könnyü fegyveres, a boiotok közül közel 500 ember hullott el. (96—100).

* * *

Brasidas ekkor Amphipolis*) ellen fordul. A következö részletet fordításban adjuk, minthogy történetírónk életében forduló pont lesz az Amphipolis eleste (104—107).

* * *

Brasidas diadalmasan hatol be Khalkidikebe Torone**) ellen. Árulás következtében egyes csapatok bejutván a városba, jelt adnak a támadásra. Brasidas betör, a magasabb pontokat elfoglalja. Az atheni örség egy részét lekonzolják, másrésze a Lekythos erődbe menekszik, hol egy darabig védi magát, de egy védelmi torony leomlása után a legtöbben hajókra menekülnek. Brasidas a várat könnyü szerrel beveszi. A torone-iek iránt is igen méltányos magatartást tanusított és öket egy oly forma beszéddel nyugtatja meg, melyet Akanthosban tartott. Így végzödött a háború nyolczadik éve.

A kilencedik év elején a lakedaimoniak és atheniek egy évre fegyverszünetet kötnek. Mindkét fél reméli, hogy e fegyverszünetet a maga előnyére használja föl. A fegyverszünet az *uti possidetis* alapján köttetik. Sem szökevényeket a két fél el nem fogad, sem szövetségest egymástól el nem hódít. De hogy e fegyverszünet a késöbbi vészes álbéke előfutárakép kétértelmü volt, bizonyítja az, hogy ép ez idő alatt szakadt el Athentől Skione (a khalkidikei Pallene földnyelven) és Brasidas nagy kitüntetéssel veszi föl a lakedaimoni szövetségbe. Midön a fegyverszünet ki lett hirdetve, vita támad, hogy Skione azelőtt vagy azután pártolt el. Az atheniek készülnek megtorolni Skionet és Mendét (a földnyelv déli partján), mely szintén elszakadt Athentől. Brasidas a makedon Perdikkas segítségére megy, (mert szövetségére szüksége volt Athennel szemben) ennek ellensége Arrabaios csatát veszt. Ugy de az illir csapatok, melyeknek segítségül jövetelét Perdikkas kilátásba helyezé, állottak Arrabaioshoz, mire a makedonok megfutamodnak. Brasidas bajos helyzetbe jut. Bátorító beszédet tart. Jellemző e beszéd, mely-

*) Atheni gyarmat város a Strymon mellett Makedoniában.

**) Torone a khalkidikei félsziget három földnyelve közül a közbülsö: Sithonia fővárosa.

ben a lármás és ijesztő barbar haddal szemben a lakedaimoni fegyelem kétségtelen fölényére hivatkozik és a tulnyomó tömeggel szemben a csekély, de válogatott hadseregnek eszébe juttatja, hogy otthon a lakedaimoni nép tömegével szemben is a kisebbség uralkodik. Az olygarkha alkotmány szellemét aligha lehetne szabatosabban kifejezni. Az ellenség nyugtalanítja a visszavonulást, de még is sikerül Brasidasnak a makedon területre kivergődni, hol katonái a makedon csapatokon bosszút állnak. Ettől fogva Perdikkas megfordult. Brasidast ellenségének tekintette. (125—128 f.) Ez alatt az atheniek Mendét vissza veszik és Skione ellen indulnak. Perdikkas pedig egyességet köt az atheni vezérekkel és Thessalián keresztül újabb lakedaimoni csapatok átvonulását meggátolja; csak a vezérek jutottak el Brasidashoz, ki még egy támadást kísért meg Potidaia ellen, mely azonban meghiusul. Így végződött a háború kilenczedik éve.

A háború tizedik évében Kleon új csapatokkal a thrak partvidék ellen indul; hősiesség ellenállás után beveszi Toronet. A két fővezér seregét összpontosítván, Amphipolis közelében foglal állást egymással szemben. Kleon megkísérti Amphipolisba behatolni, de ide Brasidas vonul be és két hadoszlopban készül támadást intézni Kleon ellen. Brasidas egy buzdító beszédet tart, melyben katonáinak megmagyarázza tervét, mely szerint ő a derék haddal támadja meg váratlanul az athenieket; mikor zavarba hozta, akkor Klearidas a másik hadoszloppal ront elő. E beszédből Brasidas jelleme: egy spartai jellem mintaképe sugárzik elénk. Kivált a következő gondolat igen jellemző: »Magad is (mondja Klearidasnak) spartai létedre légy derék férfiú és ti is szövetséges férfiak, bátran kövessétek; gondoljátok meg, hogy a szép küzdelemnek három tényezője van: elszánt lélek, becsület-érzés és a felebbvalók iránti engedelmesség.« (9. f.) Kleon értesül Brasidas tervéről; megkísérti Eion felé visszavonulni; de Brasidas még egy rövid buzdító szó után a Klearidással megállapított támadást megteszi. Az atheni sereg bomlásnak indul. Brasidas az üldözés hevében halálos sebet kap, Kleont egy könnyű fegyverzetű katona öli meg. Brasidas meghal, miután megtudja, hogy győztek. (10. f.) Brasidas Amphipolisban herosként kultushoz részesül. A várost megvédő herosképen tisztelik. (11. f.)

A két vezérférfiú eleste mind Athenben mind Spártában fölbreszté a béke utáni vágyat. Kivált Spártában fokozta a békés hangulatot az az óhajlás, hogy a Sphakteria szigetéről elhurczolt foglyok visszanyerjék szabadságukat. Athenben Nikias, Spártá-

ban Pleistonaax király a béke érdekében működött. A tél folyamán szőtt alkudozások végre békekötésre vezettek. A béke és szövetség szerződést, mint kiválóan az ő korból érdekes okmányokat fordításban adjuk (18—24 f.). E béke a 89. olympiad 3-ik évében, Kr. e. 421. tavaszán kötött meg.

Megkezdődött az a béke, melyet mindkét fél az ellenfél gyengítésére zsákmányol ki. Voltakép a háború foly csak nem a háború formáságai közepett.

Thukydides a tíz éves háború befejezése és a rákövetkező béke alatt történt események elbeszélése közbe sző egy második bevezetést (25 – 26 f.), igazolja felfogását, mely szerint a háborút egy egészenek tekinti és huszonhét évre számítja. (431—404. Kr. e.) A tíz éves nyílt háború után a két fél közötti szakadatlan versengésnek történetét beszéli el a történetíró e könyv folyamán. A béke tulajdonképi nyílt megszegése csak 414-ben állt be, midőn az athéniak a velük szövetségre lépett argosziak védelmére először kötnek ki 30 hajóval lakon területre (VI, 105. f.), közbe esik a szicíliai hadjárat, melylyel behatóbban foglalkozunk.

A fentebb kijelölt összefüggő részeket lássuk rendre.

2. Pylos megszállása. (8—21. f.)

8. Visszatérvén Attikából a peloponnesosiak, a spártaiak és a Pylos közelében lakó lakedaimoniak azonnal Pylos védelmére siettek; a többi lakedaimoni csapatok érkezése késedelmesebben történt, minthogy a másik hadjáratból csak most tértek vissza. Peloponnesos területén ki is hirdették, hogy siessenek Pylos védelmére és a Kerkyraban állomásozó hatvan hajó után is küldének. Ezek a leukadiai *) földnyelv mentén át vontatván, kikerülve a Zakynthosban horgonyt vetett attikai hajók figyelmét, megérkeznek Pylos elé, hol már a szárazföldi sereg összegyűlt. Még midőn a peloponnesosiak utban valának, küld titkon Eurymedonhoz és a Zakynthosnál álló hajók legénységéhez azzal az izenettel, hogy jöjjenek, mert a terület veszélyben forog. És a hajóhad gyorsan utra kel a Demosthenes intézkedése szerint. A lakedaimoniak mind a szárazon mind a tengeren készülnek az erőd ostromához abban a reményben, hogy

*) E tengerszoros Akarnania partján a jon tengerbe nyulik. A korinthosiak egy csatornát vágtak rajta keresztül, de rendre úgy elizaposodott, hogy újabb munkába került hajókázhatóvá tétele, mit a rómaiak eszközöltek. Ide a peloponnesosiak a Kerkyra elleni hadművelet folyamán mentek. A hajóknak a földnyelv hosszában eszközölt vontatása utján a körülhajózást akarták kikerülni, mely szembetünőbb lesz vala.

a hevenyében készült erődöt, melyet kevés ember is védett, könnyen bevehetik. Minthogy azonban Zakynthosból az attikai hajóhad megérkezését is várhatták, az volt céljuk, hogy ha nem sikerülne előbb az erőd bevétele, zárják el a kikötőbe vezető utat, hogy az athenieknek ne lehessen horgonyt vetniök. Sphakteria nevű sziget, mely hosszában a kikötő közelében nyúlik el, azt biztossá és a hozzá vezető utakat keskenyekké teszi, úgy hogy az atheniek erőde és Pylos felől eső oldalon csak két hajónak, míg a szárazföld tulsó oldalán nyolcz vagy kilencz hajónak nyit tért az átkelésre. Az egész sziget*), melynek hossza mintegy 15 stádium (2.774 km.), erdős és lakatlan létére járhatatlan. A bejárót a lake-daimoniak szoroson egymás mellé kifelé irányzott orral állított hajókkal akarták elzárni; de tartva attól, hogy a szigetről intézhetnek ellenük támadást, arra hoplitákat szállítottak és másokat a szárazföld partján állítottak föl. Így az athenieknek a sziget is elensége lesz, a szárazföld pedig sehol sem nyújt kikötőt (mert Pylos partvidékének a tengerbe nyíló kijárón kívül sehol sem lévén kikötője, nem lesz állomáshelyük, honnét védhetnék az övéiket); míg ők tengeri csata kockázata nélkül bevehetik az erődöt, mely valószínűen élelemmel sincs ellátva és csekély fölszereléssel lön elfoglalva. Tehát ezt el is határozzák és mindenszázadból sorsolás útján kiválasztott hoplitákat szállítottak a szigetre, kezdetben mások is átkeltek egymást felváltva; de a kikötőlegutóljára mentek át és zárattak körül, négyszáz huszan voltak és a szolgálatukban levő heloták. Vezérük Eпитadas Molobras fia volt.

9. Demosthenes látván, hogy a peloponnesosiak egyszerre tengeren és szárazon készülnek az erődöt ostromolni, maga is ellenkészületet tőn és a nála hátrahagyott hajókból megmaradt háromsorevezősöket az erőd alatt egyenes állásban állítva föl, körül czölöpözte és a legénységet fölfegyverzé nagyobbára silány és csak fűzfavesszőből font paizsokkal. Ugyanis e pusztá vidéken nem lehetett fegyvert szerezni, ezeket is valami oda vetődött messeni kalózok harminczevezős hajójáról és csolnakáról kapták. E messeniekből negyven hoplita került ki, kiket a többiekkel együtt használt föl. Tehát a könnyű szerrel fölfegyverzetek és a hopliták nagy részét a helynek a szárazföld felé eső megerősített és biztosabb oldalán állítá föl azzal a meghagyás-

*) Ma Sphagia, melynek helyzete a Navarin öböl előtt a partvidék változásai folytán a régitől annyira elüt, hogy az északi bejáró ma mintegy 500 alsó nyílása mély vizállással 4000 lábnyi, úgy hogy ma gondolni sem lehetne a bejárát olyforma elzárására, milyent Th. leír.

sal, hogy a gyalogság ellen védekezzék, ha ez támadna; ő maga az összes seregből kiválogatván hatvan hoplitát és egy kevés ijászt, az erődből a tengerpartnak arra a pontjára nyomult, hol legvalóbbszinűnek tartá, hogy megkisértik a lakedaimoniak a partra szállást. Ez nehezen megközelíthető sziklás partvidék volt ugyan, mely a nyílt tengerre nézett, de minthogy az ő erődjük ez oldalon leggyengébb vala, azt hívé, hogy az ellenség törekedni fog ép e ponton támadni. Mert hiszen magok is föl se tévén azt, hogy a tengeren legyőzetnek, nem erődíték meg erősen e pontot és így az ellenségnek, ha a kiszállást kierőszakolnák, az könnyen bevehető lesz. Ez okból tehát ép a tenger partjára menvén, fölállítá hoplitáit azzal a szándékkal, hogy ha lehet, az ellenség partraszállását meggátolja és a következő buzdító beszédet is tartá:

Demosthenes beszéde.

10. Férfiak, társaim e veszélyben, ne akarjon senki közületek ilyen helyzetben bölcseknek látszani, számba véve minden fenyegető veszélyt, hanem inkább habozás nélkül szálljon szembe az ellenséggel abban a jó reményben, hogy így fog megmenekülni. Mert midőn a helyzet ily válságos pontra jutott, nincs helye a habozásnak és minél előbb jön a döntő pillanat, annál jobb. Ugy látom, hogy a körülmények inkább nekünk kedveznek, ha szilárdan megállunk és az ő nagy számuk miatt meg nem döbbenve a biztos előnyöket el nem dobjuk. Mindjárt a helynek járhatatlan volta nekünk előnyös; ha helyt állunk, segítségünkre lesz, de ha hátrálunk, a hely bármily nehezen megközelíthető, könnyen megmászsza az ellenség, ha senki meg nem gátolja és annál elkeseredettebben fog harcolni, mert a visszavonulás, még ha nyomatnék is, felette nehezzé válik. Hajón könnyű őket visszanyomni, de ha szárazföldre lépnek, velünk megmérkőzhetnek. Tulnyomó számuktól nincs miért félnünk; mert kisebb szakaszokban foghatnak csak harcolni a kikötés nehézsége miatt és a szárazföldön nem egyenlő feltételek mellett áll velünk szemben nagyobb számú hadsereg, hanem oly hajóssereg, mely a tengeren sokféle kedvező körülmény közreműködésére van utalva. Ugy hogy az ő nehézségeik ellensúlyozzák a mi számbeli hátrányunkat és azt hiszem, hogy ti, atheni létekre tapasztalatból tudván, hogy egy hajóhad az ellenség területén a kiszállást, ha megállja helyét és az evezők csapásának zajától és a hajók heves közeledésének láttára meg nem riadva nem hátrál, ki nem erőszakol-

hatja : viszont megálljátok a sarat és a sziklás part szélén meggátolva partra szállásukat, megmentitek magatokat és e helyet.

11. Demosthenes e buzdító szózatára felbátorodtak az atheniek és a tenger-part mentén álltak föl. A lakedaimoniak megmozdulván hadseregükkel a szárazon, mintegy negyvenhárom *) hajójukkal a tengeren egyszerre támadták meg az erődöt. A tengeri haderő parancsnoka a spártai Thrasymelidas, Kratesikles fia volt. Ép ott támadott, hol Demosthenes várta a támadást. Az atheniek mindkét felől : tengeren és szárazon védekeztek. A lakedaimoniak feloszták magukat kisebb csoportokba, mivel több hajóval nem lehetett közeledniök és így felváltva pihenve és harczolva intézték az ostromot, de teljes kedvvel és egymást lelkesítve, hogy kísértsek meg rohammal bevenni az erődöt. Mindnyájuk közt Brasidas tűnt ki. Egy háromsorevezős kapitánya volt és látván, hogy a hajókapitányok és a kormányosok a kikötés nehézsége miatt, ha lehetőknek is látszanék a part megközelítése, félnek és tartózkodnak, nehogy hajóik összetörjenek, harsányan kiáltá, hogy helytelen dolog a faalkotmányt kimélve elnézni, hogy az ellenség hazájukban erődöt építsen ; ha mindjárt hajóikat is összetörve, erőszakolják ki a partraszállást és a szövetségesek se habozzanak az élvezett nagy jótémények fejében hajóikat a lakedaimoniaknak fölláldozni, hogy összezúzott hajóval is, csak bármi áron jussanak partra és kerítsék hatalmukba az erődöt és embereket.

12. Igy sarkalta a többieket és saját kormányosát kényszerítvén, hogy hajóját a partra hajtsa, a hajókompra lép. De midőn a partra akart ugrani, az atheniek visszalökték és több sebet kapván, ájultan rogyott le az evezőpadok előtti hajópárkányra és a tengerbe hullott paizsa, mely partra vetődvén, az atheniek kifogták és később fölhasználták ez ütközet emlékére állított diadaljelhez. A többiek bármily erőfeszítést is tettek, nem birtak kiszállani a hely nehézsége és az atheniek szilárd ellenállása miatt. Sajátságos sorsfordulat volt ez, hogy az atheniek szárazon és pedig lakedaimoni földön védekeztek a hajóval támadó lakedaimoniak ellen, ezek pe-

*) E szám a magyarázóknak bajt okozott ; mert ellenmondásban áll e könyv 8. fejezetével, hol az áll, hogy Kerkyrából az összes 60 hajó Pylos védelmére jött ; alább pedig a 16. f. azt említi, hogy mintegy hatvan hajó került az atheniek kezére, holott a 14. f. szerint már 5 hajót előbb elfoglaltak. A javítási kísérletek e számbeli tévedést nem enyészttették el. Jowett úgy véli megoldani e kérdést, mintha csak 43 hajó vett volna részt a küzdelemben. Classen jár közel az igazsághoz, midőn ugyancsak a 8. fejezet arra a passusára támaszkodva, hogy a lakedaimoniak „Peloponnesos területén kihirdették, hogy siessenek Pylos védelmére“, azt gyanítja, hogy a támadó hajóhad több mint 43 hajóból állt.

dig hajókról saját földjükre mint ellenséges területre akartak kiszállani az atheniek ellen. Mert hiszen ez időben a lakedaimoniak fő dicsősége abban állt, hogy szárazföldi nép és a legkitünőbb gyalogsággal rendelkeznek, az athenieké pedig, hogy tengerészek és tengeri haderejükkel vannak fölényben.

13. Tehát e napnak és a következőnek folyamán még támadásokkal tévén kísérletet, aztán szünetelnek s harmadnapon az ostromgépekhez szükséges fáért *A sine be**) küldtek néhány hajót abban a reményben, hogy habár a kikötő felől a fal magasabbra volt emelve, a könnyebb partraszállás mellett az erőd gépekkel bevehető; azonban Zakynthosból megérkezik ötven atheni hajó; mert erősödik e hajóhad a néhány naupaktosi és négy khiosi őrhajó csatlakozásával. A mint a szárazföldet és a szigetet is hoplitákkal látták megszállva, a hajókat pedig a kikötőben vesztegelni, nem tudván hol vessenek horgonyt, *Prote-hoz***), egy közel eső puszta szigethez hajóztak és ott tölték az éjjelt. Másnap tengeri ütközetre készülve föl, kiveztek még pedig oly szándékkal, hogy ha az ellenség szembe evez, a nyílt tengeren ütközzenek meg, ha nem, maguk támadjanak. A peloponnesosiak sem szembe nem eveztek, sem a bejárást nem zárták el eredeti tervük szerint. Csendesen horgonyt vetve maradtak, a hajókat legénységgel látták el és csatára készülődtek, ha bárki a kikötőbe evezne, mint a mely elég tágas volt.

14. Az atheniek látván a helyzetet, mindkét bejárást támadtak és az ellenség több hajóját, melyek már a nyílt tengerre indulva, velük szembe eveztek, futásra kényszeríték és üzőbe véve e keskeny szorosban némelyeket könnyen megrongáltak, ötöt elfogtak, ezek közül egyet a legénységgel együtt, a többieket megtámadták, midőn már a partra menekültek és ép a legénység hajóra szállta közben, mielőtt kivezhettek volna, ütöttek rajtuk léket. Némelyeket, miután a legénység elmenekült, üresen vontatták a maguk hajóik után. Ezt látván a lakedaimoniak és felette busulván a szigetre rekedt bajtársaik fájdalmas helyzete miatt, segítségre siettek és azon fegyverestől nyomulva be a tengerbe, a hajókba kapaszkodva, ezeket visszafelé rángatták. És mindenki azt hitte, hogy a miben maga részt nem vehetett, ott zátonyra jut az ügy. Keletkezék nagy zürzavar, mert mindkét fél a hajókra nézve szerepet cserélt;

*) *A sine* Messenia délkeleti csucsán. A szomszédos vidéken nem volt erdőség; ezért kellett az ostromgépekhez szükséges gerendák számára fát máshonnan beszerezni.

**) *Sphekteria* és *Pylos* mellett esett.

ugyanis a lakedaimoniak nagy buzgalmukban és izgatottságukban szárazról folytattak ugyszólván tengeri csatát, ellenben az atheniek diadalmaskodván és a kedvező helyzetet minél jobban ki akarván zsákmányolni, hajókról vívtak szárazföldi csatát. És hosszú, néhez tusa és mindkét részen nagy pusztítás után szétváltak és a lakedaimoniak az üres hajókat az első elfogottak kivételével megmen-tették. Mindkét fél a táborba visszatérvén, az atheniek diadaljelt állítanak és a halottakat kiszolgáltatták s a hajóroncsokat birto-kukba ejték és a szigetet azonnal körülhajózzák és őrizet alá ve-zzik azokat, kik mintegy oda rekedtek. A peloponnesosiak pedig a szárazon minden oldalról megérkezett csapatokkal megerősödvén, állást foglaltak Pylos előtt.

15. Midőn Spártába hire érkezett a pylosi eseményeknek, érezvén a nagy csapást elhatározták, hogy maguk az előljárók men-jenek a táborba, hol személyes tapasztalatok alapján belátásuk szerint intézkedjenek. Ezek midőn látták, hogy a körülzárt férfiakat megmenteni nem lehet, nem akarván őket annak a veszélynek kitenni, hogy vagy éhhalált szenvedjenek vagy pedig a túlnyomó erő hatalmába essenek, jónak látták az atheni hadvezérektől Py-losra nézve, fegyverszünetet kérve, Athenbe küldeni követeket al-kudozás végett, hogy honfitársaikat kísértsék meg mielőbb kisza-badítani.

16. A hadvezérek elfogadván az ajánlatot, a fegyverszünet a következő feltételek mellett köttetett meg: »a lakedaimoniak szol-gáltassák ki az athenieknek az összes hajókat, melyeken harczol-tak és minden lakon földön levő nagy hajót Pylosba szállítva, az erő ellen pedig támadást ne intézzenek sem tengeren sem szára-zon; az atheniek pedig engedjék meg, hogy a szárazföldön lévő pe-loponnesosiak a szigetre bezárt harczosoknak meghatározott meny-nyiségű gabonát szállítsanak, még pedig kenyérré sütve, minden férfi számára két attikai khoenix árpalsiztet, két kotyle bort és hust, a szolgálknak e mértékek felét*), ezt az atheniek szeme lát-tára szállítsák és titokban egy hajó se evezzen be, az atheniek to-vább is őrzik a szigetet, de ki nem kötnek, a peloponnesosiak sere-gét pedig sem szárazon sem tengeren meg nem támadják. Ha bár-melyik fél bármi csekély mértékben áthágná e kötést, a fegyver-szünet azonnal véget ér. A szerződés addig álljon érvényben, míg

*) Az itt előforduló mértékek közül a k h o i n i x = egy attikai medimnos-nak $\frac{1}{48}$ -ad része = 1.23 liter; a k o t y l e = $\frac{1}{288}$ medimnos — 0.21 liter. Ez adat-ból látjuk, hogy egy katonai adag két és fél liter lisztből sült kenyérből, mintegy fél liternyi borból és egy darab huszból állott.

a lakedaimoni követek visszatérnek Athenből; szállítja pedig őket Athenbe és vissza egy atheni háromsorevezős. Ha ezek visszatérnek, a fegyverszünet véget ér és az atheniek a hajókat oly állapotban adják vissza, minőben átvették. A fegyverszünet e feltételek alatt megkötött és a hajók, összesen mintegy hatvan, átadattak és a követek elindultak Athenbe. Ide megérkezvén, a következő beszédet tartották:

A spártai követek beszéde Athenben.

17. »Minket oh atheniek, a lakedaimoniak küldöttek, hogy a szigeten lévő férfiak érdekében eszközöljük ki azt, mi hitünk szerint nektek is hasznos és a jelen szerencsétlen helyzetben nekünk sem válik szégyenünkre. Ha hosszabbra nyújtjuk beszédünket, ezzel nem térünk el szokásunktól, mert honi szokásunk ugyan ott, hol kevés szó is elég, szót nem szaporítani, de alkalom adtán, ha szóbeli előadás útján lehet a kitűzött célt elérni, több szóval élünk. Szavainkat ne fogadjátok ellenséges indulattal, ne úgy, mintha titeket tudatlanoknak tartva akarnánk fölvilágosítani, hanem csak emlékeztetésnek tekintsétek az általatok jól ismert helyes irányra. Ugyanis szerencséteket jól fölhasználhatjátok, megtartva azt, mit kivívta tok, de hozzá becsületet és dicsőséget is szerevve; így nem jártok úgy mint oly emberek, kiket váratlan szerencse ért, kik mindig nagyobb nyereséget remélnek, miután várakozásukon felül jutottak szerencsájükhöz. Ámde azok, kik mindkét irányban a sorsnak változásait leggyakrabban érték meg, méltán legkevésbé biznak a jó szerencsében. Erre tanított meg nagy valószínűséggel a tapasztalat titeket és minket is.

18. »Gondoljátok csak a mi balsorsunkra, kik előbb a legnagyobb tiszteletben részesültünk a hellenek között és most hozzátok kérni jövünk azt, minek megadására korábban magunkat hittük hivatottabbaknak. Pedig nem erőnk hiánya, sem növekvő hatalmunk feletti elbizakodás miatt jutottunk e helyzetbe, hanem a rendes viszonyok mellett számításunkban csalódtunk, mi bizony mindenkivel megtörténik. Ezért városotok és uralmatok mostani emelkedésében bizva, nem kell azt hinnetek, hogy a szerencse is mindig veletek lesz. Bölcs emberek közé számítanak azok, kik magukat úgy biztosítják, hogy a szerencsét bizonytalan dolognak tekintik, kik a balsorssal szemben okosabban föl találják magokat, a háborúról pedig úgy vélekednek, hogy nem tőlük függ addig a határig venni részt benne, a meddig akarnak, hanem a mint az esélyek sodorják őket. Kik így gondol-

kodnak, legritkábban buknak el, mert a sikerben nem bizva, legkészebbek a szerencse pillanatában vetni véget a küzdelemnek. És ti most becsülettel tehetitek meg, atheniek, velünk szemben, nehogy később, ha szavunkra nem hallgatva, ti is elestek, mi nagyon is lehetséges, csak a véletlen szerencséének tulajdonítsák mostani vívmányotokat, holott az utókorra hatalmatoknak és bölcsességteknek kockázaton felül álló hírnevét hagyhatjátok hátra.

19. »A lakedaimoniak fölhivnak titeket az egyezkedésre és a háború befejezésére. Föjlajánlják nektek a békét, a szövetséget, barátságot és szívélyes viszonyokat, de viszont kívánják a szigeten körülzárt férfiak kiadatását, mindkét félre nézve előnyösebbnek tartván nem kockáztatni az egyik félnek, hogy a foglyok valami szerencsés véletlen következtében erőszakkal kimentik magukat, a másik félnek azt, hogy ostrom útján még teljesebben kézre kerülnek. Véleményünk szerint a nagy ellenségeskedést legbiztosabban nem úgy lehet kiengesztelni, ha a győztes fél megtorlásra tör és az ellenfél kieroszakolt esküvel, nem méltányos feltételek mellett köti le, hanem ha bár ezt tenni hatalmában volna, méltányosságra hajlik és nagylelkűséggel győzván le ellenségét, ennek, várakozása ellen, mérsékelt feltételeket szab. Mert az ellenség kötelezettségét érezvén nem az erőszakot megtorolni, hanem a nemeslelkűséget viszonzni, becsületérvésből is hajlandóbb a szerződés feltételeit megtartani.

»És ezt az emberek készebbek nagyobb ellenségeikkel szemben megtenni, mint azokkal szemben, kikkel csekély okból versengenek. Mert az emberi természetben gyökerezik azokkal szemben, kik engednek, viszont engedni, de a gőgössel szemben még a józan ész ellenére is az ellenállást kockáztatni.

20. »Mindkettőnkre nézve, ha valaha: most az ideje a kiengesztelődésnek, mielőtt valami orvosolhatatlan baj lepne meg bennünket, mely esetben szükségképen örökös és az állami vetélkedésen kívül magángyűlölet is keletkeznék mibennünk, ti pedig elesnétek az előnyöktől, melyeket most felajánlunk.

»Mig ügyünk eldöntetlen és magatoknak dicsőséget és hozzá barátságunkat szerezhettek meg, mig szerencsétlen helyzetünket méltányos feltételek mellett a megaláztatás kikerülésével jóvá tehetjük, engesztelődjünk ki és a háboru helyett válaszszuk a békét önmagunknak is és vessük végét a többi hellenek szenvedéseinek, kik e tekintetben is titeket fognak inkább okozni. Mert ők a háboruba sodortattak anélkül, hogy tudnák, ki volt a kezdeményező, de ha a béke létrejön, mely most főképp tőletek függ, hálára irántatok

lesznek lekötelezve. Ha erre határozótok magatokat, a lakedaimoniaknak lehetséges leendő állandó barátaitokká válniok, mert hiszen ők maguk ajánlkoznak, ti pedig inkább szivességet mint erőszakot gyakoroltok; ennek pedig, hogy minő valószínű előnyei lesznek, gondoljátok csak meg: mert ha mi és ti egyetértünk, Hellas többi része, mely nálunk gyengébb, a legnagyobb tisztelettel fog környezni.«

A spartai követek beszéde. A szükség a spartaiakat is ékesszólókká tette. Maguk is érdekesen okolják meg: miért térnek el hazájuk szokásától, mely a kevésszavuságban állott, mely a férfias jellem hallgatag erejét jelképezi. A spártai anya híres bucsúja csatába menő fiától: vagy ezzel vagy ezen, t. i. vagy a paizszsal térjen vissza dicsőséggel vagy a paizon halottul, e brachylogia legszebb példája. A spartai követek e beszéde kivétel, és pedig jellemző kivétel. E beszéd a férfias önértet méltóságát annál szebben tünteti föl, mert a büszke Sparta . . . kérni kénytelen. A kétségbeesett ellenszegüléssel fenyeget és a méltányos, megaláztatással nem járó feltételek esetében a megbízható és állandó barátságot ajánlja föl, mely Hellas nyugalmának, jólétének lesz vala biztosítéka. E beszédet történelmi beszéddé az az emelkedett nézőpont teszi, melyről a spartai követek a helyzetet felfogják és feltüntetik; mintha csak a részrehajlatlan történetíró legjobb meggyőződését, legszebb reményét, az összes Hellas közös óhaját fejezné ki. És mit felelt Athen? Elölép Kleon, kire Thukydides alkalmazza a később oly hirhedt jelentésű demagog jelzőt. E szó alatt Thukydides csak Kleon nagy befolyását és a nép előtti kedveltségét érté. Követelő hangon szól és ez irányban hangolja az athenieket. Követeli a szigetre szorult spartaiak kiadását, az atheniek által korábban átengedett Nisaia, Pegai és Troizen visszaadását és csak azután helyezte kilátásba a spartai harczosok kiszolgáltatását és a béke megkötését. (21. f.) A spartai követek óhajtották volna a tárgyalást bizottságokra bízni, melyek mindkét részen alaposabban megbeszelnék az ügyet, de Kleon ezt is ellenzé és így a követek eredmény nélkül tértek haza. (22. f.) A fegyverszünet véget ér, az ellengeskedések újból megkezdődnek.

Handwritten signature

3. Kleon sikere.

(36—40. f.)

36. Midőn a küzdelem ez úton véget nem ért, a messeneiek vezére Kleonhoz és Demostheneshez menvén, kijelenti, hogy hiába fáradnak, de ha neki adnak egy csapat ijászt és könnyű fegyverest, hogy megkerülje a szigeten lévőket, minek útját majd megtalálja, hozzájuk férközhetni remél. Megkapván a mit kért, az ellenség által nem látható pontról indul el és a hol a part meredélyes szikláiról erős-ségében bizva őrseget nem állitnak vala, kiszáll, miután nagy bajjal észrevétlenül került meg a szigetet és hirtelen a magaslaton teremve, az ellenség háta megett előbukkan: ezt váratlan megjelenésével megdöbenté, az athenieknek pedig, kik feszült várakozás után végre megpillanták, föléleszté bátorságukat. Most már a lakedaimoniak két oldalról esvén nyilzápor alá, hasonló helyzetbe jutának, hogy csekély esetre nagy példát hozzunk föl, mint honfitársaik Thermopylainál (ugyanis ezek elvesztek, midőn a perzsák gyalog ösvényen megkerülték őket) ők is két oldalról támadtatván meg; tovább nem álltak ellen, hanem a tulnyomó erő elől testük is elgyengülvén táplálék hiánya miatt, visszavonultak. Így az atheniek a bejárókat elfoglalták.

37. Kleon és Demosthenes látván azt, hogy ha a lakedaimoniak még csak egy lépést is engednek, az ő seregük által tönkre tétetnek, felhagytak a küzdelemmel, katonáikat visszatarták, élve akarván őket az atheniek kezébe szolgáltatni, ha talán felhívásukra engedve, bátorságuk megtörné és szörnyű helyzetük által legyőzve fegyverüket letennék, kihirdették tehát előttük, hogy akarnák-e letenni a fegyvert és magukat az athenieknek kegyelemre megadni.

38. Ennek hallatára a legtöbbben paizsaikat alábocsáták s kezeikkel integettek jeléül annak, hogy elfogadják az ajánlatot. Fegyverszünet köttetvén, meginditák az alkudozást az atheniek részéről Kleon és Demosthenes, az ő részükről Pharax fia Styphon, ki miután az első vezér Eпитadas megöletett, az utána következő Hippagretas az elesettek közt még élve feküdt, mintha halott lett volna, a törvényes gyakorlat szerint harmadsorban lett vezérül választva arra az esetre, ha amazokat valami érné. Styphon és társai azt mondák, hogy ők a szárazföldön levő lakedaimoniakkal akarnak értekezni a követendő eljárásra nézve. Minthogy az atheniek senkit el nem bocsátának, hanem maguk hivatnak át békeköveteket, két-háromszori kérdezősködés után az utoljára átkelt küldött a lakedaimoniaktól a következő választ hozta: »a lakedaimoniak rátok

bizzák, hogy magatok felől határozatok, de a gyalázatot magatokra ne vonjátok. Ezek maguk közt tanácsot tartván, letevék a fegyvert és megadák magukat. Az atheniek e nap és a következő éj folyamán őket őrizet alatt tarták; másnap a szigeten diadaljelt állítanak, az elhajózásra tesznek készüléket és a foglyokat a háromevezősoros hajók kapitányainak adák őrizés végett; a lakedaimoniak pedig békekövet útján kikérték halottaikat: az elesettek és az élve foglyul esettek száma a következő volt: átkeltek összesen 420-an. E számból foglyul elszállított 292, a többi elesett. Az élők közt mintegy 120 spartai volt. Atheni nem sok hullt el, mert nem fejlődött ki rendszeres csata.

39. Idő pedig eltelt a tengeri ütközettől a szigeten lefolyt csatáig, a meddig a szigeten lévőök ostrom alatt állottak, összesen h e t v e n k é t nap. Ebből mintegy husz nap alatt, míg a békekövetség Athenben járt, rendes ételmezést kaptak, a többi napon a titokban átkeltek útján tápláltattak. És még találtak a szigeten kenyeret és egyéb ételmet, mert Epitadas vezér a megszabottnál szűkebben mérte ki az egyes adagokat. Ekkor az atheniek, valamint a peloponnesosiak seregükkel hazatértek Pylosból és így teljesedett be Kleonnak örült ígérete. Ugyanis husz nap alatt haza vitte a foglyokat, mint kijelentette volt.

40. Váratlanabb esemény az egész háború alatt nem történetett. Ugyanis meg valának győződve, hogy a lakedaimoniak sem az éhség, sem erőszak nyomása alatt fegyverüket le nem teszik, hanem azzal a végsőig harczolva esnek el. Nem is tartván azokat, kik magukat megadák az elesettekhez hasonlóknak, később egy atheni szövetséges bosszantás végett meg is kérdett egyet a sziget foglyai közül, hogy az elesettek-e közülök a valódi derék férfiak, ez azt felelé, hogy sokat érne a vessző *) (nyilat értalatta), ha a derekakat kiválasztaná, arra czélozva, hogy a kövek és nyilak találomra öltek.

4. Brasidas beszéde.

(84—87. f.)

84. Ugyanazon nyáron **) Brasidas visszatérőben ***) khalkisi harczosokat is véve magához, kevéssel szüret előtt †) Akanthos,

*) Az eredeti eltérő tájszón alapuló szójátékot tartalmaz: a t r a k t o s az attikainak o r s ó t, a l a k o n n a k n y i l a t jelentett, de kicsinylő, mellék értelmet törekedem vissza adni. J o w e t t o r s ó t tesz, mi helytelen, mert csak szótár szerint igaz. Z s o l d o s n á d - a t tesz Classen után, mi szótár szerint nem igaz.

**) Kr. e. 424-ben.

***) Lynkosból a makedon földről. — †) Augusztus végén.

ez androsi *) gyarmat ellen fordul. Folyt a versengés a felett, ha befogadják-e, a khalkisiakkal egyetértő olygarkhák és a köznép közt. Végre még is a népet, mely a még le nem szűrt termést félté, ráveszi Brasidas, hogy fogadja őt be egymagában és majd az ő meghallgatása után hozzanak határozatot. Ekkor a nép elé lépve (lakedaimoni létére sem volt rossz szónok), a következő beszédet tartá:

85. »Akanthosiaiak, az én és hadseregem küldetése a lakedaimoniak részéről azért történt, hogy igazolja a háború kezdetén tett kijelentésünket, miszerint Hellas felszabeditása érdekében fogunk az atheniekkel harcolni. Ha későn érkezénk el, csalódván abbeli reményünkben, melyet az ottani háború kimenete felől tápláltunk, hogy a ti koczkáztatásokat nélkül a magunk erején gyorsan végezhettünk az atheniekkel, ezért senki ne hibáztasson. Ime most eljöttünk, mihelyt alkalom adódott és együtt megkisértjük őket legyőzni. Csodálkozom, hogy a kaput előttem bezárjátok és nem fogadtok örömmel. Mert hiszen mi lakedaimoniak azt hívők, hogy már megérkezésünk előtt érzületben szövetségeseink valátok és hozzátok mint ilyenekhez jövünk és ti örömmel fogadtok; ezért mentünk szembe ekkora veszélylyel, idegen területen tévén több napi utat, a legnagyobb lelkesedést tanusitva irántatok. Szörnyü dolog volna, ha ti máskép gondolkodtok vagy ha ellene dolgoznátok a magatok és az összes hellenek szabadságának. Mert nem csak hogy magatok szegültek ellen, hanem bármely néphez fordulok, nehezebben csatlakozik hozzám, megütközzvén azon, hogy ha ti, kikhez először jöttem, kiknek tekintélyes városotok van és belátó emberek hírében állotok, nem fogadtatok be és egyéb okot el sem hinnének, mint hogy vagy a szabadság, melyet hozok, nem valódi, vagy pedig hogy gyenge és erőtlen lennék a támadó atheniekkel szemben. Pedig ép ezzel a sereggel midőn vele Nisaia **) segítségére jöttem, nem mertek az atheniek, bár nagyobb számmal valának, megmérkőzni, tehát annál kevésbbé hihető, hogy tengeren a Nisaia melletti sereggel egyenlő haderőt küldenek ellenetek.

86. »Én magam nem a hellenek bántalmazására, de felszabeditására jöttem, miután a lakedaimoniak előljárait a legnagyobb esküvel köteleztem arra, hogy azok az államok, melyeket szövetségeseikül megnyerendek, megőrzik függetlenségüket; nem czéлом a

*) Az Athos-Akte földnyelv közelében Khalkidikében.

**) Megarisban Megara kikötője.

ti szövetségteket akár erőszak, akár ámitás útján megszerezni, sőt ellenkezőleg titeket az atheniek igája alól fölszabadítani. Nem érdemlem meg, sem hogy kételkedjete bennem, midőn ép a legnagyobb biztosításokat nyújtom, sem hogy tehetetlen oltalmazónak nézzete, hanem inkább bátran csatlakozzatok hozzám. És ha valaki személyes okból tart attól, nehogy egy pártra bizzam az állam kormányzását és e miatt nyugtalanodik, az épen teljesen megnyughatik. Mert nem azért jöttem, hogy a pártviszályban részt vegyek, mert azt hiszem, hogy nem biztosítanám a szabadságot, ha a honi viszonyokra tekintet nélkül akár a többséget a kisebbségnek, akár a kisebbséget az egész népnek segitenék alárendelni. Ugyanis ez türhetetlenebb volna az idegen uralomnál és mi lakedaimoniak fáradalmaink fejében nem hálát, hanem tisztelet és hirnév helyett kárhoztatást vonnánk magunkra. És a mely vádakkal az athenieket ostromoljuk, azoknál gyűlöletesebb vádaknak tennők ki magunkat inkább, mint azok, kik az erénnyel nem törődnek. Mert tisztos férfiaknak gyalázatosabb dolog szép színű ámitással vivni ki előnyt, mint nyilt erőszakkal; mert erre jogczimet ad a szerencse nyújtotta hatalom, de amaz az álnok jellem szándékára vall.

87. »E szerint legfontosabb érdekeinkre van gondunk, és az eskü mellett nagyobb biztosítékot aligha találhatnátok, mint abban, hogy ha a szavak után megítélt tettek szükségképen a nyilatkozat tevőknek ép ugy van hasznukra, a mint nyilatkoztak. De ha azt állitnátok, hogy ajánlatomat ugyan el nem fogadhatjátok, de ugy vélitek, hogy mint jó barátok az elutasítás miatt nem szenvedhetek és hogy a szabadság szabad koczkázat, mert az az igazság, hogy csak azoknak kell megadni, kik készek azt elfogadni, de senkire akarata ellen rákényszeríteni nem szabad: tanukul hívom föl ez ország isteneit és herosait, hogy én bár javafokra jöttem, titeket meg nem nyerhettelek és hazátok földét dulva megkisértem az erőszakot és azt hiszem, hogy eljárásom többé nem jogtalan, de sőt azt két kényszerítő körülmény igazolja: egyfelől, hogy a lakedaimoniak a ti barátságotok miatt, ha ti a csatlakozásra birhatók nem lesztek, a töletek az atheniek javára fizetendő segély által rövidséget ne szenvedjenek, másfelől hogy a hellenek, hibáitok miatt meg ne gátoltassanak fölszabadulásukban. Mert különben e lépést joggal meg nem tehetjük vala, s nem volna szabad nekünk lakedaimoniaknak fölszabadítását kisérteni meg azoknak, kik azt nem akarják, ha nem a közjó érdekében. Nem vágyunk uralomra, sőt inkább annak megszüntetésére törekszünk és a többség ellen követnénk el igazságtalanságot, ha elnéznők ellenszegülésteket, midőn az összes államok függetlenség-

gét akarjuk kivívni. Gondoljátok hát jól meg a dolgot. Versenyezzenek, hogy a hellenek fölszabadításában ti legyetek az elsők és szerezzetek halhatatlan hírnevet, saját érdekeiteket is megóvjátok és városotokat a legszebb dicsőséggel koszoruzzátok meg.

Brasidas beszéde. Hogy mi mély hatást tett a görög szellemre a sophistika, erre Brasidas e remek beszéde is fényes bizonyosság. A nyílt, az őszinte, az egyenes és lovagias Brasidas a fegyvert leteszi és a szó fegyverével harcol: és e harcz észrevétlen csap az álokoskodásnak az időtájt Athenben művészetté fejlesztett modorába. Brasidas azt a kényes tételt akarja bebizonyítani, hogy az akanthosiaknak okvetetlenül el kell fogadniok a lakedaimoni szövetséget, mert a lakedaimoniak az egész Hellas felszabadítása érdekében léptek föl: a szabadságot rákényszerithetik Akanthosra ha ez el nem fogadná, mert 1. Hellas közérdeke ellen volna az ellenszegülés, mert hátráltatná a fölszabadítás nagy munkáját; 2. Akanthos az athenieknek nyujtana segélyforrást és ez által közvetve Lakedaimonnak ártana. Azt a hamis tételt bámulatos ügyességgel domborítja ki a szónok beszéde végén, hogy teljes joggal dultna föl a közszabadság érdekében Akanthos földjét, ha az akanthosiak nem csatlakoznának Spártához. A *salus reipublicae summa lex esto* nevében az emberiség történetében újból meg újból gyakoroltak kényuralmat.

Ezen nyugodt a régi tyrannis, ezen Athen okhlokratiája; gyakorolta a hatalmat az egyes és gyakorolta a nép ugyanazon szép czim alatt. Spárta kiváló államférfia: Brasidas e beszédben világosan szemlélhetővé tette azt a szabadságot, melyet Sparta hozott magával. A rábeszélés érdekében Brasidas még a tényleges igazságot is megsérti. Azt mondja az akanthosiaknak, hogy az atheniek nem mertek az ő seregével Nisaiánál megmérkőzni, holott túlnyomó számmal voltak; pedig ugyane könyv 73. f.-ben olvashatjuk, hogy az atheni vezérek ép azt gondolták meg, hogy a lakedaimoniakkal szemben ők vannak hátrányban; továbbá nemcsak a lakedaimoni haderőtől tartottak az atheniek, hanem a szövetségesek csatlakozása által megerősült lakedaimoni hadseregtől. Korinthosiak, phliasusbeliek és sikyoniak csatlakoztak volt hozzá. (IV, 70.)

E pár megjegyzést azért teszszük Brasidas beszédére, kinek nemes jelleméről fentebb megemlékeztünk, hogy ama korbéli szónoklatok egy mintáját ép azon férfi beszédében mutassuk be, kinek egyébként férfias jelleme teljes tiszteletünket érdemli meg. Thuky-

dides kiváló szeretettel rajzolja Brasidast. Alakját mintegy szembe állítja Kleonéval, kivel a végzet játékból együtt esett el Amphipolisnál.

5. Thukydides szerepe a háborúban.

104. A folyón átkelése*) meglepven a város lakóit, többen a városon kívül elfogatván, mások a falak közé menekülvén, az amphipolisiak nagy rémületbe estek, különben is gyanút táplálván egymás ellen. Azt mondják, hogy általános hit volt, hogy Brasidas, ha sergét a vidék kizsákmányolására nem bocsátja, hanem egyenesen a város ellen fordul, bevehetné volna. Ámde ő táborát megerősítvén, a város vidékét kalandozta be és minthogy a városbeliek részéről semmi sem történt várakozása szerint, nyugodtan várt. Azonban az összeesküvők ellenfelei, túlsulyra jutván, meggátolták a kapuk fölnyitását Eukles vezérrel egyetértve, ki Athenből e hely védelmére jött, küldenek a másik vezérhez, ki a thrák haderő élén állt, Thukydideshez, az Oloros fiához, e történet írójához, ki épen Thasos táján tartózkodik (e sziget parosi gyarmat, mely Amphipolistól mint egy félnapi út hajóval) és segítségül hívják. Ő a hír hallatára a történetesen rendelkezés alatt álló hét hajóval azonnal elindul és iparkodik Amphipolis**) alá érni, mielőtt magát megadná, vagy legalább Eiont előbb elfoglalni.

105. Brasidas azonban tartván attól, hogy Thasosból hajók jöhetnek segítségül és megtudván, hogy Thukydidesnek aranybányái lévén a szomszéd thrak vidéken, mint egyike a legelőkelőbbeknek, nagy tekintélyű férfi, iparkodik, ha lehet előbb venni be a várost, nehogy az amphipolisi nép abban a reményben, hogy ha ő megérkezik, a tenger felől is hozván szövetséges serget és a thrak vidéken is gyűjtvén, a várost megvédi: vonakodnék meghódolni. Mérsékelt ajánlatot tesz, kihirdetvén, hogy az amphipolisiak és bentartózkodó atheniek közül a ki benn akar maradni, jogegyenlőség mellett élvezheti javait; a ki nem akar, öt nap alatt távozhatik, mindent magával vive.

106. A nép meghallván ez ajánlatot, más véleményre tért, minthogy különben is kevés atheni vált polgárrá, a többség vegyes származású volt, és a városon kívül elfogottaknak is ben sok rokonaik valának. Az ajánlatot félelmükhöz képest méltányosnak ta-

*) Brasidas az argilosiak közreműködésével a Strymon (ma Struma) hidján áthatol és Amphipolissal szemben erős állást foglal el.

**) A Stymon-öbölben fekvő Thasos szigettel átellenben a tengerparton Amphipolistól délre.

látták: az atheniek azért, mert örömet vonultak ki a városból, gondolván, hogy a veszélyben nem egyenlő részük lenne, egyszersmind gyorsan segílyt nem reméltek; a város többi lakossága pedig azért, hogy szabadságát el nem veszve a veszélytől váratlanúl megszabadul. Ugy hogy a Brasidas hivei nyíltan is merték e javaslatokat támogatni, miután látták a nép változott hangulatát és azt, hogy az atheniek jelenlevő vezére többé nem hallgat, létrejött az egyezés és elfogadták az ajánlott feltételeket. Ily módon adták föl a várost, Thukydides és a hajók ugyane napon későn érkeztek Eion alá. És Brasidas ép akkor foglalá el Amphipolist és csak egy éjbe mult, hogy Eiont is hatalmába nem ejté; mert ha a hajók gyorsan segítségre nem jönnek, hajnallal kezére kerül.

107. Ezután Thukydides Eiont oly védhető állapotba helyezé, hogy a közvetetlen támadás esetére valamint jövőre is biztonságban legyen, befogadván azokat, kik fentről*) a szerződés adta jogokkal élve, ide akartak megtelepedni. Brasidas pedig több könnyű hajóval a folyón Eionhoz evezett, ha talán a város falai előtt kinyuló területet elfoglalva, a kikötő bejáratának urává tehetné magát; a száraz felől is intézett támadást, de mint terve meghiusult. Azonban Amphipolis védelme érdekében intézkedett. Myrkina**) edon város is meghódol, miután Pittakos edon királyt megölték Goaxis fiai és neje Brauro. Ezután hatalmába esnek Galepsos és nem sokkal utóbb Oisyne. Ezek thasosi gyarmatok. Perdikkas is csakhamar megérkezvén, a város bevétele után segítette a rendezkedésben.

* * *

Thukydides életében az itt elbeszélt esemény forduló pont. Sok oldalról vitatott és legellentétebb módon megoldott kérdés: mennyi felelősség háramlík Thukydidesre Amphipolis eleste miatt? Ez esemény után következett száműzetése, mely a post hoc propter hoc gyanánt tünt föl és e száműzetést Kleon befolyásának tulajdoníták, kivált egy compilatióból keletkezett életrajz (az ugynevezett Markellinos-féle életrajz) alapján. Mint történetirónak hitelessége és részrehajlatlan álláspontja is e kérdés helytelen megoldása által koczára tehető: Thukydides műve folyamán még egyszer nyilatkozik ez eseményről, de rendkívül fukar módon. Az V. 26. f.-ben mondja: »mert husz évig éltem száműzetésben amphipolisi hadvezéri működésem után és mindkét féllal összeköttetésben állván, a lakedaimoniakkal is száműzetésem következtében szabadon érintkezvén, nyugodtan járhattam a dolgok

*) T. i. Amphipolisból.

**) Az edonföld Makedonia északkeleti része a Strymon-öböl hosszában. E vidéken voltak az itt említett városok.

után. « Amphipolis elestének oka felől itt megőrzött hallgatást némelyek igen jellemzőnek és a hibásság hallgatólagos bevallásának tekintik. E kérdéssel behatóan foglalkozni kívül esik e mű keretén. Elégnek tartom jelezni, hogy Görögország történetének két legtekintélyesebb buvára és írója: Grote és Curtius ellentétes eredményre jutnak. Mig Grote az író hallgatását a bűnösség jelének hajlandó tekinteni, Curtius a thasosi tartózkodás miatti késést nem magyarázza Thukydides ellen. A mi a szük-szavu megemlékezést illeti, én ebben a jellem férfias vonását találok: nem akart az Amphipolis eleste fölött elkeseredett közvélemény igaztalan ítéletével szemben az utókorra hivatkozni. Az esemény Thukydidesnek is fájt és . . . hallgatott. Classen Thukydides fenn fordításban adott helyeinek alapos egybevetése alapján a felmentő ítéletet hajlandó egész határozottsággal kimondani. Csakugyan ha meggondoljuk, először azt, hogy vezértársa Eukles volt igazában felelős, mert ő jött a hely védelmére (a $\pi\alpha\rho\tilde{\eta}\nu = \pi\alpha\rho\alpha\gamma\epsilon\nu\epsilon\tau\omicron$ »megjelen« értelmében magyarázandó), Thukydides csak másik vezér volt; tehát a felelősség sulya első sorban Euklesre háramlik; másodsor azt, hogy Thukydides mint gazdagbánya tulajdonos új haderő gyűjtésével volt elfoglalva ép vezértársának tudtával, miről Brasidas is jól értesült és pedig a maga idejében; harmadszor azt, hogy Thukydides azonnal még aznap elindult, de későn érkezett; negyedszer — és e pontot Classen sem emeli ki kellően, — Brasidas tapintatos és aránylag nagyon méltányos ajánlatát, mely a peloponnesosi háború történetében majdnem páratlan, mely a vegyes népességű és ép a pártusák miatt zürzavaros állapotba jött lakosságot minden irányban kielégíthető; ötödszor Brasidas gyors engedékenységet; hatodsor meggondolva Eion helyzetét, mely mint ugyan e fejezetekből, de a földrajzi fekvésből is világosan kitűnik, a Strymon öble felett volt uralkodó pont, melyet Thukydides képes volt a diadalmas Brasidással szemben is megvédeni és végre meggondolva, hogy Eion is elesik, ha egy éjjel meg nem előzi Thukydides Brasidast: a felmentő ítélethez kell csatlakoznunk. Jowett annak kiderítésétől teszi függővé az ítéletet: mennyi időt vesztegelt Thukydides Thasosban, de hozzáteszi, hogy ez ugy sem lehető, tehát végleges ítéletet mondani nem lehet. Ez álláspont engem távolról sem elégit ki, mert így mint Damokles kardja függ a legsúlyosabb vád egy jellemes férfiú feje felett. Classen a távollét miatt a zivataros időre, a viharos tengerre háritja a felelősséget és éleselműen használja föl ugyane könyv 32. f.-nek

egy helyét, mely szerint ily időben Thasos és Lemnos jó kikötői miatt jó védhelyül szolgáltak; de miért keresni segítséget, midőn a bármily kevés szavú nyilatkozatból is, melyet Thukydides tesz, megtaláljuk a magyarázatot? Ott van a seregyűjtés . . . ha Brasidas nem lett volna oly szerencsés diplomata, hogy a kedvező pillanatot **párthivei** útján (és ezt nem szabad elfeledni, tehát az áru-lás tényét) ügyesen felhasználja az amphipolisiak megnyerésére: Thukydides még kellő időben érkezik meg a segélyvel. Jowett következő megjegyzéssel végzi észrevételeit: „ha azt állítják, hogy hallgatása gyanus, nem kell elfelednünk, hogy rendelkezése alatt álltak a tények és az utókor előtt oly színben tüntethette volna fel az ügyet, a milyenben akarta“: ez az igazság. Thukydides igazságszeretete, megbántott honszerelme, és politikai jelleme kényszeríték hallgatásra, mely becsületére vált. Ha mint hadvezér hibát követett el: azt elég hosszú száműzetéssel bünhötte meg. De Kleon ellen sehol nem érvényesíté ellenszenvét a történeti igazság rovására. Aristophanes gúnyja, melylyel Kleont megtámadja, élénken szinezi a közvélemény felfogását Kleonról, kit Amphipolisnál is a katonák zúgolódása sarkal az erélyes fellépésre, melynek áldozatául esik.

6. békekötés.

Előleges észrevétel. A peloponnesosi háborúban a Nicias-féle ötven éves béke felette fontos fordulatot képvisel. Thukydides történetirői hitelességét az ujabban fölfedezett föliratok csak fokozták. Ennek bizonyosságául szolgál az ugyane könyv 47. fejezetében előforduló szövetségi okmány szövege, mely az Athen és Argos közt kötött szövetség pontjait tartalmazza és egy Kirchhoff által 1877-ben az Akropolison fölfedezett 26 sornyi szöveget tartalmazó márvány tábla felirata közti meglepő öszhang. Kirchhoff ugyan 31 eltérést mutat ki, de ezekből csak hét található magában a feliratban, a többi a Kirchhoff szöveg-hozzávetésétől tér el. Jowett kimutatja (II. 311. és köv. lapján), hogy az eltérések többnyire helyesírási különbségen alapulnak, vagy ismétlések fordulnak elő, melyeket Thukydides elkerült. A felirat lényege annyira egyező Thukydides szövegével, az eltérések annyira Thukydidestől eredő iránytani javítások, hogy bizonyosnak tekinthetjük, miszerint Thukydides teljesen hiteles forrásból meríté a közzétett okmányt és annak szövegét hiven adta vissza.

Én itt érdekességükre tekintettel két okmányt közlök: az öt-

venes béke szövegét és a szövetségi kötést, mely létrejött Athen és a lakedaimoniak közt. Közlöm pedig azért is, hogy a nemzetközi jog egyik legrégebbi keletü okiratát mutassam be a tanulónak. Az összefüggés kedvéért megjegyzem, hogy a békeokiratra vonatkozó felirat is került napvilágra. E felirat Kirchhoff Corpus Inscriptionum Atticarum 37. sz. felirata, melyből kitetszik, hogy a szigetekre vetett szövetségi adó kétszeres összegre emelkedett. Az alábbi békeokirat 6. pontjában világosan ki van mondva a lakedaimoniak által Athen szövetségi kötelékébe bocsátott városok ön kormányzati joga, de oly feltétellel, hogy szövetségi adók fizetessenek; még pedig az Aristides idejében megszabott adót. Jowett elmésen és meggyőzően mutatja ki Grote-tal, a Görögország történetének hirneves szerzőjével szemben, hogy Thukydides hallgatása a szövetségi adók fölemeléséről nem bizonyít a mellett, hogy az nem emeltetett volna. És erre bizonyítékul felhossa a fennidézett feliratot, mely Stratokles arkhonsága alatt keletkezett. Stratokles 425-ben volt arkhon, tehát a mi békekötésünk előtt 4 évvel. Ezzel összhangzik Andokides és Aiskhines szónokok megemlékezése, kik a szövetségi adók összegét 1200 talentumra teszik. Aristides idejében a szövetségi adó összege 460 talentum volt (Thukydides I. 96); de már a háború kezdetén 600 talentumra emelkedett (II. 13.) a szövetséges városok szaporodta és a hajó-szolgálmányoknak pénzzel való megváltása következtében. Én ép annak az egyenes kijelentésében, hogy az Aristides korabeli adóterhet vállalják el a békébe foglalt városok, hallgatólagos bizonyítékot találok a mellett, hogy a szövetségi adó a békekötés idejében már két akkorára emelkedett, mint a szigetekre nézve a fennjelzett fölirat igazolja.

Ez előleges észrevételt azért tettük, hogy az itt közölt okiratok hiteles voltát és ép ebben rejlő érdekességét megvilágítsuk.

a) Az ötven éves béke okirata.

V. 18. f.

Az atheniek és lakedaimoniak, valamint illető szövetségeseik a következő békekötést szereztek, melyet államonként esküvel erősítettek meg. *)

I. A mi a közös templomokat illeti, bárkinek joga lesz áldozni, jóslatot kérni és látogatni a honi szokások szerint, mind a szárazon, mind a tengeren szabadon.

II. Apollo temploma és szentélye Delphiban, valamint a del-

*) Helyesnek láttam Jowett eljárását követni, ki a békekötés szövegét külön pontokra szedi.

phosi nép független szabadsággal élvezze jövedelmeit, gyakorolja joghatóságát mind magukra, mind az általuk birt területre nézve az ősi szokások szerint.

III. A béke minden csalárdság és bántalom kizárásával ötven évig tart mind az atheniekre és szövetségeseikre, valamint a lakedaimoniak és szövetségeseikre nézve.

IV. Fegyvert fogni nem leend szabad egymás bántalmazására sem a lakedaimoniaknak és szövetségeseiknek az atheniek és szövetségeseik ellen, sem az athenieknek és szövetségeseiknek a lakedaimoniak és szövetségeseik ellen semmiképen semmi szín alatt. Ha vitás kérdés támad közöttük, törvényes úton intézzék el és esküvel szentesítsék, a miben megállapodtak.

V. A lakedaimoniak és szövetségeseik adják vissza ¹⁾ Amphipolist az athenieknek.

VI. A lakedaimoniak által az athenieknek átadott városok lakói szabadon elköltözhetnek minden javaikkal együtt; a városok, ha az Aristides idején megállapított szövetségi adót megfizetik, megtartják függetlenségüket. A békekötés létrejötte után azon esetben, ha a szövetségi adót megfizetik, fegyverrel meg nem támadhatják az atheniek és szövetségeseik. E városok a következők: Argilos, Stageiros, Akanthos, Skolos, Olynthos, Spartolos. ²⁾ Ezek sem a lakedaimoniak, sem az atheniek szövetségesei ne legyenek, hanem ha az atheniek rábeszélés útján megnyerik őket, önkéntes elhatározásuk folytán csatlakozhatnak az atheniekhez.

VII. Mekyberna, Sane és Singos lakói ³⁾ szabadon birják városukat, mint az olynthosiak és akanthosiak.

VIII. A lakedaimoniak és szövetségeseik adják át Panaktont ⁴⁾ az athenieknek. Az atheniek viszont adják vissza a lakedaimoniaknak Koryphosiont, Kytherat, Methonét, Pteleont és Atalantet. ⁵⁾

IX. És adják vissza azokat az állami fogságban levő peloponnésosi férfiakat, kik Athenben vagy atheni uralom alatt álló helyen

¹⁾ Az adják vissza szóval jobb hiányában éltem, hogy az alább következő átadás (a görögben απο-παρα viszonyszók mint igekötők jelentésbeli árnyalatot fejeznek ki) kifejezést jobban kiemeljem. Amphipolis helyzete a szerződésben nincs világosan megállapítva.

²⁾ Khalkidikei városok.

³⁾ Szintén Khalkidikében.

⁴⁾ Panakton erőd volt Attika határán, melyet árulás következtében a boiotok vettek be.

⁵⁾ Koryphosion, Methone Messeniában, Kythera Lakonia déli sarkával szemben fekvő sziget. Pteleonról nem tudni biztosan, hol feküdt. Atalante pusztá sziget Euboiá és Lokris közt, melyet az atheniek örállomásul erődítettek meg. (Thukydides II. 32.)

öriztetnek és bocsássák szabadon a Skionében ¹⁾ ostrom alá fogott peloponnesosiakat és a hány lakedaimonit Brasidas vitt oda és a lakedaimoniak bármely szövetségését, ki Athenben vagy atheni uralom alatt álló helyen állami fogságban volna. Viszont a lakedaimoniak és szövetségeseik adják ki azokat, kiket az atheniek vagy szövetségeseik közül fogva tartanak.

X. Skione, Toróne és Sermyle ²⁾ és bármely más, az atheniek által elfoglalt város lakói felől szabad tetszésük szerint intézkedjenek az atheniek.

XI. Az atheniek kössék le magukat a lakedaimoniaknak és szövetségeseiknek városonként esküvel. És mindenik fél részéről a honi szokás szerint a legerősebb esküt tegyék le t i z e n h e t e n. ³⁾ Legyen pedig az eskü a következő: »E szerződést és békekötést híven és igazán megtartom.« A lakedaimoniak és szövetségeseik ugyanez esküt tegyék le az athenieknek és az eskü évenként ujíttassék meg. Emlékoszlopok állíttassanak Olympiában, Delphoiban, Istmusban és Athenben az Akropolisban és Lakedaimonban az amyklai-i Apollo templomában.

XII. Ha bármit bármelyik fél kifeledett volna, mindkét félnek jogában leend az eskü hű megtartása mellett rendes tárgyalások útján a szerződést akként módosítani, a mint az athenieknek és lakedaimoniaknak tetszeni fog.

A fentebbi szerződést szentesíté Lakedaimon és Athen részéről 17—17 férfiú. A szerződés keltét Thukydides így fejezi ki: A szerződés érvénye kezdődik Spartában Pleistolas ephorsága alatt, Artemisios hó végszakának hetedik napján, Athenben Alkaios arkhonsága alatt Elaphebolion végszakának hatodik napján. Ez idő esett körülbelül ápril közepére. (Kr. e. 421.) (Lásd Thukydides V. 19. f.)

* * *

b) Szövetségkötés az atheniek és lakedaimoniak közt.

Előleges észrevétel. A békekötés végrehajtása mindjárt akadályokba ütközött. Több szövetséges sérelmesnek tartá. A lakedaimoniak nyomban szabadon bocsáták az atheni foglyokat és bizottságot küldtek ki a thrák partvidékre, melynek feladata

¹⁾ Skione Khalkidike Pallene nevű földnyelvének déli csúcsán fekszik, melyet az atheniek ostromzárral kerítének be. (Thukydides IV. 131.)

²⁾ Torone Khalkidike Sithonia nevű földnyelvének déli csúcsán szintén a khalkidikei félszigeten, melyek az atheniek birtokába estek.

³⁾ Ullrich e szerencsés vélelmét, mely szerint e számot a 19. és alább a 24. fejezetben felsorolt férfiak száma után ítélve a főkötésbe be kellett foglalni, magam is fölvettem.

lett volna Amphipolis átadása, mi fontos pont volt Athennek, de az ügy megakadt, mert az amphipolisiak nem voltak hajlandók a békekötés megállapodásaiban megnyugodni. A szövetségesek, kik ép Lakedaimonban voltak, a felszólításnak nem engedtek azonnal, a szerződés pontjait sérelmeseknek tarták. Minthogy az atheni követség még jelen volt: jónak látták az ügyet tárgyalni. E tárgyalás eredménye a következő szövetségi szerződés: ¹⁾)

V. 23. f. A lakedaimoniak és atheniek ötven évre szövetségre lépnek a következő feltételek alatt:

I. Ha bármely ellenség a lakedaimoniak területét megtámadná és bántaná a lakedaimoniakat, az atheniek védelmezni fogják őket tehetségük szerint a lehető leghatályosabb módon, ha pedig dulás után távoznék, a sértő állam ellensége leend a lakedaimoniaknak és athenieknek egyaránt és mindkét fél meg fogja lakoltatni és mindkét állam egyszerre fejezi be a háborút. Ezt végrehajtják becsületesen, buzgalommal és csalárdság nélkül.

II. Ha bármely ellenség atheni területet támad meg és bántaná az athenieket, a lakedaimoniak az athenieket védelmezni fogják tehetségük szerint a lehető leghatályosabb módon. Ha pedig dulás után távoznék, a sértő állam ellensége leend a lakedaimoniaknak és athenieknek egyaránt és meglakol mindkét fél részéről, mindkét fél egyszerre fejezendi be a háborút. És ezt végrehajtják becsületesen, buzgalommal és csalárdság nélkül.

III. Ha a rabszolgák zendülnének föl, az atheniek megsegítik a lakedaimoniakat tehetségük szerint összes erejükkel.

IV. E pontokat mindkét részről ugyanazok a férfiak erősítsék meg esküvéssel, kik a békeszerződést. Az esküt ujtsák meg minden évben a lakedaimoniak megjelenvén Athenben a Dionysiak, az atheniek Lakedaimonba menve Hyakinthiak ünnepére. Mindkét fél állítson emlékoszlopot, egyet Lakedaimonban Apollo temploma mellett Amyklaiban, egyet Athenben az Akropolisban Athene temploma mellett.

V. Ha a lakedaimoniak és atheniek jónak látandják valamit e szerződéshez tenni vagy valamit belőle kihagyni, esküjük hű megtartása mellett jogukban álland.

¹⁾ Szintén pontokra szedve adom ez okiratot.

E védelmi szerződést ép azon módon 17 férfiú szentesíté. Ezután az atheniek ki-kiadták a Sphakteria szigetről foglyul hurczoltakat és ekkor vette kezdetét a tulajdonképeni á l b é k e, melynek jellemzését Thukydides második prologjában adja, melyet már volt alkalmam jellemezni.

VI. KÖNYV.

A szicziiai hadjárat első fele.

Előhang. Következik az a megrázó dráma, melynek katasztrófája Athen tengeri hatalmát és azt a nimbust törte össze, melylyel a szövetségesek fölött uralmat, Peloponnesos fölött fölényt gyakorolt. A Sphakteria sziget foglyai helyett: egy hajó-sereg esett fogságba. Athen maga hívta ki a végzetet nagyravágyó terveivel. Tengeri hatalom létére előnyt vív ki Sparta felett és Szicziában keres tengeri hatalmat, mely ép a küzdelem folyamán vele egyenrangúvá emelkedik. Midőn Athen államerejét egy fényes álom elérésére kimeríté: föllép Sparta és elküldi Gilippost. Gilippos megjelenése képezé e drámában a sorsfordulatot, mely után lázas küzdelem, az önvédelem kétségbeesett harcza állt be. Minden közrejátszik Athen bukására. Érezni lehetett a nemesis magasabb intéző hatalmát. Mert nem valóban a sors rejtélyes ujját lehet-e látni abban, hogy Athent a vakmerő tervre: meghódítani Szicziát, azután tovább menve, esetleg Afrikában Karthagót keríteni hatalmába és világhuralmat alapítani és ez uralom összes erejével sujtani e vetélytársára: a béke folyamán egy fényes hadjárat dicsőségét szerezni meg, melylyel szemben az önvédelmére szorítókozó Sparta meg nem állhat, az az Alkibiades bírta rá, ki könnyelmű, frivol életével a Hermes-szobrok megcsonkításának és a mysteriumok kigúnyolásának vádját vonja magára, kit fényes tehetsége, de telhetetlen nagyravágyása, hiúsága és ingatag jelleme mindjárt a hadjárat elején honarulásra ragadtak, másfelől Alkibiades ellenfelét Nikiást, ki e hadjáratot ellenzé, a végzet ép e hadjárat vezérévé tette s épen a legnagyobb veszély döntő pillanatában, midőn seregével még átvághatta volna magát a lakedaimoniak ostrom-övéen, babonás vallásossága egy napi késedelem miatt (VII. 50. f.) bukásba dönté.

És sajátságos véletlen! E mélyen megható drámának ¹⁾ hátte-

¹⁾ Schlegel, a híres német ítéshasonlító a történetet drámához.

rében Aristophanes gúnyos arcza nevet elénk. A Madarak cz. darabjában a madarak viláгурalmára irányozza Peisthetairos (a rábeszélés barátja), Euelpides (Mindig remélj) figyelmét, hogy képtelen várost alapítsanak és felhőkben: igazi fellegvárat. E délibáb-kép a költő képzelmében voltakép a hiszékeny atheni nép lelke előtt lebegő merész ábránd, melyet a szicíliai hadjárat-hoz fűzött: Aristophanes a Felhők akukvár víg madárzenéjével játszi képzelmenek bizarr világával igyekszik feledtetni azt a kínos hatást, melyet bizonyára ő reá is tett a ragyogó hadjárat látása, mely Sziciliába indult. A dráma igaz megírója Thukydides. Az a rajz, mely történetének jelen és következő könyvében található, vetekedik a legmegragadóbb dráma hatásával. Az előhangot előrebocsátók, hogy az elbeszélés folyamát ne szakítsuk félbe. A VI. könyvből fordításban adjuk azokat a részeket, melyek a fent jellemzett dráma főmozzanatait tárják elénk, melyek a következők:

1. A hadjáratot Athenben elhatározzák.
2. Az elindulás.
3. A szicíliaiak tanácskozása.
4. Alkibiades (60—61. és 89—92 f.).
5. A Syrakusa melletti csata.
6. Hermokrates és Euphemos Kamarinában.

E részek a mozgó rugókat, a forrongó szenvedélyeket, a rohamosan megindult eseményeket híven tükrözik vissza. A kifejlés utólérhetetlen szemléletességgel festett képét nyújtja a VII. könyv, melyet egész terjedelmében kísértök meg hű fordításban visszaadni.

1. A hadjáratot Athenben elhatározzák.

8—24. f.

8. A következő tavasz kezdetén*) megérkezének küldötteik Sziciliából az egestai követek kíséretében, kik hatvan talentum¹⁾ veretlen ezüstöt hoztak havi zsoldba, mennyit hatvan hajó számára szándékoztak kérni. Az atheniek népgyűlést híva egybe s meghallgatván úgy az egestai mint saját követeik csábító, de valótlan állításait, hogy sok pénz heverne a templomokban és az állampénztárban, megszavazák hatvan hajó küldését Sziciliába és teljhatalommal fölruházva vezérekül választák Kleinias fiát, Alkibiades t, Nikeratos fiát, Nikias t és Xenophanes fiát Lamakhos t, hogy egyfelől az egestabelieket²⁾ segítsék a selinuntiak ellen, másfelől ha a háborúban előnyt vívnek ki, a leontinibelieket³⁾ telepít-

*) Kr. e. 415.

sék vissza és egyáltalán rendezzék a szicíliai ügyeket, a mint Athen érdekében jönak látandják. Erre ötöd napon ismét népgyűlést tartottak a végből, hogy a hajók gyors fölszerelésére szükséges intézkedéseket megtegyék és ha a vezérek még valamit óhajtanának a hadjáratra nézve, megszavazzák: Nikias, ki akarata ellen választatott vezérré, abban a meggyőződésben, hogy a város nem helyesen határozott, sőt jelentéktelen és csak látszatos ürügy alatt vevé tervbe a roppant vállalatot: Szicília meghódítását, az athenieket szándékukról lebeszélni akarván, föllép előttük és a következő intó szózatot emelte:

Nikias beszéde. (9—14.)

9. »E népgyűlés a szicíliai hadjáratra szükséges készületek érdekében gyűlt ugyan egybe, de nézetem szerint elébb magát a hadjáratot kellene kérdésbe tenni, ha tanácsos-e a hajókat elindítani, vagy nem volna-e jobb e nagyfontosságú ügyben nem ily elhamarkodott határozat alapján menni bele idegenek biztatására minket nem érdeklő háborúba. Pedig magam ebből csak dicsőséget szerzek és saját életem miatt kevésbé félek, mint bárki más; habár meggyőződésem, hogy az jó polgár lehet, ki saját személyére és vagyonára gondol, mert az ilyen ember az állam jóllétét is saját érdekében szem előtt tartja. És valamint az előbbi alkalommal személyes nagyravágyásból nem nyilatkoztam meggyőződésem ellenére, úgy most is kijelentem azt, mit legjobbnak tartok. Ha arra intenélek, hogy a mi kezetekben van, tartsátok meg és a meglevőt bizonytalan és csak a jövőben lebegő dolgokért kockára ne tegyétek, hatástalan maradna szózatom; tehát azt fogom nektek bebizonyítani, hogy sem alkalmas időben nem indultatok meg, sem könnyen el nem éritek kitűzött czélotokat.

10. »Ugyanis úgy nézem, mintha ti itt sok ellenséget hagyva hátra, Sziciliába eveznétek uj ellenségeket hozandók nyakatokra. S talán azt hiszitek, hogy a megkötött béke megbízható, holott az, ha nyugton is maradtok, csak névleg béke (mert nálunk és az ellenfélnél is némelyek ennyire vitték a dolgot); de ha jelentékeny betegség érne, ellenségeink azonnal ránk törnének, mert egyfelől vere-ségek által kényszerítve léptek a szerződésre, mely inkább ő nekik hozott szégyent mint nekünk, másfelől magában e békében vannak még kétes pontok. Vannak még és pedig hatalmas államok, melyek azt még el nem fogadták; sőt némelyek nyíltan sikra kelnek, mások tiz-tiz napos fegyverszünetet ⁴⁾ tartanak és csak azért maradnak

békén, mert a lakedaimoniak veszteg ülnek. És bizonyára, ha haderőnket megosztva találják, mit ép most vettetek czélba, megtámadnak egyesülve a sziciliaiakkal, kiknek szövetségét korábban is bármely áron megszerezték volna. Ezért tehát mindenkinek meg kellend fontolnia és az államot nyílt tengerre bocsátva kockára nem szabad tenni és más uralom után törni, mielőtt a meglevőt biztosítottuk, hiszen a thrák-földi khalkisiak, kik oly sok éve már elpártoltak tőlünk, még nincsenek alávetve; a szárazföldi államok közt is vannak békétlenkedők. És mi egestai szövetségeseinknek készek vagyunk gyorsan segélyükre sietni, de egyre késünk azok megfenyítésével, kik tőlünk régóta elpártolva bántalmaznak.

11. »Ezeket, ha leigázzuk, féken is tarthatjuk, de amazok felett, a nagy távolság és nagy számuk miatt, ha diadalmaskodnánk is, nehezen bírnánk uralkodni. Esztelenség oly népek ellen intézni támadást, kiket legyőzve sem bírnánk uralmunk alatt tartani, balsiker esetén pedig nem lennénk többé a támadás előtti helyzetben. A sziciliaiakat jelen helyzetükben sem tartom ránk nézve veszélyeseknek, de még kevésbé tartanám azoknak, ha a syrakusaiak uralma alá kerülnének, mivel éppen leginkább rémítgetnek bennünket az egestabeliek. Mert most ha egyenként készek is volnának a lakedaimoniak támogatására menni, amugy nem valószínű, hogy uralkodó állam uralkodó állam ellen indítson hadjáratot, mert a mely úton a mi uralmunkat kiragadnák kezünkből a peloponnesoiak segélyével, ép oly lehetséges, hogy az övéket ugyanily módon ugyanezek forgatják föl. Tőlünk az ottani hellenek leginkább fogának tartani, ha náluk ki nem kötünk, vagy ha megmutatván haderőnket, csakhamar visszatérünk. De ha valami balszerencse ér, csakhamar lenézve bennünket, itteni elleneinkkel együtt támadnának meg. Mert hiszen mindnyájan tudjuk, hogy leginkább bámuljuk azt, ki legtávolabb van és kinek hirneve a próbát ki nem állta. Ezt tapasztaltátok ti is, atheniek, a lakedaimoniakkal és szövetségeseikkel szemben. Mert hogy várakozástokon felül diadalmaskodtatok a küzdelemben, melytől kezdetben féltetek, most fenhéjázón Sziciliára vágytok. Pedig nem szabad az ellenség balszerencséje következtében elbizakodnotok, hanem abból merítenetek bizalmat, ha tervetek sikerül és ne higyjétek, hogy a lakedaimoniak előtt egyéb czél lebeg, mint hogy a szenvedett csorbát valamiképen a ti vereségetek útján kiköszörüljék, annyival inkább, hogy hősiesség hirnevéért a legnagyobb erőfeszítést legrégebb idő óta fejtették ki. Ugy, hogy ha eszünk van, nem a sziciliai egestabeliek-

ért, e barbarokért szállunk síkra, hanem óvjuk magunkat az állam olygarchikus cselszövényeitől.

12. Nem kell elfelednünk, hogy alig tértünk magunkhoz a nagy ragály és a háború okozta veszteségek után annyira, hogy emberben és vagyonban erősödöttünk. Ez erőt kötelességünk önmagunk és nem segílyt kereső szökevények érdekében használni föl, kiknek az ámitás a kenyerük és a kik mások veszélyeztetése mellett csak puszta szóval kecsegtetvén, vagy czélt érve, hálát nem ismernek, vagy bukva, barátjaikat is romlásba döntik. Ha valaki elragadtatva vezérré választatása által a hadjáratra buzdít titeket, saját érdekében, minthogy különben is igen fiatal a hadvezetésre, csakhogy szép paripáival pompázhassék ⁵⁾ és drága kedvtelését hadvezéri jövedelméből fedezhesse, ne adjatok neki alkalmat, hogy az állam kárára fényelegjen, gondoljátok meg, hogy az ilyen emberek a közügy hátrányára tékozzolják a maguk vagyonát. E vállalat nagy dolog és nem olyan, hogy ifjú fővel tervezzék és elhamarkodva hajtsák végre.

13. És aggodalommal látom, hogy az ifjak az ő oldalán ülnek ⁶⁾ és az öregebbeket viszont figyelmeztetem, hogy ha valamelyik ezek közelében ülne, ne szégyelje, hogy ha gyávának tűnnék föl, ha a háborút meg nem szavazná; sem végzetes vágyat ne érezzen úgy mint ezek, elérhetetlen dolgok után, belátván azt, hogy puszta óhajttással legkevesebbet lehet elérni, de előrelátással legtöbbet; tehát a haza érdekében, mely soha nagyobb veszély szélén nem állott, szavazzatok ellenük és határozátok el, hogy a szicíliaiak és köztöttünk a határok: a ion tenger a part mentén és a szicíliai tenger a nyílt tengeren hajózókra nézve háborítatlanul maradjanak saját hazájokban élve, hadd intézzék el saját ügyeiket. Külön az egestaiaknak értésükre kell adni, hogy az atheniek tudta nélkül elegendtek a selinuntiakkal háborúba, végezzék el azt magukra. És jövőre óvakodjunk oly szövetségeseket szerezni, mint eddig tevők, kiket balsorsukban megsegítettünk, de ha magunk szorulunk rá, tőlük oltalmat nem nyerünk.

14. És te, prytanisz, ⁷⁾ ha kötelességednek ismered a haza sorsára gondolni és ha jó polgár kívánsz lenni, javaslatomat tűzd ki az athenieknek újabb tárgyalásra, meggondolva azt, ha netalán haboznál az újabb szavazást elrendelni, hogy törvény áthágásáról ennyi tanú jelenlétében szó nem lehet, de ha az állam már valamit határozott, azt orvosolhatod. Mert az igaz tisztviselő, ki hazája javára a lehetőleg megteszi vagy legalább készakarva kárt nem okoz. «

15. Így beszélt Nikias. Az utána föllépő atheniek nagyobbára a hadjárat mellett és a hozott határozat megváltoztatása ellen nyilatkoznak, némelyek azonban ellene szóltak. A hadjáratra leghevesebben buzdított Alkibiades, a Kleinias fia, a ki egyfelől Nikiassal ellenkezni vágyott, mert politikai ellenfele volt, de azért is, mert őt váddal illette, másfelől leginkább azért, mert hadvezéri állásra törekedett és remélte, hogy ez úton majd Szicília és Karthagó meghódítója leend és a kivívandó siker esetében magának is vagyont és dicsőséget szerzend. Mint a ki előkelő társadalmi állást foglal vala el, vagyoni helyzetét ⁸⁾ meghaladó mértékben üzte a versenyparipákra és egyebekre költekezéseit; mely szenvedélye később az atheni államot is nem kis mértékben sodorta magával. Ugyanis a tömeg tartván az ő túlcsapongásától, melyet magán életében tanusított és minden egyes alkalommal nyilvánuló vakmerő terveitől, mint kényuraságra törő ember ellen fordult és habár a hadi téren leginkább kitűnt, a háború vezérletét magán életére való tekintetből másokra bízta. Így juttaták csakhamar tönkre az államot.

Ekkor tehát föllépvn, a következő beszédet tartá.

Alkibiades beszéde (16—18. f.)

Atheniek, jobban is megillet engem mint másokat a hadvezérség (mert ezen kell kezdenem, miután Nikias támadott meg), de magamat erre méltónak is érzem. Ugyanis a miért megszólanak, az csak őseimnek és magamnak válik dicsőségére, a hazának meg javára is. Mert hiszen a hellének az olympiai versenyen ⁹⁾ történt fényes megjelenésem után ítélve, városotokat való erején felül becsülték, minthogy előbb a háború következtében kimerültnek gondolták. Ugyanis hét kocsival versenyzék, mennyivel soha más magánember. A győztes, a második, a harmadik is én lettem és egyéb tekintetben a győzelemhez illő fényt fejtettem ki. Közfelfogás szerint ez tekintélyt szerez, mert a tettnek megfelelő hatalomra következtetnek. Másfelől mind az a fény, melyet otthon kifejtetek a karok kiállításánál ¹⁰⁾ vagy egyebekben, természetesen a polgárok irigységét kelti föl, de az idegenek erőnek tekintik. Olyannál nem haszontalan esztelenségek, ki a maga költségén nemcsak magának, hanem az államnak is használ, sem nem igazságtalanság, ha az, ki fölényét érzi, nem áll másokkal egy színvonalra, mint a hogy a kit balsors ér, nem talál másban osztályos társra; hanem valamint a szerencsétlenségben senki sem áll velünk szóba, hasonló helyzetben bárki tűrje el, ha a szerencsésebbek lenézik vagy ha másoktól becsültetni kíván, becsüljön maga is másokat; ámde

tudom, hogy az ilyen emberek és valahányan valami tekintetben ki-
tűntek korokban, kivált a velük egyenrangúaknak neheztelését kel-
tik föl, másoknak addig, míg velük érintkeznek, de az utódok közül
némelyekben azt a vágyat ébresztik, hogy velük családi összeköt-
tetést mutassanak ki még ha nem volna is, hazájuk pedig dicse-
kedve emlegeti őket nem mint idegeneket, sem mint vétkes embe-
reket, hanem mint önön gyermekeit, kiknek tetteik szépek valának.
Erre törekszem és e miatt ha magánéletem megrovás alá esik,
vizsgáljátok meg, hogy a közügyek terén alább állok-e bárkinél.
Hiszen Peloponnesos leghatalmasabb államait a ti koczkáztatástok
és áldozatotok nélkül a lakedaimoniak elleni küzdelemre egyesít-
tém ¹¹⁾, hogy Mantineánál egy nap koczkájára tegyék mindenüket.
Ez idő óta, habár a csatában diadalmaskodtak, még most sem nyer-
ték vissza bátorságukat.

17. »És ép ez ifjúság, e mértéktelennek látszó esztelenség el-
találva az illő hangot, a szenvedély hatalmával bizalmat keltve
nyerte meg a peloponnesosiak hatalmas államait.*) Nos hát most
se féljetelek tőle, hanem míg annak teljes virágját élem és Nikias
szerencséjében biznak, használjátok föl mindkettőnk szolgálatát. A
Szicília elleni hadjárat iránti határozatot ne vonjátok vissza attól
tartva, hogy ez nagy hatalom. Városaik nagy népessége vegyes tö-
meg, mely könnyen cserél kormányformát és elfogad idegent. Ezért
senki sem fegyverkezik úgy, mintha saját hazáját védné, az ország
sincs ellátva állandó védelmi eszközökkel. Mindenki arra van el-
készülve, hogy vagy ékesszólás, vagy pártütés útján miként jut-
hatna haszonhoz, ha pedig czélt nem ér, kész idegen földre köl-
tözni. Nem valószínű, hogy ilyen tömeg akár tanácsban egy érte-
lemre jusson, akár közös cselekvésre egyesüljön. Kiki könnyen
pártjára áll annak, ki valami kellemest mond, különben is hallo-
másunk szerint pártvillongás dúl közöttük. Gyalogságuk sincs
annyi, a mennyivel kérkedtek, mint a hogy ez a többi görög álla-
moknál is kitűnt, hogy túlozták haderejüket, de kivált ebben a
háborúban esalódott leginkább Hellás a nehéz fegyverzetű had-
erőre nézve. De az ottani viszonyok értesülesem szerint még a
következő előnyöket is nyujtják. Sok barbar nép is van, melyek a
syrakusaiak iránti gyűlöletből ellenük velünk együtt fognak tá-
madni. Az itteni viszonyok sem állnak a vállalat útjába, ha helye-

*) E sokat vitatott hely értelmezéséhez a régi magyarázó közvetett mó-
don megadja a felvilágosítást. Nem ide tartozik fordításomról, mely e helyre
nézve lényegében B e t a n t francia fordításához áll közel, csak az eredeti
inkább követi szószerint, számot adni.

sen ítélték. Mert hiszen atyáink háta megett ugyan az az ellenség állt, mely nekünk és hozzá még ellenük volt a perzsa és mégis az uralmat szerezték meg egyedül tengeri hatalmuk fölényével és most is velünk szemben a peloponnesosiak soha reménytelenebb helyzetben nem voltak; ha pedig nagyon megerősödneek is arra, hogy hazánkba betörjenek, ha el nem hajóznánk is, képesek, de tengeri haderővel nekünk ártani nem birnának, mert annyi hajót hagyunk hátra, mely velük megmérkőzik.

18. »Tehát minő elfogadható érvet hozhatnánk föl saját habozásunk mellett vagy mentséget ottani szövetségeseinknek a segítség megtagadására nézve, a kiket kölcsönösen tett esküknél fogva tartozunk védelmezni és nem azzal mentegetőzni, hogy ők sem jöttek segítségünkre? Mert velük nem azért szövetkeztünk, hogy minket itten megsegítsenek, hanem hogy ottani ellenségeinket zaklatva, meggátolják abban, hogy ellenünk jöjjenek. A nagy hatalmi állást úgy szereztük magunk is és bárki más, ki valaha uralomra jutott, hogy szívesen támogattak akár barbarokat, akár helléneket, ha segélyért folyamodtak; ha békén ülünk vagy a segélykérők nemzetiségére is tekintünk, uralmunkat kevéssel gyarapítjuk vagyis inkább az egészet kockáztatjuk vala. Mert a hatalmasabbal szemben nem csak akkor védekezik valaki, mikor támad, hanem támadását megelőzi; és így nem lehet határt szabni az uralomnak, hanem ha már benne vagyunk, némelyek ellen magunknak kell lesben állanunk, mások ellenében óvakodnunk, mert abban a veszélyben forgunk, hogy mások uralma alá jutunk, ha magunk nem uralkodunk. Nem szabad nektek mint másoknak békességre törekednetek, ha viszont nem akartok politikai álláspontjokra helyezkedni.

Tehát meggondolva, hogy itteni hatalmunkat fogjuk gyarapítani, ha ott támadunk, induljunk útra, hogy alázzuk meg a peloponnesosiak büszkeségét, ha látják, hogy a béke nyugalmát megvetve, Szicília ellen támadunk és egyszersmind vagy ottani vívmányaink következtében egész Hellás uralmát ragadjuk kezünkbe, vagy legalább a syrakusaiakat megtörjük és ez esetben magunknak és szövetségeseinknek javát eszközöljük. Hajóhadunk biztosít bennünket, akár ha siker esetében maradunk, akár ha visszatérünk, mert az összes szicíliaiak felett fölényben vagyunk a tengeren. Ne térítsen el titeket tervetektől Nikias beszéde, mert téleneséget ajánl és szembeállítja az ifjúságot az öregekkel, hanem bevett szokásokat szerint, valamint atyáink a tanácsban ifjakat öregekkel egyesítve emelték az államot e polczra, ti is ugyan e módon

törekedjetez azt még magasabbra emelni és gondoljátok meg, hogy az öregebbek és ifjak egymás nélkül mitsem érnek, hanem könnyűvérűség, mérséklet és aggodalmaskodás egyesülése ad erőt és hogy a város, ha nyugalomban tesped, önmagában emésztődik föl mint bármí egyéb belküzdelmek következtében és bármely képesség elaggul, míg a küzdelmek közt gyarapszik és az önvédelemre az erőt nem annyira elmélet, mint gyakorlat adja meg. Egyszóval tevékenységre temett állam hitem szerint akkor jut tönkre, ha tétlenségre adja magát és azok az emberek élnek legnagyobb biztonságban, kik erkölceik és intézményeik szellemével lehetően összhangzó politikát követnek, ha azok nem is a legjobbba.

19. fejelet tartalma. Minthogy az atheniek e beszédre fölbuzdúlva, hajlandók voltak az egestai és leontinibeli menekültek sürgetéseinek engedni, Nikias még egy kísérletet tesz, hogy az athenieket e hadjáratról lebeszélje. Az arra szükséges tömérdek áldozat feltüntetésével igyekszik őket visszariasztani.

Nikias második beszéde. (20—23.)

20. »Atheniek, minthogy látom, hogy egész buzgalommal készültök a hadjáratra (bár ütne az úgy ki, mint óhajtjuk!), de a fenforgó viszonyokra nézve hallgassátok meg nézetemet.

Értésülésem szerint hatalmas államok azok, melyek ellen indulunk és egymástól függetlenek, kormányváltozásra nem vágnak, mint a hogy a szolgaság kemény igája alól bárki könnyen menekülne és valószínűen nem fogadná el örömmel a mi uralmunkat saját szabadságuk helyett, és a mi a lakosok számát illeti, ez egy szigeten sok hellén állam van. Mert Naxoson és Katanen kívül, melyek a leontiniekkel való vérségi összeköttetés után reméllem mellettünk lesznek, van még hét, ¹²⁾ melyek minden hadi eszközzel lehetőleg hozzánk hasonló módon vannak ellátva, kivált Selinus és Syrakusa, melyek ellen első sorban indulunk. Sok hoplitájuk, ijjászuk, kopjavető katonájuk, sok háromevezősoros hajójuk és a megfelelő hajóslegényük van. Van magánvagyonuk is, de van a selinuntiak templomában pénz is; a syrakusaiaknak pedig egyes barbar népek évi termésükből adóznak. Azonban legnagyobb előnyök felettünk, hogy számos lovasságuk van és maguk termelte, nem szállított gabonával élelmezik magukat.

21. »Ilyen hatalommal szemben nem csak hajóhadra és községes legénységre van szükségünk, hanem erős gyalogságra, ha tervünkhöz méltóan akarunk föllépni és nem akarjuk, hogy nagy számú lovasságuk elzárjon minket a szárazföldtől, különösen ha

az államok félelmükben ellenünk szövetkeznek és nekünk az egestaiakon kívül más barátságos állam védelmünkre lovasságot nem szolgáltat. Szégyen volna elüzetve térnünk vissza vagy újabb csapatok után küldenünk, mint a kik megfontolatlanul fogtak e vállalatba. Kiindulásunkkor kell jelentékeny erővel támadnunk, meggondolva, hogy hazánktól messzi távol eső föld ellen megyünk és nem oly viszonyok közt fogtok hadat viselni, mint midőn államunk alattvalói segítségére jöttök valamely más állam ellen, hová közeli barátságos államból könnyű a szükséges dolgokat szállítani, hanem merőben idegen földre szakadva el, honnét ide a négy téli hónap alatt alig érkezhetik hir.

22. »Véleményem szerint tehát nagyszámú gyalogságot kell magunkkal vinnünk úgy a magunk és szövetségeseink, mint alattvalóink haderejét, sőt még Peloponnesosból is kell toborzanunk vagy zsoldosokat fogadnunk, sok íjászt és parittyást, hogy az ő lovasságukkal megmérkőzhessünk, hajók számára nézve pedig oly fölényben kell lennünk, hogy a szükségeseket könnyen szállíthassuk, az itt beszerzett gabonát, szárított árpát¹³) teherhajókon, pékeket a malmoktól bérért fogadni, részben erőszakkal is kényszerítve elhozni, hogy ha valahol szélszend lepne meg, a sereg ne szenvedjen élelemben hiányt, mert ily nagy számú serget nem minden város lesz képes befogadni, és egyéb szükségletekkel is jól el kell látnunk magunkat, hogy mások kényétől ne függjünk, de leginkább pénzt kell itthonról minél többet vinnünk, mert az a pénz, melylyel az egestaiak kecsegtetnek, inkább csak szép szóban, mint valóságban létezik.

23. »Mert ha hazulról nem csak oly haderővel indulunk, mely az övékével megmérkőzhetik, kivéve az általuk síkra állítható nehéz fegyverzetű katonaságot, hanem minden tekintetben az övét felülmúlja, így is aligha birjuk őket meghódítani és saját hatalmunkat megtartani. Ugy kell felfognunk a dolgot, mintha ellenséges idegen népség közepette készülnénk várost alapítani, úgy, hogy az első napon, melyen partra szállunk, a földet is azonnal hatalmunkba kell kerítenünk, vagy arra elkészülve lennünk, hogy balsiker esetében minden ellenünk fordul. Ettől tartva és tudva azt, hogy nektek sok mindent jól meg kell fontolnotok, de még több szerencsével birnotok, pedig az emberi életben milyen ritka dolog! úgy akarok elindulni, hogy a jó szerencsére minél kevesebbet bizak és a körülményekhez képest minél biztosabb fölszereléssel fogjak a vállalathoz. Mert azt hiszem, hogy ez lesz az államra nézve a legbölcsebb eljárás, s nekünk, kik a hadjáratra elindulandók va-

gyunk, ez nyújt biztonságot. Ha valaki más nézetten volna, annak átengedem a vezérletet.]

24. fej. tartalma.

Nikias csalódott. A helyett, hogy a nagyszabású vállalat nehezségeinek feltüntetésével visszariasztotta volna az athenieket, még nagyobb lelkesedésre tüzelte. Az öregebbek azt hitték, hogy még ők megérik Szicília meghódítását, az ifjúság égett a vágytól a távoli vidékek csodáit látni, a sereg jelenben gazdag bért, jövőben gazdag zsákmányt remélt élvezni. A túlnyomó többség nyomása alatt az aggodalmaskodók nem mertek szólani, nehogy hazafiatlanak tűnjék föl habozásuk.

Alkibiades és Nikias.

E két alak jellemét teljes világításba helyezik az ajkukra adott beszédek. Nikias megfontoló, tépelődő, habozó, aggodalmaskodó, becsületes hazafi, kinek tragikai bukását ép az idézte elő, hogy a népszenvédelyt nem ismeré, Alkibiades ifjúságát kicsinylé, ékesszólását egy rajongó közönség előtt hidegen bírálta, népszerűségét léha, könnyelmű ifjúságának tulajdonítá és merész tehetségét, igéző szeretetreméltóságát nem birta józan politikája érdekében megnyerni vagy nagyravágyásának méltó tért nyitni. A görög tragédiában oly megragadó módon nyilvánuló helyzet-íronia úgy akarta, hogy e habozása lesz végzete; a szicíliai hadi vállalat meghiusulásának és Nikiás tragikus végének magyarázata.

Alkibiades egy demokratikus államban, mely a jogegyenlőségen alapult: kényúri hajlamokkal, egyeduralmi kedvtelésekkel volt felruházva. Magán uralkodni nem tudott: a közönséget mint szilaj csikót megülte, de szilaj vágya elragadta. Bukását ép merész, könnyelmű, jellemében nem közönséges szellemének elbizakodott nyilvánításában találta.

Beszédének van egy vonása, mely Athen helyzetét oly éles világításba helyezi, mely mondhatni az egész háború lélektani kulcsát adja kezünkbe. Azt állítja, hogy Athen cselekvésre termett: a tétlenség bukásba sodorja. A ki uralkodik, az folyton lesben áll másokkal szemben vagy védekezik mások leselkedése ellen. A nagy hatalmi állás végzete, hogy megállás ottan nincs. Az uralom háztartása nem ismert korlátozást: folyton újabb hódításra sarkalja önön helyzete. Ez az Alkibiades beszédének alapgondolata. Mert a szicíliai viszonyoknak Nikias komoly értesüléseivel szemben egé-

szen más, rendkívül kedvező világításba helyezését csak a történelmi beszéd stilszerű berendezése kívánta. Czáfólnia kellett, hogy az athenieket tervének megnyerhesse. Hizelegnie a nép önbizalmának, hogy a veszélyes vállalatra buzdítsa. Alkibiades tipikus kifejezője az atheni könnyüvérű, jóhiszemű közönségnek, mely hitte, hogy az egestaiak ígérete, melyről megmondá Nikias, hogy csak szép szó: valóság. Az egestaiak pénze csengett a szegény atheni nép fülébe. És Thukydides a helyzetet tömör erővel jellemzi, mikor azt mondja, hogy mindnyájan felbuzdultak a háborúra: öregek, ifjak és a sereg, mindenkit más-más remény csábított. A Nikias pártja: a józan hazafiak elenyésző csekély száma . . . hallgatott. A lelkes hangulat legzajosabban tört ki az elindulás pillanatában, ép azért ennek eleven rajzát lássuk Th. elbeszélése szerint.

2. Az elindulás.

(31 – 32. f.)

Nyár közepén (Kr. e. 415.) teljesen felkészült a hajóhad az elindulásra; a szövetségesek hajói és a szállító-hajók Kerkyra felé előre eveztek. Az egész atheni lakosság a Peiraieusba özönlött búcsúvétel végett. Remény és kétség közt várták az elindulás pillanatát. (30. f.)

* * *

31. És e pillanatban, midőn egymástól elválandók valának, a kockázatra gondolva jobban meglepte őket a beállható veszélyek miatti aggódás, mint mikor a hadjáratot megszavazták. De mégis a minden tekintetben kiváló haderő láttára fölbátorodának. Az idegenek és a többi tömeg kíváncsiságból jött ki, hogy lásson egy nagy-szabású vállalatot, mely minden képzeletet felülmult. Mert a hadikészület legfényesebb és legkölségesebb, minőt csak valaha eddig kiállított egyetlen hellén állam. A hajók és hopliták számára nézve nem volt ugyan csekélyebb az, mely Perikles vezérlete alatt Epidauros ellen és később Hagnon alatt Potidaia ellen indult.¹⁴⁾ Mert ebben négyezer hoplitával, háromszáz lovassal és 100 háromevezősoros hajóval vettek részt az atheniek, s ezeken kívül együtt evezett a lesbosiak és khiosiak ötven hajója és sok szövetséges, ámde csekély távolságra indultak e gyarló fölszereléssel. Azonban ez a haderő mint távoli útra készülő mind hajókkal, mind szárazföldi sereggel el volt látva, hogy a szükséghez képest működjék; a hajóhadat nagy költséggel állíták ki a trierarkhok és az állam.¹⁵⁾ Ugyanis az állami kincstár egy legény napjára egy drakhma zsoldot

adott ¹⁶⁾ és szolgáltatott hatvan üres gyors, negyven fegyverszállító hajót és ezek számára legénységet a legjavából; a trierarkhok a legfelső sorbeli evezőknek még megpótolták az állam által adott zsoldukat és a hajót díszesen állíták ki jelvényekkel és belső berendezéssel és mindenik arra törekedett, hogy lehetően az ő hajója tűnjék ki külső dísz és gyorsaság tekintetében; a gyalogságba a leggondosabban lett kiválogatva a hadkötelesek színe-java és fegyverek, hadiöltözet dolgában egymással nagy buzgalommal vetélkedtek. Magok között ez inkább versenyzés volt a felett, hogy ki hová rendeltessék, de a többi hellénnek úgy tűnt föl, mintha Athen inkább erejét és gazdagságát akarná mutogatni, mint az ellenség ellen tenni készületet. Mert ha valaki fölszámította volna az állam és a vállalatban résztvevők kiadását, azt, a mit az állam már korábban költött és a mivel a hadvezéreket ellátta; továbbá azt, mit a magánemberek fordítottak saját felszerelésükre és a trierarkhok hajóikra és a mit a közpénztár által szolgáltatott bérösszezen felül nagy valószínűséggel mindenki egy ily hosszú táborozásra úti pénzült vitt magával és a mennyi mindent cserekereskedés végett szállítottak az egyes katonák és kereskedők: úgy találta volna, hogy sok talentumra menő összeget vontak ki ekkor a városból. És e hadsereg ép oly bámulatot keltett czéljának csodálatos merészségével és saját külső pompájával, mint az ellenséggel szemben, mely ellen indult, aránytalan nagyságával, valamint azzal, hogy a legnagyobb tengeri haderő volt, mely valaha külföldre indult és a meglevő hatalom mellett új hódításra a legnagyobb reménnyel vállalkozott.

32. Midőn a hajókra szállás megtörtént és az úti készlet rakodása végbement, harsonával jelt adtak, hogy csend legyen; az elindulás előtt szokásos imát nem külön a hajókon, hanem együttesen a hírvivő előmondása után mondák, míg táborszerte a legénység és a tisztek vegyítő-edényekben bort vegyítve, arany és ezüst poharakkal végzik az italáldozatot. Együtt fohászzkodott a partról a polgároknak vagy más jóindulatú nézők tömege is. Paiant zengvén ¹⁶⁾ és befejezve az italáldozatot, elindultak. Egy darabig sorba evezvén, azután versenyre keltek Aigináig. Innét Kerkyrába siettek, hová a szövetségesek többi része gyült egybe.

3. A sziciliaiak tanácskozása.

(36—41. f.)

[Az atheniek vállalatának híre eljutott Szigiliába. Syrakusában egy népgyűlés tartatott, melyen Hermonkrates tart beszé-

szédet, melyben inti honfitársait, hogy készüljenek teljes erővel az ellenállásra; biztosítja őket, hogy ha a szicíliai államok egyetértve szövetségre lépnek, ha a korinthosiaktól és lakedaimonoktól segítséget kérnek és nyernek: biztosan megvédik Szicília függetlenségét vagy legalább annyi bajt okoznak a támadó hadseregnek, hogy előbb-utóbb felhagy a vállalattal.

A nép nem akart binni Hermokrates szavainak; a többség azt gondolta, hogy a veszélyt csak képzelem. (33—35.) Ilyen volt a hangulat, midőn föllép *Athenagoras* »a népezér, kinek a tömegre legnagyobb befolyása volt.«

Athenagoras beszéde.

36. »A ki nem kívánja, hogy az atheniek azt az örültséget kövessék el, hogy idejőjjenek és hatalmunkba kerüljenek, vagy gyáva, vagy nem jó hazafi. Azoknak, kik az ily hírekkel rémitenek benneteket, nem vakmerőségét bámulom, hanem dőreségöket, ha azt hiszik, hogy szándékuk titokban marad. Ők, kik magán okból félnek, az egész várost akarják elrémiteni, hogy a közös rettegésben a magukét elrejtthessék. Ez a célja eme hirteléseknek is, melyek nem maguktól, de bizonyos egyénektől eredtek, kik mindig zavargást akarnak.

Ti, ha meggondolástok van, nem ezek hirtelése után ítélitek meg az eshetőségeket, hanem meggondolva azt, hogy mit tennének oly okos és tapasztalt férfiak, milyeneknek az athenieket képzelem. Mert nem valószínű, hogy ők hátra hagyva a peloponnesosiakat és az ottani háborút, mely még nincs teljesen befejezve, egy más háborúba önként mennének bele, mert hitem szerint örülnek, ha mi, annyi hatalmas állam, nem támadjuk meg őket.

37. Ha pedig a hír valósul és eljönnek, Sziciliát képesebbnek ítélem arra, hogy ily háborúban diadalmaskodjék, mint Peloponnesost, mert minden tekintetben jobban fel van szerelve; sőt városunk egymaga azt a haderőt, melylyel mint hirtlik, támadnak, még ha két akkora volna is, messze túlszárnyalja. Tudom, hogy nem hoznak lovasságot és innen sem szerezhetnek, legfelebb az egestaiaktól keveset, hoplitáik száma sem mérkőzhetik a mienkkel, minthogy hajókon szállított, pedig nagy dolog könnyű hajókkal ekkora utat megtenni és ezenkívül van a roppant hadikészlet, megnyit egy ily hatalmas állam ellen kellett magukkal hozniok. Ugy hogy ép ellenkezőleg azt hiszem, hogy ha ők egy ép akkora város birtokában, milyen Syrakusa és a szomszéd határról folytatnának há-

borút, aligha tönkre nem jutnának, mennyivel inkább midőn egész Sziczilia ellenségük (mert egyesülni fog) és mihelyt kiszálltak, rögtön tábornokot kell erősíteniök, mert csak sátrak és gyarló hadiszerezvények védelme alatt s lovasságunk miatt nem merészelnek nagyobb távolságra előnyomulni. Általában azt tartom, hogy partra sem szállhatnak. Annyival derekabbnak vélem a mi haderőnket.«

38. »Ámde jól tudom, hogy az atheniek a helyzetet olyannak látván, milyenek rajzolám, nem kockáztatják birtokaikat, csak bizonyos férfiak terjesztének valótlan híreket, kikről nem most először, de mindig tapasztaltam, hogy vagy ilyen, sőt még gonoszabb beszédekkel vagy tényekkel törekedtek arra, hogy a népet megfélemlítve az állam kormányára jussanak. És bizony félek, hogy ismételt kísérleteik végre czélt érnek. Mi pedig gyávák vagyunk az óvóintézkedéseket megtenni, mielőtt e bajba kerülnénk és szándékaikat leplezve őket megtorolni. Mert miattok lát államunk ritkán nyugalmat, de sok belvillongást és nem ellenségeivel, de önmagával való vívódásokat, néha kényurakat és bitor olygarkhákat.

Ha szavamra hajtatok, megkísértem megelőzni, hogy ilyesmi leplezetlenül ne maradjon; veletek szemben rábeszélést, de amazok ellenében megtorlást alkalmazva, nem csak midőn rajtakapattak, (mert nehéz őket megfogni) de midőn csak terveznek, de nem bírnak valamit végrehajtani (ugyanis az ellenségnek nem csak tényeivel, de szándékaival szemben is védekeznünk kell, mert a ki előbb nem óvakodott, előbb szenved), viszont az olygarkhákat részint leplezés, részint az éber örködés, részint figyelmeztetés útján riasztom el gonosz terveik kivitelétől. De hát tulajdonképen, hogy fölvessem a kérdést, melyet magamnak többször tevék, ti ifjak mit akartok? Talán már most tisztséghez jutni? De a törvény tiltja és pedig nem azért, hogy titeket mint arra képeseket meggyalázzon, hanem azért, hogy nem vagytok rá képesek. Vagy nem akartok a néppel az egyenlőség alapján állni? De igazság-e, hogy ugyanazon állam polgárai ne ugyanazon jogokat élvezzék?»

39. »Mondják: a népuralom sem bölcs sem igazságos kormányforma és a tehetősök leghelyesebben kormányoznak. De azt hiszem, hogy az összes polgárság, a nép, az oligarkhák annak csak egy része; továbbá a gazdagok legjobb őrzői a közvagyonnak, legjobb tanácsadók a bölcsök, de a nép hozhat a tárgyalások alapján leghelyesebb határozatot: a népuralomban pedig e három elem egyenjogú tényező. Az oligarkhia a veszélyekben részelteti a köznépet, de a haszonban nem csak kiváló részt vesz, hanem az összeséget megfosztva, egymaga élvezi. A mire közületek a hatal-

masak és az ifjak törekesznek, azt egy nagy államban nem lehet állandóan megtartani.«

40. »Most is, akár ha be nem látnátok, hogy rosszat műveltek, a legesztelenebbek vagytok a hellének közt, kiket valaha ismertem, akár ha tudva ezt merészlitek, a legigazságtalanabbak, tehát vagy belátva vagy megbánva tetteteket az állam közjavát gyarapítsátok, meggyőződven arról, hogy köztetek a jók vagy egyenlő vagy több részt nyernek a kormányzásban mint a köznép, de ha másként gondolkodtok, mindent kockáztattok. És az ily hirtelenségekkel hagyjatok föl; mert ismerjük azoknak forrását és nem tűrjük el. És városunk, ha az atheniek jönnek, magához méltóképp fog védekezni és vannak vezéreink, kiknek lesz erre gondjuk. De ha mindez nem igaz, mint a hogy hitem szerint nem, ez állam nem fog híreszteléseitek által megfélemlítve titeket uralomra juttatni és önként venni igát nyakába, hanem függetlenül a töletek eredő beszédeket tényekül ítélendi meg és jelen szabadságát beszédeitekre föl nem áldozza, de a tényekkel szemben éberem fogja meghiusítva terveiteket megvédelmezni.«

* * *

41. Athenagoras e beszéde után fölállt az egyik hadvezér és mást nem engedett szóhoz jutni, hanem a helyzetről következőképp nyilatkozott:

»Nem bölcs dolog egymás ellen vádakát emelnünk és azokat meghallgatnunk, de helyesebb a fenyegető hír után arra gondolnunk, miképp készülődhetnék minden egyes polgár és az egész állam derekas ellenállásra a támadó ellenség ellen; ha nem is volna szükség, semmi kár nem lenne ellátni az államot lovakkal, fegyverekkel és egyébvel, mi a háború díszére válik. A felülvizsgálat a mi gondunk leend, valamint követek küldése a szomszéd államokhoz puhatolózás végett, vagy egyéb szükséges intézkedés érdekében. Némi tekintetben már tettünk lépéseket és a mit megtudunk, elébetek fogjuk terjeszteni.«

Hadvezérük e beszédére a syrakusaiak gyűlése eloszlott.

A szicíliaiak tanácskozása. Syrakusában a kényuralom Kr. e. 466-ban szűnt meg és az állam demokratikus alkotmányt nyert. A népgyűlés határozott a béke és háború kérdésében. A népgyűlés választá a hadvezéret, habár ezek, ha Th. e helyéből ítélünk, politikai jogkört is gyakorolhattak; mert a hadvezér, ki

itt az Athenagoras bujtogató beszédére felszólal, politikai tekintélyvel lép föl; ugyanis szavára eloszlik a népgyűlés további tanácskozás nélkül.

A mi a szicíliaiak tanácskozását illeti, nyilván kitűnik, hogy a demokraczia már elfajulásnak indult. Athenagoras alakja az atheni demagogok mintaképe után rajzolt alak. Midőn a nyugtalanító hírek megérkeztek, Hermokrates az igaz hazafi intő szózatát emelte föl, hogy a pártviszályról, testvérháborúról megfélemlítve: egyesüljenek az idegen betörő ellenség ellen. Athenagoras nem hagy fel a pártgyűléssel, szítja a viszály tüzét, kedvező alkalomnak tekint arra, hogy az oligarkhák titkos üzelvei ellen menydörögjön. A demagog mindig a végletekben jár. Vagy a tényleg meglévő veszélyt kicsinyli vagy hihetetlenül nagyítja. Athenagorasnak itt az állt érdekében, hogy azokat, kik összeköttetéseinél fogva legelőbb szerezhettek értesülést a fenyegető veszélyről: gyanusítsa. Emlékeztetünk Kleonra, ki Nikiással szemben a pylosi ügyben ép ily vakmerő módon lép föl. Féltekenységgel, ügyetlenséggel vádolja Nikiast és társait: Nikiás szaván fogja. Kleon váratlan sikert arat, de azért a demagog jellemét ép oly élesen domborítja ki Th., mint Athenagoras alakjának rajzában. A száműzetésbe bujdosott történetíró a valódi népuralom legnagyobb veszedelmét a demagogok működésében éles szemmel fedezte föl. Athenagoras beszédét szónoki tekintetben az egyszerű, mondhatni népies írásmód jellemzi, mi emeli közvetlen hatását.)

4. Alkibiades.

(60—61. és 89—92.)

Alkibiadest, a szicíliai vállalat értelmi szerzőjét a könnyelmű élet kimaradhatatlan végzete utólérte és ép akkor sujtá, midőn fényes politikai pályáján a legszebb diadalt aratta.

Egy éjjel Athenben szerteszét a Hermes szobrokat¹⁷⁾ kegyeletlen tettesek megcsonkíták. A háború előestélyén különben is izgatott közvélemény lázba jött. Minthogy Alkibiadesről hírek keringtek, hogy házában dévaj mulatozás közben a szent mysteriumokat¹⁸⁾ barátaival eljátszott tréfa alakjában kigunyolta: gyanuba vették őt és barátait. Ellenségei jól fölhasználták a kedvező alkalmat, hogy Alkibiadest megbuktassák. Minthogy érezték, hogy a közvélemény által lelkesen fölkarolt hadi vállalat vezérei sorából ki nem hagyhatják; hiába követelte Alkibiades, hogy az elindulás előtt jártassák le pörét, jobbnak látták őt utra engedni: feje fölött e fenyegető karddal.

A közvéleményt ez ügy állandóan izgalomban tartá, Alkibiadest pedig elkeseríté. Ez izgalom és ez elkeseredés kitörését jellemzi ama két részlet, melynek fordítását adom.

a) Alkibiades elitéltetése.

60. Az atheni nép ezekre gondolván és felidézvén emlékébe mindazt, mit a kényurakról hallott, ingerült és gyanakvó lett azok iránt, kik a mysteriumok megsértésének vádját vonták magukra és mindent oligarkhikus összeesküvésre és kényuralmi törekvésekre vitt vissza. És midőn e miatt felbőszülve már sok előkelő férfit hurczoltak fogságba és épen nem csillapultak, hanem napról-napra fokozódék dühök és mind többeket fogtak el; az egyik foglyot, ki a legvétkesebbnek látszott lenni, rábeszéli egy fogolytársa, hogy tegyen vallomást. Hogy igazat vagy valótlant vallott-e, e felől ellentétes nézetek vannak; mert bizonyosat senki sem akkor, sem később nem tudott a bűntény felől mondani.¹⁹⁾ Még pedig azzal vette rá, hogy állítá, miszerint még ha nem is volna vétkes, magának a büntetés elengedését kikötvén, magát is megmentené és a várost is megszabaditná a folytonos gyanakvástól; magát is biztosabban megmenti, ha a büntetés elengedésének föltétele mellett a bűnrészességet elősmerné, mintha azt tagadva bíróság elé vinné ügyét. Ez csakugyan maga és mások ellen jelentést tesz a Hermes-szobrok ügyében. Az atheni nép örömmel fogadta a vallomást, melyet valónak hitt, minthogy előbb szörnyükép aggódott, ha a népuralom ellen összeesküvők nyomára nem jön, a feljelentőt és azokat, kiket ő nem vádolt, szabadon bocsátá, a vádoltak ügyében külön bíróságot küldvén ki, némelyeket, kiket elfoghattak, kivégeztetének, az elmenekültekre halálos ítéletet mondva fejükre jutalmat tűztek ki. Most sem lehetett tudni, ha azok, kik büntetést szenvedtek, nem sújtattak-e igazságtalanul; azonban magára a városra nézve e megoldás nyilván jótékony hatással volt.

61. Alkibiades ellen, ellenségeinek bujtogatására, kik elutazása előtt is megtámadták volt, az atheniek erősen ingerültek valának. És midőn bizonyosat véltek tudni a Hermes-szobrok és még inkább a mysteriumok ügyében, melyeknek megsértésében vétkes volt, ezt ugyanazon törekvéssel; a népuralom elleni összeesküvéssel hozzák egybefüggésbe, melyet az ő művének tartottak. Véletlenül ugyanez időben, midőn ugy fel valának indulva, a lakedaimoniaknak egy jelentéktelen csapatja a földszorosig

hatolt, Boiotiában lévén valami teendőjük. Azt hitték, hogy ez az ő műve és e csapat titkos küldetéssel nem a boiotiabeliek érdekében jöttek és ha ők sietve a feljelentett férfiakat el nem fogják, elárulják a várost. Egy egész éjen át fegyverben virrasztott a nép várfalakon a Theseus templomában, mely a belvárosban feküdt. Ugyanez időben Alkibiades vendégbarátai Argosban gyanuba kerültek, hogy a népuralom ellen bujtogatnak; ennek következtében az argosi túszoikat, kiket a szigeteken tartottak felügyelet alatt²⁰⁾, kiszolgáltatták az argosi nép bosszantására. Mindenfelől gyanu vette körül Alkibiades személyét. Elküldik tehát Szicziliába Salaminiaát²¹⁾ érte és azokért, kik ellen följelentés történt. A küldötteknek meghagyták, hogy Alkibiadest szólítsák föl a hazajöveleltre a végett, hogy védelmezze magát, de el ne fogják, ugyanis tekintetbe vették a Szicziliába küldött hadsereg hangulatát és ki akarták kerülni az ellenség figyelmét, de főképen a mantineiaiak és argosziak elpártolásától tartottak, mert megvalának győződve, hogy ezeket ő beszélte rá a hadjáratban való részvételre. És ő saját hajóján, a közös vád alatt állók a Salaminiaával Szicziliából elindultak, mintha Athenbe eveznének. Azonban, midőn Thuriibe²²⁾ érkeztek, többé nem követték a hajót, hanem leszállva róla eltűntek, mivel félték ily roszindulatu vád alatt törvényszék elé állani. A Salaminia legénysége egy darabig kereste Alkibiadest és társait, de miután sehol sem találta, haza evezett. Alkibiades pedig már mint száműzött nem sokkal azután egy kereskedelmi hajón kelt át Thuriiból Peloponnesosba; az atheniek őt és társait halálra ítélték.

b) Alkibiades bosszuja.

Alkibiades Thuriiból előbb az elisi Kyllenebe ment, onnét száműzött társaival együtt a lakadaimoniak menedéklevele mellett Spartába, kiknek a mantineiai szövetség létesítése miatt támadt boszujától tartott. És véletlenül ép ez időben érkeztek Spartába a korinthosi és syrakusai követek is azzal a megbizatással, hogy az atheniek ellen szövetséget hozzanak létre és segílyt eszközöljenek ki. Alkibiades Athen elleni háborúra izgat. Így állott bosszút szülőföldén.

* * *

Alkibiades beszéde. (89—92. f.)

◊ [89. »Előbb az ellenem szórt rágalomról kell szólanom, hogy irántam táplált gyanakvástok miatt közös érdekeinket balul ne fogjátok föl. Mig elődeim a veletek fentartott vendégbaráti viszonyt²³⁾

valami sérelem következtében felmondák, én ismét fölelevenítém és nektek több szolgálatot tevék, különösen pylosi balszerencsések alkalmával. És habár irányotokban állandó jóindulattal viseltetem, ti a béketárgyalások alkalmával ellenségeimnek gyarapítatók hatalmát az által, hogy általuk alkudoztatok és engem megalázásnak tevétek ki. E miatt méltán szenvedétek részemről megrövidítést, midőn a mantineiaiak és argivok részére álltam vagy egyéb tekintetben működtem ellenetek. Most azonban, ha valaki akkor a szenvedett sérelem érzetében haragudott rám, helyes álláspontból ítélve, változtassa meg nézetét. Ha pedig valaki azért gondolt rólam rosszat, mert a nép felé hajoltam, tudja meg, hogy ezért sem neheztel méltó joggal. Mert mi mindig a kényuraknak vagyunk ellenségei; már pedig a népuralom a kényuralom ellentéte; ennek köszönhető a népezéri állást. Minthogy Athen nagyobbára népuralom alatt áll, alkalmazkodnunk kellett a körülményekhez. A lábrakapó féktelenség ellenében politikai mérsékletet tanusítánk, míg valamint régebben voltak, most is vannak, kik a tömeget rosszra csábítják. ²⁴⁾ Ezek száműztek engem is. Mi az összállam élén állottunk és kötelességünknek tartók, hogy a mely kormányforma mellett az állam legnagyobb és legszabadabb lett, a mint öröklők, úgy tartsuk fen. Miután a népuralmat mi, kiknek némi belátásunk van, megismertük s köztük magam bárkinél jobban, találnék nem egy gáncsolni valót; de köztudomásu esztelenségekről mi újat lehetne mondani? Azonban a népuralom reformjára nem véltük alkalomszerűnek ezt az időt, míg ti ellenségekül fenyegettek.

90. »Az ellenem keletkezett vádakkal így áll a dolog. Azonban most közös tanácskozásunk tárgyára nézve kell fölvilágosítást adnom, ha valamivel jobban vagyok tájékozva. Tehát halljátok: Szicziába első sorban azért evezünk, hogy ha a szicziiaiakat meghódítani bírnók, azután az italokat, sőt a karthagóbeliek birtokait ²⁵⁾ és magát Karthagót is megkísértenők uralmunk alá hajtani. Ha ez sikerülne egészen vagy nagyrészben, végcélunk volt Peloponnesost támadni meg, ráhozva az összes ottani hódításunk következtében gyarapodott hellén haderőt, zsoldosokul fogadva még sok barbárt, ibereket és másokat is, kik az ottani barbárok közt manap közelismerés szerint legharcziasabbak, meglevő három evezősoros hajóinkhoz Itália dús faanyagából újakat építvén, s ezekkel Peloponnesost körülzárva, egyszersmind a gyalogsággal a szárazon támadva a városok közül némelyeket erővel bevennénk, másokat ostromművekkel bekerítve könnyen reméltünk hatalmunkba ejteni és ezután az egész hellén világ felett uralkodni. Pénzt és gabonát, hogy terveink kivitelére annál dúsabb

segélyforrásokkal rendelkezünk, az ujonnan szerzett birtokok elegendő mennyiségben nyújtanának az itteni jövedelmek nélkül is.

91. »A hadivállalat czélját hallottátok tőlem, ki legpontosabban vagyok tájékozva; a más két hadvezér, ha birja, az végre is hajtja. Most már be fogom bizonyítani, hogy ha segélyére nem siettek, Szicília nem bir ellenállani. A szicíliaiak, habár haditéren nem a legjártasabbak, ha egyesülnének, diadalmaskodnának. Ámde a syrakusaiak egymagukba, miután már csatát vesztek és hajókkal is körül vannak zárva, nem bírják ki a küzdelmet az athenieknek ott lévő haderejével. Ha pedig a város elesik, akkor egész Szicília, sőt csakhamar Itália is kezükre kerül és a mely veszélyt az imént jeleztem, nemsokára rátok szakad. Ugy hogy senki se higgye, hogy Szicília, hanem hogy Peloponnesos sorsáról van szó, ha gyorsan így nem intézkedtek, hogy hajón oly legénységet küldetek oda, mely maga evezzen és azonnal harcra kész állapotban szálljon partra, de a mit még a hadseregnél is szükségesebbnek tartok, egy spartai férfit küldtök vezérül, ki a meglevő haderőt szervezze és az ellenszegülőket szolgálatra kényszerítse. Így meglevő barátaitok bizalmat meritének, a kétkedők bátrabban esatlakoznak. Itt is nyiltabban kell a harczot fölvenni, hogy a syrakusaiak látván, hogy rájuk van gondotok, nagyobb ellenálást fejtsenek ki és az athenieknek ne legyen kedvük szövetségeseiknek újabb segítséget küldeni. Meg kell erősíteni az attikai Dekeleiat,²⁶⁾ mitől az atheniek mindig erősen félték és azt tartják, hogy e háborúban még csak e megpróbáltatást nem szenvedték. Legbiztosabban úgy árthatunk ellenségeinknek, ha megtudva azt, mitől leginkább rettegenek, ép ott intézünk támadást. Mert természetes, hogy a maguk gyengeségeiket legjobban ismervén, tudják mitől kell félniök. E körülfalazásból saját hasznatok mellett az ellenségnek minő hátránya fog keletkezni, egyebeket mellőzve csak a főbbeket sorolom föl: Az egész vidék birtokfelszerelése kezetekre kerül; egy részét elfoglaljátok, a rabszolgák pedig elszöknek.²⁷⁾ A laurioni²⁸⁾ ezüstmányák fekvő birtoka és a vámok *) jövedelméből elesnek, de főkép a szövetségesek adójától, melyek nem fognak pontosan befolyjni, mert azok látván, hogy ti egész erővel fogtok a háboruhoz, őket elhanyagolják.

92. »Hogy minden sikerüljön, az, lakedaimoniak, gyors elhatározástoktól és a ti nagyobb készségtoktől függ, mert hogy lehetséges,

*) Meineke Madwig felfogását követem. Boeckh és Classen tekintélye nem birt meggyőzni arról, hogy itt a kézirati hagyomány elfogadható, mely bírósági díjak (birságok)-ról szól.

arról bizonyos vagyok és aligha csalódom. És azért, mert hazám ellen az ő legnagyobb ellenségeivel szövetségben lépek föl, én, kit jó hazáfnak tartottak, méltatlanul ítélne bárki silányabb embernek és gyanusitana, mint ha csak a száműzött buzgalma szólna belőlem. Elszakadtam az engem száműzők gonoszságától, de nem attól, hogy nektek használhassak, ha nekem hisztek és nem ti vagytok hazám gonoszabb ellenségei, kik neki nyílt háboruban ártottatok, hanem azok, kik barátait ellenségeivé válni kényszeríték. Hazaszeretetet nem akkor érzek, midőn méltatlanul bántalmaznak, hanem midőn a polgárjogot nyugodtan gyakorolhattam. Én úgy hiszem, hogy nem hazám ellen indulok, hanem elveszett hazámat akarom visszaszerezni. Nem az a férfi szereti igazán hazáját, ki ha igazágtalanul száműzetnék is, ellene nem támad, hanem a ki honvágyból minden módot megkísért, hogy azt újra visszanyerje. Tehát azt hiszem, lakedaimoniak, hogy engem bátran használhattok bármi veszélyes vagy terhes szolgálatra, tudván azt a közmondást, hogy a ki mint ellenség nagyon tudott ártani, mint barát is nagyon használhat; mert hiszen én az atheniek dolgait jól ismerem, a ti dolgaitok felől is alkottam magamnak nézetet és tanácslom, hogy meggondolva, miszerint legfontosabb érdekeitekről van szó, ne habozzatok Szicziába és Attikába hadsereget küldeni a végett, hogy amott haderőtök egy részével közreműködve nagy célú érjetekek el: az atheniek jelenlegi és remélt hatalmát megtörjétek és azután magatok is békén éljetekek és élére álljatekek egész Hellasnak, mely önként, szeretetből, nem kényszerítve fog követni. ◻

E beszéd még jobban megerősíté a lakedaimoniakat korábbi szándékukban, hogy Syrakusának küldjenek segílyt. Alkibiades tanácsát megfogadják, Dekeleia megszállását elhatározzák. Vezérül küldik Gylipposzt, e kiváló hadvezéri tehetséggel bíró férfit, ki oly végzetes volt Athenre nézve. Gylippos atyja Kleandridas volt, ki be volt bonyolítva abba a megvesztegetési vádperbe, melynek következtében Pleistioanax királylyal együtt száműzetett. Fia is kénytelen volt honát kerülni.

* * *

Alkibiades beszéde híven tükrözi vissza e lángeszű, de könynyelmű férfiú jellemét. Beszéde mintaképe egy sophista beszédének. Mint a sophisták a legképtelenebb tételek bebizonyítására is vállalkoztak, Alkibiades vállalkozik annak a képtelenségnek bebizonyítására, hogy szeretheti Athent úgy, hogy ennek ellenségeivel szövetekezik. Alaptétel, miből kiindul, az, hogy Athen csak abban a formában hazája, mely az ő jogtalan üldöztetését kizárta, mely Alkibiades családjának előkelő polgári állását biztosítá. Ha Athen őt elüzi: ő

szövetkezhetik Spartával is; mert nem az a férfiú szereti hazáját, ki ellene nem harczol, ha jogtalan bánásmódban részesül, hanem az, ki minden utat elkövet arra, hogy visszatérjen. Alkibiades beszédének bevezetését tartalmazza a 89 f. E bevezetés mintájául szolgálhat a jóindulat felköltésének egy oly kényes helyzetben, midőn valaki a vádak és rágalmak által teljesen maga ellen hangolt közönség jóindulatát kénytelen megnyerni. Alkibiades mesterien vegyíti a két szokott eljárást: egyfelől védekezik az ellene fenforgó vádak ellen, másfelől maga vádol. Ez utóbbi módszerben készült bevezetéseket nevezték „vádoló bevezetés“-eknek, melyek az ellenfél kisebbitése útján igyekeztek a szónok iránt rokonszenvet gerjeszteni.

Alkibiades tanácsa végzetes lett Athenre: a hazaárulás e tényét a történelem ítélőszéke elítélte. Ha Sokrates bevádoltatása alkalmával ellene igaztalanul hozták föl azt aényt is, hogy oly tanítványai voltak, minő Alkibiades és Kritias, ki a 30-ak kényuralmának legbőszebb vezérférfia volt: e vádban rejlik annyi tanulság, hogy e korszakban az erkölcsi fogalmak teljesen föl voltak zavarva a sophistikus szónokok túlhajtásai által. Megingattak azok az alapok, melyeken nyugszik bármely ország főállása, létele: a hazai földhöz, annak intézményeihez való önzetlen, odaadó ragaszkodás, a valódi hazaszeretet, mely ép úgy nem mérlegeli a kapott jókat és szenvedett sérelmeket, mint a jó gyermek szülőihez minden feltétel nélkül ragaszkodik és mint az édes anya még gyengeségeiben is szereti gyermekét. **A** mi Eötvösünk „Bucus“-ja fejezi ki a maga megható közvetlenségével e honszerelmet:

Oh én szeretlek néma bánatodban,
 Hazám, szeretlek könnyeid között;
 Égőn szeretlek özvegy fátýolodban,
 Nehéz keserved, melyben öltözött.

Alkibiades beszéde beszél maga helyett. Még csak annyit jegyzünk meg, hogy az a nagyravágyó terv, mondhatni álom, melyet az atheni népnek tulajdonít, mely a szicziiai vállalathoz fűződött, viszhangzik Aristophanes Madarak című vigjátékának megoldásában, midőn a darab hőse Peisthetairos Basileia-t (a világoralom) nőül veszi, megalapítván a madarak államát, a Felhőkakuk vár-at, mint Arany kitűnő fordításában fordítja a Nephelokokkygia parodikus alkotású szót.]

5. Csata Syrakusa²⁹⁾ mellett.

(64—70. f.)

Az atheniek készülődnek támadást intézni Syrakusa ellen. A syrakusaiak, kik első rémültökben az atheniek rögtöni támadásától

tartottak, magukhoz tértek és fölbuzdultak annyira, hogy még ők sürgették vezéreiket, hogy vezessék őket Katana³⁰⁾ ellen, hol az atheniek állottak. Egyes lovas csapatok az atheni táborig merészelték hatolni és kihivólag viselték magukat. Ez volt az első csata előzménye.

64. A hadvezérek ismerték e helyzetet és ki akarván a syrakusaiakat népestől minél nagyobb távolságra csalni, hogy ők ezalatt a hajókkal éj beálltakor előrehatolva, háborítlanul foglaljanak alkalmas helyen állást, tudva, hogy így nem lennének annyi zaklatásnak kitéve, mintha a felkészült ellenséggel szemben kísértenék meg a partraszállást vagy a szárazon az ellenség szemeláttára nyomulnának elő. Ugyanis a syrakusaiak nagyszámu lovassága, mivel ők lovassággal nem rendelkeznek, az ő könnyű fegyverzetű katonáikban és hadi népükben sok kárt tehet. Így pedig elfoglalnának oly állást, hol a lovasság jelentékeny kárt nem okozhat. A hozzájuk csatlakozott syrakusai szökevények értesítése nyomán az Olympeion *) körüli tért szállják meg. A vezérek haditervük érdekében cselhez folyamodnak. Elküldenek Syrakusába egy férfit, ki meghitt emberük volt, de kit syrakusai vezérek is barátjuknak gondoltak. Ugyanis katana-i ember volt és azt állítá, hogy oly katanai férfiak küldték, kiknek nevét jól ismerték és kikről tudták, hogy a városban még párthiveik maradtak. Ez jelenté, hogy az atheniek az éjt táborukon kívül a városban töltik **) és ha a syrakusaiak egy meghatározott napon hajnalhasadtakor egész se-regestől megtámadnák e tábor, ők a nálok tartózkodó athenieket a városban bezárnák s hajóikat felgyújtánák, mialatt ők a czölöpös sánczokat megrohanva a tábor könnyen hatalmukba ejthetik. Már minden előkészítve van és sokan vannak Katanában, kik kezükre játszanak ; ő ép ezektől jött.

65. A syrakusai vezérek, mivel különben is föl voltak lelkesedve és tervezték Katana ellen a támadást, hajlandóbbak voltak megfontolás nélkül hinni ez embernek és azonnal kitüzvén a napot, melyen ők támadjanak, elbocsátják a küldöttet, maguk pedig megigérték, hogy az összes syrakusaiakkal kifognak menni, miután már a selinuntiak és némely más szövetségesek úgy is megérkeztek. Midőn már minden előkészület megtörtént és a kitüzött nap közeledett, Katana ellen elindulván a Simaithos ³¹⁾ folyó mellett

*) Lásd e könyvhez csatolt jegyzetek közül a 29. jegyzetet.

**) Természetesen nem értendő szó szerint; mert a tábor üresen nem állhatott.

ütöttek tábornak a leontiniak földjén. Az atheniek amint észrevették, hogy a syrakusaiak előnyomultak, fölkerekedvén egész táborukkal és mindazon szicíliaiakkal vagy másokkal, kik hozzájuk csatlakoztak, hadi és szállító hajóikra szállva az éj leszálltakor ³²⁾ eleveztek Syrakusa ellen. És az atheniek hajnaltájt kikötöttek az Olympieion irányában, hogy tábornak üssenek. Ugyanekkor a syrakusai lovasság, mely legelőbb nyomult elé Katanáig, észrevevén, hogy az egész atheni sereg megérkezett, visszafordulva megjelentik a gyalogságnak és most már táborostul visszatértek a város védelmére.

66. Mig ezek e hosszú utat megtevék, az atheniek kényelmesen üthettek tábornak alkalmas helyen, honnét a mely perczben akartak, csatát is kezdhettek és a syrakusai lovasok legkevesébe háborgathatták őket akár küzdelem előtt, akár annak folyamán. Ugyanis egyfelől őket falak, házak, fák és egy mocsár védték, másfelől sziklás meredély. A közel eső fákat levágván és a tengerpartra szállítván a hajók előtt czölöpkerítést vertek; a Dasikon ³³⁾ ama pontján, hol az ellenség legjobban megközelítheti, szedegettet kövekből és fából erődöt hevenyésztek és az Anapos hidját szétbonták. Készülődésük alatt a városból senki sem háborgatá; legelőbb a syrakusai lovasság nyomult elő, utána nem sokára az összes gyalogság újra hadtestbe állott. Előbb egészen az atheni tábor közelébe nyomultak elé, azután látván, hogy az atheniek nem mozdulnak, visszavonultak és az Elorine uton ³⁴⁾ átkelvén, megette szálltak táborba.

67. Másnap az atheniek és szövetségeseik csatára készültek föl és a következő csatarendbe álltak: A jobbszárnyat az argoisiak és mantineabeliek foglalák el, a zömöt az atheniek, a bal-szárnyan a szövetségeseik és a többi hadi nép állt. A sereg fele része a homlokvonalon nyolcz ember mélyre volt felállítva, másik fele a tábor közelében négyszögöt alkotott, ugyanakkora mélységben. Ezeknek ki volt adva a parancs, hogy a hol bajt látnak, ott jöjjenek segítségül. A podgyászvivőket eme tartalék csapatok közé helyezék el. A syrakusaiak a hoplitákat tizenhat ember mélyre állíták föl, mind syrakusaiakból és a megérkezett szövetségeseikből álló hadi népet (legtöbb emberrel jöttek a selinuntiaiak, azután a gelai lovasok, összesen mintegy kétszáz ember, kamarinabeli ³⁵⁾ háromszázötven, lovas mintegy husz és ijász mintegy ötven), a lovasságot, nem kevesebbet, mint ezerkétszázat a jobbszárnyra helyezék és melléjük a dárdavetőket. Midőn elébb az atheniek készültek volna támadni, Nikias az egyes nemzetek

harcvonalán végigmenve, mindnyájukhoz a következő buzdító beszédet tartá :

Nikias beszéde.

68. »Férfiak! Sok buzdító szóra nincs szükség, midőn mindnyájan ugyan arra a küzdelemre vagyunk elszánva! Maga e derék fölszerelés, azt hiszem több bátorságot önt belétek, mintsem gyenge tábor mellett a legszebb szavak. Mert a hol argosiak, mantineabeliek és atheniek és a legkiválóbb szigetlakók együtt vagyunk, hogyne merithetne ilyen és ennyi szövetséges láttára minden ember a győzelemre nagy reménységet, különben is oly férfiak ellen, kik összes népestől és nem mint mi, válogatott vitézekkel védekeznek s hozzá még sziciliaiak ellen, kik kicsinyelnek ugyan, de nem állják ki a harcot, mert kevesebb a harci képességük, mint bátorságuk. Mindenki azt is gondolja meg, hogy távol vagyunk hazánktól és nincs közel egy talpalatnyi barátságos föld, melyet saját fegyveretekkel ki nem vívtok. És ép annak ellenkezőjét hozom föl, miből, jól tudom, hogy az ellenfél merít buzdításra indító okot. Ők azzal serkentenek, hogy a hazáért foly a küzdelem, én pedig, hogy nem a hazában, hanem oly földön, melyet vagy meghódítani kell, vagy felette nehéz visszavonulni, mert számos üldöző lovasság követ nyomon. Hirnevetekről megemlékezve rohanjatok az ellenségre bátran, kényszerű helyzeteteket és nehézségeit félelmesebbnek tartva, mint magát az ellenséget.«

69. Nikias e buzdító beszéd után seregét azonnal támadásra vezérlé. A syrakusaiak e perczen még nem várták az ütközetet és némelyek közülök a közel eső városba tértek. Mások rohánva jöttek segítségre és hogy késve érkeztek, kiki a hol érte, csatlakozott a hadtesthez. Nem hiányzott bennük a lelkesedés és elszántság sem ebben, sem a többi csatákban, hanem a mindig hadijártasság dolgában győztek, megmérkőztek bátorság tekintetében is, hol azonban ez fogyatékos volt, buzgalmukat kellett bár, kénytelenek voltak abba hagyni. És habár nem gondolták, hogy az atheniek elébb támadnak és így kénytelenek lesznek hirtelen védekezni, mégis fegyvert ragadva, tüstént szembezártak. Először mindkét részen a kődobók³⁶⁾ parittyások és ijászok folytatának előcsatározást és megfutamták egymást a

könnyű fegyverzetű csapatok módjára. Azután az ijászok hozák elé a szokásos áldozatokat és harsonások indulót fűttak a hoplitáknak, ezek rohantak; a Syrakusaiak harczolandók hazájukért és kiki a jelent tekintve, önéletéért, jövődóbeli szabadságáért; az ellenfélnél pedig az atheniek azért, hogy új földet tegyenek sajátukká és sajátokat vereség esetben tönkre ne tegyék; az argosiai és a szövetségesek közül a függetlenek azért, hogy velük együtt hódítsák meg a földet, mely ellen indultak és győzelem esetében tényleges hazájokat viszontláthassák. A szövetségesek közül az alávetetteket főként az sarkallá, hogy kétségebeestek életük felől, ha nem diadalmaskodnának és mellékesen az is, hogy segítvén az athenieket a mások leigázásában, öniájokat teszik könnyebbé.

70. Kéztusára fogván a dolgot, sokáig kibírták egymással szemben, azonban dörgés, villámlás jött közbe és megeredt a zápor, mi az ujoncz és hadakozáshoz nem szokott katonáknak féltelmét fokozta, míg a tapasztaltabbak a vihart a nyári évszaknak tulajdonítván, inkább megütköztek az ellenség makacs ellenállásán. Miután előbb az argosiaiak nyomták hátra a syrakusaiak balszárnyát, azután az atheniek a velük szemben álló csapatokat, a syrakusai sereg többi része is megingott és futásnak eredt. De az atheniek az üldözést nem folytatták messzire, mert a syrakusaiak nagy számu lovassága, mely vereséget nem szenvedett, visszatartá őket és a hoplitákat, kik igen előre nyomultak, visszakergeté, ismét egyesülvén a hadtesttel, a meddig bátorságban előre haladhattak, visszafoglalák előbbi állásukat és diadaljelt állítanak föl. A syrakusaiak az Elorina-uton összegyűlve, a körülményekhez képest helyreállítván a hadi rendet, küldtek Olympieion védelmére őrséget, attól tartván, hogy az athéniek az itt felhalmozott kincsre rá ne tegyék kezüket; a többi visszatért a városba.

6. Hermokrates és Euphemos Kamarinában.

(76—87. f.)

A syrakusaiak gyanuba vették a kamarinabelieket, hogy ezek az atheni győzelem után nem lesznek hajlandók elküldeni a köteles csapatokat, minthogy nem nagy buzgalmat fejtettek ki az első csata előtt, egy követség élén elküldék Hermokrates azzal a küldetéssel, hogy ez őket csatlakozásra lelkesítse. Ugyanez időben érkezett Kamarinába az atheniek szövetsége, melynek

élén Euphemos állt. Álljon itt a kamarinai népgyűlés előtt tartott két beszéd.

Hermokrates beszéde.

(76—80. f.)

76. »Nem a miatti aggodalom következtében jövénk hozzátok követségbe, mintha titeket az atheniek itteni hadereje megfélemlítene, hanem inkább hogy beszédeikre ne hajtsatok, mielőtt minket meghallgatnátok. Mert ismeritek az ürügyet, mely alatt Szicziába jöttek, de valódi szándékukat is mindnyájan sejthetjük. Én úgy nézem, hogy nem a leontiniak visszatelepítése, hanem a mi kitelepítésünk tulajdonképi céljuk. Mert van-e valószínűség abban, hogy itt városokat állítsanak helyre azok, kik Hellasban városokat tesznek néptelenné, és a khalkisi eredetű leontiniakért rokonság révén buzgólkodjanak, míg az euboiai khalkisieket leigázták? Ugyanazon módon kerítik hatalmukba őket és tesznek kísérletet ellenünk. Mert ők vezérállammá úgy emelkedtek, hogy a ionok és valahányan garmatosaik gyanánt szövetségeseik, a perzsák megtorlása végett csatlakoztak hozzájuk, de ők némelyeket mint szökevényeket, másokat, hogy egymás ellen hadakoztak, mindnyáját valami szép ürügy alatt megtámadván alávetettek. Sem Athen nem Hellas, sem a hellének nem a maguk szabadságáért harczoltak a perzsák ellen, hanem az atheniek azért, hogy őket maguk és nem a perzsa igázza le, a hellének pedig azért, hogy urat cseréljenek, ki nem esztelenebb, de szivtelenebb. *)

77. »De nem azért jöttünk, hogy előttetek, kik bitorlásait ismeritek, bebizonyítsuk, mily jogosan vádolható az atheni állam, hanem inkább hogy önmagunknak tegyünk szemrehányást, kik habár szemünk előtt áll a példa, miként igáztatnak le a tengerentúli hellének, nem fogunk önvédelemhez, és most is látván, hogy ugyanazon hitegetésekkel állanak elé, hirdetve a leontinibeli rokonaik hazatelepítését és egestai szövetségeseik megsegítését, nem szánjuk rá magunkat, hogy egyesülve mutassuk meg nekik, hogy itt nem ionok, nem hellespontosiak, nem ama szigetlakók lakoznak, kik majd a perzsa, majd más urat cserélve örökös szolgák, hanem a független Peloponnesosból Szicziában letelepedett szabad dórok. Vagy bevárjuk, míg államonként meghódítatunk, midőn tudjuk, hogy csak ez uton vagyunk leigázhatók és látjuk politikájukat, mint hintenek közénk beszédeikkel visszavonást, másokat szövetségi ígérettel ingerel-

*) A görög szójátékot inkább mellőztem, semhogy rosszul adjam vissza.

nek háborúra egymás ellen és minden egyes államnak valami csábítót mondva tudnak ártani? És azt hiszszük, hogy míg egy távol lakó honfitársunk vész el, nem fenyeget-e bennünket a veszély, ha pedig előbb szenvedünk, csak magunkat ér a balsors?

78. »A ki abban a hiszsemben, hogy a syrakusai és nem ő áll ellenség gyanánt szemben az athenivel, átallaná magát veszélynek hazámért tenni ki, gondolja meg, hogy nem annyira az én hazámért, mint egyszermind a sajátjáért fog harcolni, és pedig annyival több biztonsággal, ha engem előbb meg nem semmisítettek, mert szövetségese lesz és nem fog elhagyatva egymagában küzdeni. Az atheni nem a syrakusainak ellenségeskedését akarja megtorolni, hanem inkább engem ürügyül használva barátságát akarja kicsikarni. *) A ki irigységből vagy félelemből (mert a nagyság e két dolognak van kitéve) óhajtja Syrakusa megaláztatását, hogy észretérjünk, de, a saját biztonsága érdekében főnmaradását kívánja, nem az emberi hatalomtól függő dolgot remél; mert nem áll ugy hatalmunkban a sors, mint vágyaink urává lenni. És balga számításában csalódván önkárán bánkódva csakhamar visszakivánná azt a helyzetet, hogy szerencsémét irigyelje. De ez lehetetlen, ha egyszer cserben hagyott és nem akart ugyanazon veszélyekben résztvenni, még pedig nem szinleges, de valódi veszélyekben. Névleg a mi uralmunkat, tényleg saját létezésüket védelmezték. Épen nektek kellett volna, kamarinabeliek, kik szomszédaink vagytok és kiket másodsorban fenyeget a vész, ezt megelőzőtök és nem ily lanyhán segitnetek bennünket, hanem inkább önként sietnetek oltalmunkra, és mint a hogy minket hivatotk volna segítségül, ha előbb titeket támadnak meg az atheniek, ép oly buzgalmat kellene most, a mi felszólításunkra mutatnotok, hogy mi a legszélsőig álljunk ellen. De most sem ti, sem a többiek ily buzgalmat nem tanusítottok.

79. »Velünk és a betörőkkel szemben gyávaságból őrzitek meg a semlegességet, állitván, hogy az atheniekkal szövetségi viszonyban állotok. De e szövetséget nem a barátságos államok, hanem a támadó ellenség ellen kötétek és úgy, hogy az atheniek segítségére mentek, ha másoktól szenvednek és nem, mint most, ők okoznak jogtalanságot. Lám, a rhegiumbeliek khalkisi létükre sem készek a khalkisi eredetű leontiniakat visszatelepíteni. És mi szörnyőség, hogy ők az igazi jogczim jelentését értve indokolatlanul is tartózkodó állást foglalnak el, ti pedig a legjobb ürügy mellett is természetes ellensé-

*) A rendes szövegtől eltérve adtam e teljesen jó értelmet; a hagyományos olvasási mód erőszakoltan értelmezhető.

geiteket akarjátok támogatni, és még természetes rokonaitokat legnagyobb ellenségeikkel szövetségbe tönkretenni! Ez nem helyes; hanem inkább keljetek védelmükre és ne féljete az atheniek hatalmától. Ugyanis, ha egyesülünk, nem félelmetes, de igen, ha a minők dolgoznak, meghasonlunk; hiszen midőn csak ellenünk jöttek és csatát is nyertek, akkor sem érték el céljukat és hamar visszavonultak.

80. »Ugy hogy ha egyesülünk, van okunk nem csüggedni, nektek pedig annál nagyobb készséggel menni bele a szövetségbe; különben is a peloponnésosiak oltalmára számíthatunk, kik az atheniek-nél egyáltalán derekabb katonák. És senki se higgye, hogy amaz óvatosság, mely egyik félen sem segít, hogy mindkét féllel föntartsa a barátságot, irányunkban méltányos, magatokra nézve biztonság. Mert a valóságban nem méltányosság, mint a külszin mutatja. Ugyanis ha általatok cserbe hagyatva a legyőzött fél elbukik, a győztes felülkerekedik, ugyan e tartózkodás által amazt nem hagyátok-e vesztére, emezt meggátoltátok-e, hogy bűnt ne kövessen el? Mennyivel dicsőbb dolog a bántalmazottnak és hozzá meg véreiteknek oldalára állva Szicília közérdekét megvédeni és az athenieket mint barátaitokat meggátolni abban, hogy vétkezzenek. Röviden: mi syrakusaiak azt mondjuk, hogy nem nehéz sem nektek, sem a többieknek részletesen megmagyarázni e helyzetet, melyet magatok ép oly jól ismertek. Inkább esdekelve kérünk, jusson eszetekbe, hogy örökös ellenségeink a ionok leselkednek reánk és ti dór létetekre árultok el minket, dórokat. Ha az atheniek leigáznak, a ti elhatározástok következtében aratnak diadalt, de csak önmaguknak fogják ezt tulajdonítani és diadaluknak más pályabérét nem keresik, mint ép azt, ki nekik e győzelmet megszerzi. Ha pedig mi kerekedünk felül, a ránk háritott veszély miatt ti fogtok megtorlást szenvedni. Gondoljátok hát meg a dolgot és válaszzátok vagy a közeli biztos szolgáltságot, vagy hogy, ha velünk egyesülve diadalmaskodnátok, megkisérsétek kikerülni azt a gyalázatot, hogy ezeket uratokká emeljétek és részünkről az engesztelhetetlen gyűlölséget.«

Euphemos beszéde.

(82—87. f.)

82. »A korábbi szövetség megújítása küldetésünk célja, de mivel e syrakusai vádolt, szükséges arról is beszélnünk, hogy az uralomhoz teljes jogunk van. A legnagyobb bizonyítékot maga szolgáltatá, mondván, hogy a ionok a dórok örökös ellenségei. Ez tény.

Ugyanis mi ionokul szomszédai a peloponnesosi dóroknak, kik túlnyomó számukkal fölényben vannak, kerestünk módot, mikép őrizhetjük meg leginkább velük szemben függetlenségünket. A perzsa háborúk után hajóhadat teremtven, fölszabadultunk a lakedaimoniak uralma és vezérállami fölénye alól, mert nem volt több joguk nekik, mint nekünk, hogy felettünk uralkodjanak, csak a mennyiben akkor erősebbek voltak. Azután a perzsa király korábbi alattvalói feletti vezérállami tisztet kezünkbe ragadván, ezt visszük, ugy vélekedvén, hogy ugy leszünk legkevésbé a peloponnesosiak szolgálói, ha védelmünkre haderőt tartunk és szigoruan véve, nem is joggatlanul hódítottuk meg a ionokat és szigetlakókat, kikről a syrakusaiak állítják, hogy bár véreink, leigáztuk. Mert ellenünk, az anyaállam ellen jöttek a perzsával együtt és nem merészelték tőle elpártolva hajlékaikat lerombolni, mint mi tevők, elhagyván honunkat, hanem szolgaságot voltak készek elfogadni és azt hozni nyakunkra.

83. »E tények által lettünk méltókká az uralomra egyfelől, mert legnagyobb tengeri haderővel rendelkezünk és legnagyobb buzgalmat fejtünk ki a hellének ügyében, míg ők a perzsa kezére játszva nekünk ártottak; másfelől mert a peloponnesosiak ellen törekedtünk erőnket gyarapítani. Hangzatos szavakkal nem hirdetjük, hogy csak mi törvén meg a barbar hatalmat, jogot szerzünk az uralomra vagy hogy inkább az ők mint a magunk és egész Hellas szabadságáért küzdötünk. Senkitől nem lehet rossz néven venni, ha saját biztonságáról gondoskodik. Most is saját biztonságunk érdekében jöttünk és látjuk, hogy jelenlétünk nektek is hasznotokra van. Ezt bebizonyíthatjuk ép ezeknek ama rágalmaiból, melyekkel titeket leginkább elrémitének; mert tudjuk, hogy a kik féltükben gyanakodnak, pillanatnyi kedvet találnak a gyanusító beszédekben, de később, ha kenyértörésre kerül a dolog, érdekeiket követik. Mondottuk, hogy otthoni uralmunkat félszünk miatt tartjuk, ide is a miatt jövének, hogy barátaink segítségével bizsoticsuk állásunkat és nem a ti leigázástokra, sőt inkább hogy ezt meggátoljuk.

84. »Senki se higgye, hogy nem tartozik ránk a ti ügyetek, tudva, hogy ha ti megmenekültök és elég erősek vagytok a syrakusaiaknak ellenállni, ezek segílyt nem küldhetvén a peloponnesosiaknak, ők kevésbé árthatnak minekünk. E tekintetben legnagyobb mérvben érdekel sorsotok. Így teljesen indokolt eljárásunk, ha a leontiniakat visszatelepítjük, nem hogy mint euboia-i rokonaikat alattvalóinkká, hanem hogy lehető hatalmasakká tegyük a végett, hogy mint a syrakusaiak szomszédjai ezeknek legtöbb bajt szerezzenek. Otthon mi is elbánunk ellenségeinkkel és a khalkisiak, kiknek

leigázását ő ellentétbe állítá az atheniek fölszabeditásával, hasznunkra válnak, hogy nincs fegyveres hatalmuk, s csak adót fizetnek, ellenben az itteni leontiniak és többi barátaink leginkább használnak, ha minél függetlenebbek.

85. »Kényurnak vagy uralkodó államnak semmi sem okszerűtlen, a mi hasznos, nincs rokoni kötelék, mely megbizhatatlan. Mindenesetre kiki a körülmények szerint ellenségünk vagy barátunk. És érdekünk nem azt kívánja, hogy barátainkat gyengítsük, hanem hogy elleneink barátaink ereje következtében tehetetlenekké váljanak. Nem kell bizalmatlankodnotok. Hellásban is szövetségeseinkkel úgy bánunk, a mint hasznukat veszszük: a khiosiak és méthymnabeliek függetlenséget élveznek, mert hajókat szolgáltatnak; a többség alárendeltebb helyzetben van, mert adót fizet; mások bár szigetlakók és könnyen meghódíthatók, teljes szabadságuk birtokában szövetségeseink, mert Peloponnesos elleni műveleteinkre nézve kedvező helyzetük van. Tehát itteni politikánk is az érdekre és a mint mondók, a syrakusaiaktól való félelemre van alapítva. Ugyanis felettetek való uralomra vágynak, de előbb az irántunk felköltött féltékenység alapján titeket egyesíteni és aztán erőszakkal vagy elszigetelve ha majd eredmény nélkül távoztunk, maguk akarnak Sziczilián uralkodni. Ez okvetlenül beáll, ha hozzá esatlakoztok. Mert mi sem mérkőzhetünk meg a ti egyesített erőtökkel, de ők sem lesznek tehetetlenek veletek szemben, ha mi nem állunk oldalatok mellett.

86. »A ki ebben kételkednék, azt maga a tény czáfolja meg. Mert midőn korábban segítségül hivatok, ép azzal rémitgettetek, hogy ha elnézzük leigázástok a syrakusaiak által, magunkat tesszük ki veszélynek. Most nem szabad kételkednetek ép abban a bizonyítékban, melylyel bennünket reméltetek megnyerni, sem gyanakodni ránk azért, mert nagyobb haderővel jövének a syrakusaiak hatalma ellen, sőt sokkal kevésbé kell bennük biznotok. Mi támogatástok nélkül itt nem maradhatunk, vagy ha arra vetemednénk, hogy hódítanánk, nem birnök az ut távolsága és őrség hiányában megtartani eme nagy városokat, melyek szárazföldi haderővel is rendelkeznek.³⁷⁾ De ők nem táborból, de a mi jelenlegi haderőnket tulszárnyaló népességü városból leselkednek ellenetek és a kedvező alkalmat megragadják (megmutatták már máskor, de különösen a leontiniakkal szemben) és most is merészkednek titeket mintha nem vennétek észre semmit, ellenünk bujtogatni, kik terveiket meggátolni jöttünk és ez ideig megakadályoztuk, hogy hatalmuk alá kerüljete. Mi ellenben több joggal szólítunk föl, biztonságotok meg-

védésére kérve, hogy közös üdvünket kölcsönösen el ne áruljuk; gondoljátok meg, hogy előttük nagy számerejüknel fogva mindig nyitva áll az út felétek, de nektek ritkán nyilik alkalom ily nagy segítségre támaszkodva védekeznetek, melyet ha gyanakodásból vagy eredmény nélkül engedtek távozni vagy tönkre jutni, szeretnétek majd csak egy töredékét látni, midőn még ha megjelenne is, mit sem érne.«

87. »De sem ti, kamarinabeliek, sem a többiek az ő rágalmaiknak ne higgyetek. Föltártuk előttetek a teljes igazságot az ellenünk felhozott vádakra nézve és még egyszer röviden felsorolva érveinket, reméljük, hogy meggyőzünk benneteket. Kinyilatkoztatjuk, hogy Hellásban uralkodunk, hogy másnak igáját ne vonjuk, de a városok fölszabáditására jöttünk, hogy általuk ellenünk föl ne használtassanak, kénytelenek vagyunk beavatkozó politikát követni, mert sok megvédeni való érdekünk van, ide most is valamint korábban szövetségeseinkül nem hivatlanul, de felszólításra jöttünk azok segítségére, kik bántalmat szenvedtek. Ne bírákul üljetez itt tetteink felett, sem mint bölcs mérséklők, mert ennek eltelt már ideje, ne próbáljátok czéljainktól elterelni, hanem a mennyiben a mi hasznot tevékeny politikánkból és jellemünkből merithettek, azt ragadjátok meg és higgyétez el, hogy ez irány nem mindenkinek káros, sőt a hellének nagy részének hasznára van. Ugyanis bárhol, hatáskörünktől bármi távol, bárki, az is ki magát bántalmazottnak véli, az is ki leselkedik, minthogy amaz remélheti, hogy tőlünk nyer támogatást, emez, mert attól tart, hogy ha közbelépünk, nem lesz kockázata veszélytelen, kénytelen lesz emez magát mérsékelni, amaz baj nélkül megmenekül. Ne utasítsátok vissza a menekvés útját, mely kínálkozik bárkinek, ki hozzánk folyamodik és nektez is, hanem a többi hellének ³⁸⁾ sorába állván velünk egyesülve kísérsétez meg egyszer azt is, hogy lépjetez föl támadólag a syrakusaiak ellen a helyett, hogy mindig tőlük remegjetez.«

A helyzet jellemzése. A kamarinabeliek egyik félben sem bizván teljesen, semleges állásukat megőrzik. E magatartás jellemzi a szicíliai hangulatot. Még nem fogták föl Hermokrates hazafias álláspontját, hogy Athen világhatalmi terjeszkedése, ámitó kétszinü politikája ellen legjobb fegyver: a szicíliaiak egyetértése. Hermokrates különös nyomatékkal emeli ki a **dór** eredetet: a **dó r** és **i o n** törzs ősi gyűlölségét. A dór szabadságszeretetet, a dór

jellem függetlenségét szembe állítja a ion szolgálaiassággal, mely csak urat cserél, a persa után az atheniek kényuralma alá kerül. Élesen állítja szembe az atheni politika ellenmondását, mely a külföldön a szabadságot hirdeti és otthon a szabadságától fosztja meg a szövetségeseket. Hermokrates beszédére jellemző az atheni követ válasza. Ritka merészséggel leplezi le az atheni politika viláгурalmi törekvését. Nem törekszik színezní, nem kendőzi fenséges jelszavakkal. Elfogadja az ellenfél vádjait és azokból farag fegyvert. Elfogadja a ion és dór törzsek közti százados gyűlölséget; de érvül használja arra, hogy bebizonyítsa, miszerint ép ezért törekszik Athen külföldön a népek szövetségét megnyerni, mert ez által Peloponnesost fosztja meg segélyforrásaitól. Elismeri, hogy Athen a beavatkozás politikáját űzi; de ép ebben van a szicíliai államoknak haszna, mert a syrakusai kényuralom ellen így találnak állandó szövetségest Athenben. Nem haboz kijelenteni, hogy Athennek Sziciliában a szabadság védelme válik hasznára. Syrakusa ellen független, szabad államokban talál legjobb szövetségeseket: Hellasban, ha a szövetséges államokat fizetésre kényszeríti, sőt ha leigazza; úgy biztosítja vezérállami helyzetét. Kimondja az atheni politika alapelvét nyíltan, tétovázás nélkül. »Kényurnak vagy uralkodó államnak semmi sem okszerűtlen, a mi hasznos, nincs rokoní kötelék, mely megbízhatatlan.« Hogy Sziciliában Athen nem hódít: azt a politikai érdek (tehát nem holmi erkölcsi nézőpont) parancsolja. Sziciliában szerzett birtokát nem birná megtartani. De a szicíliaiak maguk hívták az athenieket segítségül, minthogy mindkét félnek találkozik érdeke, legjobb ha szövetkeznek. Athen nem engedi, hogy Syrakusa leigazza a szicíliai városokat, Athenben bizhatnak, mert önmagát védi, ha a szicíliai városok szabadságáért küzd.

E két beszéd szintén a történelmi beszédek stíljében van alkotva. A helyzetet megvilágítja. Az atheni viláгурalmi politika kétszinű játéka, az egykori szentül tisztelt elvek helyébe az önérdek nyílt hirdetése az erkölcsi érzet elsatnyulására mutat. Szomorú hatást tesz e beszédben lihegő törzsgyűlölség, mely voltaképp főrugója volt e szerencsétlen háborúnak, mely később is Görögországot darabokra tépte és a makedon igába hajtá.

JEGYZETEK.

¹⁾ 60 talentom = $60 \times 2370 = 142,200$ frt. Ez adatból következtetni lehet, hogy egy tengerészkatona napi bére egy drachma (395 kr.), tehát a rendesnek kétszerese lehetett és átlag egy hajó legénysége 200 emberből állt: mert 30 napot számítva egy óra = $60 \times 200 \times 30 = 360,000$ drachma = 60 talentom.

²⁾ Egestát Troia eleste után az akhivok elől menekült trojaiak alapíták, mint Th. e. könyv 2. f.-ben bizonyára szicíliai források alapján állítja. Egesta lakói a szomszédos Selinussal holmi családi ügyek és egy határrész felett villongásba elegyedtek (VI. 6.). A selinuntiak a syrakusaiokhoz fordultak segítségért, az egestaiak Athenhez. Ez adott ürügyet Athennek a szicíliai ügyekbe való beavatkozásra. Egesta és Selinus Szicília sarló alakú földjének nyugoti szélén feküdtek: északon Egesta, délen Selinus.

³⁾ Leontini-t az euboiai Khalkisből Thukles alapítja. (VI. 3.). A leontinibeliek is Athenhez mint szövetséges államhoz folyamodtak megtámogatásuk és kitelepítésük után. Ez is ürügy volt Athennek a hadjáratra. Feküdt Szicília déli részén, Syrakusától nem messze.

⁴⁾ Vonatkozás a boiotokra, kik, mint Th. V, 26. írja, tiz napos felmondásra kötöttek fegyverszünetet. Minthogy a béke 521-ben kötöttet és szicíliai hadjárat 415-ben indítottatik, gondatlanság »Tizednapos fegyvernynyugvás«-sal fordítani e passust, melyre a régi magyaróz teljes világot vet a következő megjegyzéssel: »A boiotok tiz napra kötöttek fegyverszünetet az atheniekkel.«

⁵⁾ Alkibiadesre czéloz, ki híres volt fogatairól, versenyparipáira sok pénzt pazarolt. Ifjonti hévvel követelt magának tért a közpályán. Nikias a fényűző ifjút, ki szépségével, szeretetre méltó jellemével messzi körben bámulat tárgya volt, e helyen talán igen is sértő módon támadja, mi Alkibiades szellemes válaszát hívta ki.

⁶⁾ E helyből az tűnik ki, hogy a különböző pártok az ülésben is különváltak egymástól, mint a hogy az mai parlamenti szokás.

⁷⁾ Az 500 tagból állott tanács 10 sectiójából az év illető szakában kormányzó pryta-ni-eának elnöke volt a pritanis, kinek a megtörtént szavazás után még fenmaradt a joga a törvény módosítását megkísérteni. De ugyan e hely azt látszik bizonyítani, hogy az ismételt tárgyalás törvényesen tiltva volt, habár a mytelenei ügyben minden ellenmondás nélkül került az ügy ismét tárgyalás alá (III. 36, 5 és 49. l.).

⁸⁾ Vagyonát 1000 talentumra = 2.370,000 frtra becsülték. Thukydides az állam veszélyét nem tulajdonítja kizárólag Alkibiadesnak, hanem elég nyíltan hibáztatja is a tömeg irigykedését a dúsgazdag Alkibiadesre. Jellemző találkozás van Th. és Aristophanes vígjátékíró közt, ki »Békái«-ban a következőket írja:

»Oroszlánkölyköt ne növeljen föl a város,

Ha fölnevelte, türje is erkölceit.« (1431—2.) (Arany J.)

⁹⁾ Alkibiades az olympiai versenyen Athen képviselőjében közbámulatot keltő pompát fejtett ki. Sátra, lakomái, fogatai, a pazar ifju szépsége közcsodálkozás tárgyai voltak. A mi magát e verseny idejéért illeti: némelyek Kr. e. 424-re, mások 416-ra: Grote 420-ra teszi, mely mellett nagy valószínűség szól. Ugyanis a Nikias-féle béke után gondolhatták az atheniek államáról, hogy a háború következtében teljesen kimerült.

¹⁰⁾ A karok kiállítása = khoregia egyike volt azoknak a leiturgiáknak, melyekről megemlékeztünk a Perikles sirbeszédére tett észrevételeink közt (69. l.).

¹¹⁾ E szövetségekről szól Th. V, 46. és 52. f.-ben. Az itt érintett államok: Argos, Mantinea. Elis. A Mantinea melletti csata a szóban forgó jelenet előtt három évvel (Kr. e. 418.) történt. A mantineai és argosi csapatok e csatában részleges vereséget szenvedtek ugyan, de azért az üldözéssel felhagytak. (Th. elbeszéli V, 65—74. f.)

¹²⁾ Az itt említett hét állam (illetve város): Syrakusa, Selinus, Gela, Akragas, Messéne, Himera, Kamarina, mint a hogy a régi magyarázó megjegyzi.

¹³⁾ Az árpát megszárták — aszalták — hogy hosszasabban tarthassák.

¹⁴⁾ E hadjáratot elbeszéli Th. II. 56. és 58. fejezeteiben, Perikles Peloponnesos pusztítására 100 hajót küld. E sereg Epidauronnál kötött ki. E sereg még később a thrák partvidék ellen ment Hagnon vezérlete alatt.

¹⁵⁾ A trierarkhia a leiturgiák közé tartozott, melynek terhét a gazdagabb polgárok viselték. Állott egy hadihajó felszerelésében, a hajóderekrét, az árbocot, a legénység zsoldját az állam adta, de a felszerelés és a hajó jó karban tartása a trierarkh terhe és tiszte volt. E terhes szolgálat egy évig tartott és legalább két évi időköz választá el az egyik trierarkh szolgálatot a másiktól. Költségét 40 minára teszik ($39 \cdot 50 \times 40 = 580$ frt.).

¹⁶⁾ A rendes zsold 3 obolos volt, tehát ennek kétszeresét adta. Egy drachma 39·5 kr.

¹⁷⁾ P a i a n, latinosan paeon Apollo tiszteletére ünnepélyes alkalmakkor énekelt dicsének volt. Már Homeros említi. Csata előtt fohász, csata után hála-ima. Harsány hangon énekelték. Üteme az u. n. paeon, melynek főalakja: a creticus volt, mely Kretából eredt: — ∪ —, de ez már a voltaképi paeon összevont alakja. A paeon = — ∪ ∪ ∪.

¹⁸⁾ A H e r m e s szobrok: négyszegletű faragott márványkövek voltak, bárdolatlan ős formában kivéve, melyek a piac egy részét vették körül és egyes templomok és polgárházak előtt állottak. Még az ős pelasg kultusra visszavihető Hermes oly alakítása, hogy keze, lába hiányzott. A szobrászat első kezdetes művei voltak az eredeti Hermák, melyek az utak jelzésére használtattak. Hermesnek, a követ-istennek oltalma alá helyezé az antik görög minden járását, kelését. Ily Hermes oszlopokon erkölcsi jelmondatok is álltak, mint a mi ősi portáinkon, melyeket kivált Székelyföldön lehet találni, melyek biblikus szellemben vannak szerkesztve.

¹⁹⁾ A Demeter kultussal összefüggő mysteriumok, melyeknek székhelye Eleusis volt, a leányát K o r é t kereső Demeter bánatát (az ősszel letarolt mezők e symbolumát) és a leányát feltaláló Demeter elragadtatott örömét (a tavasszal új életre ébredt természet symbolumát) az emberi élet titokzatos jövőjét is jelképezik. Bizonyos rejtélyes tanok, félig bölcselmi, félig vallásos

sejtelmek kijelentése alkotó e mysteriumok tulajdonképi magvát, melybe a három fokon önsanyargatás, lelki megalázkodás és mély titoktartás árán lettek beavatva az u. n. e p o p t e s - e k : kik színről színre látták a szent cselekvényeket. Képzeltetni, hogy ily szent dolgokkal úzótt tréfa vagy gúny a legnagyobb bűn volt, mit elkövethet valaki. Jellemző Horatius erős nyilatkozata az ellen, ki a mysteriumot elárulja; pedig mi más volt a római hitélet egy Horatius korában a görögéhez képest, mely ép e korban öltött legalább szertartások szerint a legnagyobb szentséget, habár a peloponnesusi háború korában már a bölcsekedés erőre kapott. A római költő Carm. III. 2, 25. és köv. versei így hangzanak:

Est et fideli tuta silentio
 Merces: vetabo, qui Cereris sacrum
 Volgarit arcanæ, sub isdem
 Sit trabibus, fragilemve mecum
 Solvat phaselon, saepe Diespiter
 Neglectus incesto addidit integrum.

²⁰⁾ A vallomás-tevő *Andokides* szónok volt, mint Plutarkhos Alkibiades életrajzában írja. *Andokides* »a mysteriumokról« *cz. beszédében* beszél el a dolgot (ennek főként 48. és köv. fejezeteiben). *Andokides* *Kharmidest* nevezi meg olyanul, ki őt a vallomásra birta volna, Plutarkhos *Timaios*-t említi. A tény, úgy látszik, annyiból állt, hogy Alkibiades vagy néhány mulató pajtása ifjoncz kedvtelésből vitte véghez a következményekre nem gondolva e merényt, melyet Alkibiades ellenei ügyesen használtak föl a forrongó közvélemény fölkorbácsolására. Plutarkhos említi, hogy némelyek szerint e szentségtörést korinthusi és megarai egyének követték el, kik a szicíliai hadjáratot akarták ezzel meggátolni. *Andokides* és *Thukyides* elbeszélése közt az a könnyen értethető különbség fordul elő, hogy *Andokides* tagadja részességét. De semmi lehetetlen nincs abban, hogy *Andokides*, midőn beszédét tartá: Kr. e. 399-ben eltagadta az emberek emlékezetében már elmosódott vallomást, melyet 415-ben tett.

²¹⁾ Ezeket Alkibiades kerítette kézre, mint olyanokat, kik a lakedaimoni párthoz szitottak. Összesen 300-an voltak. Az atheniek elhelyezék az uralmuk alatt álló közel fekvő szigeteken. Th. e. ténylet V. 84-ben beszél el.

²²⁾ *Salaminia* egy állami hajó, melyet a vád alá helyezett politikai vétkesek után küldtek. Nevezetes hajó volt még a *Paralos*, mely szintén állami küldetésben járt.

²³⁾ *Thurii* Italia *Lucania* nevű tartományában, az elpusztított *Sybaris* helyén az atheniek gyarmat-városa.

²⁴⁾ Vendégbaráti viszony = *proxenia* még a keleti vendégszeretet híven ápolt hagyományából kifejtett viszony egy idegen állam polgárával szemben. A vendégbarátot vendégbarátja szívesen látta házában, iránta a vendégszeretet előzőkenységét gyakorlá; ajándékokkal megtisztelte és jogvédelemben részesíté. Politikai tekintetben érdekeit lehetőkép előmozdítá. E viszonyra már *Homeros*-nál találunk megragadó példát az *Ilias* VI. énekében, hol *Diomedes* és *Glaukos* egymásban vendégbarátokat ismernek föl, még pedig atyáról örökölt vendégbarátság alapján: (VI. 215.). E viszonyt annyira szentül tisztelték, hogy külön *Zeus Xenios* (vendéglátó — védő *Zeus*) oltalma alá helyezék.

²⁵⁾ Alkibiades itt a maga családját: az Alkmaionidákat tünteti föl olyanul, melyet mintegy örökségképen illeti meg a vezéri állás; a demagogoknak

tulajdonítja száműzetését. Az atheni alkotmány újabb fejlődését egyes tapintattal rója meg, tudván, hogy ez által aristokrata érzelmű hallgatóiban magáiránt bizalmat gerjeszt. Az atheni alkotmány újabb változását különösen két férfit idézte elé, kikre e helyen czélozni látszik: Kleisthenes és Ephialtes.

²⁶⁾ E karthagoi birtokok Sardinia, Korsika.

²⁷⁾ Alkibiades e veszélyes tervét a lakedaimoniak végre is hajtják, mint azt a következő könyv 19. fejezetéből látni fogjuk.

²⁸⁾ Thukydides a következő könyv 27. fejezetében elbeszéli, hogy több mint 20,000 rabszolgát szökött át.

²⁹⁾ Attika délkeleti szegletén, Sunion foktól északra vonult el Attika bányavidéke, mely számos községet foglalt magában. Oly gazdag jövedelmet hajtottak az itt művelt ezüsbányák, hogy minden polgárnak évenként 10 drakhma jutott (mintegy 4 frt), mi 100 talentomra ment = 375,000 frt. A perzsa háborúk alatt 200 háromevezősoros hajót építettek a jövedelemből. Később csökkent jövedelmezőségük, úgy hogy Strabo idejében (Kr. e. 40 tájt) már nem művelték. Ma e bányák helyén Alegrana falu van.

³⁰⁾ Minthogy a szicíliai hadi vállalat legfontosabb célpontja Syrakusa volt, álljon itt e város vázlatos leírása. — Syrakusa, Szicília legnagyobb és leggazdagabb városa, a sziget egyik szeme (Akragas a másik) annak keleti partján feküdt az Anapos balpartján a Syrako-tó mellett. Alapíták a dórok Kr. e. 735. Arkhias vezérlete alatt. A város szerencsés fekvésénél fogva csakhamar virágzásnak indult. Öt városrészt foglalt magában, melyeket fal vett körül. E részek:

1. Ortygia, a város legősibb része, néha csak A sziget névvel jelölik. (Igy Thukydides VI. 3.) Arethusa nevű forrás. Artemis és Athene templomai, fellegvára, Hieron kényúr palotája tevék e városrészt nevezetessé. Egy keskeny csatorna választá el a szárazföldtől. E csatornán át kezdetben egy töltés, később egy híd tartá fenn a város többi részével az összeköttetést.

2. Arkhadina a sziklás magaslatot foglalta el a tengerparton, külvárosul tekinthető. Egész a Trogilos nevű kikötőig nyult, mely ma Golfo di Maaghis nevet visel. E városrészben volt a forum, a prytaneum (hatósági épület), az olympiai Zeus-temploma, színház és a sirbolt.

3. Tykhe, a legnépesebb városrész, mely nevét a benne állott Tykhe-templom-ról vette. E városrész az Arkhadina városrész nyugati oldalán ennek északi részét foglalá el.

4. Neapolis, Tykhetől délre, korábban Temenites Arkhidanától nyugatra. Itt volt a legnagyobb színház, melyet Cicero Verres eileni beszédében említ (IV. 53.).

5. Epipolai, egy az előbbi két városrésztől nyugatra fekvő magaslaton Syrakusa bástyájául volt tekinthető. E városrészben fekszik a Euryalos nevű erődített domb; a falakon kívül a Labdalon nevű várac állott. Syrakusa mintegy 180 stadium területet foglalt el (4 $\frac{1}{2}$ mérföld).

Ortygiától nyugatra fekszik a nagy kikötő (ma is Porto maggiore), mely 80 stadiumnyi tért fogott be. E kikötőt lánczczal lehetett elzárni. Ortygiától északkeletre feküdt a kisebb kikötő, melynek Lakkiós vagy Márvány-kikötő volt a neve. A hajógyárak és fegyvertárak vették körül. Syrakusától nyugatra feküdt a Kyane-forrás, ennek közelében Zeus temploma, kitől e hely Olympieion nevet kapott. Ezzel egy irányban volt a Daskon nevű

rév. Fontos hadászati ponttá válik Syrakusa ostrománál P l e m m y r i o n, mely délre feküdt Syrakusától: a nagy öbölbe benyúló félsziget, melyet Nikias megerődít (VII. 4. f.),

³¹⁾ K a t a n a Syrakusától északra, az Aetna alatt feküdt. Thukydides elbeszélése szerint az Aetna legutóbbi kitörése alkalmával (Kr. e. 426-ban) szenvedtek e város lakói. Az athenieknek hadi állomása volt, honnét műveletüket Syrakusa ellen megkezdték.

³²⁾ A katanai síkság főfolyója, mely torkolatánál, Katanától délre mintegy két órányi távolságra ma is S i m e t o nevet visel.

³³⁾ Minthogy ez esemény októberben történt, körülbelül 6 óratájt indultak, 12 órát tarthatott, míg az Anapos torkolatához értek a nagy öbölben és kiköthettek: tehát hajnaltájt. Szemben az O l y m p i e i o n-nal kötöttek ki. Az itt elterülő buzaföldeken vannak még nyomai az Olymposi Zeus hatalmas templomának.

³⁴⁾ Az atheniek táborától délre, a kikötő felé nyuló magaslat, ma Punta Caderini.

³⁵⁾ Ez ut a tengerpart mentén Syrakusától délre vonult el s az Anapos hidján át vezetett Olympieion felé. A syrakusai sereg, miután a hidat az atheniek lerombolták, az Anapos sekélyein kelhetett át. Ha tehát az Elorine uton túl foglaltak állást, ez Olympieiontól északnyugatra eshetett.

³⁶⁾ G e l a és K a m a r i n a tekintélyes szicíliai városok a sziget délnyugati részén.

³⁷⁾ A latinban libratores vagy libritores követők, kik parittyá nélkül, szabad kézből dobáltak az ellenfélre köveket.

³⁸⁾ A régi magyarázó értelmezése kitünő. Szicília lovassággal és nehéz fegyveresekkel is rendelkezvén, sziget létre: egy szárazföldi hatalommal is megmérkőzhetett.

³⁹⁾ E g e s t a, L e o n t i n i és K a t a n a lakóira céloz, kik az atheniekhez folyamodtak segélyért.

VII. KÖNYV

1. Gylippos és Pythén Tarentumból¹⁾, miután a hajóikat kijavitották, az epizephyrii Lokroiba eveztek, hol biztosabb értesülést nyervén az iránt, hogy Syrakusa még nincs végképen körülzárva, hanem lehet Epipolai felől sereggel behatolni, tanakodának, ha Szicília balpartja felől kísértsek-e meg bejutni vagy jobb partján előbb Himerába²⁾ evezve, a himeraiabelieket vévén magokhoz és más sereget is toborzván, szárazon tegyék meg utjokat. Jobbnak látták Himerába evezni; ugyanis még nem érkezett meg Rhegionba³⁾ az a négy attikai hajó, melyeket Nikias küldött mihelyt megtudta, hogy mégis csak Lokroiba érkeztek a peloponnesosiak. Az ellenük küldött czirkáló hajókat megelőzve Rhegiont és Messénét érintve megérkeznek Himerába. Itt a himerabelieket rábirták, hogy hozzájuk csatlakozván, maguk is kövessék őket és fegyvert is adjanak matrózaik fegyvertelen részének (ugyanis a hajókat partra vonszolták) és a selinuntiaknak is izentek, hogy bizonyos ponton egész seregükkel velük találkozzanak. Igérték még csekély segítséget a gelabeliek és némely más szicíliaiak, kik sokkal készebbek voltak a csatlakozásra, miután Arkhonidas, ki e vidéken király és hatalmas ember volt és barátja az athenieknek, nem rég halt meg, másfelől Gylippos bátor föllépésének is hire ment. Gylippos magához vévén saját legénységét és fölfegyverzett matrózait, mintegy hétszáz embert, hozzá a himerai hoplitákat és könnyű fegyverzetű katonaságot, együtt ezer embert és száz lovast, a selinuntiak, valamint gelabeliek közül néhány könnyű fegyverest és lovast, más szicíliaiakkal együtt ezer embert, indult Syrakusa ellen⁴⁾.

2. Azonban a korinthosiai Leukásból⁵⁾ a többi hajóval a mint birták oly sietve jöttek segítségre és Gongylos, egyik korinthosi vezér, bár legutolsónak indult el, Gylippos előtt egy kevéssel megérkezett hajójával és ép akkor lepvén meg őket, midőn már a küzdelem feladása érdekében akartak népgyűlést tartani, ebben őket meggátolta és fölbátoritá, kijelentvén, hogy a többi hajó is jön és Gylippos, a Kleandridas fia, kit a lakedaimoniak az általuk küldött haderő vezérévé tettek. A syrakusaiak is hadinépestül kiindultak, hogy

Gylipposzal találkozzanak, mert úgy értesültek, hogy már közel van. Gylippos Jetait, egy útba eső szicíliai erődöt elfoglalván, harci rendbe szedett csapataival megérkezik Epipolaiba, Euryelos mellett nyomulva elő, hol az atheniek is feljutottak. *) Egyesülvén a syrakusaiakkal az atheniek ostromfalai ⁶⁾ ellen indult. Véletlenül ép akkor érkezett, midőn az ostromfalat az atheniek már-már befejezték (kitett ez mindig hét-nyolcz stadiumot ⁷⁾), a tenger felől maradván csak egy kevés hátra. Ezt még építék. Az ostromzár másik oldalán, Trogilos irányában ⁸⁾ az épületkövek nagyjában már egybe voltak hordva, sőt egy rész a falakból félig, más rész egészen készen állt, midőn a munkát félbeszakíták. Ilyen közel volt Syrakusa a végveszélyhez.

3. Az atheniek, habár Gylippos és a syrakusaiak váratlan támadása miatt kezdetben zavarba jöttek, csakhamar csatarendbe álltak. ⁹⁾ Gylippos, midőn közelükbe ért, megállítá a csatasorokat és békekövetet küldött hozzájuk azzal az üzenettel, hogy ha Szicília területét öt nap alatt mindenestül elhagyják, ő kész velük egyezkedni. De az atheniek ezt számba sem véve, a követet válasz nélkül bocsáták vissza. Ezután mindkét fél csatára készült. Gylippos látván, hogy a syrakusaiak zavarban vannak és nem egyhamar állnak csatasorba, táborát a nyiltabb térre vezette. Nikias az atheniekkel nem nyomult előre, hanem a sánczok megett maradt. Midőn Gylippos észrevette, hogy az atheniek nem mozdulnak, seregét a Termenites magaslatára ¹⁰⁾ vezette és itt tölték az éjszakát. Másnap sergének nagyobb részét az atheni védművekkel szemben állítá föl, hogy másfelé segítséget ne küldhessenek, egy részt pedig a Labdalon ¹¹⁾ erőd ellen küldvén, ezt elfoglalja és az ott talált őrséget egy szálíg lekonzolja. Ugyanis e hely kívül esett az atheniek szemhatárán. Ugyanaznap a syrakusaiak egy a nagy öbölben czirkáló atheni hajót is elfogtak. ¹²⁾

4. Ezután a syrakusaiak és szövetségeseik Epipolai felső részén át a várostól kiindulva egy keresztfalat kezdtek építeni, hogy az atheniek, ha nem bírják meggátolni, az ostromövet be ne fejezhessék. Az atheniek a tenger felől a falat befejezván, már felvonultak a magaslatra, épen akkor, midőn Gylippos éjjel a fal egyik gyenge pontja ellen sergével támadást intézett; de az atheniek, mivel szerencsére ez éjt épen az ostromfalakon kívül tölték, a mint ezt észrevették, szembementek. Gylippos ezt látva, gyorsan visszavonult az övéivel. Az atheniek e ponton a falat magasabbra emelvén, maguk

*) Mint szerző az előző könyv 96 f.-ben elbeszéli.

vevék át az örökösödést, a szövetségeseket az ostromöv többi részén helyezték el, mindenkinek kijelölve őrállomását.

Nikias elhatározta a Plemmyrion¹³⁾ nevű hegyfokot megerősíteni; e hegyfok a várossal szemben, a nagy öbölbe nyulván be, annak torlatát keskenyebbé teszi; mert remélte, hogy ha e pontot megerősíti, könnyebb lesz az élelmiszerek szállítása. Ugyanis a syrakusai kikötő közelében csekélyebb távolságból örködhethének és nem mint most a nagy öböl legtávolabbi pontjáról kellett hajóikkal szembevezetni, ha a tengeren a syrakusaiak mozdultak. Figyelmét már inkább a tengeri hadműveletre fordította; látván, hogy Gyliппos megérkezése után a szárazon kevesebb kilátásuk van. Átszállítván tehát hajóit és sergének egy részét, három erődöt épített, hol a hadikészlet nagyrésze lett elhelyezve és itt kötöttek ki a nagy szállító és gyors hadihajók. A legénység romlására ez intézkedés nagy befolyással volt. Ugyanis szűkiben valának a víznek és azt is távolról kellett hozni és ha a legénység tüzifa beszerzésére ment ki, a syrakusai lovasság, mely a terület ura volt, lekaszabolta. Ugyanis a syrakusaiak lovasságuk harmadát ép azért helyezték el az Olympieon melletti városkában, hogy a Plemmyriont megszálló ellenséget szemmel tartsák, nehogy kárt tegyen. Megtudta azt is Nikias, hogy a korinthisiak többi hajói is megérkezőben vannak, ellenük küld husz hajót, melyeknek meghagyta, hogy lesbe álljanak Lokroi, Rhegion és Szicília bemenete táján.

5. Azonban Gyliппos építé az Epipolaion keresztül a falat, felhasználva az atheniek által magok számára összehordott követ, egyszersmind mindegyre kivezetvén, harczí rendbe állította a keresztfal előtt a syrakusaiakat és szövetségeseiket; az atheniek szintén velük szemben hadállást foglaltak. Midőn Gyliппos alkalmasnak látta az időt, támadott. Kézitusára került a dolog az ostromfalak közt, hol a syrakusai lovasságnak nem lehetett hasznát venni. Miután a syrakusaiak és szövetségeseik vereséget szenvedtek és halottaikat békepálcza oltalma alatt elszállíták, az atheniek pedig diadaljelt állítanak, Gyliппos összegyűjtvén a sereget, kijelenté, hogy a hibát maga és nem ők követték el. Ugyanis a lovasság és ijászok nem működhettek sikeresen közre, mert a fölállitás miatt igen beszorultak az ostromfalak közé. Most azonban újabb támadásra készül és emlékezteti őket arra, hogy ha hadierejük nem csekélyebb mint az ellenségé, lelki bátorságuk tekintetében gyalázat volna, ha peloponnesosi és dór létükre nem tekintenék becsületbeli dolognak a ionokat, szigetlakókat és gyűlevész embereket legyőzve az országból kikergetni. Ezután, mihelyt alkalmas időt talált, elővezette csapatait.

6. Nikias és az atheniek abban a meggyőződésben, hogy ha a syrakusaiak nem is ajánlanának csatát, semmikép el nem nézhetik a keresztfal építését (ugyanis már majdnem meghaladta az atheni ostromöv megszakadt végét; pedig ha ez megtörténik, akkor egyre megy, ha csatában győznek is vagy egyáltalán nem küzdenek), szembeszálltak a syrakusaiakkal. Gylippos most a hoplitákat a védművektől messzebb kivezetvén, ütközött meg, a lovasságot és kopjavitőket az atheniek két szárnya felől állítá föl a két ostromfal megszakadt vége közt nyíló térségen.¹⁴⁾ A lovasság a csata folyamán megtámadván az athenieknek velük szemben álló balszárnyát, megfutamítá, minek következtében a sereg többi része is legyőzetvén, visszanyomatott az ostromfalak megé. A következő éjjel a syrakusaiak sietve befejezvé a keresztfalat, átvágták az atheniek ostromövét, még pedig úgy, hogy maguk háborítatlanul dolgozhattak, az athenieket pedig megfoszták a reménységtől, hogy még győzelem esetén is végrehajthassák az ostromzárt.

7. Nemsokára a korinthesiak, ambrakióták és leukadiaiak még hátralévő tizenkét hajója is az atheni czirkáló hajók figyelmét kikerülve bevezett a korinthesi Erasinides vezérlete alatt és részt is vett a keresztfal építésében. Gylippos Szicziáliában szertejárt szárazföldi és tengeri haderő gyűjtésére, egyszersmind hogy megnyerje azon városokat, melyeknek buzgalma lanyha volt vagy egyáltalán távol tarták magukat a háborútól. Másfelől a syrakusaiak és korinthesiak követeket küldtek Lakedaimonba és Korinthusba, hogy valami módon akár kalmár, akár teherhajókon szállítsanak még segédcapato-
kat, minthogy az atheniek is új csapatok után küldöttek. A syrakusaiak is legénységgel láttak el egy új hajórajt és hadigyakorlatokat tartottak, hogy e téren is támadólag lépjenek föl és egyéb tekintetben is fölbátorodtak.

8. Nikias ezt megtudván és látván, hogy az ellenség ereje, valamint az ő segélytelenségük napról-napra nőttön nő, maga is küldött, mint már gyakran, de akkor különösen részletes jelentést az eseményekről, mert a helyzetet oly válságosnak tartá, hogy ha akár őket gyorsan vissza nem hívnák, akár újabb és pedig nem csekély segítséget nem küldenek, menthetetlenül elvesznek. Tartván attól, hogy küldöttei vagy előadásbeli ügyetlenség miatt, vagy elfelednek valamit, vagy a tömeg szájaize szerint akarván szólni, nem mondják meg az igazat, levelet irt, úgy vélekedvén, hogy így legbiztosabban megtudják az atheniek az ő valódi nézetét, meg nem hamisítva a követ előadása útján és a tényleges viszonyok felől tanácskozhatnak. A követek elementek a levéllel és a szóbeli üzenettel. Nikias azonban sergét in-

kább a védelemre szoritotta, mintsem önkéntes koczkázatba ment volna bele.

9. Ugyanazon nyárnak ¹⁵⁾ a vége felé Euetion atheni hadvezér Perdikkasszal egyesülve sok thrák katonával megtámadta Amphipolist, de a várost be nem veheté; ekkor a Strymon vizére körbe hajókat állítva, a folyóról folytatá Himeraiomból ¹⁶⁾ az ostromot. Így végződött a nyár.

10. A tél elején Nikias küldöttei megérkezvén Athenben, a szóbeli üzenetet elmondák és ha valaki kérdezősködött, válaszoltak; a levelet pedig átadák. A város jegyzője előlépven az atheniek előtt a levelet elolvasá, mely így hangzék:

Nikias levele.

(11—15).

11. »Az előző eseményekről, atheniek, korábbi leveleimből értesültetek. Most azonban fontosabb, mint valaha, hogy a helyzetet megismervén, határozatok. Miután mi több csatában meggyőztük a syrakusaiakat, kik ellen küldeténk és építők az ostromfalakat, melyek közt jelenleg állást foglalunk, jött a lakedaimoni Gylippos egy Peloponnesosból és néhány szicziiai városból gyűjtött sereggel. Első csatánkban legyőztük, de másnap a lovasság és dárdavetők visszaverettek ostromfalaink megé. Most félbehagyván a körfal építését, az ellenség túlnyomó száma miatt veszteglünk (ugyanis nem bírnánk egész haderőnkkel támadni, minthogy hoplitáink egy részét igénybe veszi a falak őrzése), ők pedig velünk szemben egy keresztfalat húznak, úgy hogy nem vagyunk képesek őket körülfárni, ha csak nagy sereg nem jön segítségünkre és e keresztfalat be nem veszi. Az esett meg rajtunk, hogy habár úgy látszik, mintha mi ostromolnánk másokat, mi állunk, legalább a szárazon ostrom alatt; mert hiszen a lovasság miatt nem nyomulhatunk az országban messzire.

12. »Küldöttek követeket is Peloponnesosba újabb segély végett; a szicziiai városokba pedig maga Gylippos ment el, hogy az eddig semleges városokat rábeszélje a háborúban való részvételre, a szövetséges városokból pedig, ha lehetséges, újabb szárazföldi és tengeri erőt szerezzen. Mert a mint értesültem, szándékoznak egyszerre a szárazon intézni támadást ostromfalaink ellen és a tengeren is támadni. És senki meg ne ütközzék közületek azon, hogy »a tengeren is.« Mert a mi hajóhadunk kezdetben fölényben volt mind hajóink épsége, mind legénységünk jó állapota folytán; most azonban, a mint az ellenség is jól tudja, hajóink átáztak, minthogy oly huza-

mos ideig voltak tengeren ¹⁷⁾ és a legénység harcziereje tönkrement. Ámde a hajókat nem lehet partra vontatva szellőztetni, mert az ellenség hajóinak száma föléri, sőt túlszárnyalja a miénket és mindig támadással fenyegetnek bennünket. Nyilván látható, hogy gyakorolják magukat; bármikor kezdeményezhetik a támadást és hajóik szárítását is könnyen eszközölhetik, mert nem kénytelenek mások ellen lesben állani.

13. »Nekünk ez még akkor is nehezen sikerülne, ha túlnyomó számmal lenne hajónk és nem volnánk kénytelenek, mint most, összes hajóinkkal örködni; mert ha csak a legcsekélyebb mérvben hagynánk fel az éberséggel, oda lesz minden élelmünk, hiszen most is nagyon nehezen szállíthatjuk az ellenséges város előtt. Legénységünk pedig azért pusztult és pusztul naponta, mert tűzifa és ivóvíz beszerzése végett messzire kellett tengerészeinknek elmenni, a lovasság lekonzolja őket. A szolganépség, mióta a syrakusaiakkal egy színvonalra jutánk, elszökdös: az idegenek pedig, kik kényszerítve szálltak hajóra, csakhamar eltünedeznek a szicíliai városokban, kik magas zsoldtól csábítatva és abban a hitben, hogy inkább üzletet fognak csinálni, mintsem harcolni, látván várakozásuk ellenére, hogy az ellenség hajóhadával és egyéb tekintetben is ellenállásra kész, némelyek, mihelyt ürügyet találnak, átszöknek, mások eltűnnek; mert nagy ám Szicília: sőt vannak olyanok, kik, míg maguk kereskednek, rávették a hajóskapitányokat, hogy helyettesítsék őket hykkariai ¹⁸⁾ rabszolgákkal, mi a tengeri szolgálat pontosságát megrontotta.

14. »Magatok jól tudjátok, hogy a hajóslegénység rövid ideig marad kitűnő állapotban, és kevés tengerész van, ki hajót indítani és evezést mindvégig rendben tartani tudna. De mindezek közt legnagyobb baj, hogy hadvezér létemre e rendetlenséget nem bírom megakadályozni (mert a ti természetetek nehezen kormányozható), és nekünk nincs honnét újabb legénységet szereznünk, holott az ellenség több forrással rendelkezik, hanem a magunkkal hozott legénységből kell a tényleges állománynak és a hiány pótlásának kitelnie. Ugyanis mostani szövetséges városaink Naxos és Katana ¹⁹⁾ tehetetlenek. Ha az ellenség még azt az előnyt kivívja, hogy Italia városai, melyek minket táplálnak, látván helyzetünket és azt, hogy nem segíttek, hozzája csatlakoznak, minket hatalmukba ejtve kardcsapás nélkül fejezik be a háborút.

Tehettem volna nektek kellemesebb jelentést, de nem hasznosabbat, ha ugyan az itteni helyzet alapos ismerete alapján kell határoznotok; egyszersmind ismervén szokástokat, hogy a legkellemesebb dolgokat szeretitek hallani, de azután ha valami másképp üt ki, vádol-

játok azt, ki félrevezetett, biztosabbnak találtam az igazságot megírni.

15. »Most hát abban a meggyőződésben legyétek, hogy ama feladat teljesítésében, melyet eredetileg ránk ruháztatok, sem a katonaságot, sem a hadvezéreket szemrehányás nem érheti; de miután egész Szicília egyesül és Peloponnesosból is újabb hadsereg érkezik, abban a tudatban hozzatok döntő határozatot, hogy az itteni haderő még az ellenség tényleges erejével sem mérkőzhetik meg, hanem vagy minket visszahivnotok, vagy egy más, ennél nem csekélyebb szárazföldi és tengeri haderőt kell küldnetek és sok pénzt, és egy vezért, ki fölváltson, mert képtelen vagyok vesebajom miatt maradni. Kérem elnézésteket; sok hasznos szolgálatot tettem nektek mint vezér, míg jó erőben valék. De bármit szándékoztok, kora tavasszal haladék nélkül tegyétek meg, mert az ellenség Sziciliában közelből gyűjt erőt, Peloponnesosból késedelmesebben érkezhetik ugyan segítség, de ha nem vigyáztok, vagy kijátsza figyelmeteket, mint korábban is tevő, vagy megelőz benneteket.«

16. Nikias levele ennyit jelentett. Az atheniek annak meghallgatása után Nikiast a vezérség alól nem menték föl, azonban mellé addig is, míg rendes választott kartársai megérkeznének, Menandros Euthydemos ottani tiszteket rendelék, hogy beteges állapotában ne egymaga viselje a terhét. Megszavasták egy új gyalog és tengeri sereg kiállítását a polgári listából és a szövetségesekből. Vezértársakul pedig megválaszták Demosthenest, az Alkisthenes és Eurymedont, a Thukles fiát. Eurymedont azonnal el is küldék a téli napfordulat²⁰⁾ idején tíz hajóval husz talentom *) ezüsttel²¹⁾ és azzal az üzenettel, hogy jönni fog segítség és lesz gond rájuk.

17. Demosthenes hátramaradván készülődött, hogy tavasz kezdetén elindulhasson; a szövetségeseknek megrendelte, mennyi katonát küldjenek, Athenben pedig pénzt, hajót és hoplitát gyűjtött. Az atheniek husz hajót küldenek Peloponnesos körüli czirkálásra, hogy ügyeljenek, nehogy Korinthosból vagy Peloponnesosból hajó kelhessen át Sziciliába. Ugyanis a korinthosiak, miután a követek hozzájuk megérkeztek és jelentik, hogy Sziciliában jobban állnak a dolgok, látván, hogy mily előny volt korábban a hajóhad küldése,

*) Aligha nem hiba csuszott be a kéziratokba és kimaradt egy százat jelölő betű, mert 20 talentum a szükséghez képest igen csekély összeg. Diodoros Siculus állítja, hogy 140 talentumot adtak az atheniek. Boeckh úgy oldja meg e nehézséget, hogy meghagyja a husz talentumot e helyen, de azt állítja, hogy később Demosthenes vitte el a 120 talentumot. Jowett a maga kitünő fordításában 120 talentumot tesz.

még inkább fölbuzdultak, készültek maguk is kereskedelmi hajókon hoplitákat szállítani és a lakedaimoniak Peloponnesosból ugyanazt szándékoztak tenni. A korinthosiaiak huszonöt hajót látnak vala el legénységgel, hogy a Naupaktosnál ²²⁾ állomásozó őrhajók ellen hajós ütközetet kísértsenek meg abból a czélból, hogy Naupaktosnál az atheniek kevésbé gátolhassák meg az ő szállítóhajóik útját, ha kénytelenek lesznek hadihajóik ellenében védekezni.

18. A lakedaimoniak betörni is szándékoztak Attikába, mint régebben elhatározták volt és erre őket a syrakusaiak és korinthosiaiak is sarkalták, minthogy értesülvén az atheniek részéről Szicziába czélbavett segélyküldésről, a betörés által ezt megakadályozhatónak vélték. Alkibiades is sürgeté őket tanácsolva Dekeleia megerősítését és a háború erélyes folytatását. Leginkább növelte a lakedaimoniak önbizalmát az a hír, hogy az atheniek, ha egyszerre két háborút folytatnak, ellenük és a szicziak ellen, könnyebben legyőzhetőek lesznek és hogy a békekötés első megszegőinek őket tarták. Ugyanis az előbbi háborúban inkább ők követtek el a békeszegést, mert a thebaiak a béke idején mentek be Plataiába, és, habár ki volt mondva a békeszerződésben, hogy fegyvert fogni nem szabad, ha valamelyik fél hajlandó a bíróság elé vinni ügyét, ők az athenieknek törvényes eljárás iránti ajánlatát nem fogadták el. Ezért azt hitték, hogy megérdemelték balsorsukat és szívökre vették pylosi és egyéb szerencsétlenségeiket. Most azonban, hogy az atheniek Argosból kiindulva harmincz hajóval Epidauros és Prasiai ²³⁾ vidékét és más helyeket földúltak és Pylosból is rabolgattak és valahányszor a békeszerződés egy-egy pontja felől kétség támadván a lakedaimoniak birói ítélet alá voltak hajlandók az ügyet bocsátani, ezt megtagadták a lakedaimoniak abban a véleményben, hogy a békeszegés, melyet előbb maguk követtek el, most az athenieket terheli: fölbuzdultak a háborúra. És e tél folyamán vasnemüeket ²⁴⁾ szereztek be szövetségeseiktől és egyéb eszközöket gyártottak az erődítésekhez. A Szicziába kereskedelmi hajókon szállítandó segélyesapatokat maguk is gyűjték és a többi peloponnesosiakat ugyanerre sarkalták. Ezzel a tél véget ért véget ért tizennyolecadik éve annak a háborúnak, melynek történetét Thukydides megírta.

19. A következő tavasz ²⁵⁾ kezdetén korábban mint valaha a lakedaimoniak és szövetségeseik betörének Attikába. Vezérlé őket Agis, Arkhidamos fia, a lakedaimoni király. Eleinte a sikságot dúlták föl, azután elkezdék Dekeleia ²⁶⁾ erődítését, államonként osztva föl a munkát. Fekszik pedig Dekeleia Athentől mintegy százhusz stadiumra ²⁷⁾ és körülbelől ugyanennyire Boiotiától is. Az alatta fekvő

síkság és az ország legtermékenyebb vidéke elleni dúlások érdekében épül vala ez erőd Athen szemlátarán. Az Attikába betört peloponnesosiak és szövetségeseik erődítnek vala, míg Peloponnesosban ugyanez időtájt útra indíták a szállítóhajókon a hoplitákat Szicziába; még pedig a lakedaimoniak, a heloták és neodamodes-ek²⁸⁾ legjavát válogatván ki, mintegy hatszáz hoplitát, a spartai Ekkritos vezérlete alatt a boiotok háromszáz hoplitát, kiknek vezérük volt a thebai Xenon és Nikon és a thespiai Hegesandros. Emezek legelőbb bocsáták hajóikat tengerre a lakon Tainaronból.²⁹⁾ Utánuk nem sokkal a korinthesiak ötszáz hoplitát küldöttek, részint Korinthosból, részint zsoldos arkadokból állítván ki, vezérül tevék a korinthesi Alexarkhost. A korinthesiakkal együtt a sykonbeliek kétszáz hoplitát küldöttek, kiknek élén a sikyoni Sargeus állott. A korinthesiaknak a tél folyama alatt legénységgel ellátott huszonöt hajója az athenieknek Naupaktosnál állomásozó husz hajójával szemben foglalt állást azalatt, míg az ő hoplitáikat szállító kereskedelmi hajók Peloponnesosból útra keltek. E célból is látták el e hajókat legénységgel, hogy az atheniek figyelmüket ne annyira a kereskedelmi, mint három-evezősoros hajókra fordítsák.

20. Ugyanez időben az atheniek egyszerre Dekeleia erődítésével és kora tavasszal Peloponnesos körüli czirkálásra harmincz hajót küldenek az Apollodoros fiának Khariklesnek vezérlete alatt, kiknek meghagyták, hogy Argosban kikötvén, rendelje a hajókra az argosi hoplitákat, kiket a szövetség értelmében tartozának kiállítani; egyszerismind elküldik Szicziába, és mint tervezék, Demosthenest hatvan atheni és öt khiosi hajóval, az atheni polgárokból ezerkétszáz hoplitával, a szigetlakókból a mennyit csak szolgálatukba vehettek, többi szövetségeseik és alattvalóik részéről beszereztek annyi élelmiszert és egyéb a háborura szükséges dolgokat, a mennyit csak birtak. Neki megrendelték, hogy előbb Lakonika körül evezve Khariklessel közös hadműveletet folytasson. Demosthenes Aiginába hajózáván, ott várta be seregének még hiányzó részét és Khariklest, míg az argosiat hajóra szállítja.

21. Ugyane tavaszon ép ez időtájt Gylippos is megérkezék Syrakusába, magával hozva a serget, a mennyit csak birt ama városokból összeszedni, melyeket rábeszél a hadjáratban való részvételre. Egybehíván a syrakusaiakat, kijelenté nekik, hogy minél több hajót kell legénységgel ellátni és hajósütközetet kísérteni meg; mert reméli, hogy e kockázat döntő eredményre vezethet. Hermokrates is buzdítá őket, hogy a tengeri mérközéstől az atheniekkal szemben ne riadjanak vissza, mondván, hogy eredetileg ők sem voltak tenge-

részek és nem örökös e képességük, hiszen sokkal inkább szárazföldi nép voltak mint a syrakusaiak, csak a perzsa háború kényszere miatt váltak hajósnéppé. Merész emberekkel szemben azok, kik hasonló merészséget tanusítanak, legveszélyesebb ellenségnek tűnnek föl. Ugyanazzal a bátorsággal, melylyel ők, ha csekélyebb erővel is, másokat megfélemlítenek, viszont őket is meg lehet félemlíteni. Maga jól tudja, mondá, hogy ha a syrakusaiak váratlan merészséggel sikraszállnának az atheniek hajóhada ellen, több eredményt vívnának ki a megdöbönt ellenség ellenében, mint a menynyi kárt az atheniek az ő tapasztalatlanságuk miatt tengerészeti ügyességük által okozhatnának. Buzdítá hát őket, hogy próbáljanak tengeri csatát és ne csüggedjenek. A syrakusaiak Gylippos, Hermokrates és mások ösztönzésére hajósütközetre buzdulának és hajóikra legénységet szállítottak.

22. Gylippos, miután a hajóhad felkészült, éjnek idején összes gyalogsergét személyesen vezette Plemmyrion erődei ellen, a szárazon akarván támadást intézni, mialatt a syrakusaiaknak a nagy kikötőből harminczöt három evezősoros hajója támadott, a kisebb kikötőből, hol a hadirév volt ³⁰⁾, az összes negyvenöt hajó körül evezett ³¹⁾, a belső hajókhoz akarván csatlakozni és együtt támadni Plemmyrion ellen, hogy az athenieket két oldalról hozzák zavarba. Az atheniek gyorsan hatvan hajót kiállítva, huszonöt hajóval a nagy öbölben levő harminczöt syrakusai hajó ellen keltek sikra, a többiekkel a hadirévből kiindult hajóhaddal szembementek. És a nagy öböl torkolatánál ütközének meg és sokáig kibírták a küzdelmet, a syrakusaiak behatolni, az atheniek ezt meggátolni törekedvén.

23. Azonban Gylippos, midőn a Plemmyrionban levő atheniek a tengerpartra mentek és figyelmüket a tengeri csatára fordíták, hirtelen, hajnaltájt támadást intéz az erődök ellen és beveszi előbb a legnagyobbikat, azután a két kisebbet, miután ezeknek őrsege nem állott ellen, látván hogy a legnagyobb erőd mily könnyen elesett. És az előbb elfoglalt erődből a kereskedelmi hajókra és egy szállítóhajóra menekült emberek alig jutottak el a főtáborba ³²⁾; mert a syrakusaiak a nagy öbölben levő hajókkal a tengeri ütközetben fölényben voltak, egy három evezősoros gyorshajó őket üldözőbe vette. Azonban, midőn már a két erőd elesett, a syrakusaiak csatát vesztek és így a menekültek könnyebben eleveztek előlük. Ugyanis a nagy kikötő torkolatánál megütközött syrakusai hajók erőszakosan akarván maguknak utat törni, minden rend nélkül támadván, zavarba hozták egymást és az athenieket juttaták

diadalhoz, kik azokat is megfutamíták, kiktől kezdetben a nagy öbölben vereséget szenvedtek. Tizenegy syrakusai hajót elsülyesztének, számos embert megöltek, kivéve három hajó hadinépét, melyet elfogtak; maguknak három hajójuk ment tönkre. A syrakusai hajók roncsait partra vonszolván, a Plemmyrion előtt fekvő kis szigeten diadaljelt állítván, táborukba tértek vissza.

24. A syrakusaiak pedig így jártak a tengeri ütközettel, de a Plemmyrionban elfoglalt erődöket megtarták és mindenikben diadaljelt állítanak. Az utóbb elfoglalt két erőd egyikét lerombolák, a másik kettőt kijavítva őrizet alá vevék. Ez erődök elfoglalása alkalmával számos ember öletett meg és fogatott el és összevéve sok minden esett zsákmányul; mert az atheniek ez erődöket raktárakul használták, hol nagy mennyiségben gabona a kereskedőknek, valamint a hajóskapitányok holmija volt fölhalmozva. Így negyven, három-evezősoros hajónak vitorláját és egyéb szerelvényét és még három partra vontatott három-evezősoros hajót zsákmányul ejték. Plemmyrion elfoglalása volt az első nagy csapás, mely az atheniek táborát érte; ugyanis az élelmi szerek szállítása többé biztonsággal nem volt eszközölhető, mert a syrakusaiak lesben állva ezt meggátolták és ezentul csak folytonos csetepáték közt történhetett a szállítás; egyéb tekintetben is az rémületet és csüggedtséget keltett.

25. Ezután a syrakusaiak tizenkét hajót küldenek ki a syrakusai Agatarkhos vezérlete alatt. Ezek egyike Peloponnesosba köveket vitt azzal az izenettel, hogy helyzetük jóra fordult és a végett, hogy ezek buzdítsanak a háború erélyes folytatására Hellasban. Tizenegy hajó pedig Italiába indult, értesülvén arról, hogy az atheniek számára nagy hadikészlettel megrakott hajók vannak útbán. E szállító hajókra rá is bukkantak, nagyobbára tönkre tették és Kaulonia³³⁾ vidékén az atheniek számára felhalmozott hajógerendát felgyujták. Ezután Lokriba eveztek és mig itt horgonyoztak, egy kereskedelmi hajó érkezett ide Peloponnesosból, thespeiai hoplitákkal. Ezeket a syrakusaiak hajóikra vevén föl, hazafelé eveztek. Az atheniek Megara táján lesben állván hat hajóval, a syrakusaiaknak egy hajóját emberestül elfogják, a többinek sikerült elmenekülni Syrakusába.

Csetepaté is támadt a kikötőben a czölöpzet körül, melyet a syrakusaiak a régi hajófészerek előtt a tengerben készitének, hogy hajóik biztonságban vethessenek horgonyt és a támadó atheniek ne okozhassanak kárt³⁴⁾. Az atheniek egy tizezer talentumot biró hajóval³⁵⁾, mely fabástyákkal és vértézzel volt ellátva, a czölöpkerítés közelébe evezve, csónakokról a czölöpöket megkötve rángatták,

eltördelték vagy víz alá merülve, alant átfűrészelték. A syrakusaiak hajófészekből lövöldöztek, mire a bástyahajóról feleltek. Végre az atheniek a czölöpök nagy részét kitepték. Legveszélyesebb volt a czölöpzet elrejtett része; mert némely czölöpöt úgy vertek be, hogy nem állott ki a tenger felszine fölött, minek következtében félelmetes volt ide hajózni, nehogy valaki nem vévén észre a czölöpzetet, hajóját zátonyra juttassa. Ámde ezeket is átfűrészelték buváremberek jutalomdíjért; azonban a syrakusaiak új czölöpöket vertek. Több egyéb cselofságokkal is éltek egymással szemben, mint természetes volt, midőn két ellenséges tábor egymáshoz ily közel állott és folytonosan esetepatákat és mindenféle hadi cseleket kísértének meg egymással szemben.

A syrakusaiak korinthusi, ambrakiota és lakedaimoni férfiakat követekül küldtek el a sziciliai városokba, hogy ezek hirül adják Plemmyrion elfoglalását és a hajósütközetre nézve azt, hogy nem annyira az ellenség fölénye, mint a saját megzavarodásuk következtében szenvedtek vereséget, egyszersmind jelentsék ki, hogy helyzetük reményteljes és szólítsák fel őket, hogy ugy hajókkal mint szárazföldi haderővel segítsenek, mert az atheniek is újabb serget várnak és ha ezt megelőzve jelenlegi táborukat megsemmisítik, a háború el lesz döntve. Ezeket művelték Sziciliában.

26. Azonban Demosthenes, miután összegyűlt számára a hadsereg, melylyel Sziciliába vala segítségül menendő, Aiginából Peloponnesos felé evezvén, találkozott Khariklessel és a harmincz atheni hajóval; itt fölszedvén az argosi hoplitákat Lakonikába hajózott és előbb Epidauros Limerá ³⁶⁾ vidékét pusztiták el, azután Lakonikának Kythera szigetével átellenben eső partján kötve ki, hol Apollónak temploma állt, a föld egy részét feldúlták és egy földnyelvhez hasonló helyet megerősítének a végett, hogy a lakedaimoniak helotái ide menekülhessenek és egyszersmind kalózok módjára innét, mint Pylosból portyázhassanak. Demosthenes tüstént azután, hogy e helyet elfoglalta, Kerkyrába evezett, hogy az ottani szövetségesektől is összegyűjthesse a segédesapatokat és minél előbb útra keljen Sziciliába.

Kharikles azonban ott maradván, míg a hely erődítését befejezte, azután őrséget hagyván hátra, maga is haza hajózott harmincz hajójával és vele az argosiak.

27. Ugyan e nyáron megérkezett Athenbe ezerháromszáz Dioletrszű szablyság könnyű pajzsos, kiket Demosthenesnek kell vala Sziciliába szállítani. Az atheniek, minthogy elkéstek, jónak látták visszaküldeni Thracziába, honnét jöttek; mert igen költségesnek tar-

tották őket a dekeleiai háborúra megtartani, minthogy mindenik egy drakhma napizsoldot kapott. Ugyanis Dekeleia, melyet előbb az egyik hadsereg megerősített, azután a szövetséges városokból fölváltva küldött őrség szállott meg, az országot zaklatá és az athenieknek sok kárt okozott, úgy hogy a javakban és emberekben szenvedett nagy veszteség főbefolyással volt az atheniek romlására. Mert eddig a betörések rövid ideig tartván, nem gátolták meg a többi időben terményeik begyűjthetését; ekkor azonban a megszállás állandó jelleget öltött, néha nagyobb számú csapatok is jöttek, de maga az őrség hasonló szükségtől kényszerítette, ki-kirohant a vidékre és zsákmányolt; különben is a lakedaimoniak királya Agis személyesen volt jelen és a háborút egész buzgalommal folytatá, minek következtében az atheniek súlyosan szenvedtek. Mert hiszen ettől a területtől meg lettek fosztva, rabszolgájuk is több mint huszezer megszökött és ezek közt sok kézműves; sok juhok, igásbarmuk elveszett; lovaik pedig, minthogy a lovasság naponta vagy Dekeleia ellen intézett támadást vagy a vidéken teljesített őrszolgálatot, részben megsántultak a sziklás talajban és a folytonos gúzslódásban kidőltek vagy megsebesültek.

28. Az élelmi szerek szállítása is Euboiából, mely korábban Oropostól Dekeleian keresztül szárazföldön gyorsabban volt eszközölhető³⁷⁾, most Sunion megkerülésével tengeren nagyobb költséget okozott. A város kénytelen lévén mindent külföldről szállítani, inkább hasonlított várhoz, mint nyílt városhoz. Az atheniek a falakon nappal fölváltva teljesítettek őrszolgálatot, éjjel pedig összesen a lovasság kivételével, vagy itt-ott az őrhelyeken, vagy az erődökben és így folyt télen-nyáron e gúzslódás. Legjobban nehezedett rájuk az a kénytelenség, hogy egyszerre két háborút folytattak és mégis oly határozottsággal törekedtek a győzelemre, melyet senki sem hitt volna el, ha tényleg nem látja. Mert nem csodálatos dolog-e, hogy ők maguk is a peloponnesosiak által ostromzár alatt tartva, nem hogy odahagyták volna Sziciliát, sőt ép úgy ostromolták Syrakusát, e várost, mely Athennel magára is megmérkőzhetett és hogy a helléneket hatalmuknak és elszántságuknak oly váratlan mértékével lepték meg, hogy míg kezdetben némelyek azt hívék, hogy egy, mások hogy két, mások meg hogy három évig bírják ki a küzdelmet, ha a peloponnesosiak betörnek hazájukba és senki sem tételezett föl több évet, az első betörés után a háborúnak tizenhetedik évében Sziciliába törtek be, és már a háborúban megtöretve, új, az előbbi, peloponnesosinál nem csekélyebb háborút vesznek magukra. Mindezeknek, de főként a Dekeleia által okozott veszteségek, vala-

mint más nagymérvű költségek következtében erős pénzhiányban szenvedtek. Ekkor alattvalóikra szövetségi adó helyett minden tengeri szállítmányra az érték huszadát vetették ki, remélvén, hogy e vám több jövedelmet hajt. Ugyanis a költség abban az arányban növekedett az előbbihez képest, a melyben a háború nagyobb mérvet öltött, de a jövedelmek elapadtak.

29. Tehát a Demosthenes elindulása után érkezett thrákokat, a nyomasztó pénzhiány miatt nem akarván költeni, azonnal hazabocsáták, hazaszállításukkal Diitrephest bízták meg, kinek meg hagyják, hogy útközben (minthogy az Euriposon-at kellett elevezniök) használja fel őket a mennyire bírja, az ellenség ellen. Ez Tanagránál kikötött velük és hirtelenében rablást vitt véghez és az euboiai Khalikisből alkonyatkor átkelt az Euriposon³⁸⁾ és kiszállítva őket Boiótiában Mykalessos ellen³⁹⁾ vezérlé. Az éjet észrevétlenül a Hermestemplom közelében tölté, mely Mykalessostól mintegy tizenhat stadiumra fekszik,⁴⁰⁾ hajnalban megtámadja a várost, mely nem valami nagy és könnyen beveszi, mert a lakók nem gondoltak őrizetre és nem várták, hogy őket a tenger felől támadják meg ekkora távol-ságra, a fal is gyenge volt, itt-ott le is omlott és alacsony magasságra volt csak emelve, a kapuk pedig tárva-nyitva álltak, mert biztonságban érzék magukat. A thrákok betörve Mykalessosba, a házakat és templomokat kirabolták, az embereket lekonzolták, nem kimélve sem öreget, sem ifjat, hanem a mint utjokba jöttek, leölték az asszonyokat és gyermekeket, sőt még az igásbarmokat is és minden élő lényt. Ugyanis a thrák, mint nagyobbára minden barbar nép, vérengző, ha biztonságban érzi magát. Különben is nem csekély rémület uralkodott a városban és a pusztításnak mindenféle neme volt látható. Így megrohantak egy iskolát, mely a városban a legnagyobb volt, midőn ép a gyermekek bementek és mind lemészárlák őket. Váratlan és iszonyu volt e csapás, mely az egész polgárságot bárminél mélyebben sujtá.

30. A thebaiak ezt megtudván, segítségükre siettek és ép viszatértükben érvén utol a thrákokat, tőlük a zsákmányt elvették, magokat pedig megfutamtíva, az Euriposig, a tenger azon pontjáig kergetik, hol az őket szállító hajók horgonyt vetettek. Nagy részüket lekonzolják, a mig hajóra szállni igyekeztek, mert nem tudtak uszni és a hajók legénysége, látván a parton történeteket, a hajókkal nyil-lövési távolon túlra evezett. Egyébaránt a thrákok visszavonuló utjokban a thebai lovasság ellen derekasan védekeztek, honi szokás szerint elő-előrohanva és visszavonulva, rendbe verődve; eközben nem is sokan veszték el. Egy részük a városban rablás közben le-

petve meg, lekonzultatott. Összesen az ezerháromszáz thrákból kétszázötven esett el. Viszont ők megöltek a thebaiakból és a többiek közül, kik segítségre siettek, mintegy husz lovast és hoplitát, köztük a thebai boiotarkhok közül Skirpondast. Mykalessos lakóinak egy része elpusztult. Ez volt sorsa Mykalessosnak, melyet ezzel oly csapás sújtott, milyennél e háborúban szálanomra méltóbb nem fordult elő.

31. Azonban Demosthenes a lakonikai erődítés után Kerkyra felé hajózáván, utközben az elisi Pheiában⁴¹⁾ egy kereskedelmi hajóra bukkanván, mely korinthosi hoplitákat vala Szicziába szállítandó, a hajót magát tönkre teszi. A legénység megmenekülván, más hajóval elevezett. Demosthenes ezután Zakynthosba és Kephalleniaiba érkezvén, hoplitákat szállított hajóra és Naupaktosba a messeniai hopliták után küldött és átkelt Akarnaniában Alyzeiába és Anaktorionba, mely az atheniek birtokában volt. E vidéken időközben találkozik vele a Szicziából visszatérő Eurymedon, ki azon a télen pénzt vitt a sereg számára és neki többek közt hírül adja, hogy útközben megtudá, miszerint Plemmyriont a syrakusaiak elfoglalták. Odaérkezik Konon is, Naupaktos parancsnoka és jelenti, hogy a korinthisiaknak velük szemben álló huszonöt hajója ellenséges szándékkal van és hajós-ütközetre készül; kéri tehát, hogy küldjenek neki hajókat, mert tizenyolcz hajó nem mérkőzhetik meg az ellenség huszonöt hajójával. Átengednek tehát Demosthenes és Eurymedon Kononnak legjobb hajóikból tiz hajót a naupaktosi hajóhadhoz. Maguk azonban a seregyűjtést folytaták; még pedig Eurymedon Kerkyrába hajózáván, elrendelte, hogy itt tizenöt hajót lássanak el legénységgel, míg ő hoplitákat szerzett (mert már visszafordulva, vezértárskép működött Demosthenes mellett, kivel együtt lőn megválasztva). Demosthenes pedig Akarnania vidékéről gyűjtött parittyásokat és kopjaveetőket.

32. A syrakusaiak által Plemmyrion bevétele után a szicziiai városokba küldött követek, miután ezeket megnyervén, serget gyűjtöttek, ezzel ép hazatérőben voltak, Nikias ezt előre megtudván, megizeni az útjukba eső szicziiai szövetségeseeknek, a Kentoripa és Alikyia⁴²⁾ lakóinak és másoknak, hogy ne engedjék át az ellenséget, hanem egyesülve gátolják meg az átvonulásban; mert egyesülten nem mehetnek át, mivel az akragasbeliek⁴³⁾ saját határukon át nem engedték meg az átmenetelt. Midőn ezek útban valának, a szicziiaiak engedve az atheniek kérésének, lesben állva váratlanul, midőn nem is ügyeltek, megtámadták és mintegy nyolcz százat közülök levagdaltak és még a követeket is mind egy szálíg

a korinthosi kivételével, ki a menekülteket, mintegy ezerötszáz embert, elvezette Syrakusába.

33. Ugyan é napokban a kamarinabeliek is megérkeznek segítségükre ötszáz hoplitával, háromszáz kopjavitővel és ugyanennyi ijászszal. Gela is küldött mintegy öt hajóból álló hajóhadat, háromszáz kopjavitőt és kétszáz lovast. Mert már majdnem egész Szicília, Akragas kivételével, mely semleges maradt, az atheniek ellen egyesült Syrakusával, feladván a városok korábbi várakozó álláspontjukat.

A syrakusaiak a sziciliaktól szenvedett veszteség következtében elhalaszták az atheniek ellen már tervbe vett támadást. Demosthenes és Eurymedon, midőn már összegyűjték Kerkyrából és a szárazföldről seregüket, az egész haddal átkeltek a ion tengeren a Japygia-hegyfokhoz. ⁴⁴⁾ Innét tovább hajózva eljutnak a iapygiai K h o i r a d e s ⁴⁵⁾ nevű szigetekhez. Itt a iapygok közül néhány kopjavitőt és a messapok népéből százötven embert hajóikra szállítanak és Artasszal, ki mint fejedelem szolgáltatója a kopjásokat, valami régi barátságot megújítván megérkeznek Italiába Metapontionba. ⁴⁶⁾ A metapontosiakat szövetségük értelmében rábirják, hogy adjanak háromszáz kopjavitőt és két három-evezősoros hajót, mindezt magukhoz véve Thurioiba ⁴⁷⁾ eveztek. Ugy találták, hogy épen ekkor lett lázadás következtében az Athen ellenes párt száműzve. Itt az összes haderő felett szemlét akarván tartani, ha nem hiányzik-e egy sem a gyűjtött csapatokból és a thuriobelieket is rávenni, hogy minél nagyobb buzgalommal vegyenek részt a hadjáratban, miután oly helyzetbe jutottak, hogy egy barátjuk, egy ellenségük van, az atheniekkal Thurioiban maradván, ebben működtek.

34. Ugyanez időtájt a peloponnesosiak ama huszonöt hajóval, melyek a Sziciliába indított kereskedelmi hajók fedezése érdekében szemben foglaltak állást Naupaktosnál az atheni hajórajjal, tengeri ütközetre készülnek, még több hajót látván el legénységgel, úgy hogy kevéssel volt kevesebb hajójuk mint az athenieknek és kikötnek Akhajában Erineos-nál ⁴⁸⁾, mely Rhypai területéhez tartozott. Minthogy az öböl, hol kikötöttek, félhold alakú volt, a korinthosi és ottani szövetségeseiből álló gyalogszerget kétfelől a benyuló hegyfokokon helyezék el, míg a hajók a közbe eső bemenetet zárták el. A hajóhad élén a korinthosi Polyanthes állt. Az atheniek Diphilos vezérlete alatt Naupaktosból harminczhárom hajóval szemben eveztek. A korinthosiak kezdetben veszteg ültek, de midőn az alkalmasnak tetsző időben a harczi jelt felvonták,

az atheniek ellen indulának és megütköztek. Sokáig kibírták egymás ellen a tusát. A korinthosiaknak tönkrement három hajójuk. Az athenieknek egy hajójuk sem sülyedt el, de hét hasznavehetlenné vált, mert elől összerongálódott a hajóknak az evezők előtti része a korinthosi hajóknak ép e czélra vastagabbra készített szakálás gerendáik által. Minthogy a hajós csata eldöntetlen maradt és mindkét fél magának tulajdonítá a győzelmet, a hajóroncsokat pedig az atheniek keríték kézre, mert a szél a tengeren feléjük hajtá és a korinthosiak nem indultak utánuk, szétváltak egymástól, anélkül hogy üldözőbe vennék egymást vagy valamelyik fél részéről foglyokat ejtettek volna. Ugyanis a peloponnesosiak és korinthosiak a tengerpart közelében harczolván, könnyen megmenekültek, az athenieknek egy hajója sem sülyedt el. Miután az atheniek Naupaktosba visszahajóztak, a korinthosiak azonnal diadaljelt állítanak, mintha ők lettek volna a győztesek, minthogy az ellenségnek több hajóját tevék hasznavehetetlenekké és azért hívék, hogy nem győzettek le, mert egyik fél sem győzött. Ugyanis a korinthosiak diadalnak jelenték, ha erős vereséget nem szenvedtek, az atheniek viszont vereségnek, ha nagy fölényt nem vívtak ki. Midőn a peloponnesosiak elhajóztak és gyalog sergük eloszlott, az atheniek diadaljelt állítanak Akhaiában, Erineostól, hol a korinthosiak állomásoztak, mintegy husz stadiumnyira. ⁴⁹⁾ Így folyt le a hajós ütközet.

35. Demosthenes és Eurymedon, miután a thurioibelieket rábírták arra, hogy hétszáz hoplitával és háromszáz kopjással csatlakozzanak hozzájuk, a hajóknak meghagyták, hogy Kroton területe felé evezzenek, míg ők az összes gyalogság fölött szemlét tartván, azt Thurioi határán keresztül a Sybaris folyóhoz ⁵⁰⁾ vezették. Midőn a Hylis vizéhez értek és itt a krotóniak követek útján kijelenték, hogy nem engednek átvonulást határaikon keresztül, a tenger felé huzódván az éjt a Hylías torkolatánál tölték. És itt találkoztak hajóikkal is. Másnap hajóra szállva a part mentén tovább hajóznak, az egyes városokat érintvén Lokroi kivételével ⁵¹⁾, miglen megérkeztek a Petra-fokhoz Rhegion közelében ⁵²⁾.

36. A sirakusaiak azonban értesülvén újabb ütközetet kívántak megkísérteni hajóikkal és a gyalogsággal is, melyet ép e czélra gyűjtöttek, hogy megelőzzék őket, mielőtt megérkeznének. Egyéb tekintetben is úgy alakíták át hajóikat, hogy a korábbi tengeri csata után szerzett tapasztalataikat felhasználták, de különösen a hajó orrokat rövidebbekké és szilárdabbakká tették és vastag szakálás gerendákkal látták el és a hajó falához kívül és belől hat

pekhysnyi⁵³⁾ támaszgerendákkal köték meg. Ép e módon erősítvén meg hajóikat a korinthosiaiak, a hajóorrokkal intéztek támadást a Naupaktosnál állomásozó hajók ellen. Ugyanis a syrakusaiak azt a meggyőződést táplálták, hogy a másszerkezetű atheni hajók felett, melyeknek vékonyabb volt előrészüik, mert ők nem annyira a hajóorrokkal széltiben, mint inkább az ellenséges hajó megkerülésével az oldalokon támadtak, előnyben lesznek és a nagy öbölben, mint a hol szűk területen számos hajó fog küzdeni, a tengeri csatát megnyerik. Ugyanis homlokon támadva szét fogják zúzni az ellenség hajóinak előrészét, hajóiknak kemény és vastag orraival csapván azoknak horpadt és gyenge homlokára. Az athenieknek pedig nem leend lehetséges sem a megkerülés, sem az áttörés a szűk terület miatt, pedig e fogásban voltak mesterek.⁵⁴⁾ Ők magok tömör soraik által lehetetlenné tették az áttörést, a hely szűk volta pedig meggátolja a megkerülést. Így a mit korábban kormányosaik járatlanságának tulajdonítottak, hogy homlokba támadtak, most ép azt fogják leginkább gyakorolni; mert ez válik előnyükre. Ugyanis az atheniek, ha nyomatnának, nem hátrálhatnak máshová, mint a tengerpart felé, még pedig csekély távolságra és keskeny területre, csupán táboruk területére. Az öböl többi része hatalmukban van és ha az atheniek bármely ponton nyomulva összezsufolódnának, mindnyájan ugyanazon egy, nagyon csekély területre, egymásba ütközve megzavarodnának. (És csakugyan minden tengeri csatában ez volt az athenieknek legnagyobb hátrányára, hogy nem volt hatalmukban az öbölben bárhol visszavonulni, mint a syrakusaiaknak). Minthogy az öböl bejáratának és a visszavonuló utnak ők az urai, az atheniek a nyílt tengerre nem evezhetnek. Különben is az ellenséges Plemmyrion áll utjokban és az öböl torkolata nem széles.

37. A syrakusaiak belátásuk és tehetségük szerint emez ujtásokat hajtván végre az előbbi hajósütközet óta, jobban is neki bátorodván, mind szárazon, mind tengeren támadásra készültek. A gyalogságot Gylippos valamivel korábban kivezetvén a városból, az athenieknek a város felé néző sánczai elé vezette, míg a syrakusaiaknak Olympieionban levő serege, hopliták, lovasok és könnyű fegyveresek az ellenkező oldalon nyomultak a sánczok ellen. Nem sokkal azután a syrakusaiak és szövetségeseik hajói is előre eveztek. Az atheniek, kik kezdetben azt hívék, hogy csak a gyalogság tesz kísérletet, midőn látták, hogy a hajók is támadnak, zavarba jöttek és egy részük a falakra hágott vagy a sánczok előtt áll csatasorba az előnyomuló ellenséggel szemben, másrészüik pedig az

Olympieionból és a falakon kívül eső pontokról támadó számos lovas és kopjás ellen indult, némelyek pedig a hajókra szálltak és a tengerpart védelmére siettek és midőn a hajók legénységgel el lettek látva, hetvenöt hajóval szembe eveztek. A syrakusaiaknak mintegy nyolczvan hajójuk volt.

38. Aznap nagyobbára elő-elő eveztek és megint visszavissza vonultak, megkisértvén egymással szemben valami előnyt vivni ki, de említésre méltó eredmény nélkül, legfeljebb a syrakusaiak elsülyeszték az athenieknek egy vagy két hajóját, váltak el. A gyalogság is visszavonult a sánczok elől.

Másnap a syrakusaiak nyugton viselték magukat, nem árulva el semmivel, mit szándékoznak tenni. Nikias azonban, látván, hogy a hajósütközet eldöntetlen maradt és egy újabb támadástól tartván, megrendelte a hajókormányosoknak, hogy javítsák ki hajóikat, ha valami kár esett bennük; a teherhajókat azon czölöpkerítés elé állítá, melyet a tengerben zárt kikötő alkotása végett veretett. Állítá pedig ezeket egymástól két plethronnyi⁵⁵⁾ távolságra, hogy ha valamelyik hajó nyomatnék, ide biztosan menekülhessen és innét ismét nyugodtan előnyomulhasson. Ez előkészületekkel tölték el az atheniek az egész napot az éj beálltaig.

39. Másnapon a syrakusaiak korábban ugyan, de ugyanazon módon gyalogsággal és a hajókkal egyszerre támadták meg az athenieket. A hajók egymással szembeszállva épen ugy csatározásban tölték el a nap nagy részét; mig végre a korinthosi Ariston, a Pyrrikhos fia, a syrakusaiak részén a legjobb kormányos, rábeszéli a hajóhad vezéreit, hogy izenják meg a városi hatóságnak, miszerint a vásárt mielőbb helyezték át a városból a tengerpartra és mindenkit, ki élelmiszert árult, kényszerítsenek arra, hogy oda vigye készletét, hogy a legénység hajóra szállván legott a hajóknál költhesse el ebédjét és még aznap ismét támadja meg váratlanul az athenieket.

40. A hadvezérek elfogadván e javaslatot, izentek és a piacz át lőn helyezve. A syrakusaiak farolva a város elé hátráltak és gyorsan kiszállva, étkeztek. Az atheniek azt hívék, hogy ők, mint legyőzöttek nyomultak vissza, nyugodtan kiszálltak hajóikból és egyéb dolgaik közt ebédhez is láttak, gondolván, hogy aznap már több összeütkezés nem lesz. Ámde a syrakusaiak hirtelenében hajóra szállva ismét támadásra eveztek. Az atheniek a nagy zavarban és a legtöbben még éhesen, rendetlenül szálltak hajóra és indultak szembe. Egy darabig farkasszemet néztek egymással. Azután az atheniek

nem akarván a hosszú halogatás következtében kimerülni, elhatározták, hogy mielőbb támadnak és egymást rongálva előnyomulnak és megkezdik a csatát. A syrakusaiak készen várták őket és előre megállapított tervükhöz képest a homlokon intéztek támadást és a hajóorrok erős szerkezeténél fogva összerongálták az athéni hajók előrészét és a hajófedélzet dárdavetői nagy kárt tettek az atheniekben; még nagyobb pusztítást vittek véghez a könnyű sajkákon körül evező syrakusaiak, kik az ellenséges hajók evező sorai közzé furakodva, oldalvást evezve a matrózokra lövöldöztek.

41. Végre a syrakusaiak ily módon egész erővel harczolva, győztek és az atheniek megfutamodva a szállítóhajók közt kikötő helyeikre menekültek. A syrakusai hajók egészen a teherhajókig üzték őket. Itt azonban a szállító hajók által a hajó részek felé emelt delphinnel ellátott gerendák ⁵⁶⁾ feltartóztatták őket; két syrakusai hajó a győzelem hevében közelükbe nyomulván, tönkrement és egy hajó pedig emberestül elfogatott. Miután a syrakusaiak elsülyeszték az athenieknek hét hajóját és megsebeztek sokat; a legénységet részint megölték, részint foglyul ejték, visszavonultak és mindkét hajós ütközet emlékére diadaljelt állítanak és már azt a biztos reményt táplálták, hogy a tengeren már fölényben vannak és a szárazon is hitték, hogy diadalt fognak venni. Tehát mindkét felől ismét támadásra készültek.

42. E közben Demosthenes és Eurymedon az Athenből küldött segítséggel megérkeznek, az idegenekkel együtt hetvenhárom hajóval, az atheniek és szövetségesek részéről ötezer hoplitával, nem csekély számú barbár és hellén kopjaveetővel, parittyással, ijászszal és egyéb bőséges hadikészlettel. A syrakusaiakat és szövetségeseket mindjárt kezdetben nagy rémület fogta el. Azt hitték, soha meg nem szabadulnak a veszedelemtől, látván, hogy Dekeleia megerősítése sem gátolta meg Athent abban, hogy az előbbi sereggel egyenlő újabb serget küldjön és nagy hatalmát minden irányban kitüntesse. Az atheniek előbbi serege pedig szomorú helyzetéhez képest bátorságra buzdult. Demosthenes látván az ügyek állását és abban a meggyőződésben volt, hogy nem szabad vesztegelnie és úgy járnia, mint Nikias. Ugyanis Nikias habár megérkezésekor félelmetes volt, nem támadta meg azonnal Syrakúsát, hanem Katanában tölté a telet, minek következtében kicsibe vették és Gylippos is meglepte, megérkezvén egy új sereggel, mely után nem küldöttek volna a syrakusaiak, ha ő nyomban támad; mert magukat képeseknek hívének az ellenállásra, akkor tapasztalták volna, hogy gyengébbek, midőn már teljesen körül lettek volna zárva, úgy hogy ha segítségért küldenek,

sem használt volna ez nekik. Ezeket Demosthenes fontolóra véve és belátva, hogy ő is a jelen helyzetben az első napon a legfélelmetesebb az ellenség előtt, minél előbb föl akarta használni a hadsereg által felköltött megdöbbenést. És látván, hogy a syrakusaiak keresztfala, melylyel meggátolták az athénieket abban, hogy körülzárassanak, egyszerű és hogy a ki kivívja az Epipolai meghágását és az ott elhelyezett tábor urává lesz, azt könnyen beveheti (mert senki sem állhatna ellen), sietett kísérletet tenni, mert ezt vélte a legrövidebb utnak a háború eldöntésében. Ugyanis vagy sikert aratva Syrakusát hatalmába ejti, vagy elvezeti a hadserget és nem emészti föl az atheniek erejét, sem a csatasíkon harcolókat, sem az egész polgárságét.

43. Előbb kicsapva a syrakusaiak földjeit dúlták föl az Anapos mentén és haderejükkel ép úgy mint korábban mind szárazon, mind tengeren e terület urai lettek; mert a syrakusaiak egyfelől sem támadtak, legfeljebb az Olympieionból a lovasok és kopjavezők portyáztak.

Azután Demosthenes elhatározta, hogy a keresztfalat gépekkel ostromolja. De miután a falakról védekező ellenség az aláhurczolt gépeket megégette és a sereg támadását több ponton visszaverte, eltökélte, hogy több időt nem veszteget és rábeszélte Nikiast és többi vezértársát, hogy — mint tervezé — támadják meg Epipolait.

Minthogy nappal lehetetlennek tetszett észrevétlenül mászni meg a magaslatokat, megrendelt öt napi élelmet és maga mellé vévén a tábor összes kőműveseit és ácsait és lövésre való nyíl-készletét és minden egyebet, mi erődítéshez való, ha netán diadal-maskodnak, az első őrváltáskor maga, Eurymedon és Menandros az egész sereggel kiindult. Nikias a tábor sánczai közt maradt. Miután Epipolait megmászták Euryelos felől, hol az előbbi sereg is fölment, a syrakusaiak őreinek figyelmét kikerülték és ottani erődjüket bevették, az őrség egy részét lekonzulták. De a legtöbben az Epipolai-on elsánczolt három táborba menekülvén, melyek közül egyiket a syrakusaiak, másikat a szicíliaiak, harmadikat a szövetségesek ütöttek, jelenték az ellenség fölnyomulását és hirül adták ugyanezt annak a hatszáz syrakusainak, kik az Epipolai e részén a legelső őrállomást foglalák el. Ezek nyomban segítségre siettek, de Demosthenes és az atheniek szembeszálltak velük és vitéz ellenállás után megfutamták őket. Maguk ezután tüstént előnyomultak, hogy kitüzött céljukat haladéktalanul elérjék, egy perczet sem lankadva támadásukban; míg mások mindjárt kezdet-

ben *) a syrakusaiak keresztfalát bevették, minthogy az őrség elszaladt és a falak párkányát kezdték lerontani. A syrakusaiak és szövetségeseik, valamint Gylippus és csapatai segítségre siettek a külső sánczok megül. Azonban minthogy a támadás éjjel váratlan volt, szembeszálltak ugyan az atheniekkal, de ijedtségükből még nem ocsudván fel, ezek által erősen nyomatván, meghátráltak. Azonban az atheniek diadal-mámorukban rendetlenül nyomulván előre és az ellenségnek összes még harczba nem vitt csapatain keresztül is utat akarván törni maguknak, nehogy az, ha a támadást lanyhábban vennék, ismét egyesüljön, a boiotok először álltak szembe és viszontámadva megfordíták a csata sorsát és megfutamíták őket.

44. Ekkor nagy zavarba jöttek és fejüket veszték az atheniek, mert nem könnyű volt megtudni, melyik részen mi hogyan történt. Mert hiszen nappal is, bár bizonyosabban tudják a harczosok a történeteket, de akkor sem az egész csata folyását, legfeljebb azt ha tudják, mit közvetlenül láttak; de ilyen éjjeli csatában, melyet két nagy sereg vív, mely e háború folyamán páratlanul állt, hogy tudna bizonyosan valaki valamit? A fényes holdvilágban úgy látták egymást, mint holdfényben lehet, csak az alakokat, de biztosan föl nem ismerték. Mindkét fél részéről nagy tömegben szorultak össze a hopliták egy szűk területen. Az atheniek közül némelyek már visszaverettek, mások meg diadalmasan nyomultak elő. Egy másik csapat még csak most mászta meg a magaslatot vagy most tört fel arra, úgy hogy nem tudták, merre menjenek. Ugyanis a homlokvonalon álló csapatok megveretvén, éktelen zavar támadt; a zaj miatt nem bírták egymást megkülönböztetni. Ugyanis a syrakusaiak és szövetségeseik diadalittasan buzdíták egymást roppant kiabálással; mivel az éjszakában másképp csatajelt nem adhattak s ily ujjongással fogadtak a támadókat is. Viszont az atheniek egymást keresték és mindenkit, ki szembe jött, ha mindjárt ismét megfutamított bajtársaik is, ellenségnek vélték és sűrűn kérdezték a csatajelszót, mert más módon nem bírták egymást megismerni és önmaguk nagy zavart idéztek elő az által, hogy mind egyszerre kérdeztek, de egyszerismind ellenségeik előtt a jelszót elárulták. A syrakusaiak jelszavát nem lehetett oly könnyen elérteni, mert mint győztesek összébb tartottak, úgy hogy ha

*) E hely értelmezésénél Stahl nézetéhez csatlakozom. Mások »a legközelebb eső ponton«-nak fordítva, helyileg fogják föl az illető két szót.

az ellenségnek egy-egy náluk erősebb csapatjával találkoztak, azt kikerülék, mivel a jelszót ismerték, de az atheniek, ha nem feleltek, lekonzultatának. *) De a legnagyobb veszedelmet a *paian* ⁵⁷⁾ zengése okozta; mert ez mindkét oldalról egyformán hangozván, nagy bizonytalanságot keltett. Mert valahányszor az argosiaiak és kerkyraiaiak vagy bármily dórtörzsű nép az atheniek részén *paian* zengett, oly félelmet keltett az atheniekben, mint ha ellenség lett volna. Ugy hogy végtére a hadseregben több helyt, ha egyszer már zavar támadt, barát a baráttal, polgár a polgárral találkozva nem csak megfélemlíték egymást, hanem tusára is kelve, nagy bajjal váltak el egymástól. Az üldözöttek közül sokan a sziklaormokról aládobva magukat, így vesztek el, mint hogy az Epipolairól keskeny ut vezet alá. Ha pedig a menekültek a magaslatról sík térre jutának, többen közülök, kivált azok, kik az első sereggel jövének, a helyet már jobban ismerék, eljutottak a táborba, de a később jöttek közül némelyek utat veszelve a vidéken bolyongtak, míg, aközben megvirradván, a portyázó syrakusai lovasság kaszabolta le őket.

45. Másnap a syrakusaiak két diadaljelt állítanak, az Epipolai azon pontján, hol az első támadás történt és ott, hol a boiotok szembeszálltak, az atheniek azonban halottaikat békepálcza oltalma alatt szállították el. Sokan estek el közülök és szövetségeseik közül; fegyvert még többet találtak mint halottat, mert a kik kénytelenek voltak a sziklaormokról leugrálni, ha elvesztek, ha megmenekültek is, fegyvereiket eldobták.

46. Ezután a syrakusaiak a váratlan szerencse következtében megint fölbátorodván, mint ez előbb is történt, elküldék a lázadó Akragasba Sikanost tizenöt hajóval, hogy e várost nyerje meg, ha bírja. Gylippos pedig szárazon Szicília más részébe ment, hogy serget gyűjtsön abban a reményben, hogy az Epipolaion aratott siker után az atheniek erődjéit rohammal veheti be.

47. Azonban az atheni vezérek a szenvedett vereség és a táborban elterjedt csüggetésgre tekintettel haditanácsot ülének. Látták, hogy minden kísérletük megghiúsult és a katonák kimerülnek, ha tovább maradnak. Ugyanis a betegség is emészte őket két okból, mert az az évszak állt be, mely legtöbb betegséget okoz, ⁵⁸⁾ a hely is, melyen táboroztak, mocsáros és egészségtelen vala; egyébként is a helyzetet kétségbeejtőnek érezték. Demosthenes abban a nézetben volt, hogy nem kell tovább maradniok, hanem a midőn az Epipolai elleni támadást kísérté meg, most a balsiker után is

*) Mert a syrakusaiak rögtön felismerték, hogy nem hozzájuk tartoznak.

kijelenté, hogy el kell indulniok és nem vesztegelniök, a míg a tengeren még lehet átkelni, hol ujonnan érkezett hajóikkal még fölényben vannak. Hazájuknak is nagyobb szolgálatot tesznek, ha inkább otthon az ellenük erődöket emelő peloponnesosiak, mint a syrakusaiak ellen folytatnak háborút, kiket már aligha győzhetnek le. És nem volna helyes tömérdek költség mellett sikertelenül folytatni az ostromot.

48. Ez volt a Demosthenes nézete. Nikias maga is válságosnak látta a helyzetet, de beszédében nem akarta azt rossznak tüntetni fel, sem azt, hogy nyíltan nagyobb gyűlés szavazza meg a visszavonulást, és így az ellenség megtudja; mert különben midőn ezt tenni akarnák, kevésbé tehetnék az ellenségtől titokban. Továbbá az ellenség helyzete is, melyről jobban volt értesülve mint társai, nyújtott némi kilátást, hogy az övékénél rosszabbra fordul, ha az ostromot állhatatosan folytatják. Pénzszükség fog beállani; tengeren pedig mostani hajókészletökkel fölényben vannak. Továbbá jelentést is kapott Syrakusából, (mert volt itt egy párt, mely a várost Athen kezére akarta játszani), mely ellenzé azt, hogy távozzanak. Emez értesülések alapján még tétovázott és felfüggeszté elhatározását, de beszédében nyíltan kijelenté, hogy nem hajlandó a hadserget visszavezetni, mert jól tudja, hogy az atheniek nem hagynák helyben, ha az ő rendeletük nélkül térnének haza. Mert nem olyanok fognak ám szavazni, kik az ügyek állását úgy ismerik, mint ők, személyes tapasztalatból és nem csak hallomás után, hanem olyanok, kik a rágalmazó szavára könnyen hajtanak. A jelenlévő katonák közül is sokan, sőt a legtöbben, kik most jajveszékelnék, hogy mily szörnyű helyzetben vannak, ha hazatérnek, ellenkezőleg azt fogják hirdetni, hogy vezéreik pénzért elárulták őket. Nem akar tehát ő, ki ismeri az atheniek hangulatát, gyalázatos vád alapján igazságtalanul az athenieknek, hanem inkább maga jószántából becsületes küzdelemben az ellenségnek kezétől veszni el. De aztán a syrakusaiak helyzete rosszabb is; mert zsoldosokat kell tartaniok és az erődítvények őrségére kell költeniök és egy nagy hajóhadat egész éven át táplálniok: már is hiányt szenvednek, de még nagyobb bajba fognak jönni. Eddig már kétezer talentumot⁵⁹⁾ költöttek, s ezenkívül adósságokba vannak merülve, és ha csak bármi kevés hiányt szenvedne jelenlegi hadsergük, tönkre jutnak, mert azt inkább zsoldoscsapatok alkotják, melyek nem kényszer alatt állanak, mint az övéik. Javaslá tehát, hogy folytassák az ostromot és egy vesztett csata után ne vonuljanak vissza, minthogy tényleg jobb helyzetben vannak. *)

*) E helyét a becsusztatott »pénzdolgában«⁶⁰⁾ kihagyásával fordítám.

49. Nikias azért nyilatkozott ily határozottsággal, mert pontos értesülései voltak a syrakusai viszonyokról mind a pénzhiányra, mind az atheniek kezére játszó pártra nézve és kapott is izenetet, hogy ne mozduljon, és hozzá még a vereség után is ép oly bizalmat helyezett a hajóhadban, mint korábban. Azonban Demosthenes az ostrom folytatásáról hallani sem akart. Ha már — mondá — az atheni népgyűlés határozata nélkül haza nem mehetnek, hanem ott kell maradniok,⁶⁰⁾ tegyék ezt vagy Thapsosba, vagy Kataneba vonulva, honnét a gyalogsággal a vidék nagy részét földúlva s zsákmányból élmezhetik magukat és az ellenségnek kárt okozhatnak; a hajókkal pedig a tengeren is nem egy szoros öbölben, mely inkább az ellenség hatalmában van, fogják a küzdelmet folytatni nyílt síkon, hol jártasságukat inkább kifejthetik és kirohanásaikat és visszavonulásaikat nem egy szűk korlátolt térben mozogva tehetik meg. Egy szóval kijelenté, hogy semmikép sem helyesli a maradást, hanem javaslá, hogy mielőbb induljanak és ne vesztegeljenek. Véleményéhez Eurymedon is csatlakozott. Minthogy azonban Nikias ellenmondott, habozás és tétova állt be és egyszersmind az a feltevés uralgott, hogy Nikias alaposabb értesülés alapján szegül ellen! És így az atheniek még tovább is ott vesztegeltek.

50. Gylippos és Sikanos ezalatt megérkeztek Syrakusába. Sikanos nem ért czélt Akragasszal, (mert míg Gelában volt, a syrakusaiak felé hajló párt száműzetett); Gylippos egy új nagy sereggel tért meg Sziciliából és a Peloponnesosból tavasszal kereskedelmi hajókon küldött hoplitákkal, kik Libyából Selinusba érkezének. Ugyanis ezek a vihar által Libyába vettvén, itt a kyreneiek két-három evezősoros hajót és kalauzokat adának. Utjukban a libyaiak által ostrom alá fogott Euesperides⁶¹⁾ lakóinak mentek segítségére, megverték a libyaiakat és innét hajóztak el Neapolisba,⁶²⁾ karthagói kereskedelmi városba, melytől Szicilia legközelebbre esik: két napi és két éjjeli útra; innét átkeltek Selinusba. A syrakusaiak ezeknek megérkezése után azonnal mind a tengeren, mind a szárazon újabb támadásra készültek. Az atheniek vezérei látván, hogy a syrakusaiaknak újabb sergük érkezett, míg a maguk helyzete nem fordult jobbra, hanem napról-napra súlyosabbá vált, leginkább pedig a katonák betegeskedése emészte őket, megbánták, hogy korábban el nem indultak és mivel már Nikias sem ellenzé annyira, csak hogy nyíltan gyűlésben ne szavazzák meg, kiadák a parancsot, hogy mindnyájan készüljenek a lehető legnagyobb titokban a táborból való elindulásra az első jeladásra. Midőn ép indulóban voltak és minden készen volt, holdfogyatkozás állt be,⁶³⁾

mivel épen holdtölte volt. A sereg többsége vallásos aggályból kérte a vezéreket, hogy függeszszék föl az indulást és maga Nikias, (mert nagyon babonás volt és az ilyesmire nagy súlyt helyezett) kijelenté, hogy nem engedi meg az indulás felett még a tanácskozást sem, míg be nem várják azt a háromszor kilencz napot, melyet a jósök határoztak meg. E várakozás miatt halaszták el az atheniek az elindulást.

51. A syrakusaiak is megtudván ezeket, még sokkal jobban föllekesedtek a mellett, hogy most már ne hagyják az athenieket, hiszen ők is beismerték, hogy sem a tengeren, sem a szárazon nincsenek többé fölényben (mert különben gondoltak volna-e távozásra?) és nem is akarván engedni őket, hogy Szicilia más pontját szállják meg, hol nehezebben lesznek legyőzhetőek, hanem ott minél hamarabb kényszeríteni hajócsatára, jelen előnyös helyzetükben. A hajókat tehát legénységgel látván el, annyi napon át gyakorlák magokat, a mennyi elegendőnek tetszék. Midőn eljött az ideje, az első napon az atheniek sánczait megtámadták és midőn egy kisebb csapat gyalog és lovas kitört volna egy pár kapun, néhányat közülök elvágta és megfutamitva visszaűzték. Minthogy keskeny volt a bejárat, az atheniek hetven lovat és néhány hoplitát elveszítettek.

52. E napon még visszavonult a syrakusaiak hadserege. Másnapon hajóikkal, összesen hetvenhatal, kiveztek és ugyanakkor a gyalogsággal az atheni ostromfalak ellen indultak. Az atheniek előre nyomulván, nyolczvanhat hajóval megütközének. És Eurymedont, ki az atheniek jobb szárnyát vezette és az ellenség hajóit készült bekeríteni, miért inkább a part felé terjeszté ki sorait, a syrakusaiak és szövetségeseik, miután előbb legyőzték az atheniek zömét, beszorítják az öböl egy belső szegletébe és őt magát is levágják és hajóit tönkre teszik. Ezután az atheniek összes hajóit üldözőbe veszik és a part felé nyomják.

53. Gyliппos látván, hogy az ellenség hajói megfutamodtak és a maguk czölöpkerítésén és táborukon kívül szorittatának a part felé, a kiszálló legénységet szándékozván lekonzolni és a syrakusaiakat támogatni abban, hogy a partravetődő hajókat könnyebben elfogják oly ponton, mely barátságos területhez tartozik, sergének egy részével a tengerparti töltésre sietett.⁶⁴⁾

A tyrhenok, kik az athenieknek őrségét alkoták e ponton, látván, hogy ezek rend nélkül nyomulnak előre, rájuk rohanván, az elsőbket megfutamitják és a Lysimeleia nevű mocsárba szorítják. Később, midőn a syrakusaiak és szövetségeseik nagyobb haddal jelentek meg, az atheniek féltvén hajóikat, az őrség segítségére sietvén,

csatába ereszkedének és legyőzvéni őket, üldözőbe vették és néhány hoplitát levágtak, hajóikat nagyobbára megmenték és az állomáshelyre vitték vissza. Azonban a syrakusaiak és szövetségeseik mégis elfogtak tizenhatsz hajót és ezek legénységét lekonzolák. A többi hajókat pedig felgyújtani szándékozván, egy régi szállítóhajót száraz galylyal és fáklyákkal megrakván, ezeket meggyújtván, midőn a szél az atheni hajók felé fútt, útra bocsáták. Az atheniek féltvén hajóikat, oltó anyagokat alkalmaztak és a lángot eloltván s a hajót sem engedve hajóik felé közeledni, a veszélytől megmenekültek.

54. Ezután a syrakusaiak a hajósütközetnek és a szárazon a sánczok előtti csata emlékére, melyben egy hoplita csapat elvágott és lovaik zsákmányul estek, diadaljelt állítanak; viszont az atheniek s emlékéül a csatának, melyben a tyrhenok mocsárba szoríták a gyalogságot s melyet magok nyertek a többi csapatokkal.

55. Miután a syrakusaiak a tengeren is fényes győzelmet arattak, holott kezdetben a Demosthenessel érkezett hajóhad megfélemlíté őket, az athenieket nagy csüggettség szállta meg; nagy lőn meglepetésük és még nagyobb mérvben bánták meg a hadjáratot. Ugyanis csak most támadtak meg magukéhoz hasonló szervezetű államokat, melyekben népuralom volt mint náluk és melyek tengeri haderő, lovasság és népesség tekintetében hatalmasok valának, nem birták őket sem úgy hatalmukba keríteni, hogy valami alkotmányváltozást helyezve kilátásba, belforradalmat keltettek volna, sem túlszárnyaló haderejük által, több ízben vereséget szenvedvén, már korábban is csüggedeztek, de miután tengeren is elveszték fölényüket, a mit nem hittek volna, még jobban kétségbe estek.

56. Azonban a syrakusaiak nyomban félelem nélkül körülhájózták a nagy öblöt és annak bejáratát készültek elzárni, hogy az atheniek, ha akarnának sem evezhessenek ki titokban. Mert többé már nem a megszabadulás volt egyetlen céljuk, hanem az is, hogy az atheniek visszavonulását elvágják abban a meggyőződésben, hogy jelenlegi helyzetük fölényben van; a mint tényleg úgy volt, remélték, hogy ha az athenieket és szövetségeseiket mind tengeren, mind szárazon hatalmukba ejtik, nagy dicsőséget aratnak a hellének szeme előtt. Ugyanis a többi helléneket részint felszabadítják, részint a félelemtől megmentik; mert hiszen az athenieknek megmaradt hatalma nem bírja ki a további háborút és mindezt nekik tulajdonítván, bámulni fogják őket a többi élő emberek és a következő nemzedékek. És valóban az általvált fontosabbá e küzdelem, mert nemcsak az athenieknek, de számos szövetségeseiknek is fölébe emelkedtek és viszont nemcsak maguk, hanem saját szövetségeseikkel vívtak ki ve-

zéri állást a korinthisiak és lakedaimoniak mellett, mert városukat a veszélynek első sorban tevék ki és a tengeren is nagy haladást tőnek. A legtöbb nép egyesült emez egy város körül, habár nem annyi, mint a mennyi ebben a háborúban az atheniek és lakedaimoniak városai mellett összesereglett.

57. Ugyanis a két részen Szicília ellen és Szicília védelmére, egyfelől a hódítók, másfelől a védelmezők oldalán a következő népek harczoltak Syrakusa*) előtt nem annyira jogosság, sem rokonság okán, mint inkább mindenik a körülményekhez képest vagy érdekből, vagy kényszerüségből választva pártállást. Az atheniek mint maguk is ionok önelhatározásukból jöttek a dór syrakusaiak ellen és oldalukon a velük egy nyelvet beszélő, ugyanazon intézvényekkel élő gyarmatosaik: a lemnsiak, imbrosiak, aiginabeliek, Aigina akkori lakói, a hestiaiabeliek, kik az euboiai Hestiaiakat lakták. A többiek közt voltak alattvalóik, voltak független szövetségeseik, sőt zsoldosok is harczoltak.

Az alattvalók és adófizetők sorában valának Euboiából Eretria, Khalkis, Styra, Karistos lakói; Joniából a miletosiak, samosiak és khiosiak. Ezek közül a khiosiak nem fizettek adót, de mint független állam hajókkal segítettek. Ezek nagyobbára mint ionok és atheni gyarmatosok, kivéve a karystosiat, kik dryopok, alattvalókképen és kénytelenüségből, de egyszersmind ionlétükre a dórok ellen vettek részt. Rajtok kívül az aiol törzsből a methymnaiak, kik hajóval, nem adóval voltak kötelesek szolgálni, a tenedosiak és ainosiak, kik adófizetők valának.

Ez aiolok aiol telepítőikkel, a boiotokkal, kik a syrakusaiak oldalán állottak, valának kénytelenek harczolni; a plataiabeliek valának az egyetlen boiotok, kik boiotokkal állottak szemben, minek természetes oka volt a gyűlölet. A rhodosiak és kytharabeliek egyformán dórok; amazok lakedaimoni gyarmatosok, a kytharabeliek a Gylipossal jött lakedaimoniak ellen az atheniek mellett fogtak fegyvert; a rhodosiak, bár argosi faj volt, a dór syrakusaiakkal és saját gyarmatosaikkal, a syrakusaiak oldalán küzdő gelabeliekkal voltak kénytelenek harczolni.

A Peloponnesos körül fekvő szigetek lakói közül Kephallenia és Zakynthos lakói függetlenek voltak ugyan, de szigeti helyzetük miatt, minthogy a tengeren az atheniek voltak az urak, kényszerültek őket követni. A kerkyrabeliek nem csak dór, de még korinthisi létükre is nyíltan a korinthisiak és syrakusaiak ellen küzdöttek, holott

*) Szövegjavítással lehet e helyes értelmet adni.

amazoknak gyarmatai, emezeknek rokonai valának az alatt a szép ürügy alatt, hogy kényszerűségből, de voltaképen a korinthisiak iránti gyűlölet miatt jó szántukból. A Naupaktoslakó ugynevezett messeniek ⁶⁵⁾ Naupaktosból és Pylosból, melyet az atheniek birtak, sodortattak bele a háborúba. Továbbá némely megarai menekültet balsorsa oda vitte, hogy a szintén megarai eredetű selinuntiakkal harcöljanak.

A többi szövetségesek már önként vettek részt a hadjáratban. Az argosziak nem annyira a szövetség révén, mint inkább a lakedaimoniak iránti gyűlöletből és egyenként pillanatnyi hasznukért követték dór létükre dórok ellen a ion athenieket. A mantineabeli és más arkadiai zsoldosok, hozzá lévén szokva bármely előttük megjelölt ellenség ellen menni, ekkor is a korinthisiak oldalán küzdő arkadokat nyereségvágyból ellenségül tekinték. A kretaiak és aitolok szintén zsoldért szolgáltak; pedig a kretaiakkal megesett, hogy habár Gelát a rhodosiakkal együtt alapíták, nem gyarmatosaik oldalán, hanem ép ellenük fogtak fegyvert önként, pusztán a zsoldért. Az akarnanok közül némelyek nyereségvágyból, a többség a Demosthenes iránti barátságból és az atheniek iránti jóindulatból csatlakoztak hozzájuk szövetségesekül. Mindezek a ion tenger partjain. Az italok közül a thurioibeliak és metopontosiak, a pártvillongások okozta kényszerhelyzet következtében vevének részt a hadjáratban hasonló okból a szicíliai hellének közül a naxosziak és katanebeliek; a barbarok közül az egestaiak, kik az athenieket behívták és a szicíliaiak nagy része és Szicilián kívül némely tyrrhenek, a syrakusaiakkal való viszályok miatt és a zsoldos iapygok. Eme népek harcoltak az atheniek oldalán.

58. Másfelől a syrakusaiak mellett fogtak fegyvert a kamarinabeliek, kik velük szomszédosok, a gelabeliek, kik megettük laknak és még minthogy az akragantiak semlegesek valának, a rajtuk tullakó szelinuntiak. Ezek mindannyian Sziciliának Libya felé néző részén laknak. A tyrrhenumi tenger felől a himerabeliek, ez oldalon az egyetlen hellenek, kik szövetségeseik valának. Ennyi hellén nép harcolt Sziciliában az ő oldalukon, mind dórok és függetlenek. A barbarok közül csak azon szicíliaiak, kik nem pártoltak át az atheniekhez.

A Szicilián kívül lakó hellének közül a lakedaimoniak, élükön spartai vezérrel, mind uj polgárok és heloták.*) Csak a korinthisiak jöttek hajókkal és gyalogsággal is, követték rokonaik a lenkadok és

*) A neodamodes szót magyarázó zárjeles mondatot mint szeljegyzetet e helyen feleslegesnek tartva, nem fordítám.

ambrakioták. Arkadiából zsoldosokat is küldtek a korinthosiaiak és a sikyonebeliek, kénytelenségből harezoltak a Peloponnesoson kívül lakó népek közül a boiotok. Eme idegenből jött haderőhöz mérten sokkal nagyobb számot szolgáltatott maguk a szicíliaiak, mint a kik nagy városokat laktak. Mert sok hoplita, hajók és lovasság gyűlt egybe és egyéb népség tömérdek. És viszont ugyyszólván a többit együttvéve mindannyinál többet állítottak ki a syrakusaiak városuk nagyságához képest és különösen azért, mert a legnagyobb veszélyben forogtak.

A két részen ennyi szövetséges sereglett egybe és ekkor már mindkét félnek együtt volt minden ereje és több már egyikhez sem érkezett.

59. Nos hát a syrakusaiak és szövetségeseik méltán remélték a tengeren kivivott győzelem után azt a dicsőséget, hogy az athenieknek egész táborát, bár mekkora is az, foglyul ejtik és egyfelől sem a tengeren, sem a szárazon nem engedik őket menekülni. Hozzáfogtak tehát a nagy kikötő elzárásához, melynek bejárata mintegy nyolcz stádium, ⁶⁶⁾ háromevezősoros, kereskedelmi hajókkal és bárkákkal ferde irányban horgonyozván és egyéb készüléket is megtettek arra az esetre, ha az atheniek merészelnének hajós csatát kezdeni és nem csekély terveket szőttek.

60. Az atheniek látván elzárást czélzó műveletüket és egyéb terveikről is értesülvén, jónak látták tanácsot tartani. Összegyűlvén a vezérek és a taxiarkhok ⁶⁷⁾, tanácskoztak a beállt szükséghez képest, mivel egyebek közt különösen az élelmi szerekben szenvedtek pillanatnyi hiányt, mert már megizenték Kataneba, mint elutazandók, hogy több élelmet ne szállítsanak, de nem is kaptak volna többet, ha a tengeren vissza nem szerzik hatalmukat. Elhatározták, hogy a parttól messzibb eső erődöket felhagyják s a hajók közelében pedig csak akkora, lehetőleg kicsiny területet vesznek körül védfallal, a mennyi elegendő a hadi készlet és a betegek befogadására és ebbe őrséget helyezvén, a többi gyalog népet összes hajóikra, akár jó állapotban voltak, akár kevésbé használhatók, egy szálíg fölszállítják és döntő ütközetet vívnak. Ha győznek, Kataneba mennek, ha nem, felgyujtván hajóikat, a szárazon csatasorokban állva vonulnak vissza azon az uton, melyen leghamarább érnek egy barátságos, akár barbár, akár hellén területet.

És úgy is tevénék, mint elhatározták. A magasabb pontokról leszállván, az összes hajókat legénységgel látták el, hajóra szállni kényszerítvén mindenkit, a kít csak koránál fogva szolgálatra képesnek találtak. Legénységgel lőn ellátva összesen mintegy száztiz hajó.

Sok akarnaniai és más idegen ijászt és kopjajetőt is fölvevének és egyéb szükséges dolgokról is gondoskodtak, mit csak a kényszerű helyzet szülte haditerv megkivánt. Nikias, midőn nagyobbára minden készen állt, látván, hogy a katonák a tengeren szenvedett vereség miatt szokatlanul lehangolódtak, de az élelmiszerek hiánya miatt minél előbb döntő ütközetet óhajtanak, egybehíván az összes hadinépet, a következő buzdító beszédet tartá:

Nikias beszéde.

61. »Atheni és szövetséges férfiak, vitézek! a küzdelem, mely előtt állunk, mindnyájunkra nézve egyaránt az életért, a hazáért fog vivatni: *) mert ha most hajóinkkal győzünk, bármelyikünknek lehet reménye, hogy viszontláthatja hazáját. Nem szabad elcsüggednünk, sem úgy viselnünk magunkat, mint a harcztéren a legjáratlább emberek, kik az első csataveszteség után félelmükben mindvégig a szenvedett csapáshoz hasonlótól rettegnek. Hanem valahányan az atheniek közül jelen vagytok, kik már sok háborút láttatok és valahányan a szövetségesek közül velünk együtt harcoltok, jusson eszetekbe, hogy a háború esélyei váratlanok és abban a reményben, hogy a szerencse még visszatérhet hozzánk, legyetek készek a megújított küzdelemben méltóan harcolni nagy sergetekhez, melyet magatok előtt láttok.

62. »A mi védelmi eszközt csak találtunk a kikötő szűk területén a hajók összezsufolódása és az ellenségnek a fedélzetről intézendő támadása ellenében, melyek korábban annyi kárt okoztak, mindazt a hajókormányosokkal egyetértve gondosan előkészítettük. Mert sok ijászt és kopjást vettünk föl a hajókra és oly hadinépet, melynek hajós ütközetnél nem igen vennők hasznát, mert a hajók túlterhelése akadályozná tengerészeti ügyességünk kifejtését, de itt, hol a hajókról kénytelenek leszünk szárazföldi csatát vívni, hasznunkra váland. A hajóknál is a mi átalakításokat kellett tennünk mind az ő vaskos ostromgerendáik ellenében, melyektől oly sokat szenvedtünk, alkalmaztunk vas kapó-csákyákat, melyek a támadó hajót meggátolják a visszavonulásban, ha matrózaink ügyesen dolgoznak. Mert arra a kényszerűsége jutánk, hogy a hajókról szárazföldi tusát vívjunk, melynél az látszik előnyösnek, hogy sem magunk vissza ne vonuljunk, sem az ellenség visszavonulását meg ne engedjük, különben az egész part azon terület kivételével, melyet gyalogságunk tart megszállva, ellenségünk kezében van.

*) A szövegből egy pár szót, mely az ellenségre vonatkozik, mint nem ide illőt, én is kihagyandónak véltem.

63. »Mindezt tudva, körömszakadtáig küzdjétek és ne engedjétek magatokat partra szoríttatni, hanem a támadó hajót előbb el ne bocsássátok, míg az ellenséges hajó fedélzetéről a hoplitákat le nem sepritek. És erre a hoplitákat még inkább buzdítom, mint a matrózokat, a mennyiben ez inkább a fedélzeten harczolók dolga leend. Pedig még most is fölényben vagyunk gyalogságunkkal. Az evezőlegénységet intem és egyszersmind kérem, ne csüggedjen el nagyon előbbi veszteségei miatt, mert a fedélzet berendezése jobb mint korábban és a hajók száma is gyarapodott. A kik közületek atheni polgárokul szerepeltek, habár nem voltak azok, gondolják meg, mi méltó dolog e büszke öntudatban élni; hiszen titeket egész Hellasban bámultak, mert velünk egy nyelvet beszéltek és elsajátítátok szokásainkat és uralmunk előnyeit másoknál inkább élvezétek, abban a félszben, melyet alattvalóinkban keltétek és a joptalanságok ellen érzett biztonságtokban. Tehát egyedül ti lévén s z a b a d osztályosai uralmunknak, azt most föl ne áldozzátok és megvetvén a korinthosiakat, kiket gyakran legyőztetek és a sziciliaiakat, kik közül senki sem mert velünk sikra szállni, míg hajóhadunk virágjában volt, álljatok ellen és mutassátok meg, hogy ügyességtek a gyengeség mellett és szerencsétlenségek közepette is többet ér, mint az ellenfél szerencsés hatalma.

64. »És titeket, kik atheniek vagytok, még arra is emlékeztetlek, hogy otthon a hajófészerekben nem hagyttatok ezekhez hasonló hajókat, sem hoplitáknak való ifjuságot. Ha az történnék, hogy nem győzünk, itten ellenségeitek azonnal Athen ellen fognak hajózni és az ott lévő maradvány nép nem birand megmérkőzni ottani ellenségeinkkel és az ujonnan támadókkal. Ti itten csakhamar a sziciliaiak hatalmába kerültek, pedig tudjátok, mily indulattal jöttetek ellenük, az otthoniak pedig a lakedaimoniak hatalmába esnek. Ezért tehát, ez egyetlen küzdelemben mindkettőért most álljatok meg a sarat ha valaha és gondoljátok meg egyenkint és mindnyájan, hogy kik most hajókra szálltok, hajóhad és szárazföldi sereg vagytok: Athenre nézve az egyetlen hajóhad és maga a város és Athen nagy neve, melyekért, ha bárki akár hadi jártasság, akár bátorság tekintetében mást felülmul, soha jobb alkalommal magát ki nem tüntethetné önjavára és hazája megmentésére.«

65. Nikias e buzdító beszéd után azonnal elrendelé, hogy a legénység szálljon sikra. Gylippos és a syrakusaiak látván a készülődéseket, azonnal fölismerhették, hogy az atheniek tengeri csatát

szándékoznak vívni; értesültek a kapó-csákyák alkalmazásáról is és valamint minden egyéb intézkedések, ugy ez ellen is védekeztek. Ugyanis a hajók elejét, sőt a fedélzet egy részét is bőrrel vonták be, hogy ha a kapó-csákyát dobják, ez elsikamoljék és ne fogjon. Miután minden készen volt, Gyliппos és a többi vezér hadinépét ilyenformán buzdítá:

Gyliппos beszéde.

66. »Syrakusaiak és szövetségesek! Hogy minő szép tetteket vittünk véghez és milyen dicső célért fogunk küzdeni, ugy látom, hogy közületek a legtöbben tudják, (mert különben nem vettetek volna részt oly lelkesedéssel); ám ha valaki még nem értené kellően a helyzetet, előadom. Az athenieket, kik e földre jöttek első sorban Sziçziliának s azután, ha ez sikerül, Peloponnesosnak és Hellas többi részének leigázására, miután eleddig a régi és a mai hellenek közt a legnagyobb uralmat szereztek meg, minden emberek közt először ti állva meg helyeteket a tengeren, hol mindent legyőztek, már több hajósütközetet megnyertetek és bizonyára ezt is megnyeritek. Mert ha az emberek oly téren szenvednek kudarcot, melyre büszkeségüket helyezék, jobban aláhanyatlik önbizalmuk, mintha eleitől fogva ilyet nem ápoltak volna és a kik várakozásuk ellenére büszkeségükben csalódnak, még annyit sem mernek, mennyit erejükhez képest merhetnének. Ez lehet most az atheniek sorsa.

67. »Az az eredeti bátorság, melylyel mi tapasztalatlan létünkre szembe mertünk szállni, most szilárdabb alapot nyert és hozzá járulván még az a hit, hogy az a legerősebb, ki a legerősebbet győzi le, mindnyájunk reménye megkétszereződött. És nagyobbára a vállalatoknál a legnagyobb remény a legnagyobb bátorságot kelti. Mind az, a mit a mi hadakozási modorunkból utánozva elsajátítanak, nekünk megszokott dolog és nem leszünk készületlenek bármely fogásuk ellen. Aztán ha a szokásos rend ellenére sok hoplita lesz a fedélzeten, sok ijász, ugyszólván szárazföldi akarnaniai és mások szállnak hajóra, nem fogják módját lelni, mint lődözzenek ülve, és így hogyan ne veszélyeztetnék a hajót és ne zavarodnának meg maguk között, nem a maguk szokott körében mozogva? Továbbá hajóik nagy száma sem válik előnyükre, ha tán valamelyitek ettől tartana, hogy nem egyenlő számu hajóval áll szembe. Mert a szoros területen a nagy szám nehezebben hajthatja végre tervüket, de könnyebben szenvedhet kárt megtett intézkedéseink következtében. És tudjátok meg a teljesen biztos értesülésen nyugvó igazságot.

»Elárasztva bajaik által, a kényszerűség folytán oly kétségbe-
ejtő helyzetbe sodortatának, hogy nem erejükben, de a vakszeren-
csében vetve bizalmukat, tesznek egy végső kísérletet, ha netán
vagy átvágva magukat elhajózzanak, vagy utolsó esetben a szára-
zon próbálják meg a visszavonulást, mivel már jelen sorsuknál
rosszabbat nem érhetnek.

68. »Ily zűrzavarral és leggyülöltebb ellenségünk megalázott
szerencséjével szembe szálljunk egész dühvel; tartsuk a legjogo-
sabb dolognak azt, ha a támadó ellenség ellenében megtorlást véve,
kielégíthetjük heves boszunkat, kivált e perczen, midőn ellensé-
geink megboszulása, mit mindenek közt legédesebb valaminek
tartanak, kezünkben lesz.

»Hogy ők ellenségeink, még pedig leggyülöltebb ellenségeink,
mindnyájan tudjátok, hiszen a mi földünk leigázására jöttek, mi
ha sikerül, a férfiakat a legnagyobb szenvedésekkel, a gyermeke-
ket és asszonyokat a leggyalázatosabb bánással, a várost a leg-
becstelenebb czimmal illették volna. Ézért nem szabad senkinek
sem lágyszivűnek lennie, sem megelégedni azzal, ha tőlük baj nél-
kül megszabadulhatunk. Mert hiszen akkor is távoznak, ha győz-
nek. De ha mi érjük el vágyainkat, mi nagyon valószínű, hogy
megtoroljuk őket és egész Sziacziának biztosítjuk korábban élvez-
zett szabadságát, szép pályabért nyerünk. Legritkább az oly kocz-
kázat, mely a balsiker esetében legkevesebbet vesztye szerencse
mellett a legszebb díjat aratja.«

69. Gyliippos és a syrakusai vezérek katonáik előtt tartott ily
buzdító beszéd után, a legénységet azonnal hajókra szállíták, mi-
után észrevevék, hogy az atheniek ugyanezt teszik. Nikiást a vál-
ságos pillanat megdöbbenté, látván mily nagy veszély minő közel
fenyeget, ép az elindulás előtt azt érezvén, mit nagy küzdelmek
előestéjén érez az ember, mintha mindaz, mit tett, még kevés lenne
és nem is mondott volna eleget, minden egyes hajóskapitányt
ismét megszólít, kit-kit családi és saját nevéen nevezve meg, nem-
zetségét említve föl, buzdítva azt, ki valami jeles tettet vitt véghez,
hogy ne legyen hűtlen jó hirnevéhez, azokat pedig, kiknek jeles
őseik valának, hogy örökölt dicsőségükre homályt ne ejtsenek,
emlékeztetve még arra, hogy a legszabadabb hazában laknak,
melyben mindnyájuknak korlátlan szabadsággal lehet magánéltü-
ket berendezniök és egyebeket is mondott, a mit hasonló helyzet-
ben elmondanak az emberek, nem félve attól, hogy rég elmondott
dolgokat ismételnék, melyeket minden alkalommal untig felhoz-
nak, emlegetve a nőket, gyermekeket, hazai isteneket, de a válsá-

gos pillanatban mégis alkalomszerűnek tartják ezekre hivatkozni. Midőn gondolá, nem hogy eleget, de hogy a legszükségesebbeket szivőkre kötötte, a hajóról leszállva a gyalogságot a tengerparthoz vezette és lehetően úgy állítá föl, hogy a hajóban küzdő hadinépbe minél nagyobb bátorságot öntsenek. Demosthenes, Menandros és Euthydemos (mert ezek álltak a hajókra szállt had élére), felszedvén a horgonyt saját táborhelyükön a kikötő elzárt bejárata felé hajóztak, megkisérlendők, hogy a meghagyott nyíláson át utat törjenek maguknak.

70. A syrakusaiak és szövetségeseik már előbb kieveztek volt majdnem ugyanannyi hajóval, mint korábban, egy részük a bejáratot őrizé, a többi a kikötőt, körben állítva, úgy foglalá el, hogy mindenfelől egyszerre támadhassák meg az athenieket, ugyanakkor a gyalogság fedezetül szolgálhasson, valahányszor a hajók a parthoz vonulnak vissza. A syrakusai hajóhad élén Sikanos és Agatharkhos állt, mindenik egy-egy szárnyat vezetvén, a középet Pythen foglalá el a korinthosiakkal. Midőn az atheniek közeledtek az elzárt bejáráshoz, az első heves rohammal hatalmukba ejték az ott elhelyezett hajókat, és megkezdek oldani az összekötő kapcsokat. Azonban a syrakusaiak és szövetségeseik minden oldalról rájuk törvén, nem csak a kikötő-zár körül folyt már a csata, hanem az öböl egész területén dühöngött oly erővel, mint korábban egyszer sem. Nagy lelkesedés ragadta magával az evezőket, midőn a támadásra a jelszó kiadatott és a kormányosok nagy ügyességet és vetélkedést fejtének ki egymás ellen; a harcosok pedig buzgólkodtak, hogy ha egy hajó összecsapott egy más hajóval, a fedélzeten teljesített szolgálat ne maradjon hátrább a többiekénél; kiki azon a helyen, hová állíták, törekedett kitünni társai között. Minthogy pedig szűk téren sok hajó ütközött meg (ugyanis a legnagyobb szám találkozott igen csekély területen; hiszen közel kétszáz hajó⁶⁸) harcolt) a rendes támadások ritkán fordultak elő, mivel lehetetlenség volt visszavonulni és át-áttörni, annál sűrűbben a véletlen összecsapások vagy menekvés vagy üldözés közben.

A mig egy hajó előretört, a fedélzet katonái eláraszták kopjakkal, nyilakkal, kövekkel; de ha egymáshoz értek, ökölharcra került a dolog és törekedtek egymás hajójára átkelni. A térhiány miatt sok ponton megesett, hogy mig némelyek másokat sujtottak, másfelől ők kaptak ütést és kettő, sőt előfordult, hogy több hajó is egygyel kikerülhetetlenül úgy összebonyolódott, hogy a kormányosok kénytelenek valának nem csak egy ellenséges hajó, de egyszerre több ellen támadó és védelmi állást foglalni el. Az egymás-

sal összecsapódó sok hajó által keltett zaj rémületes és siketítő volt annyira, hogy nem lehetett hallani a vezérhajósok hangját. Mert harsány hangon kiabáltak mindkét részről a vezérhajósok részint hivatásukhoz képest az evezés érdekében, részint győzelmi vágytól ragadtatva, az athéniakat nógatták, hogy erőszakkal vívják ki az áttörést, mert ha valaha, most érkezett el a pillanat, hogy még egyszer kísértsék meg a hazájukba visszatérhetést; a syrakusaiakat és szövetségeseiket pedig azzal biztatták, hogy mi dicső lesz, ha az atheniek menekvését meggátolják és kiki győzelem esetén mennyire emeli önön hazája dicsőségét. És a vezérek is mindkét részen, ha láttak bárkit kényszerűség nélkül hátrálni, nevükön szólítva a háromevezősoros hajók kapitányait kérdezik, egyfelől az atheniek: ha azért vonulnak-e vissza, mert otthonabb érzik magukat legnagyobb ellenségük földjén, mint a rég meghódított tengeren, másfelől a syrakusaiak: hát ők, kikről jól tudják, hogy kézzel-lábbal menekülni akarnak, maguk menekülnek a menekvők elől?

71. Mig a tengeri csata eldöntetlenül ingadozott, mindkét fél szárazföldi hadserge a parton nagy lelki küzdelmen és izgalmon ment át; a sziciliait lelkesíté az a vágy, hogy még nagyobb dicsőséget arasson; a betörőket szorongatá a félelem, nehogy még rosszabb helyzetbe jussanak. Minthogy az athenieknek összes reményük hajóikban állott, a csata kimenetele iránti aggodalmuk leirhatatlan vala és a különböző hadállás miatt természetszerűen különböző álláspontról nézve más-más képét látták a csatának. Csekély távolságból és nem mindnyájan egyszerre ugyanegy pontra nézve, ha némelyek az övéiket felülkerekedni látták, fölbátorodának és az istenekhez fölfohászkoának, hogy ne foszszák meg őket a megszabadulás reményétől; ha ellenben mások valamely vereségre irányzák tekintetüket, kiabálva jajveszékelték és a pusztaság látás utján való részvétel sokkal jobban leverte lelküket, mint a harcosokét maga a küzdelem. Legkínosabb volt azok állapota, kik oly pontra irányozván figyelmüket, hol a csata eldöntetlenül folyt, a küzdelem sokáig huzódó ingadozása miatt remény és félelem közt, testük nyugtalan mozdulataival fejezték ki lelkük izalmát. Minden pillanatban majd meg-megmenekültek, majd el-elvesztek. Mig a csata változó szerencsével folyt, lehetett az atheniek táborában is hallani jajgatást, kiabálást, győzelmi ujjongást, vereség miatti panaszt, mind azt a hangot, mibe egy nagy tábor nagy veszély pillanatában kitör. A hajókon levők hasonló izgalmat éltek át; miglen hosszu tusa után a syrakusaiak és szövetségeseik megfutamíták az athe-

nieket és diadalmasan esve reájuk nagy kiáltásokkal és buzdításokkal a parthoz üzék. Ekkor a hajóhadról azok, kik szerte-szét eveztükbén még foglyul nem estek, a part felé sietve, a táborba menekülének. A szárazföldi sereg többé nem különböző hangulattal, de az egész egyforma kétségbeeséssel mindannyian jajveszékelve a történet fölött, egy része a hajók megmentésére sietett, mások a még birtokukban maradt erődök védelmére, mások megint és a legtöbben saját magukra gondolva, kerestek módot a menekülésre. Soha nagyobb rémület nem uralkodott táborban, mint itt e pillanatban. Majdnem azt szenvedték az atheniek, mit ők okoztak Pylosnál. Ugyanis midőn a lakedaimoniak hajói tönkre mentek, elvesztek rájuk nézve a szigetre átkelt férfiak is; így most az atheniek kétségbeestek a felől, hogy a szárazon menekülhessenek, ha csak valami váratlan dolog nem történik.

72. Minthogy a hajósütközet igen heves volt és mindkét részről sok hajó és ember veszett el, a syrakusaiak és szövetségeseik a hajóroncsokat kézre kerítvén, a hullákat összeszedvén a városba hajóztak vissza és diadaljelt állítanak; az atheniek pedig a szörnyű nagy csapás alatt görnyedve a halottak és hajómaradványok összeszedésére még csak nem is gondoltak, hanem még azon éjjel szándékoztak haza indulni. Demosthenes Nikiashoz menve javaslá, hogy a megmaradt hajókra legénységet szállítva, kísértsék meg ha lehetne erőszakosan utat törni maguknak, állítván, hogy nekik most is több használható hajójuk maradt, mint az ellenségnek, mert az athenieknek volt még mintegy hatvan, az ellenségnek nem volt egészen ötven. Midőn Nikias elfogadta e javaslatot és a legénységet hajóra akarták szállítani, a hajósok vonakodtak fölszállni; a szenvedett vereség miatt annyira elcsüggedtek és elveszték reményüket a siker iránt. Tehát mindnyájan a szárazföldön való visszavonulásra szánták magukat.

73. A syrakusai Hermokrates megsejtvén szándékukat és abban a véleményben, hogy veszedelmes dolog volna, ha ekkora sereg szárazföldön vonulna vissza és Szicília valamely pontját megszállva megujítani akarná a háborút, elmenvén a város előljáróihoz, elmondván gyanuját, előterjeszti, hogy nem szabad elnézniök, hogy az atheniek éjjel elvonuljanak. hanem együttesen menjenek ki az összes syrakusaiak és szövetségeseik, az utakat falakkal zárják el és a szorosokat őrséggel rakják meg. Ezek vele egy nézetben voltak és tervét helyeslék; de kételkedtek abban, hogy a nagy hajósütközet után diadalmi mámorral pihenő hadsereg és hozzá ünnepezen (mert történetesen ép az nap volt áldozat Herakles-

nek) kész lenne engedelmeskedni. Mert hiszen a győzelem fölötti örömben a legtöbbben ünnepi lakomához fogtak és így minden egyébre inkább rá lehetett volna őket venni mint arra, hogy e pillanatban fegyvert ragadva kivonuljanak. Mivel tehát az előljárók ezeket meggondolva nem tarták kivihetőnek a Hermokrates tervét, maga ily körülmények közt, a következő cselhez folyamodik. Tartván attól, hogy az atheniek, ha nyugodtan átvonulhatnak az éj folyamán a nehezebb pontokon, nagy előnyt vívnak ki, alkonyattájban egynehány bizalmas emberét küldte el lovasok kíséretében az atheniek táborához. Ezek oly közelre nyomulva előre, honnét szavukat hallhatták és maguk elé híva némelyeket, mintha az atheniek barátai lettek volna, (mert Nikiasnak voltak a városban kémei), azt izenték Nikiasnak, hogy ne vezesse el táborát éjszaka, mert a syrakusaiak megszállva tartják az utakat, hanem nyugodtan tegye meg előkészületeit, hogy nappal induljon. Ez izenetet elmondván, távoztak. A kik hallották, megjelenték az atheni vezéreknek, kik e jelentésnek hitelt adva, az éjet még ott tölték.

74. És még ezután sem indultak azonnal, hanem jónak látták még a következő napot is helyt maradni, hogy a katonaság lehetően szedje össze legszükségesebb holmiját, egyebet hátrahagyván, és csak annyi élelemmel induljon, a mennyi szükséges.

Azonban Gylippos és a syrakusaiak a gyalogsággal előre menvén, az országutakat, melyeken az atheni seregnek kellett valószínűen elvonulnia, elzárták és a patakok és folyók átkelő helyeit őrséggel szállták meg és az átvonuló sereg feltartóztatására minden intézkedést megtevének. Hajóikkal pedig odaeezvévén, az atheniek partra vetődött hajóit visszavonszolák (némelyeket az atheniek égették föl, mint eredeti szándékuk volt), a többieket a nélkül, hogy valaki megakadályozta volna, kényelmesen vontatókötéllel hurezolák a városba.

75. A tengeri csata után harmadnapra, miután Nikias és Demosthenes gondolák, hogy minden előkészület megtörtént, a hadsereg utra indul. Szörnyü egy helyzet volt ez nem csak a földologra nézve, hogy minden hajóik elvesztése után térnek vissza és nagy remények valósitása helyett veszélyt hoznak a városra és önmagukra, hanem a tábor odahagyása alkalmával minden szem előtt iszonyu látvány tárult fel és minden szivben fájó érzést keltett. Mert hiszen a halottak temetetlenül maradván, ha valaki meglátta egy-egy halottját, borzadály és bánat⁶⁹⁾ fogta el egyszerre; de az élők, kik sebesülten és betegen maradtak hátra, még a halottaknál fájóbb hatást tőnek és az elesetteknél nyomorultabbak valának.

Ugyanis esdeklésekben, jajgatásokban törvén ki, társaikat kinos zarvarba hozák, midőn kérték őket, hogy vigyék magukkal és a mint egy barátjukat, rokonukat vagy bajtársukat látták távozni, esdekelve hozzájuk szegődtek és a meddig csak bírták, kísérték őket és ha valamelyik elalélva kidőlt, nagy átkozódás és jajgatás között maradt el. Ugy hogy az egész tábor sirt és a nagy kétségbeesés miatt nehezen tudtak válni, habár ellenséges földről indultak el és már súlyosabbszenvedéseket értek, semhogy azok elsirathatók lettek volna, de a jövőben még iszonytatóbbaktól tartottak. Roppant levertség és önvád is lepté meg őket. Hasonlítanak egy ostrommal bevett, még pedig nagy város lakosságához. Mert az egész együtt induló tömeg nem kevesebb, mint negyvenezer emberre ment. És ebből mindenik magával vitt annyi szükséges holmit, a mennyit csak bírt; még a hopliták és lovasok is szokásuk ellenére fegyvereik mellett élelmi szert is hurczoltak, mert vagy nem volt szolgájuk, vagy bizalmatlanságból. Mert sokan azok közül már régebben megszöktek, legtöbben ez alkalommal. De életmet sem vittek eleget magukkal, mert már fogytán volt a táborban. Minden egyéb megalázás mellett a közös nyomoruság, mely ép a sokakkal való közösségben találni szokott némi enyhületet, a jelen helyzetben nagyon súlyosnak tetszett, kivált annak meggondolása folytán, hogy minő fényes reményekből és fenhéjázó büszkeségből mi mélyen alásülyedtek. Mert soha hellen sereg nagyobb sorsváltozást nem ért. Ők, a kik mások leigázására jöttek, azzal a félelemmel távoznak, hogy ők ne jussanak szolgaságra, az imák és harczi dalok helyett, melyek mellett elindulának, ezekkel ép ellenkezőleg hangzó fohászokodások közt indulnak haza, gyalog nép a hajós nép helyett, reményükkel a hajóhad helyett a szárazföldi seregére utalva. De mindez még türhetőnek tetszett nekik a fejük felett lebegő veszélyhez képest.

76. Látván Nikias a hadsereg csüggedését és hangulatában beállt nagy fordulatot, végig menve a hadsorokon, ezeket a körülményekhez képest bátorítá és vigasztalá, buzgalmában mind harsányabb hangon szólván a mint rendre járt némikép használni remélvén, ha biztatását minél messzebből is meghallják, így beszélt:

Nikias beszéde.

77. Atheniek és ti szövetségesek! Még most is remélnünk kell (voltak a kik szörnyűbb helyzetből is kimenekültek), nincs miért magatoknak erős szemrehányást tennetek sem a csapások, sem az érdemetlen szenvedések miatt. Magam sem vagyok egyikőtöknél sem erősebb (hiszen látjátok, hogy a betegség lever) és habár szerencse

dolgában senkinél sem álltam hátrább sem a magán, sem a közéletben, most a legnyomorultabbal egy azon veszélyben forgok. Pedig az istenek iránt a szokott kegyesség kötelmeit teljesítem, az emberek iránt igazságos valék és vádra okot nem adtam. Ezért a jövőben vett bizalmam rendületlen és a sorscsapások nem rémitenek úgy el, mint méltán rémithetnének. Csakhamar jobb fordulat állhat be. Mert az ellenségnek elég jutott ki a szerencséből és ha hadjáratunk valamely isten haragját hívta ki, már eléggé megbűnhődünk érte. Mások is támadták már meg embertársaikat és emberileg cselekedvén tűrtek, a mit tűrhettek. Tehát méltán remélhetjük, hogy az istenek irgalmasabbak lesznek irányunkban, mert előttük inkább szájalomra, mint irigységre vagyunk méltók és önmagatokra fordítván figyelmezteteket, látva mily derék vitézek és mekkora számmal vonultok jó rendben, ne esetek kétségbe, gondoljátok meg, hogy magatokra egy várost tesztek ki, bárhol megtelepedtek és Sziciliában más város könnyen ki nem bírná támadástokat sem ha megtelepednétek, helyetekből ki nem mozdítana. Hogy utatok biztonságban és jó rendben történjék, arra magatok ügyeljétek, semmi egyébire nem gondolva, minthogy a hol egy férfi kénytelen harcra kelni, ott, ha győz, talál hazát, talál erősséget. Éjjel, nappal egész buzgalommal kell utaznunk, mert szűkiben vagyunk az érlelmi szernek és ha a barátságos szicíliai területre jutunk (mivel ezek a syrakusaiaktól való féltükben még ragaszkodnak hozzánk), higyjétek el, hogy biztonságban leszünk. Már ment izenet hozzájuk, mely meghagyta nekik, hogy jöjjenek elénk és hozzanak élelmet. Egy szóval lássátok be, katonák, hogy okvetlenül vitézül kell magatokat viselnetek, mert nincs közel föld, hová a gyáva menekülhetne és ha most az ellenségtől megszabadultok, ti, többi harcosok, viszont látjátok honotokat, mely után oly régóta epedek és ti, atheniek, hazátok aláhanyatlott nagy hatalmát ismét visszaállítjátok. Mert férfiak teszik a várost, nem a férfiaktól pusztá falak vagy üres hajók.

78. Nikias ily buzdító szavak után végig ment a hadsorok előtt és a hol valami lazulást vagy rendetlenséget vett észre, helyrehozta: Demosthenes a parancsa alá helyezett csapatoknál ugyan ezt tevő hasonló buzdító beszédet itézve hozzájuk. A tábor négyszögöt alkotva haladt; elől a Nikias hadosztálya ment, hátul a Demosthenesé követte. A podgyászvivő és más csapatokat a hopliták vették közre.

Midőn eljutottak az *A n a p o s* folyójához*), itt találták a syrakusaiaknak és szövetségeseiknek ennek védelmére rendelt csapatait

*) Megkezdődik a végzetes visszavonulás, melynek irányára, pontjaira és idejére vonatkozólag lásd a 71. sz. jegyzetet.

és megfutamitva azokat, az átjárót hatalmukba ejtven előbbre hatoltak. A syrakusai lovasság körülszáguldozva zaklatta őket és könnyű fegyveresek kopjákat dobálták. És e *) n a p o n az atheniek mintegy negyven stadiumot **) haladva, egy domb közelében tölték az éjszakát.

M á s o d n a p o n hajnalban indulva hátrahagyván mintegy husz stadiumot, egy sík tere szálltak alá, itt táborot ütöttek, mert a lakásokból élelmi szert akartak beszerezni (ugyanis e helységet lakták) és innét ivóvízzel ellátni magukat, mert az előttök álló útban, hol elvonulandók valának, több stadiumra a víz szükiben volt. A syrakusaiak azonban eleikbe kerülve az átvezető utat kezdik vala fallal elzárni. Ugyanis itt egy A k r a i o n l e p a s (Puszta szirt) nevű magaslat emelkedik, két felől két meredélyes szakadékkal.

M á s n a p ***) az atheniek előre nyomultak, de a syrakusaiaknak és szövetségeseiknek nagy számu lovassága és kopjajető csapataik őket mindkét oldalon háborgaták, lödözék és körül száguldozák. Az atheniek huzamos ideig birták ki a tusát, de végre visszavonultak előbbi táborukba. Élelmi szerhez sem jutottak úgy mint eddig; mert a lovasok miatt nem lehetett a táborból távozniok.

79. Korán reggel †) fölkerekedve ismét előre nyomultak és át igyekeztek törni az elsánczolt magaslaton, de maguk előtt találták a syrakusai gyalogságot, mely az erősség védelmére volt sok ember mélységre fölállítva, mit a hely szük volta követelt. Az atheniek előre törve a falakat próbálták megostromolni, de a nagyszámu ellenség a meredékes hegyről nyilazván (felülről jobban is találtak), az atheniek nem bírván keresztül törni, ismét visszavonulva megpihentek. Csata közben történt, hogy dörgés-villámlás közt erős zápor hullott alá, mi az évnek őszre hajló szakában⁷²⁾ elő szokott fordulni. Az athenieket ez még jobban elcsüggeszté, mintha minden az ő vesztökre esküdött volna össze. A míg ők pihentek, Gyliппos és a syrakusaiak egy csapatot küldének. hogy az atheniek háta megett az utat, hol elhaladtak, elsánczolják, de az atheniek is küldvén ezek ellen egy csapatot, szándékukat meghiúsíták. Ezután az egész sereggel a sikság felé vonultak vissza és itt tölték az éjszakát. Másnap ††) előre hatoltak, a syrakusaiak mindenfelől kereken lövdözék és sokakat megsebeztek és ha az atheniek támadtak, visszahuzódtak, de

*) E l s ő n a p.

**) Körülbelöl egy földrajzi mértföld vagy $7\frac{1}{4}$ kilométer.

***) H a r m a d i k n a p.

†) N e g y e d i k n a p.

††) Ö t ö d i k n a p.

ha ezek vonultak vissza, rájuk támadának, különösen az utócsapatokat rohanva meg, ha valamikép kisebb csapatokat megfutamtíva félelmet öntenének az egész hadseregbe. Eképpen sokáig folytatták a küzdelmet, azután öt vagy hat stadiumot haladván, a síkságon megpihentek. A syrakusaiak is visszatértek a maguk táborába.

80. Nikias és Demosthenes látván, hogy a tábor élelmiszerekben már hiányt szenved és az ellenség ismételt támadásai következtében sokan megsebesültek, elhatározták, hogy éjjel lehető számos őrtűz fénye mellett vezetik el a hadserget és pedig nem azon az uton, hanem ellenkező irányban, mint a hol a syrakusaiak ügyeltek rájuk, a tenger felé. Egész utjuk nem Katane felé irányult, hanem Szicília más része felé Kamarina és Gela irányában és pedig az erre fekvő hellén és barbar városok felé. Tehát sok tábori tüzet gyujtván, éjnek idején elindulának. És utközben, a mint ez minden táborban elő szokott fordulni, kivált az igen nagy táborokban, félelem és rémület ütött ki, különben is zavart idézett elő az a körülmény, hogy éppen éjjel ellenséges területen, az ellenségtől nem messze vonultak keresztül. A Nikias hadosztálya, mint a mely előlment, összetartott és jelentékeny előnyben volt, azonban a Demosthenesé, mely az egész hadsereg felénél többet foglalt magában, szakadozottan és rendetlenebbül követte. Hajnalra *) megérkeztek a tengerhez és itt az Eloros felé vezető utra térve, ezen haladtak, úgy hogy midőn eljutának a Kakyparis folyamhoz, ennek partján befelé nyomultak a sziget belsejébe. Remélték, hogy a szicíliaiak, kik után izentek, ez uton találkoznak velük. A folyóhoz érve, itt is syrakusai őrséget találtak, mely épen az utat sánczolta és czölöpkerítéssel zárta el. Mégis utat törve maguknak átkelnek a folyón és tovább haladva elérték az Erineos folyóját. Mert kalauzaik őket ez irányban vezették.

81. Azonban a syrakusaiak és szövetségeseik, a mint virradatra észrevették, hogy az atheniek eltávoztak, sokan Gylippost gyanusíták, hogy készakarva engedi az athenieket menekülnök, gyorsan nyomukba eredtek, minthogy nem volt nehéz észrevenni, hol vonultak el, déltájt utólérik őket. Amint megtámadják a Demosthenes csapatait, melyek az utócsapatokat alkották és lomhában és rendetlenebbül mentek, mert még az éjjeli rémületből nem tértek magukhoz, rájuk esve harezot kezdének. A syrakusai lovasok könnyen bekeríték őket, minthogy külön szakadtak és szegletbe szoríták. Nikias serege már ötven stadiumnyi távolságra **) járt elől.

*) H a t o d i k n a p.

**) Mintegy egy és egynegyed földrajzi mértföldnyire.

Mert Nikias gyorsabban vezényelte táborát abban a meggyőződésben, hogy ilyen viszonyok közt nem készakarva megállapodni és szabadulásokért megharczolni kell, hanem minél gyorsabban előrehaladni és csak akkor küzdeni, ha kénytelenek. Demosthenes azonban nagyobbára szakadatlan küzdelmet folytatott, mert mint utóhadat az ő sergét rohanta meg az ellenség, akkor is látva, hogy a syrakusaiak üldözőbe veszik a helyett, hogy előre nyomult volna, csatarendbe szedé csapatait, míg ekép időt veszteget, körülveszik és ugy maga, mint serge nagy zavarba jön. Beszorították őket egy oly területre, mely körül volt fallal véve, mindkét oldalon út volt és sűrűn benőve olajfákkal és mindenfelől nyilakkal áraszták el. A syrakusaiak okszerűen intéztek inkább ily támadásokat, mintsem rendes csatát vívjanak. Mert ily kétségbeesett emberekkel harcra kelni inkább az atheniek, mint az ő érdekükben állt. És ily kétségtelenül szerencsés helyzetben kimélték is magukat, hogy előre áldozatul ne essenek és abban a hitben voltak, hogy e harcmodorral is hatalmukba kerítve foglyul ejthetik az athenieket.

82. Miután nappal folytonosan nyilat, kopját szórván az atheniek és szövetségeseikre, látták, hogy ezek sebesülések és egyéb szenvedések miatt siralmas helyzetbe jutottak, Gylippos és a syrakusaiak s szövetségeseik fölhívást intéztek elebb a sziciliaiakhoz, ha nem akarnak-e szabadság föltétele mellett hozzájuk átmenni. Csak néhány város lakói tevék meg. Később egység jön létre Demosthenes egész hadsergére nézve, mely szerint a fegyvert leteszik, de senkit meg nem ölnek sem erőszakosan, sem börtönbe vetve, sem a legszükségesebb élelem megvonásával. Így megadák magokat összesen hatezeren és a mi pénz náluk volt, mindazt felfordított paizsokba dobák és így megtöltének négyet. A foglyokat azonnal a városba vitték. Nikias azonban csapataival még ugyanaz nap az Erineos folyamboz ér és azon átkelvén egy magaslaton megszállt.

83. A syrakusaiak a k ö v e t k e z ő napon *) utólérik és jelentik neki, hogy Demosthenes serge már megadta magát és felszólították, hogy ő ugyanezt tegye. Ő kételkedve ennek valóságában, fegyverszünetet kér, egy lovast elküld, a dolgot megtudni. Midőn ez visszatérve jelenti, hogy a megadás megtörtént, tudatja Gylippossal és a syrakusaiakkal, hogy kész egységet kötni az atheniek nevében oly feltétellel, mely szerint a mennyi pénzt a syrakusaiak költöttek a háborúra, megtérítik, ha engedik sergeivel távozni. Mig

*) H e t e d i k n a p .

a pénz megtérítették, atheni polgárokat adnának kezesekül, minden talentumért egy férfit. Gyliippos és a syrakusaiak nem fogadták el ez ajánlatot, hanem megtámadták és körülvevén e hadosztályt és minden oldalról késő estig lövöldözték. Élelem és egyéb szükségletek dolgában ezek is gonoszul állottak. Mégis az éj nyugalomát bevárva, tovább akartak vonulni. Épen fegyvert ragadnak, mikor a syrakusaiak észreveszik és harci riadót zengnek. Az atheniek látván, hogy rajtakapták őket, ismét lerakták fegyvereiket mintegy háromszáz ember kivételével. Ezek az ellenség őrcsapatain keresztül törvén, az éj folyamán menekültek, a merre tudtak.

84. Nikias hajnalban *) tovább folytatta útját. A syrakusaiak és szövetségeseik ugyanazon módon rohanták meg, csapatait minden oldalról nyil- és kopjazáporral árasztván el. Az atheniek siettek az Assinaros folyóhoz, részint a nagyszámu lovasság és egyéb csapatok által minden oldalról nyomtatván, némi könnyebbedést reméltek, ha a folyón átkelnek, részint a kimerültségre és szomjuságra enyhületet. Midőn a folyót eléri, mindenki elsőnek akart átkelni és az ellenség rájuk törvén, megnehezíté az átkelést. Ugyanis kénytelenek lévén tömegesen kelni át, egymásra esvén, egymást elgázolták, némelyek mások dárdája által átszuratva, fegyveres öltönyük miatt alávonatva ott helyt vesztek el, másokat a mint a podgyászok közé bonyolódnak, azokkal együtt az ár sodorta el. A syrakusaiak pedig csatasort alkotva a folyam tulsó partján, mely meredélyes volt, felülről szórtak nyílt kopját az atheniekre, kik mohó vágygyal tömegesen olták szomjukat és a mély vízben összezavarodva eviczkéltek. A peloponnesosiak alá rohanva leginkább azokat, kik a vízben voltak, lekonzolák, a víz csakhamar ihatatlanná lett, de azért épen ugy itták a véres habarékot, sőt sokan még harczoltak érette.

85. Végre midőn a folyóban egymásra halmozódtak a hullák és a sereg tönkre jutott részint a hullámokban, részint, a mely menekült, a lovasság által vágatván le, Nikias megadja magát Gyliipposnak, inkább bizván benne, mint a syrakusaiakban: kijelenté, hogy vele ugy bánjon el ő és a lakedaimoniak, a mint jónak látják, de szüntessék meg a további öldöklést. Gyliippos tehát elrendelé, hogy a katonákat foglyul ejtsék. A megmaradt katonákat, kiket nem tüntettek el (mert sokat elrejtének) élve vitték el és ama háromszáz után, kik az éj folyamán az őrségen áttörték magukat,

*) Nyolczadik nap.

üldözőcsapatot küldének és elfogták őket. A hadseregnek állami fogságra összegyűjtött része nem tett nagy számot,⁷²⁾ annál több volt az eldugdosottak száma és egész Szicília tele volt ezekkel, kik nem egyesség alapján estek foglyul, mint Demosthenes csapatai. Nem csekély szám el is pusztult; mert ez utolsó öldöklés nagyobb-mérvű volt bármelyiknél a szicíliai háború folyamán. A többi támadások alkalmával is, melyek az utazás alatt szakadatlanul ismétlődtek, sokan hullottak el. Sokan el is menekültek, némelyek azonnal, mások előbb szolgaságba kerülve, később szöktek meg. Ezeknek menedékhelye Katana volt.

86. Összeseregelve a syrakusaiak és szövetségeseik annyi foglyot és zsákmányt véve magukkal, a mennyit csak birtak, bevonultak a városba. Az atheniek és szövetségeseik közül ejtett összes foglyokat kőbányáikba szállíták, melyeket a legbiztosabb helynek gondoltak megőrzésükre; de Nikiast és Demosthenest Gyliппos akarata ellen meggyilkolták. Mert Gyliппos mindenk felett szép dicsőségnek tartá, ha az ellenség vezéreit is foglyul viheti magával Lakedaimonba. Történetesen ezeknek egyike, Demosthenes, a szigeten és a Pylosnál történtek miatt a legnagyobb ellenségük, a másik a legjobb barátjuk. Ugyanis a Sphakterián elfogott lakedaimoni férfiak szabadon bocsátása mellett Nikias buzgólkodott, midőn az athenieket a békekötésre rábeszélte. Ezért a lakedaimoniak hálásak voltak iránta és ő ép ebben bizva adta meg magát Gyliппosnak. Hanem a syrakusaiak közül némelyek, mint mondják, a miatti féltükben, hogy vele titkos összeköttetést szöttek, tartottak attól, hogy őt ezért kinvallatásra vonván még zavart okozhat nekik épen boldogságuk perczében, mások pedig és kivált a korinthosiak attól félték, nehogy megvesztegetvén némelyeket, mert gazdag volt, megmeneküljön és nekik ismét bajt szerezzen, rábeszéltek a szövetségeseiket, hogy öljék meg. És ő emez vagy ehhez hasonló okból szenvedett halált; legkevésbé érdemelve meg a helének közt, az én értemre, ily gyászos sorsot, mert egész életében az erény útján járt.

87. A kőbányákba hurczolt foglyokkal kezdetben durván bántak a syrakusaiak. Mert egy szűk, mély gödörben roppant embert zsúfoltak egybe. Kezdetben a szabad ég alatt a nap rekkenő heve és a fulasztó meleg miatt szenvedtek s a rájuk következő hives éjek a gyors változás folytán betegségeket idéztek elő, mint-hogy a térszüke miatt egyazon helyen végeztek mindent, sőt még azoknak holtteste is ott heverték fölhalmozva, kik sebeikben vagy az idő változást okozta betegségben haltak meg; kiállhatatlan bűz

támadt; egyszersmind az éhség és szomjuság gyötré őket. Mert nyolcz hónapra egy kotyle vizet és két kotyle⁷³⁾ lisztet adtak. A mi elképzelhető szenvedés csak érheti az ily helyre jutott embert, az meglepte őket. Mintegy hetven napig mindnyájan így tengődtek. Ezután a syrakusaiak az atheniek és azon sziciziliai és italiai foglyok kivételével, kik ezek oldalán harcoltak, a többit eladták. Nehéz a foglyok összes számát pontosan megállapítani, de nem lehettek hétezernél kevésebben.

Ez a legnagyobb tény volt ebben a háborúban, sőt az összes hellén tények közt is, melyekről hallottunk valaha, a győzteseknek a legdicsőbb, a legyőzöttekre nézve leggyászosabb. Mert minden tekintetben teljesen megveretvén és roppant szenvedéseken menve át, a mint mondani szokták, egy szálíg odaveszett az összes szárazföldi hadsereg, hajóhad és minden, mert hiszen alig néhányan térhettek haza.

Ez volt a sziciziliai esemény lefolyása.

Egy pár szó e könyvről. Macaulay kitünő észrevételét, melyet e könyvre vonatkozólag tett egy levelében, e könyv teljes mértékben igazolja. »Biztosíthatom önt (írja Ellisnek), hogy a világ egy prózai művét sem helyezem Thukydides hetedik könyve felibe, még a K o s z o r ú r ó l (Demosthenes egyik beszéde) szóló beszédet sem véve ki. Az az emberi művészet netovábbja.« Nem czéлом e könyv jellemzésére kiterjeszkedni. Ez olvasókönyv összes törekvése oda irányult, hogy Thukydides szóljon önmagáért: szóljon tartalmában, stilban, hangban. Csak a fény- és árnypontok csoportosításának bámulatos festői vonását emelem ki.

Igy Gylippos megjelenésének következéseit leplezetlen őszinteséggel rajzolja le Nikias levele, melyet az atheni néphez intéz (11—15. f.). Nikias jellemét már a VI. könyvbe szőtt beszédéből láttuk; e levél, valamint a katasztrófa előtt tartott beszéde (61—64. f.) és utolsó bátorító szózata (77. f.) kidomoritják: aggódó honszeretet, vallásos buzgalom némi babonás aggályoskodással egybekötve, mi csak korlátolt felfogására, de erkölcsi komolyságára is vall. Hogy Gylippos a cselekvés terén a maga sokoldalú hadvezéri jártaságával, kimeríthetetlen leleményességével szintén élesen kidomorodik e könyvben, mint a helyzet ura, mint a hadvezéri fölény képviselője, leginkább kitünik ez az atheni sereg teljes tönkretételénél tanusított bámulatos szívóssága, találékony harcmodora, hajlíthatatlan elszántsága által. Hogy csak egy jellemző adatot

hozzunk föl, Demosthenest hátbatámadásaival leköti, társától elszakításra kényszeríti és ekkor bekeríti és elfogja. Demosthenessel szemben a méltányosság, Nikiással szemben a kétségbeesett helyzet fölismerése alapján, kérlelhetlen szigorral lép föl; miben hadvezéri tehetsége mellett politikai belátását is bebizonyítja.

Hermokrates alakja, kit a VI. könyvből az önzetlen, az odaadó hazaszeretet kifejezője gyanánt ismertünk, e könyvben a végzetes pillanatban jelenik meg. Az ő csselfogásának sikerül visszatartani az athenieket a nagy tengeri csatavesztés után, ⁷³⁾ hogy még az éjjel ne induljanak; mit ha megtesznek: biztosan megmenekülnek. Nikias jellemének árnyoldala: a tétovázás volt, e nagy tragédiában a tragikus vétség.

A műalkotás finom fogása az is, hogy a döntő csata előtt még egyszer felsorolja az egész küzdelem összes tényezőit. (57. és 58. f.)

Szemléletesség tekintetében a csataképek válnak ki. Elég utalni az Epipolai ellen intézett éjjeli támadás- és éjjeli csatának, (43—44 f.), a kikötőben vívott döntő ütközetnek (70—77. f.), a visszavonulás csatározásainak (78—84. f.), de különösen az Assinaros folyama mellett, sőt folyamában vívott tusának megragadó képeire.

De mindent túlszárnyal a hangulat-festés művészete, melylyel örök időre felkölti rokonszenvünket; mely a komoly történet muzsájának ajkai körül lebegő fájó mosoly bájával ragad meg. Elég egy végtiben elolvasni a 75. fejezetben leirt csüggedés rajzát és rögtön reá a Nikias mélabús hangu buzdítását. Ki feledné el ily pillanatban Athen erkölcsi erejét, halhatatlan lelkinagyságát, változékony hangulatu népének botlásai, ingadozása mellett is érezhető szellemi fölényét, törhetetlen vállalkozó öntudatát kifejező utolsó gondolatot, mely Nikias végső sohaja: »Férfiak teszük a várost és nem a férfaktól pusztá falak és üres hajók.«

A foglyul esett atheniek sorsa még négyszáz év múlva is könyeket fakasztott, midőn emlékéét fölidézte Róma legnagyobb szónoka. A mit Aeneas érez Carthagóban, a Junó-templomában látva a trojai csataképeket: *Sunt lacrymae rerum*, lehetetlen nem éreznünk a hatalmi nagyravágyás és elbizakodottság következtében bukott Athen negyvenezer embere siralmas sorsának olvasása közben, a mint Thukydides mesteri ecsetje rajzolja élénk. De e könyvet maga a katasztrófa szemléletes rajza fakasztja, maga a tárgy kelti. A tengeri csaták ecsetelését csak egy atheni adhatta oly eleven szókkal; egy atheni, kinek igaz hazája a tenger volt; de a politikai és lélektani tanulságokat

oly erővel csak egy nagy történetíró nyomhatá a lélekbe, minő Thukydides. Niebuhr csak a teljes igazságot fejezte ki e szavakkal: »A peloponnesosi háború minden háborúk közt a leghalhatatlannabb, mert a legnagyobb történetírót találta, ki csak valaha élt.« És e háború egy mozzanata sincs ehhez fogható művészettel festve, mint ép a szicíliai expedíció. Macaulay odáig megy, hogy Tacitus iránti elragadtatása mellett is kijelenti: »nem temett rá a szicíliai hadjárat megírására.«

OSZK

ZÁRSZÓ.

Thukydides művének utolsó könyve a következő két év történetét foglalja magában. A háborúnak új korszaka kezdődik. Az atheniek az első csüggedésből némiképp magukhoz térve, a háború folytatására készülnek. E korszakban fontos szerepet játszik Alkibiades, ki kezdetben a peloponnesosiak érdekében sző terveket, közvetíti a perzsa satrapáknak, Pharnabasosnak és Tissaphernesnek szövetségét. Kötnek is a peloponnesosiak két ízben szövetséget a perzsákkal; de ezek tényleges támogatása nem sokat lendített az ő ügyükön. A perzsa kétszínjátékot üzött. Hol az egyiket, hol a másikat pártolá. A peloponnesosiak bizalmatlanokká lesznek Alkibiades iránt, Alkibiades ekkor az athenieket igyekszik megnyerni, ezért Tissaphernest részükre hajtja. Megveszi a samosi tábor szivét. Ez nyíltan föllép Alkibiades visszahívása érdekében. El is küldi Peisandrost. Athenben a pártok tusája nagy változást idéz elő. Az olygarcha párt felülkerekedik. Hitvány embereknek, Phrynikhosnak és társainak kezébe kerül a hatalom. Ez ellen föllázad a sereg. Már-már kész Athen megfélemezésére menni. Ekkor — és Thukydides ezt részrehajlatlan igazsággal ismeri el — Alkibiades föllép és rábeszéli a serget, hogy maradjon. Az olygarkha párt kész már-már honárulást követni el: Athent Lakedaimon kezére játszani. Már a Peiraieusban erődöt is emelnek a lakedaimoniak befogadására. És a lakedaimoniak tétovázásának köszönhető, hogy Athen megmenekszik. De Theramenes az olygarcha 400-as kormány tagja ily merénybe nem megy bele. Új pártküzdelem tör ki. A galád Phrynikhosst kivégzik. Új alkotmányt hoznak be. A 400-ak uralmát eltörlik; a hatalmat ötezer embernek adják át. Thukydides ez esemény kapcsán árulja el politikai nézetét; mert kijelenti, hogy „ez a kormány az első időben a legjobb volt, melyet az atheniek az én értemre élveztek; mert ez mérsékelt vegyítése volt a népuralomnak és olygarchiának.“ Ily egyenesen Thukydides egész műve folyamán sehol sem nyilatkozik, annyira megőrzé részrehaj-

latlan álláspontját. Alkibiadest visszahívják. (97. f.) E lángeszű férfit új lelket önt az atheni seregbe. A spartai vezér Mindaros Khiosba evez a Pharnabazos hívására; Thissaphernes kijátszsa. Fölhajóz hadával a Hellespontosig, hol Sestos és Abydos közt megvívják Kynossema mellett a csatát, melyben az atheniek győztek. A győzelmet Thrasybulos dönti el. E nevezetes esemény elbeszélése után megszakad a történet. A halál veszi ki a tollat az író kezéből.

E könyvből összefüggő darabot nem vettem ki, mert az események részletes elbeszélése nem felelne meg e tankönyv céljának, mely Thukydidest magát akarja beszéltetni, ily részletezés nélkül pedig a legjellemzőbb részeknek fordításban nyújtása messze túlhaladja e munka megszabott terjedelmét. Ép azért adtuk az egész hetedik könyvet, mert abban Thukydides irói tehetőségének minden vonását feledhetetlenül nyomja az olvasó lelkébe. A nyolczadik könyv eseményeit a fentebbiekben csak azért érintők, hogy Thukydides egész művéről adjunk fogalmat. E könyvet kiválóan érdekessé a politikai események rajza teszi, de melynek kellő méltatásához beható tanulmány szükséges.

Jegyzetek a VII. könyvhöz.

1. Thukydides az előző könyv 104. fejezetében elbeszélte, hogy Gyli-post Italiába eveztében vihar támadta meg és hajóit egy kissé megrongálta. Ezért kellett Tarentumban megállnia.

2. H i m e r a egyetlen görög telep. Szicília északi partján Szikania keleti szögletén.

3. R h e g i o n Italia délnyugati sarkán, a szicíliai tengerszoros mellett jelentékeny város, melyet görögök alapítottak.

4. Gyliippos serege 2800 emberre rugott, ha az utóbb említett 1000-be a gelai és selinunti csapatok is benne értetnek, különben az ezek által nyújtott segély a 2800 emberen felül számítandó. Valóbszinű, hogy összesen volt 2800 ember.

5. L e u k a s, Akarnania partján, korinthosi gyarmat, hová a korinthosi hajók, melyek Sziciliába valának indulandók, kikötöttek volt, mint Th. elbeszéli az előző könyv 104. fej. elején.

6. Th. az előző könyv 103. f. elején beszélte el, hogy a syrakusaiak körülzárására Epipolai (Syrakusa keleti városrésze) magaslatától kezdve a nagy öböl kettős körfalat, illetve két sánczvonalt, melyet fal erősített) vontak.

7. Mintegy másfél kilométer. Különbö e mértékre vonatkozó passzust némelyek egy a hely ismeretével bíró magyarázó toldalékának tartják.

8. A tenger északi partján, az Epipolai tulsó oldalán.

9. Th. nem ad felvilágosítást arra nézve, hogy hol álltak az atheniek csatasorba; de tekintettel arra, hogy a körfalépitéssel voltak elfoglalva, nagy valószínűséggel ez az E p i p o l a i magaslata és az Anapos közt fekvő síkon, a védművek közelében történhetett.

10. Az E p i p o l a i és A k h r a d i n a városrészek közt, ezek délkeleti szegletén.

11. A Labdalont (az Epipolai városrésztől északkeletre) az atheniek azért foglalták el és erősítették meg, mert itt akartak támadásaiknak védőpontot teremteni és egyszersmind hadikészletüknek alkalmas raktárt, mint ezt Th. az előző könyv 97. fejezetben elbeszéli. E helyet az Epipolai magaslata fedte el.

12. Az atheni hajóhad, mint Th. az előző könyv 102. fejezetében elbeszélte, a nagy öbölbe bevezetett, de minthogy ennek déli bemélyedésében kötött ki, koronként czirkáló hajókat küldött ki az ellenség mozdulatainak kikémlelésére.

13. A nagy öböl déli részén úgy nyulik be Plemmyrion, hogy Syrakusa régi városa: az Ortygia vagy a Nasos ép átellenbe esik. E pont uralodik Syrakusa felett. Syrakusa ostromában döntő ponttá emelkedik. Niebuhr megjegyzi (Ókor története 2., 151.), hogy Plemmyrion elvesztésének az atheniekre nézve ép oly következése volt, mint az angolokra nézve Toulon ostrománál (1793-ban), midőn őket Bonaparte közreműködésével Dugommier tábornok elűzte a Fort L'Eguillette-ről.

14. E helyből kiteszik, hogy az atheni ostromfal és a syrakusai keresztfal végei közt elég tér nyílt arra, hogy a két sereg csatát vívhasson. Az előbbi csatában Gylippos a város falai, az atheni körfal és az ujon épített ellenfal által képezett szegletben állítá föl a lovasságot és ez idézte elő vereségét.

15. A 91-ik olympias harmadik évében vagyis Kr. e. 414-ben.

16. Himeraion valószínűen a Strymon jobb partján, a hidon felül feküdt.

17. A hajók megvizültek, ez által súlyosabbakká, nehezebben kezelhetőkké váltak.

18. H y k k a r a, egy kis város, melynek lakóit Nikiás rabszolgául adta el, mint Th. VI., 62., 4., elbeszéli.

19. N a x o s és K a t a n a szicíliai városok. Naxost nem kell összevetesztetni a szigettel.

20. Deczemberben Kr. e. 414.

21. A mi pénzünk szerint 47.400 frt.

22. Naupaktos, a korinthosi öböl mellett, az ozoli Lokriban, ma Lepanto. Nagy tengerészeti forgalmi pont. Az atheniek itt az egész háború folyamán állandóan 20 hajóból álló őrséget tartottak. Már a háború második évének telén küldték ide Phormiot husz hajóval, mint Th. II., 69. elbeszéli.

23. E p i d a u r o s az argolisi félsziget keleti partján. P r a s i a i Laonika keleti partján az argolisi öbölben.

24. A falak építéséhez szükséges kapesok, szerszámok.

25. Kr. e. 413. márcziusában.

26. A síkság Athentől északra. Attika nyugoti határa és a Parnes hegye közt terült el. Az atheniek úgy is hívták: p e d i a s = síkság.

D e k e l e i a, e fontos hadászati pont Athentől északra feküdt ott, hol a Boiotiából vezető ut a Parnes hegy keleti magaslatát metszi. Ma T a t o i falu fekszik e helyen, hol a lakadaimoniai erődítéseiket végezték.

27. Százhusz stadium = 3 földrajzi mértföld, mintegy 22 kilométer.

28. Lakadaimon meghódított népét a győzelmes dórok szolgálai minőségre súlyeszték, személyszabadságától és tulajdonszerezhetési jogától megfoszták. A meghódítottak a terület egyrészt művelésre megtarták ugyan, de rendes adót voltak kötelesek fizetni. Magával Spártával szemben e népnek helyzete szolgainak volt tekinthető, de azért ez eredeti meghódított nép utódai, a h e l o t á k még sem voltak rabszolgák, mert a külállamokkal szemben polgári jogot élveztek. Így a dór gyarmatokban, mint szabad polgárok telepedhettek le. A teljes polgárjog élvezői is a rabszolgák közt foglaltak középphelyet. Egyesek vagy arra tettek szert, hadviselések alkalmával hoplita szolgálatot is tehettek, mi mondhatni polgári előjog volt. Némelyeket föl is szabadítának, illetve polgárok sorába ígattak, ezek voltak a n e o d a m o d e s = új polgárok.

29. Tainaron Lakonika déli csúcsán hegyfok, ma Matapan-fok.

30. Rakodó part, hajógyárok, szertárok.

31. Minthogy az óvárost, a tengerbe nyúló félszigetet (innét *N a s o s* is volt a neve) körülevézve juthattak a nagy öbölbe.

32. Az atheniek főtáborá, Plemmyrion megerősítése után ennek közelében a nagy kikötőig vont sánczok megett állt.

33. *K a u l o n i a* Italia déli sarkán a ion tenger partján *L o k r i - E p i z y r i o i*-tól északra, a Sila erdőség alján, mely sok épületanyagot és szurkot szolgáltatott.

34. A syrakusaiaknak tulajdonképi hadi révé a kisebb kikötőben volt. De a nagy kikötőben is valának építve ugynevezett *h a j ó h á z a k* az ideiglenesen ott állomásozó hajók védelmére. Most az atheniek támadása ellen e hajóházak előtt a tenger szélét körülvették a fenékbe vert czölöpökkel.

35. Egy attikai talentum, mint súlymérték tett 26·2 kilogramm súlyt, tehát 262 tonnának felel meg. Az e helyen leirt hajó a mai pánczélos hajóknak kezdeties mintájául szolgálhat. Fabástyák és vértezetnek az oltalma alatt szállítá, hogy ujkori kifejezéssel éljünk, a tengeri tüzéséget, melynek oltalma alatt a fürge csónakok a czölöpök összerongálását kísértették meg.

36. *E p i d a u r o s - L i m e r a*, Lakonika keleti földnyelvén, a myrtói tenger partján, a Malea hegyfoktól északra.

37. Oropos Attika északi partján Eretriával átellenben, forgalmi pont, honnét az országút Athenbe ép Dekeleian át vezetett, melyet a peloponnesosiak tartának megszállva.

38. Hirneves tengerszoros Euboiá és Boiotiá közt, melynek dagálya és apálya feltűnően észrevehető volt.

39. *M y k a l e s s o s*, valamint *T a n a g r a* boiotiai városok az Euripos partján.

40. Mintegy két és fél kilométernyire.

41. *P h e i a*, Elis partvidékén az Olympia kikötőjét védő erősség volt, az *I k h t h y s* nevű hegyfoktól délre a félsziget belső oldalán eső öböl mellett.

42. *K e n t o r i p a*, a rómaiaknál Centuripa, ma *C e n t o r b i* az Aitnától mintegy öt mértföldnyire délre fekszik. *A l i k y a* néven Egesta és Entella közt volt ismert egy város Szicília északnyugoti szegletén, de ez nem eshetvén utba, ez az Alikyia ismeretlen helyen feküdt.

43. *A k r a g a s a*, a rómaiaknak *A g r i g e n t u m*, ma *G i r g e n t i* Szicília déli partján két folyó közt egy magaslaton fekszik. Dór gyarmatváros, mely gazdagsága és népessége tekintetében annyira kivált, hogy Syrakusa mellett Szicília »egyk szemé«-nek nevezték. A Szicília nyugoti szélén szedett szövetséges csapatok vagy délről Akragas felől, vagy északon a fentebb nevezett helyeken átjuthattak Syrakusába.

44. A *J a p y g i a - h e g y f o k* a tarentumi öböl északi csúcsán. Hivják Salentinum-foknak is. Mondhatni Italia sarkának végpontja délkeleten.

45. A tarentumi öböl belső szegletén, a kikötő előtt voltak e szigetek, melyeket iapygiai nép lakott.

46. A rómaiaknak *M e t a p o n t u m*, a tarentumi kikötővel átellenben Lukania partján.

47. *Thurioi* a tarentumi öböl nyugati oldalán Metapontiontól délre.

48. *Erineos* kis helység a korinthosi öböl mellett, keletre Rhiontól, Rhypai város kikötőjül szolgált.

49. Mintegy fél földrajzi mértföld.

50. *Sybaris* folyó *Thurioi* közelében. Ez volt ama város neve, melynek helyén *Thurioit* alapíták, melynek alapításában Herodotos is részt vett.

51. *Lokroi* ellenséges indulattal viseltetett az atheniek iránt.

52. Közönségesen *Leukopetra* (fehér szirt), hegyfok *Italia* *Bruttium* nevű tartományának legdélibb csúcsán, *Rhegiontól* nem messze, mely város átellenben feküdt *Szicilia* északi szélével.

53. *Pekhys* mintegy ötödfél méter, hat *pekhys* tett több, mint harmadfél métert, vagy kilencz lábat.

54. A tengeri csatákban az atheniek különösen két fogással győztek. Vagy egy kanyarulattal az ő könnyebb, gyorsabb hajókkal oldalba kerültek, az ellenség hajójának oldaldeszkázatát és kivált az evezőket törték össze, vagy pedig áttörtek az ellenség hajósorán, s ez által bekeríték. A syrakusai nagy öbölben ez alig volt lehetséges; mert a megkerülést a hely szűk volta gátolta, az áttörést az ellenséges hajók tömör fölállítására.

55. *Plethron*, hosszsmértékegység, tett száz görög lábat, mintegy 31 métert, tehát 62 méter távolságra állhatott az egyik hajó a másiktól.

56. A régi magyarázó a delphin végű gerendát így magyarázza meg: vas vagy ólomkészülék, melynek delphin formája volt. A gerenda végére volt a nehéz ólom vagy vas súly alkalmazva úgy, hogy mikor a gerendát lehajlították, e nehezék a maga delphin-alaku farkával súlyosan befuródott az ellenfél hajójába. Hasonlitott e csapógerenda alkata a mi gémes kutaink gémjéhez.

57. A *paian*, vagy latinosan *paean* harci dal, melyet *Apollo* tisztelésére vagy a csata előtt, vagy a csata után, mint diadalmi éneket zengtek. Ujjongó, üdvriadalom. Képzeltetni, hogy ez éjjeli csatában, melyben nem ismerték föl egymást, minő zürzavart idézett elő a távolból fölarsogó diadalmi vagy harci dal.

58. Augusztus óról van szó Kr. e. 413-ban.

59. Kétezer talentum, körülbelöl 4.740,000 frt a mi pénzünkben.

60. *Thapsos* és *Katane* *Szicilia* keleti partján, *Syrakusától* északra. Mindkét helyen hosszasan horgonyozott az atheni hajóhad, midőn *Szicilia*iba érkezék.

61. *Euesperides*, *Libiában*, később *Berenice*, nyugatra *Barkától* a nagy *Syrtis* közelében.

62. *Neapolis* *Karthagótól* délre. A távolságot némelyek 3600 stadiumnyira vagyis 90 földr. mértföldre teszik.

63. E holdfogyatkozás esett Kr. e. 413-ban augusztus 27-én.

64. Tulajdonkép kövel kirakott part, a *Lysimeleia* mocsárral szemben, az Ó-várossal átellenben, a nagy öböl nyugat-északi partján.

65. A *Naupaktosba* költöztetett messzeniek, e néven fordulnak elő, míg az eredeti messzeniek régi messzeniek czimet kaptak. *Pylosba* pedig *Naupaktosból* helyezték át a messzenieket őrségül.

66. Körülbelül egy negyed mértföld.

67. *Taxiarxh*, főbb tiszt, a mi ezredeseinknek felel meg; az atheni seregben a tiz törzs állított ki egy-egy *taxis*-t, egy taxisban volt több *lokhos*, mely a mi századunknak felel meg; ezek vezetői valának a *lokhangosok*; a *lokhos* kisebb hadosztályai voltak a *dekadok* és *pempadok*, tiz, illetve öt emberből álló szakaszok.

68. A hajók száma szorosan véve 186 volt. (110 + 76.)

69. Borzadály, mert arra gondolt, hogy nem adta meg a halottnak köteles utolsó tisztességet.

70. Hosszukás négyszögnek fordítják. A helyes szöveget a Vatikán kézírata adja, melyben a *négyszög* szó fordul elő a két szakasz helyett, mely a többi kéziratokban található. E négyszög igen természetes egy kissé el-elynyúlhatott a terepviszonyok szerint, de az oldala sem lehetett keskeny, mert közből vették a podgyászt, melyre gondosan kellett ügyelniök.

71. A legújabb tudományos kutatások, kivált *Holm* tanulmánya alapján a következő képét adhatni a visszavonulásnak:

I. nap. Átlépi az *Anapos* folyót, 40 stadiumot (egy földr. mértföldet) haladnak nyugati irányban. Egy magaslaton táborba szállnak.

II. nap. Ugyanez irányban mennek még 20 stadiumot (fél mértföld) és a síkra szállnak, hol vizet találnak.

III. nap. Még mélyebbre hatolnak nyugatra az *Akraion-Lepas*-ig, de kénytelenek visszavonulni és körülbelül oda térnek vissza, hol a második napon ütének tábor.

IV. nap. Ismét megkísérték áttörni az elsáncolt magaslatot (az *Akraion-Lepast*), de visszavetettvén ismét a lapályra szállnak alá pihenni.

V. nap. Ismét előre hatolnak vagy öt-hat stadiumra, de a folytonos nappali harcztot nem bírván tovább kiállani, éjjel indulnak el és pedig iránnyt változtatnak *Kamirina* és *Gela* felé: azaz egészen déli irányban.

VI. nap. Eljutnak a tengerparthoz. Az elorosi utra térnek. *Eloros* *Syrakusától* délre a tengerparton. Átkelnek a *Kakyparis* vizén. Ma e viz neve *Cassibile* (*Fiume di Cassibile*). Az átkelést az ellenséggel szemben kimerőszakolván, eljutnak *Erineos* folyóig. E folyót ma pontosan nem lehet megállapítani. Leake a híres angol utazó *Falconara*, *Holm Cavallata* vizének tartja. Ugyde ide már csak a *Nikias* serege jutott; mert *Demosthenes* hadosztálya több mint egy mértfölddel már korábban elmaradt.

VII. *Nikias*t, ki az *Erineos* és *Assinaros* (ma *Falconara* vagy *Holm* szerint *Fiume di Noto*) közt táboroz, *Gilippos* utóléri. Alkudoznak, majd harcra kelnek.

VIII. nap. *Nikias* az *Assinaros* vizéhez ér. E folyamnál és e folyamban foly az emlékezetes vérengzés. Az atheni sereg tönkrejut.

A fogságba jutott emberek száma összesen 7000-re ment. *Demosthenes*nek 6000, *Nikias*nak 1000. Ezeket vetik a kőbányákba. E kőbányák *Syrakusa* *Temnites* és *Akhradina* nevű városrészei alatt, a várostól délre estek. *Cicero* a *Verres* elleni beszédében (*Actio* II. 5., 27.) megragadó szinnel festi a sziklába vágott bányákban folytatott munkával járó veszélyeket. »Nem lehet képzelní sem helyet, mely annyira körülzárva, sem foglyok őrzésére oly biztos lenne.« A foglyok sorsának leírásából következtethetjük, hogy a katasztrófa szeptember elején történhetett. E mellett bizonyít az is, hogy a *Demosthenes* hadosztályának egyik csatája alkalmával dörgés-villámlás közt záporosó hullott alá, mire megjegyzi *Thukydides*, hogy ez összfelé szokott dolog.

A kőbányákban is hetven napot így tölthettek ; mert novemberen túl aligha dolgozhattak volna.

72. Nikias seregéből többeket egyesek eldugdostak, magán foglyokul tartottak meg, hogy rabszolgákul eladhassák vagy maguk használhassák. Ezért apadt a megadási szerződés szerint átvett foglyok száma oly kevésre. Az athéniak vesztesége óriásinak mondható. A visszavonulást 40000 ember kezdé meg és a syrakusaiak csak 7000 foglyot ejthettek. A többi elveszett vagy elzüllött.

73. A Kotyle ürmérték, mintegy negyed liter (0.28). Tehát naponta meg kellett a foglyoknak érni egy negyed liter vizzel (abban a hőségben!) és egy fél liternyi élelmiszerrel.

OSZK

S a j t ó h i b á k.

5. lap	<i>felülről</i>	4. sor.	Homoros	helyett	olvasandó	Homeros
>	>	22.	városok	>	>	város <u>uk</u>
>	>	22.	sincs.	>	>	sincs
7.	>	11.	hajó-ütközet	>	>	hajósütközet
11.	>	9.	is	>	>	és
12.	>	8.	figyelemkeltés,	>	>	figyelemkeltés.
>	>	25.	szoritkoztak	>	>	szoritkoztak a
15.	<i>alulról</i>	8.	utazások	>	>	kutatások
16.	<i>felülről</i>	7.	432	>	>	421
22.	>	12.	Athenel	>	>	Athenek
23.	>	9.	abrakiai	>	>	Ambrakiai
>	<i>alulról</i>	7.	Macedon	>	>	Makedonia.
26.	>	3.	tul-vakmerők	>	>	túl vakmerők
28.	>	4.	m	>	>	<i>mi</i>
35.	>	22.	példánya	>	>	példányai
36.	>	4.	gazságra	>	>	igazságra.
41.	<i>felülről</i>	12.	Oinophyta	>	>	Oinophyta mellett
45.	>	2.	tesz szert,	>	>	tesz szert, Arta- xerxes
48.	<i>alulról</i>	2.	ős	>	>	összes
51.	>	2.	állapotok	>	>	állapotban
53.	>	1.	Arkhidamus	>	>	Arkhidamos
55.	<i>felülről</i>	2.	Arkhidamus	>	>	Arkhidamos
>	<i>alulról</i>	4.	és	>	>	és <i>azt</i>
56.	>	1.	beszéli	>	>	beszéli <i>el</i>
60.	<i>felülről</i>	9.	vivtunk ki;	>	>	vivtunk ki,
61.	>	21.	nyiljék,	>	>	nyiljék
114.	>	9.	igazat	>	>	igazat
138.	>	23.	van	>	>	vannak
142.	>	17.	παράγνετο	>	>	παράγνετο
156.	>	19.	de	>	>	(törlendő)
160.	<i>alulról</i>	7.	jegyzet 16	>	>	17. Ezentul min- den jegyzetszám egygyel többnek veendő
174.	<i>alulról</i>	1.	szövetsége	>	>	követsége
179.	<i>felülről</i>	1.	atheniek	>	>	<i>itteniek</i>
191.	<i>alulról</i>	20.	visszaverettek	>	>	visszavertek
193.	<i>felülről</i>	20.	Menandros	>	>	Menandros <i>és</i>
194.	>	14.	hir	>	>	<i>hit</i>
203.	>	18.	jelenték	>	>	tekinték
204.	>	6.	széltiben	>	>	szemben
206.	>	13.	részek	>	>	rések
>	<i>alulról</i>	9.	és	>	>	(törlendő)
207.	<i>felülről</i>	9.	eldöntésében	>	>	eldöntéséhez
211.	>	11.	is	>	>	<i>és</i>
220.	>	3.	ha netán	>	>	<i>hogy</i>

OSZK

